MICHIEL JANSZ VAN MIEREVELT.

EENE NALEZING

DOOR

A. BREDIUS.

HET was een loffelijke poging van HENRI HAVARD in zijn „L'Art et les Artistes Hollandais" [1]) ons eenig nieuws uit onze oude archieven mede te deelen over een aantal schilders der XVIIe eeuw. Veel kon het niet zijn — daarvoor had HAVARD den tijd en waarschijnlijk het geduld niet. Ik weet wat het zeggen wil..... „que les „qualités „maîtresses, que réclament les travaux de ce „genre sont la patience et l'obstination".

Het werk van HAVARD, dat hij met wat veel ophef aankondigt, was dan ook wel vluchtig en oppervlakkig. Ik kan niet nagaan, in hoeverre hij werkelijk zelf de oude archiefstukken afgeschreven heeft; maar zeker is, dat die heel dikwijls verkeerd gelezen zijn. Vooral bij de toch zoo fraai geschreven stukken over MIEREVELT, door hem gedeeltelijk afgedrukt. Bij eenige andere gegevens zal ik dan ook daarvan eenige staaltjes laten zien.

MIEREVELT werd 1 Mei 1567 te Delft geboren en heeft in die stad bijna zijn geheele leven gesleten. Hij is er rijk geworden met het schilderen van portretten — 10.000 volgens SANDRART, 5000 volgens HOUBRAKEN. Wij weten, dat hij daarbij veel geholpen werd door zijne zonen PIETER en JAN, MOREELSE,

[1]) A. QUANTIN, Parys 1879.

PIETER MONTFOORT, PIETER DIRCKSZ CLUYT, HENDRICK VAN VLIET en JACOB DELFF (zijn kleinzoon).

Wat hem er toe leidde, zoo dikwijls bij Notarissen acten als getuige te teekenen, weet ik niet. Tusschen 1592 en 1600 deed hij dit ontelbare malen vooral bij Not. UYTTENBROECK te Delft. In dien tijd teekent hij meestal nog maar MICHIEL JANSZ. Zijn beste werk is uit die jaren, maar men ziet het zelden. Na 1625 begint het wel eens minder te worden; ook al is het zijn eigen en geen fabriekswerk. Men leze de verbazend juiste, uitvoerige en zeer waardeerende beschouwingen over MIEREVELT door HUYGENS nog eens over die Dr. WORP 1891 in Oud-Holland mededeelde. Er is werkelijk niets aan toe te voegen! Sterk is het, dat hij toen reeds — omstreeks 1628—30 — kon zeggen, dat MIEREVELT niet alleen in Europa, neen in de heele wereld vermaard was!

Den 29 February 1628 maken de E. MICHIEL JANSZ VAN MIEREVELT, schilder, woonende aen de Oude Delft binnen dese stadt (Delft) ende STYNTGEN PIETERSdr., desselffs huysvrouwe, d'eerste klouck ende gesont van lichaam, ende de voorn. STIJNTGEN PIETERSDr. sieckelijck sijnde..... hun testament. De langstlevende van beiden erft alles, „doch met dien last, dat deselffde lancxtlevende gehouden zall zijn aen GEERTRUYD VAN MIEREVELT, haere dochter, huysvrouwe van WILLEM JACOBSZ DELFF ende aen die van hunne Testateurs kinderen, op't affsterven van d'eerstoverlijden mochte sijn uytgehouwelickt..... uyttekeeren soo veel als de selffde haer Testateuren uytgehouwelijckte kinderen boven bruyloffskosten ende kleederen, minder als elck de somme van vyerduysent car: gulden ten houwelycke mochten hebben genooten;..... mitsgaders dat deselffde lancxtlevende aen hunne Testateuren kinderen, die op't overlyden van d'eerststervende noch ongehouwelijckt sullen sijn, sall uytreijcken soo wanneer de lancxtlevende comt te herhouwelijcken ofte overlijden elcx de somme van vyerduysent car; gulden, mitsgaders voor de bruyloffskosten ende kleedinge die de gehouwelijckte kinderen daerenboven noch sullen hebben genooten elcx noch Thien hondert gulden. Enz. MIEREVELT blijkt toen te hebben drie dochters, GEERTRUIJT, MARYA ende COMMERTGEN VAN MIEREVELT en een zoon, JAN VAN MIEREVELT nog minderjarig. De schilder teekent [1])

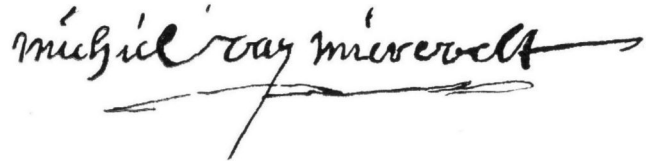

1) Prot. Not. I. VAN BEEST, Delft.

Wij zien, dat zijn noeste vlijt en zijn groote gaven onzen schilder reeds rijke vruchten hadden gedragen. Het volgende Testament leert ons niet veel nieuws; alleen blijkt hij met zijn zoon JAN op geen goeden voet te zijn.

Den 18en September 1630 verleed de E. MICHIEL JANSZ VAN MIEREVELT, schilder, woonende aen de Oude Delft in 't Wapen van Spangien, clouck ende gesont van lichaem opnieuw zijn Testament. Hy institueert tot zyne erfgenamen zyne drie dochters GEERTRUIJT, MARIA en COMMERTGEN, en de kinderen van zijn zoon JAN VAN MIEREVELT. Zijn zoon zelf mag niets hebben dan „de jaerlijxe vruchten" van het erfdeel dat zijne kinderen ontvangen. Mocht hij trachten die portie „gereet" te ontvangen, dan zal hij niets krijgen en moeten de renten „oploopen ende voorwaerts werden „beleit." De Weesmeesteren van Delft worden gesteld tot oppervoogden over JAN VAN MIEREVELT en deszelfs kinderen.

Get: [1])

JAN was toen wellicht reeds krankzinnig, hij werd het ten minste en overleed 1633.

Hij was even als zijn reeds 1623 overleden, zeer begaafden broeder PIETER, een knap schilder. Uit dit laatste testament, een half jaar voor zijn dood opgemaakt, blijkt, dat de eenige dochter die hem nog zou overleven, ook al zwak bij het hoofd was. In zijn huisselijken kring heeft de gevierde kunstenaar veel leed en ellende gekend.

28 Januari 1641 testeert de schilder wederom. Hij is „door des „Heeren genade nae synen hogen ouderdom redelyck dispoost van lichaem, „gaende, staende, syne memorie, verstant, uytspraeck ende vyff sinnen overal „wel machtich ende volcomentlyck gebruyckende."

Hy doet zyne vorige testamenten te niet.

Erfgenamen: voor een derde de kinderen zijner overleden dochter GEERTRUIJT, gewonnen by WILLEM JACOBSZ DELFT, een derde de kinderen van zyne overleden dochter MARIA gewonnen by JOHAN VAN BEEST, en een

[1]) Prot. Not. A. VAN DER WIEL, Delft.

derde zijne ongehuwde dochter COMMERTGEN. Die dochter was „haer sinnen niet ten vollen machtig, 't welck van tijt tot tijt noch erger wert," zoodat hij de Heeren van den Gerechte der stadt Delft tot Oppervoogden en Curateurs over haar benoemt.

Hij behoudt zich voor nog eenige legaten te maken.

Get. [1])

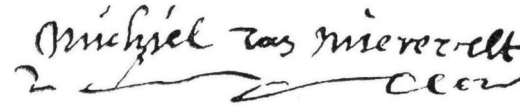

27 Juni 1641 ontsliep MIEREVELT, en 30 Augustus daaraanvolgende maakte zijn neef, de Notaris JOHAN VAN BEEST den zeer omvangrijken inventaris, het hoofdbestanddeel van HAVARD's artikel. De lezing is gebrekkig geweest, en allerlei is overgeslagen, zoodat ik van den kunstvoorraad nauwkeurige en volledige afschriften laat volgen.

Inventaris van den Boedel ende goederen naegelaeten bij Za: MICHIEL VAN MIEREVELT, overleden aen de Westzijde van de Oude Delft deser Stadt Delft op den xxvij^e^ Juny A^o^ xvj^c^ één en veertich; hebbende tot syne erffgenamen geïnstitueert de kinderen van zijn za: dochter GEERTRUIJT VAN MIEREVELT voor een derde paert, de kinderen van zijn za: dochter MARIA VAN MIEREVELT mede voor een derde paert, mitsgaders de Kinderen die COMMERTGEN VAN MIEREVELT, syne ongehoude dochter in houwelycken staete soude mogen coomen te telen voor het resterende derde paert. Behoudende sy COMMERTGEN haer leven geduyrende de vruchten van de goederen haere kinderen gemaeckt.

Het huis „Spangien" aan de oude Delft, waarin de schilder overleed, stond tusschen de huizen van JOOST VAN ADRICHEM en ARNOLD VAN BERESTEYN.

Het tweede huis, „het vliegende paert" stond naast het huis van de kinderen van WILLEM JACOBSZ DELFF, dus van den schilder JACOB DELFF en diens zuster CHRISTINA DELFF, gehuwd met JAN HARMENSZ VAN RUYVEN.

Schilderien en printen wesende huysraet.

Een groot stuck van Venus en Adonis nae RUYBENS en een St. Sebastiaen van Mr. CORNELIS VAN HAERLEM, die JACOB DELFF vermach te houden voor 350 gulden indien hij die daervoor begeert, volgens de acte daervan zijnde.

---

[1]) Prot. Not. J. VAN STEELANT. Delft.

Een Andromeda op doeck, dat gemeynt wert een ander toe te behooren. [IS VAN CONICT-COGNIET. Op 30 — 0 — 0.]

Een stuck van GREBBER [40 — 0 — 0.]

Een Cain en Abel int verschiet nae GOLTIUS. [30 — 0 — 0.]

Een Kersnacht van BLOCKLANT [20 — 0 — 0.]

Een schilderij van Loth. [8 — 0 — 0.]

Een lantschap nae MOMPERT [10 — 0 — 0].

Drye Sangertgens nae BLOCKLANT [12 — 0 — 0.]

Een Charitas [10 — 0 — 0.]

Een van Bachus en Ceres int ront [8 — 0 — 0.]

Een Rebecca van CAREL VERMANDER op doeck. [25 — 0 — 0.]

Een Apollo van Mr. CORN. VAN HAERLEM. [25 — 0 — 0.]

Een deel boertgens van CAREL VERMANDER. [30 — 0 — 0.]

Een teekening van Wit en Swart. [7 — 0 — 0.]

Een ront bordeken wesende een dootshooft. [5 — 0 — 0.]

Een tentatie Christi nae TITIAEN [11 — 0 — 0.]

Elff gelyste printgens. [2 — 10 — 0.]

Twee cleene teeckenincxkens, t'een nae Jan MICHIELSZ VAN MIEREVELT, ende t'ander nae zijn huysvrouwe, gedaen by WIERINCX. [8 — 0 — 0.]

Een groot conterfeitsel van den voorsz JAN MICHIELSZ, gedaen bij MICHIEL VAN MIEREVELT, doch de cleederen niet voltrocken. [BEEST.]

De copie van een cleen conterfeitsel van de selfde. [JACOB en CHRISTINA.]

Een gelijste trongie gedaen op papier. [5 — 0 — 0.]

Een trongie wesende Mars [7 — 0 — 0.]

Een Venus [10 — 0 — 0.] Een cleen Emausken. [6 — 0 — 0.]

Een cleen bordeken van Agar. [6 — 0 — 0.]

Twee cleene rondekens synde 't eene van JAN MICHIELSZ voornoemt. JACOB en CHRISTINA het eene van JAN MICHIELSZ, rest t'ander. 2 — 0 — 0.]

Een St. Annen geslacht nae AUGUSTIJN JORISZ [42 — 0 — 0.]

Een schildery van den Coninc David ende de huysvr. van Nabal [van de Knechts. 26 — 0 — 0.]

Een trou van Tobias nae BLOCKLANT. [18 — 0 — 0.]

Een Maria en Josep reisende nae Egipten, nae een print. [20 — 0 — 0.]

Een Charitas. [14 — 0 — 0.]

Een Pomona nae GOLTIUS. [20 — 0 — 0.] Verkocht voor *f* 6.—

Twee kindertgens, gecopieert nae MIEREVELT. [18 — 0 — 0.]

Een Diana. [8 — 0 — 0.]

Een vroustrongienken voor de schoorsteen, synde een principael. [10 — 0 — 0.]

Drye hondekens in één borreken. [4 — 0 — 0.]

Een Charitas van MIEREVELT maer niet opgemaect. [10 — 0 — 0.]

Een lantschapken nae MOMPER. [3 — 0 — 0.]

Een Charitas nae BLOCKLANT. [12 — 0 — 0.]

Een Venusken. [10 — 0 — 0.]

Een out borreken van Jacob en Esau. [5 — 0 — 0.]

Een bort van Maria en Joseph. [14 — 0 — 0.]

Een ront trongieken. [2 — 0 — 0.]

Twee conterfeitsels in de keucken [hangende, natuurlyk — HAVARD zegt: deux portraits dans *une* cuisine] t'een van den overleden MICHIEL VAN MIEREVELT, ende t'ander van syn huysvrou CHRISTINA PIETERSDr. [Gedaen by PIETER VAN MIEREVELT. Dit is weêr doorgehaald. Behouden door den Not. BEEST.]

Twee conterfeitsels van deselfde, gedaen by JAN VAN MIEREVELT. [JACOB en CHRISTINA van de moeder, comende van de overl. moeder van.....?]

Twee conterfeitsels van MICHIEL VAN MIEREVELT en een van syn huysvrou CHRISTINA PIETERSDr. *by hem selfs gedaen.* (HAVARD: exécutés par le même — dus JAN. Deze portretten, waarachter: JACOB en CHRISTINA, werden voor *f* 30.— verkocht.

Een achtkant conterfeitsel van MICHIEL VAN MIEREVELT niet voltrocken.

Een conterfeitsel van TRYNTJE PIETERSDr., suster van CHRISTINA PIETERSDr. niet voltrocken. [BEEST.]

Een schildery van MARIA en MARTA. [18 — 0 — 0.]

Twee keuckens van MIEREVELT, een op solder, een op JACOBS camer [20 — 0 — 0 en 4 — 0 — 0.]

(Een van deze stukken verkocht voor 7 — 15 — 0.)

Een Venus. [8 — 0 — 0.]

T'Hooft van Johannes, op doeck. [6 — 0 — 0]

Een vroutge, kemmende t'haer. [6 — 0 — 0]

Acht klene conterfeitsels, een van MAERTGEN, een van AECHGEN, een van GEERTGEN, een van MARITGEN, een van PIETER, een van AECHGEN, een van COMMERTGEN, en een van JAN VAN MIEREVELT. [BEEST 2, JACOB en CHRISTINA 6.]

Drye conterfeitsels, een van WILLEM JACOBSZ DELFF, en twee van GEERTRUYT VAN MIEREVELT.

Twee groote conterfeitsels van MARIA VAN MIEREVELT. [t'grootste BEEST, t'ander JACOB en CHRISTINA.]

Een groot conterfeitsel van COMMERTGEN VAN MIEREVELT [COMMERTGEN.]

Een conterfeitsel van des overledens broeder JAN JANSZ VAN MIEREVELT [Jacob en Christina.]

Een Salomons gerecht, groot, op doek, sijnde waterverru. [2 — 10 — 0.]

Een gedootverut corsnachtgen. [4 — 0 — 0.]

Den Evangelist Matheus, Lucas en Johannes, elcx apart. [2 — 0 — 0.]

Een Moises. [5 — 0 — 0.]

Een Agnus Dei. [2 — 0 — 0.] Een bort van Anna en Johannes. [4 — 0 — 0.]

Een Maria. [8 — 0 — 0.]

Een groot schildery vant geheele huysgesin van den overleden, gedaen by PIETER VAN MIEREVELT niet voltrocken. [COMMERTGEN.]

een groot wapen van d'overl.; en 2 schilderikens in t'achterhuys. [6 — 0 — 0.]

Dan volgt de inboedel. HAVARD zegt, dat er zoo weinig porcelein en aardewerk in voorkomt. Behalve het door hem genoemde vind ik nog: een dosyn Schilpkommen, en: een deel aerdewerck!

Onder de gouden medailles noemt HAVARD: une médaille du *roi de Suède.* Er staat N.B.: Een gouden medaelie van den *Coninc van Bohemen*, wegende 19 engelsen 8 asen beloopende twee en dertich gulden XV st.

En zoo vind ik ieder oogenblik grove fouten.

Inschulden.

Anno 1624. Geschildert den Lantgraeff VAN HESSEN seer cleijn, van hooffde tot de voeten t'welck naer Duytslandt is gesonden, daervan komt seven oft acht pont vlaems.

Anno 1627. Voor de Gravinne VAN LEEUWESTEIN gemaect een conterfeytselgen van den grave VAN OXFORT, comt daervan achtien gulden.

Anno 1628. De Agent CARLETON is schuldich van een copie van t'conterfeitsel van Joffe HARINGTON, Staetsjoffrou vande Koninginne van Boheme, overschildert twee ende veertich gulden.

SMELSINGH, cousyn van den oversten Smelsing is schuldich voor een copie van denzelfden oversten ..... (oningevuld) den Raet Pensionaris PAEU gelevert copie van Graeff HENRIC VAN DEN BERCH comt twee en veertich gulden. De Wede van GOSWINUS MEURSKENS is schuldich voor drye conterfeijtsels hondert gulden.

Anno 1644. Joffrou MANDERSCHEYT is schuldich voor een conterfeijtsel van Graeff HENRIC VAN DEN BERCH op een doeck, te bevragen bij de Joffe woonende tot de *Princesse van Hoochsolder* twee en veertich gulden.

Anno 1635. Den Graeff VAN CUYLENBURCH is schuldich over reste van een geleverde reeckeninge driehondert en zestien gulden.

1637.

1638.

De Raetsheer VRANCKEN van Dordrecht van een Graeff MOURITS voor Bewinthebbers van de Westindische compagnie tot Dordrecht met de lijst achtenveertich gulden.

Anno 1636 ende 1638. Den Ad^{t} WILLEM DE GROOT is schuldich boven t'geen JACOB DELFF comt vlg^{s} ontworpen Reeckening honderttachtich gulden.

VISSER tot Middelburch is schuldich sesendertich gulden.

SALANGER als rentm^{r} van den Graeff VAN HOHENLOO is schuldich vierendetwintich gulden.

De Heer STELANT getrout de dochter van den Heer SOMMELSDIJC is schuldich 53 gulden.

Joffrou VAN DE GRAEFF in de Pylen de cleederen vermaect ende anders verdient achtien gulden.

Anno 1640. JOACHIM DE WICKEFOORT tot Amsterdam is schuldich tweeenseventich gulden.

Anno 1639. De Wede van za: SCHILTVINC, schepen van Rotterdam, is schuldich vant conterfeitsel van haer man za: zestich gulden.

Anno 1638. Den Raatpensionaris CATS is schuldich hondertsevenensestich gulden tien stuyvers.

Staet te liquideeren met SAERTGEN SOETERS van wegen een schildery. Memorie.

Anne Den Ambassadeur CAMERARIUS is schuldich voor twee conterfeytsels twee ende seventich gulden.

LEONARD CASEMROOT is schuldich voor twee conterfeitsels twee en seventich guldens.

Andere inschulden.

Staet te liquideeren met Dr. VALENTIUS als bij het boeck verdient. Memorie.

In Margine: Waervan noch in den boel syn vier groote ende twee cleene conterfeytsels van hem en sijn huysvrou ende een van syn moeder, daeraen by JACOB DELFF mede is geschildert.

Resteert (o. a.) de montcost van JACOB DELFF tot 250 gulden int jaer etc. (Deze blijkt dus bij MIEREVELT gegeten en daarvoor betaald te hebben!) Ook COMMERTGEN, de dochter, en CHRISTINA DELFF, de kleindochter, betaalden 250 en 200 gulden 's jaers voor mondkost.

De Heer PUTMAN is schuldich voor twee conterfeytsels hondert en twintich gulden.

Joffe BRASSERS tot Amsterdam gelevert aen den Heer Schepen VAN DER CHIJS voor een conterfeijtsel sestich gulden.

Jofie BICKERTS tot Amsterdam gelevert, door Dr. STANGERUS, is schuldich voor een conterfeytsel: sestich gulden.

Conterfeijtsels raeckende de winckel van den Overledene.

Ende eerst die desen Boedel in eygendomme sijn toebehoorende, *alle wesende copie* behalve daer anders bijstaet. [N.B. dit gewichtige bijvoegsel laat HAVARD weg.]

Een vrouwe tronie, sijnde een principael, gedaen bij POURBUS [HAVARD: Faite en grande partie!] [20 — 0 — 0.]

Een manstronie sijnde en principael van dezelfde. [6 — 0 — 0.]

Een conterfeytsel van ROBBRECHT ROBBRECHTSZ. [20 — 0 — 0.]

Twee conterfeytsels van JOHAN WTTENBOGAERT. [t'oude 8 — 0 — 0, t'nieuwe 14 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van LUBBERT GERRITSZ. [20 — 0 — 0.]

Een rondeken van deselffde. [5 — 0 — 0.]

Twee conterfeitsels van HANS DE RIJS. [25 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van COORNHERT. [4 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van PATER JAN MEIJ [1]). [12 — 0 — 0.]

Een van deselffde int cleen en gelijst. [12 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van ARNOLDUS CORNELII. [9 — 0 — 0.]

Een vroutgen antycq. [5 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van DAVIT JORISZ. [5 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van Graeff ADOLFF int cleen. [8 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van Prins WILHELMUS VAN NASSOU. [12 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van desselffs huysvrou. [12 — 0 — 0.]

Ecn conterfeitsel van Graeff WILHEM VAN VRIESLANT. [20 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van PHILIPS VAN NASSAU. [10 — 0 — 0.]

---

1) HAVARD: PIETER JANSZ MEYR. sans doute PETRUS VAN DER MEER!!!

Een conterfeytsel van Graeff ERNST. [10 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van den Coninc van Engelant's soon [1]). [8 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van Graeff JAN VAN NASSOU. [10 — 0 — 0.]

2 conterfeitsels van den Coninc van Sweden. [Elk 10 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van Smelsing. [8 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van den Ouden Graeff JAN VAN NASSAU. [10 — 0 — 0.]

NB. VAN OXFORD is doorgehaald. HAVARD: peut-être OXENSTIERN!

Een conterfeitsel van JEMYN of JENNIJN. [9 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van den broeder van den *Coninck van Bohemen*. [9 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van RICHARDOD. [9 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van JAN GOVERTSZ VAN DER AER gedootverut [8 — 0 — 0.] HAVARD: JAN GOVERTSZ.

Een ovael van MICHIEL VAN MIEREVELT, gedootverut. [*Jacob* en *Christina*.]

Twee conterfeitsels van PIETER CORNELISZ in de Kat; t'eene niet opgemaect. [*f* 20.— en *f* 8,—]

Een conterfeitsel van . . . . . gedootverut [3 — 0 — 0.]

Vier conterfeitsels van RUTH JANSZ. [*f* 5.— *f* 14.— *f* 16.— *f* 19.—]

Een van de Gravinne VAN SOLMS. [8 — 0 — 0.]

Een van den dollen Hartoch. Er achter: CRISTIAEN VAN BRUNSWYCK [10 — 0 — 0.]

Een van de Graeft van HOHENLO. [10 — 0 — 0.]

Een van de Graeff van MANSVELT. idem.

Een van de Persianen. idem.

't Conterfeitsel van za: SIMON PLUCQUE synde een principael. [30 — 0 — 0.]

Een conterfeitsel van een graeff met paerlen. [10 — 0 — 0.]

Een van Graeft MAURIS VAN NASSAU. idem.

Een conterfeitsel maer gedootverut.

't Conterfeitsel van PIETER VAN MONTFOORT (leerling van MIEREVELT) maer gedootverut.

Een Graevin VAN SOLMS, gedootverut. (*f* 1.—)

Drye conterfeitsels van den Koninc van Bohemen, (groote *f* 36.— *f* 12.— en *f* 12.—)

Een van een Fransche Dame in de Rou. [7 — 0 — 0.]

Een van den Ambassadeur CARLETON. [8 — 0 — 0.]

Een van Graeff HENRIC VAN DEN BERCH, daervan t'lyff niet en is voldaen. [7 — 0 — 0.]

---

1) HAVARD: du Roi d'Angleterre (CHARLES I.)

Een van den Ad^t BARNEVELT [10 — 0 — 0.]
Een van den Pensionaris DE GROOT [.....]
Twee van den Graeff VAN CUYLENBURCH. [elk *f* 10.—]
Een van een onbekende Prins.
Een van Prins WILLEM VAN NASSOU, daer hy doot leit [*f* 1.—]
Een van BLOCKLANT, daer hy doot leyt. [*f* 6.—]
Een antycxe trongie.

De volgende lijst, ook geheel incompleet en foutief door HAVARD afgeschreven, geeft ons eerst recht een kijkje in de „fabriek" van MIEREVELT.

Conterfeitsels, gemaeckt voor perticuliere personen daervan 't schilderloon noch resteert.

	't Conterfeitsel van Mevrouwe VILLEERS daeraen noch eens sittens resteert.
4 Maert 1642 was by DELFF hr van ontf: 60 gl. doch is by hem t'rabat en lyf voltrocken.	t'Conterfeitsel van myn Heer BEVEREN daervan de trongie is voldaen en by JACOB DELFF de klederen syn geschildert.
	t'Conterfeitsel van desselfs huysvrouwe gedootverut en by DELFF opgemaect.
	Een copie van de Heer Burgemeester LODESTEYN, en een van desselfs huysvrouwe, niet ten vollen gedaen.
	De conterfeitsels van den Pensionaris BERCHOUT ende syn huysvrouwe, daervan by JACOB DELFF de klederen syn gemaect.
	t'Conterfeitsel van WILLEM JACOBSZ VAN WOU (N.B. HAVARD: WILLEM JACOBSZ in de rou!) daeraen de klederen noch resteert.
12 — 0 — 0	Een copie van Graeff MAURITS VAN NASSAU.
	De conterfeitsels van BRUYN DIRCXSZ VAN DER DUSSEN en zyn huysvrouwe daeraen noch resteert te schilderen.
Is by DELFF ontv. 26 gl.	t'Conterfeitsel van JACOB AELBRECHTSZ VAN DER GRAEFF (HAVARD: VAN GENEST!) daervan de klederen noch resteert.

Seyt betaelt te hebben.	t'Conterfeitsel van desselffs huysvrouwe al t'huys gesonden wesende, staet te inquireren off het niet en resteert te betalen.
12 — 0 — 0	Een copie van de Coninck van Bohemen.
By DELFF ontf: 60 gl: by hem verschoten tot de kas 30 st. en 2 dagen gevrocht.	t'Conterfeitsel van Joffe DE WIT ten naesten by voldaen.
Is by DELFF ontv: 116 gl: ende aen de lyst verschoten 9 gl.	De conterfeitsels van Graeff WILLEM VAN NASSAU en syn huysvrouw ten naesten by voldaen.
By JACOB twe dagen aen gevrocht en gelevert.	Den Admiraal TROMP en syn huysvrouw, doch beyde niet voldaen.
By DELFF 10 gl. ontv.	Een conterfeitsel van een uyt Selant, niet voldaen.
By DELFF t'lyff gemaect ende de trongie overschildert, is ontv. 10 gl: by DELFF.	t'Conterfeitsel van Joffe SCHILTVINCK daervan de clederen meest resteren.
	't Conterfeitsel van Colonel OGLE, maer gedootverut.
	De conterfeitsels int groot van de Burgemr SCHILPEROORT en syn huysvrouw, gedootverut.
5 — 0 — 0.	Copie van NICOLAES VAN BREDERO, daeraen de klederen noch resteren.
6 — 0 — 0.	Copie van Colonel PIRSON.
	t'Conterfeitsel van ROELOF DE MAN niet voldaen.
	De conterfeitsels van JACOB OLTHUIJSEN en syn vrou, maer gedootverut.
	t'Conterfeitsel van JOHANNES LIEFTINCK maer gedootverut.
te vorderen.	t'Conterfeitsel van syn huysvrou al t'huys gesonden wesende, staet te inquireren of daervan de betaling noch resteert.
	Twee conterfeitsels van de Jonge Prins (WILLEM II?) niet voldaen.

De conterfeitsels van BOUCHORST [1]) en syn huysvrouw int groot, daeraen noch resteert.

Te maenen.

De conterfeitsels van den Heer OUT BROUCHUIJSEN en syn huysvrouw meest voldaen.

t'Conterfeijtsel van Dr. STANGERUS gedootverut.

By DELFF t'lyff opgem: en gelevert is by DELFF 35 gl. voor den boedel ontf:

t'Conterfeitsel van den Raetsheer DE WILHEM, daeraen t'lijff resteert.

t'Conterfeitsel van NOLBERGEN.

By DELFF 8 gl. ontfangen.

t'Conterfeitsel van den Heer RUYS maer gedootverut.

By DELFF gewrocht 2½ dach. Is by DELFF ontf: voor den boel 90 gl.

De conterfeitsels van den Heer HAGA en syn huysvrou, daervan aen de klederen en handen noch wat resteert.

De conterfeitsels van LA MEYN en syn huysvrouw daervan aen de klederen en handen noch resteert. [2])

t'Conterfeitsel van Joffe BACKERS niet ten vollen gedaen.

t'Konterfeitsel van CORNELIA GRASWINCKELS niet voldaen.

De conterfeitsels van den Advocaet SCHINCKEL en syn huysvrou, niet voltrocken.

t'Conterfeitsel van den Heer Burgemr JACOB VAN DER GRAEFF daervan aen t'lyff noch rest.

t'Conterfeitsel van CONSTANTYN HUYGENS daervan aen t'lyff noch rest.

t'Conterfeitsel van Joffe VAN DER VORST in de Buys, daervan noch resteert.

By DELFF ontf: 8 gl.

t'Conterfeitsel van ELISABETH VAN BEEST maer gedootverut.

---

1) HAVARD: BRONGKHORST.
2) HAVARD: Le conseiller JAMIN.

	Seven copien van Prins HENRIC VAN NASSOU, soo oude als nieuwe.
	Drye copien van de Princesse.
	Een conterfeitsel gedootverut op een ovael.
Te manen.	t'Conterfeitsel van de vrou van CLAES de wijnverlater, daervan rest aent lyff.
Iets.	de conterfeitsels van JACOB SPOORS en syn huysvrou.
	Twee copien van de vrou van Graeff ERNST.
	t'Conterfeitsel van MEURSKEN, niet voldaen.
Te manen.	Copie van Mevrou VAN DER NOOT.
	een out conterfeitsel niet voldaen.
	t'Conterfeitsel van den *Nobelen Baes* niet voldaen.
	Copie van de Lantgraeff VAN HESSEN.
JAN DAMEN Verecht(?)	Een out conterfeitsel van een vrou in een ovael niet àl gedaen.
	Twee conterfeitsels van LUCHTENBURCH en syn huysvrou, niet voldaen.
	t'Conterfeitsel van den Tresorier BROUWERT, niet voldaen.

't Conterfeitsel van den Heer VAN LOOCKEREN gedootverut.

Drye copien van den Ouden Prins MAURITS.

Een copie van den Coninc van Bohemen vant hooft tot de voeten.

de conterfeitsels van HENRIC GROENEWECHEN en AELTGEN DAMEN, syn huysvrou (HAVARD: et de la dame son épouse).

De Princes van ORANGIEN vant hooft tot de voeten.

De grooten doec daerop begonnen de Prince ende Princes van ORANGJE en haer soon.

t'Conterfeitsel van SCRIVERIUS niet voldaen.

Twintich oude onbekende conterfeitsels niet voldaen.

Een copie vant conterfeitsel van den Heer VAN BREDERODE.

De weduwe, ANNA HUYSENS, wordt gevraagd of zij, volgens Testament, een duwarie van *f* 2200.— wil hebben, of levenslang een jaarlijksche uitkeering van vierhonderd gulden. Zij kiest 20 Sept. 1641 het laatste.

De Inventaris is opgemaakt door den Notaris JOHAN VAN BEEST, die

gehuwd geweest was met za: MARIA VAN MIEREVELT, dochter van den schilder, door MIEREVELT's overblijvende dochter COMMERTGEN MICHIELS VAN MIEREVELT en door JACOB en CHRISTINA DELFF, des schilders kleinkinderen.

(Zijne dochter GEERTRUIJT was met den plaatsnijder WILLEM JACOBSZ. DELFF gehuwd geweest) JACOB DELFF teekent:

Legaten.

MICHIEL VAN MIEREVELT heeft besproken

Aen den Weeshuyse deser Stadt Delff *thien hondert guldens.* x^{c} guld^{s}.

Aen den Caritaethuyse derselver Stadt Drye duysent guldent en dat tot redemtie van 't opperste kleet. iij^{m} guld^{s}.

Aen den Oudenmannen en vrouwenhuyse achthondert gulden. viij^{c} guld^{s}.

Aen de arme Seevarende op de Seedorpen, insonderheyt aent Weeshuys te Catwijck op See de somme van Achthondert gulden. (enz.) viij^{c} guld^{s}.

Aen de Besorgers van de Armen der Remonstrantsgesinde vijff hondert gulden. v^{c} guld^{s}.

Aen de Besorgers der Armen van de Doopsgesinde die men de Waeterlanders noemt, Ses hondert gulden. vj^{c} guld^{s}.

Aen de Besorgers der Armen van de Doopsgesinde die men de Vlamingen noemt, Vyer hondert gulden. iiij^{c} guid^{s}.

Ende aen de Besorgers der Armen die men de Luyterse noemt vyerhondert gulden. iiij^{c} guld^{s}.

25 Maart 1643 verdeelen JACOB en CHRISTINA de landerijen en rentebrieven hun toegevallen uit den boedel van hun grootvader; samen geschat op *f* 17.429 — 12 — 12.

1 Juli 1642 had er een scheiding plaats gevonden tusschen dezelfden van de erfenis hunner moeder GEERTRUYT VAN MIEREVELT, wede van WILLEM JACOBSZ DELFF, den beroemden graveur. Zij ontvingen ieder toen *f* 15035 — 15 — 0. Men ziet, de kunst had ook hier materieële vruchten gedragen.

JACOB DELFF, de knappe portretschilder, nam daarbij in betaling voor ruim *f* 686.— „aen boecken, printen ende andere goederen."

Aardig is het lijstje van degenen die nog geld aan hun vader schuldig waren. O. a.:

BROER JANSZ in den Haegh	*f* 28 — 11 — 0
BALTHASAR DOL, Zierikzee	„ 5 — 0 — 0
CLAUDE FONTEYN, Leeuwarden	„ 22 — 4 — 0
HENRIC HONDIUS de Jonge in den Hage, nu in Westindien [1])	„ 31 — 0 — 0
De graeff van CUYLENBURCH	„ 34 — 10 — 0
HANS MATHYSZ GARDENIER in den Haech in de Papestraet	„ 46 — 17 — 0
HENRIC HONDIUS den Ouden in den Haegh	„ 4 — 0 — 0
MATHIAS OTTEN, boeckvercooper tot Dusseldorp	„ 65 — 6 — 8
PIETER RAMMESYN ter Goude	„ 8 — 0 — 0
PIETER VAN HEMELSCOERT tot Rotterdam in de Hoochstraat in Romen	„ 2 — 0 — 0
WILLEM HONDIUS *nu in Poolen* staet schuldich	„ 79 — 0 — 0
ANDRIES STOCK in de Haech	„ 9 — 0 — 0
MACHTELT JACOBSD^R, Konstvercoopster tot Amsterdam op de Beurs in de Printe Kas	„ 10 — 9 — 9
De Soon van CRISPYN DE PAS tot Utrecht	„ 11 — 0 — 0
AMELIS JANSZ tot Wttrecht	„ 2 — 10 — 0
HUYGENS in den Haeeh is schuldich	„ 3 — 10 — 0
FLORIS BALTHASAR over veele jaeren doot geweest zijnde, staat schuldich	„ 42 — 13 — 0

Van de roerende goederen was nog in 't gemeen bewaard

Een out vaendel; 51 groote printen van 't Schermen van Tibout. De plaetsnydersgereetschap. De plaet van *Graeff* WILLEM niet voldaen en een ledige plaet. 15 groote printen vant huys van Nassau by VAN DER VENNE gesneden. 7 printen van *Prins* WILLEM, 6 van Prins MAURITIUS en 6 van *Prins* HENRICK alle van Nassou en bij VAN DER VENNE, een deel groene stoelen en 9 ellen tassenylge.

Noch 't conterfeitsel van JACOB DELFF des overledens vader, gedaen by POERIBUS (Pourbus) doch niet voltrocken. Het huysgesin van denselffden JACOB DELFF t'conterfeitsel van MARITGEN JOCHIMSDr. niet voltrocken. De conterfeitsels van WILLEM JACOBSZ DELFF en GEERTRUYT VAN MIEREVELT, gedaen by haer

---

1) Dit staat er : niet Westeinde.

soon JACOB. DELFF DE JONGE, t'conterfeitsel int ronde van WILLEM DELFF, deser kinderen overgrotevaeder. 25 schoone drucxels van elcke groote plate bij den Overleden WILLEM JACOBSZ DELFF gesneden sijnde tot 28 platen toe, noch een deel kleene printgens van des overledens werck, een deel panelen van een out stuck, mitsgaders twee derdendelen van 7 violonsen, daervan den Heer Burgemr. SCHILPEROORT t'andere derdepaert comt.

Voor het overige verwijs ik naar het eerstgenoemde artikel van HAVARD.

Ik vond dezen inboedel eigenaardig genoeg om dien juist en volledig in de oorspronkelijke taal uit te geven.

Eine Portraitzeichnung Paulus Potters von Bartholomeus van der Helst

VON

DR. JOS. MEDER.

GELEGENTLICH der Publication von Handzeichnungen aus der Stockholmer Sammlung in der Ausgabe der Albertina interessierte mich lange Zeit hindurch eine Portrait-Zeichnung nach einem unbekannten jungen Manne [1]), welche sich durch ihre ausserordentliche Virtuosität in der Darstellung und durch die Lebendigkeit des Dargestellten von selbst dem Gedächtnisse einprägte und auch tatsächlich in der Erinnerung pünktlich wieder auftauchte, als zufälligerweise eine Reproduktion nach dem bekannten Haager POTTER-Portrait [2]) mir durch die Hände lief. Diese unsichere Ähnlichkeit wich sofort der Evidenz nach erfolgtem Vergleiche, dass hier zwischen Zeichnung und Gemälde eine Beziehung vorhanden sein müsse und zumindest der Dargestellte PAULUS POTTER selbst sei.

Wiewohl das Ölbild compositionell weit malerischer behandelt erscheint, viele Zutaten und Änderungen aufweist, so sind doch noch immer so viele gemeinsame Vergleichspunkte vorhanden, welche einen Zweifel an der Persönlichkeit kaum aufkommen lassen. Das lange weiche Haar, welches das blasse Gesicht umrahmt, der Blick der Augen, die Linien der Nase und des Mundes, selbst das deutliche Grübchen in dem kräftigen Kinn vermitteln allein schon die Ähnlichkeit.

1) *Albertina-Publication*, Jg. VIII, No. 920. 19 × 14.6 cm.
2) *Catalogue raisonné du Musée roy. de la Haye*, 1895, pg. 149, Np. 54.

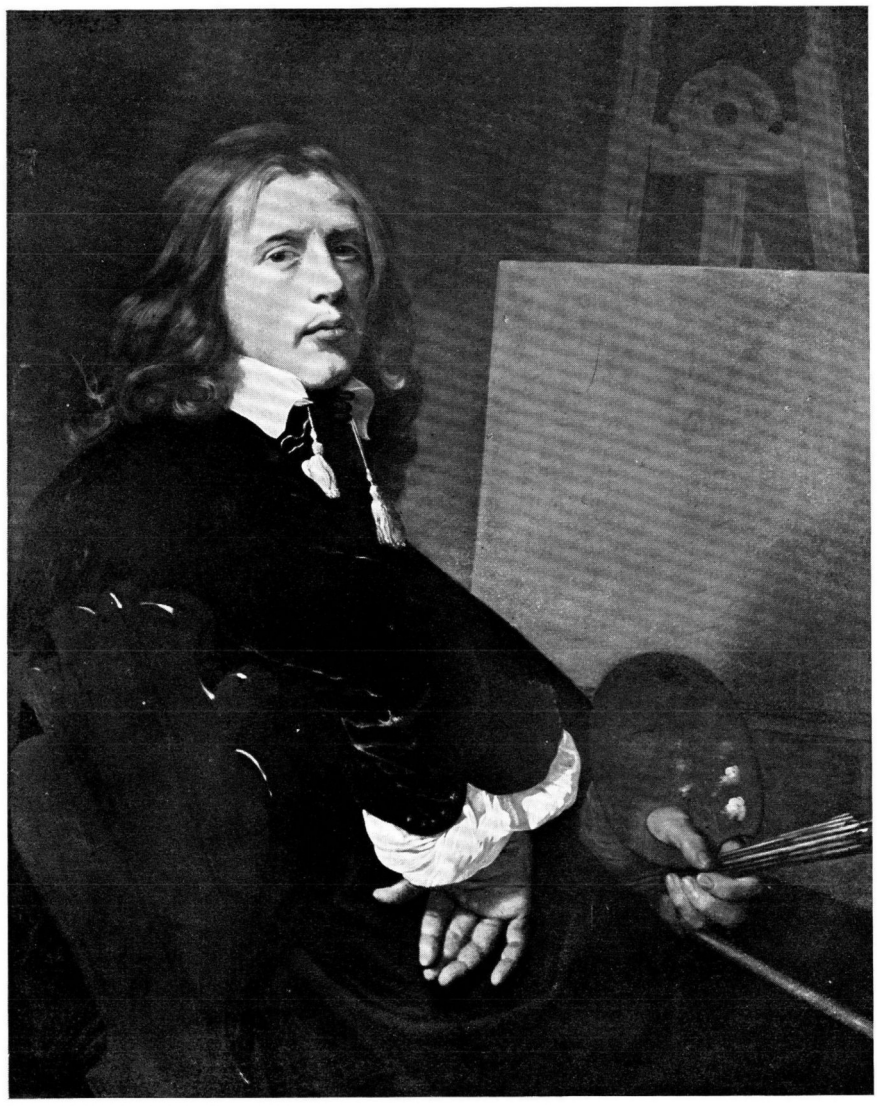

PAULUS POTTER,
door BARTHOLOMEUS VAN DER HELST.
Schilderij in het Mauritshuis te 's Gravenhage.

PAULUS POTTER,
door BARTHOLOMEUS VAN DER HELST.
Teekening in het Prentenkabinet te Stockholm.

Fasst man dann noch die Wendung des Kopfes und das über die Schulter Schauen ins Auge, dann steigert sich der Zusammenhang bis zu der Annahme, dass hier eine vorbereitende Studie zu dem Gemälde vorliege.

Es wäre demnach die Frage zu beantworten, ob die Zeichnung auch von der Hand des BARTHOLOMEUS VAN DER HELST sein könne, ob dessen Zeichenmanier sich mit der in unserer Zeichnung decke, oder ob ein anderer Amsterdamer Künstler den frühberühmten POTTER gezeichnet habe. Die Bezeichnung mit CORNELIS VISSCHER, wie wir unten auf der Zeichnung lesen können — und unter diesem Namen figurierte sie in dem Stockholmer Inventare — fällt sehr bald, wenn man die vielen echten und bezeichneten Portraitzeichnungen CORNELIS VISSCHERS zum Vergleich heranzieht. Schon der erstaunlich sichere und breite, dabei elegante Ductus der Kreide, welcher nur einen allerersten Porträtisten voraussetzt, schliesst den gewissenhaft ausführenden VISSCHER aus.

BARTHOLOMEUS VAN DER HELST, und an diesen zu denken zwingt uns das Gemälde in erster Linie, hat uns leider nur sehr wenig Belege seiner Hand in Kreide und Feder hinterlassen so wie alle grossen Porträtisten. Seine Treffsicherheit betätigt sich immer gleich auf der Leinwand so wie es FRANS HALS liebt, wie es schon TIZIAN und VELASQUEZ getan hatten. Von den fünf Zeichnungen der Albertina, welche seinen Namen tragen, können nur zwei als echt bezeichnet werden und von diesen beiden kommt nur eine für die Stockholmer Zeichnung zum Vergleich, die Halbfigur eines jungen Mannes in sitzender Stellung [1]), gleichfalls eine kraftvolle sichere Handschrift einer kunstreichen Hand. Die Behandlung der Haare, die Haltung der Figur, der breite Strich in dem Kontur und in der Schattierung machen ziemlich deutlich die Verwandtschaft mit unserer Zeichnung geltend.

Lässt uns hier aber ein entsprechendes Vergleichsmaterial zur Hälfte in Stich, so gewinnt man dafür aus der Nebeneinanderstellung von Bild und Zeichnung die noch fehlenden Beweise, dass beide von einer Hand herrühren müssen. Nicht nur die allgemeine Ähnlichkeit, welche in der Betonung bestimmter und gleicher Merkmale beruht, sondern auch der Gesammteindruck d. i. die Erfassung und Auffassung der Persönlichkeit in Blick und Sentiment sprechen hier laut zu einander als Zeugen für eine und dieselbe Künstlerindividualität. Man braucht nur die Gegenprobe zu machen und an Bildnisse einer und derselber Person, jedoch von verschiedenen Meistern ausgeführt, zu denken; welch verschiedene Gesichtspunkte machen sich dann in der Auffassung geltend!

Das Gemalde im Haag trägt die volle Signatur und die deutliche Jahreszahl 1654, also das Todesjahr des PAULUS POTTER. Da derselbe aber bereits am 17

1) Inv. No. 9248.

Jänner 1654 in Amsterdam beerdigt wurde, so ist es nicht wahrscheinlich, dass das Portrait in den ersten 14 Tagen des Jahres schon entstanden sei, sondern, wie man heute auch allgemein annimmt, erst später vollendet und signiert wurde. Jedenfalls aber fällt der Beginn schon in die Zeit der Krankheit, denn Zeichnung, noch mehr aber das Gemälde tragen schon eine gewisse Verfallenheit in den Wangen und Augen, wie wir es so häufig bei phthisischen Naturen beobachten können. Und gerade dieser Umstand würde uns den seltenen Fall, eine Portraitzeichnung VAN DER HELST neben einem Gemälde zu finden, erklären und wahrscheinlich machen, da der kranke Künstler zu einer Zeichnung leichter sitzen konnte als zu einem Gemälde, BARTHOLOMEUS VAN DER HELST aber gerade mit Rücksicht auf die körperliche Schwäche des Freundes einen zeichnerischen Behelf benötigte. Mit Hilfe der Zeichnung konnte er leicht die durch den Tod POTTERS unterbrochene Arbeit an dem Bildnis später vollenden.

Wien.

BRIEVEN VAN BON. VULCANIUS EN HENR. SMETIUS,

UITGEGEVEN DOOR

DR. P. C. MOLHUYSEN.

URATOREN der jonge Leidsche hoogeschool hadden in 1591 aan FRANCISCUS JUNIUS, den beroemden Heidelberger theoloog, ten tweeden male een plaats als professor te Leiden aangeboden. De brief van hun secretaris JAN VAN HOUT, d.d. 19 Aug. 1591 is gedrukt in het tweede gedeelte van COLOMESIUS' uitgave van G. J. VOSSIUS' briefwisseling (1691) p. 330. Ook de Senaat, wiens advies in dezen ongetwijfeld gevolgd was, had reeds den 25 Juli door zijn secretaris, BON. VULCANIUS, JUNIUS met deze keuze in kennis gesteld; of deze brief nog bestaat weet ik niet.

Geen dezer twee brieven vond JUNIUS meer in Heidelberg. Hij was kort te voren in dienst van HENDRIK IV getreden en als veldprediker de Duitsche huurtroepen gevolgd, die TURENNE naar Frankrijk voerde. Eerst in December van dat jaar keerde hij naar HEIDELBERG terug om orde op zijn zaken te stellen, en dan met zijn gezin voor goed naar Frankrijk te verhuizen. Daar kreeg hij toen VULCANIUS' brief in handen. Den anderen zal de tabellio academicus, de „bode met de bus", die door Curatoren naar Heidelberg gezonden was, mede terug genomen hebben, toen hij JUNIUS daar niet meer aantrof;

zoo toch wordt het verklaarbaar, waarom VAN HOUT in zijn „*Dachbouck*" [1]) een afschrift van JUNIUS' antwoord aan VULCANIUS maakte, terwijl van een antwoord op den brief van Curatoren niets blijkt.

Ofschoon deze brief van JUNIUS aan VULCANIUS buiten mijn bestek valt, acht ik het niet ondienstig hem hier in zijn geheel te laten volgen, daar hij aan de aandacht van JUNIUS' biograaf CUNO [2]) ontgaan is.

FR. JUNIUS B. VULCANIO S.P.

Neque alteras a te litteras mi VULCANI ante has vidi, neque has ipsas quas videre contigit ante quatriduum vidi quum ex Gallia a rege profectus essem, et reversus ad meos. Hanc moram neque tu pro tua humanitate neque viri nobilissimi, domini amplissimi, Curatores vestrae Academiae, neque collegae reliqui pro sua prudentia iniquo animo ferre possunt; nam in me culpa nulla. Honorificum vestrum de me iudicium video magis ex vestra humanitate factum quam merito meo: postulato si non respondeam, iniquus sim, si non satisfaciam ingratus. Sed est quod in hac causa familiariter vobis exponam nec potest a vobis ignorari. De hoc consilio vestro antea quidem audiveram et mirabar tam lente agi quum fuissem istuc quamvis renitentibus multorum vocibus abiturus. Sed antevertit regis christianissimi postulatum exspectationem meam et praeter exspectationem meam, nam senectute otium in repub. parare maluissem quam in arduis rebus quae minantur mihi occupari. Sed quid. Ad regem veni liber, discessi servus, mandavit ut ante aestatem revertar operam in Gallia consumturus. Omnino constitui proximo senatu huic academiae renuntiare utut in Gallia res abeant (bene abituras confido in domino) et aestate proxima aut transire ad vos aut per vos (ut mandatum est mihi) transire in Galliam; nam hac lege teneor, qua si me Deus absolverit, vester sim. Aedium tuarum usum a te offerri humaniter, ingentes gratias habeo. LIPSIUS de quo scribis, Leodii est; fueram cum illo acturus coram ante dies XV, sed dissuaserunt boni non tam hominis metu quam domus in qua versatur. Non abstinebo tamen quin appellem saltem semel. De MELISSO quod scribis curabo. Bene vale vir clarissime et bonos omnes (si non est molestum) nostrique amantes saluta. Heidelberga die Sabbati 4 Decembris 1591.

JUNIUS had bij zijn vertrek naar Frankrijk aan zijn zwager DE SMET de zorg voor zijn familie en zijn zaken opgedragen. Deze opende den brief van VULCANIUS; hij herkende in den schrijver een makker uit zijn jeugd met wien hij school had gegaan, en zoo ontwikkelde zich een correspondentie tusschen beiden, waarin zij wederzijds de herinneringen aan hun jeugd deden herleven, en elkaar over hun familie en afkomst inlichtten. In een korten tijd worden over en weer een paar brieven gewisseld, waarna de correspondentie plotseling weder ophoudt, trots VULCANIUS' aansporing in zijn eersten brief om de vriend-

---

1) Het „*Dachbouck*" van JAN VAN HOUT loopt van Nov. 1580 tot Juni '94. Hij teekende daarin aan al wat er aangaande de Universiteit te vermelden viel, met afschriften van in- en uitgaande brieven. Het is hoogst belangrijk voor de geschiedenis der Universiteit, en in 't algemeen weinig geraadpleegd, daar VAN HOUT bizonder onduidelijk schrijft. Het verdiende in zijn geheel uitgegeven te worden.

2) F. W. CUNO, *Franciscus Junius der Aeltere.... sein Leben und Wirken, seine Schriften und Briefe.* 1891.

schap in stand te houden. Trouwens, te verwonderen behoeft ons dit niet, als we bedenken dat beide mannen niet veel meer dan den naam met elkaar gemeen hadden; en de brieven ontleenen hun belang dan ook hoofdzakelijk daaraan, dat zij authentieke levensbijzonderheden geven over twee mannen, die een belangrijke plaats bekleed hebben in de geleerde geschiedenis van hun tijd.

Een kleine 20 jaar houdt de briefwisseling dan op. In een brief van pr. kal. Maias 1609 schrijft JANUS GRUTERUS, de schoonzoon van SMETIUS aan VULCANIUS o. a.: „...ego certe virtutem tuam... ore etiam frequenter praedico, apud amicos potissimum, imprimis vero socerum meum condiscipulum tuum HENRICUM SMETIUM qui te officiose salutat". VULCANIUS, die de 70 al gepasseerd was en wiens geheugen niet zoo helder meer was, kon zich niet meer herinneren wie die SMETIUS toch was, en hij zal er bij GRUTER naar gevraagd hebben; want deze schrijft hem, d.d. 20 Sept. 1610[1]) „...Grata erit SMETIO quaestio tua, de qua scribam tibi simulatque domum venero".

Maar SMETIUS wilde zelf die vraag wel beantwoorden, en den 1en Dec. van hetzelfde jaar zond hij VULCANIUS nogmaals een kort levensbericht, dat door dezen 18 Maart d.a.v. beantwoord werd; SMETIUS schrijft 14 Sept. 1611 nog eens, en dan is de correspondentie voor goed uit.

De brieven van SMETIUS zijn alle eigendom der Leidsche Bibliotheek, die van 22 April 1592 (N°. 5) kochten wij kort geleden bij den antiquaar STARGARDTH; hij komt ook voor in de auctie J. v. VOLLENHOVEN, bij BRILL te Leiden in 1894 gehouden. De andere vier zijn met de overige handschriften en brieven van VULCANIUS in 1614 voor de bibliotheek aangekocht.

De oudste 2 brieven van VULCANIUS (N°. 2 en 4) bevinden zich in het handschrift Germ. 804 der Universiteits-Bibliotheek te Heidelberg; door de zeer gewaardeerde welwillendheid van de directie werd het voor mij te Leiden gedeponeerd. VULCANIUS' laatste brief (N°. 7) wordt in de Vaticana te Rome bewaard, in het vroegere Heidelbergsche hs. Palatinus Latinus N°. 1903. Beide deze codices bevatten brieven aan SMETIUS gezonden. Het vermoeden ligt niet ver dat SMETIUS' schoonzoon, de bibliothecaris GRUTER, de brieven in deelen heeft laten binden en in de bibliotheek plaatsen. Ik schreef dezen brief zelf te Rome af, toen ik daar in het voorjaar 1906 vertoefde om bouwstoffen voor de vaderlandsche geleerdengeschiedenis te verzamelen. Dr. J. A. F. ORBAAN, door de Nederlandsche Regeering belast met kunsthistorische nasporingen aan het Ned. Historisch Instituut aldaar, vestigde mijn aandacht op dezen brief, waarvoor hem hier nogmaals dank wordt gezegd. Een enkel woord thans nog over de schrijvers der brieven zelf.

1) Beide brieven in originali op de Leidsche bibliotheek.

HENDRIK SMETIUS was 29 Juni 1537 te Aalst geboren uit een aanzienlijk geslacht, waarop hij trotsch was, en waarover hij herhaaldelijk spreekt, zoo in deze brieven als in het lange gedicht voor zijn „*Miscellanea medica*" en vooral in de „*Parentalia*". Aan het jaartal 1537 kan geen twijfel zijn, maar CUNO, *Franciscus Junius*, p. 220 deelt zijn grafschrift mede, waarop 1536 als geboortejaar staat. Of dit een vergissing is van hem, of van ANDREAE, *Monumenta Heidelbergensia*, dien hij citeert, weet ik niet; maar MELCHIOR ADAM in zijn *Vitae Germanorum medicorum* p. 415 geeft ditzelfde grafschrift met het jaartal 1537.

Hij is te Heidelberg 15 Maart 1614 overleden. ADAM, wiens boek in 1620 te Heidelberg uitkwam, en die SMETIUS in Heidelberg kan gekend hebben, het bovengenoemde grafschrift, en alle andere biographische werken noemen dit jaar; alleen de *Biographie Nationale* laat hem 1612 sterven; waarschijnlijk is ook dit een drukfout.

Hij was eerst gehuwd met JOHANNA VAN DE CORNPUT (CORPUT) een dochter van den burgemeester van Breda. Hij was dus een zwager van HENDRIK VAN DE CORNPUT, den Dordtschen predikant, en van JAN, den beroemden genieofficier, die Steenwijk tegen RENNENBERG verdedigde. Hem is de „*Prosodia*" opgedragen. FRANCISCUS JUNIUS was met een zuster, ELISABETH VAN DE CORNPUT gehuwd.

Een dochter van SMETIUS, naar haar moeder JOHANNA genaamd, huwde in 1592 met den reeds genoemden JANUS GRUTERUS.

Te Gent ging hij school bij den bekenden paedagoog JAN OTHO [1]) en het was daar dat hij VULCANIUS leerde kennen; op zijn 15e jaar, in den zomer 1552 ging hij naar de Universiteit te Leuven, tot 1554; VULCANIUS is eerst in 1555 te Leuven gekomen. De vriendschap is daar dus niet voortgezet.

Van SMETIUS' werken is verreweg het bekendste zijn *Prosodia*, bij zijn leven en ook later herhaaldelijk gedrukt, o. a. nog in 1683 [2]), een schoolboek om de jeugd de kwantiteit der lettergrepen te leeren. Hoezeer het in trek was toont het feit dat de 7e uitgave de kolossale oplage van 2000 exemplaren had. De *Miscellanea medica*, waarin hij GALENUS' leer verdedigt en tegen PARACELSUS te velde trekt, zagen 1611 het licht bij JONAS RHODIUS te Frankfort.

De *Juvenilia*, de gedichten waarover SMETIUS herhaaldelijk in deze brieven spreekt, verschenen 1594. Het boekje bestaat uit 3 stukjes, elk met afzonderlijke pagineering. De titel is: HENRICI SMETSII | *Alostani* | *Juvenilia* | *sacra:* | *Regum Judaicorum* | *lib. tres.* | *Susannae lib. unus* | *ad* | *illustrem Heroa,* | *Simo-*

---

1) Zie over hem en zijn ondermeester OLIVARIUS = OLIESCHLAGER, de *Biographie Nationale*.
2) Ik ken uitgaven: Frankfort 1609, 1630, Londen 1628, Amsterdam 1648, 1674, 1683.

nem | *Lippiae Comitem.* | (Vignet) *Heidelbergae,* | *Typis Smesmannianis* | *An.* CIↃIↃXCIIII.

Het 2e en 3e stukje hebben tot titel „*Juvenilia miscella*" en „*Parentalia*".

Het eerste gedeelte bevat de *Reges* en *Susanna,* het tweede het *epos de Medicinae antiquitate,* later in de *Miscellanea* herdrukt, *Elegiarum libb. II, Odarum liber unus, Phocylidae poëma, Pythagorae carmen, Batrachomyomachia,* en ten slotte een *Carminum libellus adoptivus,* gedichten van anderen op den auteur; het derde gedeelte, de *Parentalia,* is een reeks gezangen op de verschillende leden van 't geslacht DE SMET, met de aangehuwde familie.

Het boekje is vrij zeldzaam. Het exemplaar der Koninklijke Bibliotheek in den Haag was een present-exemplaar met de eigenhandige inscriptie: JOHANNI BRANTIO [1]) *viro doctiss. gymnasiarchae Vesaliensi mittit auctor.*

Van de „*oratio de febri tertiana intermittente*", volgens de *Biogr. nationale* in 1587 te Heidelberg uitgekomen, heb ik geen exemplaar kunnen vinden.

Er bestaat een portret van SMETIUS, aetat. 62, met het jaartal 1598 en met epigram van JANUS GRUTERUS. Het komt met zijn wapen in verschillende uitgaven voor, in de *Miscellanea,* in de *Prosodia* van 1609, en naar dezelfde plaat, maar opgesneden, zonder jaartal en zonder GRUTER's naam in die van 1630.

Er is in de brieven een paar maal sprake van *Encomia Dousana.* JAN VAN DER DOES had in 1584 een bundeltje gedichten, „*Epodon ex puris iambis libri II*" uitgegeven en opgedragen aan JOHANNES POSTHIUS, geneesheer toen te Würzburg, later in Heidelberg. POSTHIUS van zijn kant wist van verschillende vereerders van DOUSA lofdichten op hem te krijgen en gaf deze in 1587 uit onder den titel: „*Encomia Dousana. Hoc est varia variorum Poëtarum in honorem* JANI DOUSAE NORDOVICIS, *viri nobilissimi carmina. Edita a* JOANNE POSTHIO GERMERSHEMIO, *Principum Palat. ad Rhenum Archiatro.* Men vindt er gedichten van MELISSUS, SYLBURG, MODIUS, en andere humanisten van naam. Ook SMETIUS gaf een bijdrage [2]), gedagt. 20 Oct. 1585, waarin hij de jeugdige Academie gedenkt en haar professoren. Op VULCANIUS slaat het volgende:

Et orthodoxus Eutiches Faber vigens
Locutionis Atticae peritia:
Faber faceti et elegantis ingenî
Mihique carus inde ab ipsa ephebia.

Over VULCANIUS' sterfjaar is nog al eens verschil van meening geweest. SWEERTIUS in zijn *Athenae Belgicae* zegt dat hij overleed M. DC. X. IX Oct.:

1) Zie *Zschr. Bergisch. Gesch. Ver.* IV p. 115 en volg.
2) Ook in zijn *Juvenilia* opgenomen, 2e ged. p. 129.

dus 9 Oct. 1610; het staat thans, vooral na RAMMELMAN ELSEVIER'S artikel in de *Berigten van het Hist. Gezelschap te Utrecht* 2e Stuk (1848) p. 80 vv. voldoende vast, dat hij 9 Oct. 1614 stierf, en men zal dus moeten aannemen dat bij SWEERTIUS voor de IX een IV is uitgevallen. Dat men het foutieve jaar toch als het juiste heeft willen beschouwen vindt zijn reden hierin, dat zijn boekerij den 15en November 1610 zoude zijn verkocht (REIFFENBERG in *Bibliophile Belge* IV, p. 312). In werkelijkheid zijn toen hoofdzakelijk zijn gedrukte werken verkocht, zijn handschriften behield hij en deze gingen eerst na zijn dood aan de Universiteit over [1]). De reden waarom hij reeds in 1610 zijn boeken verkocht, was zijn voortdurende ziekte; VULCANIUS die veel en hard gewerkt had, moest reeds in 1607 zijn pensioen nemen. Zijn brief van 18 Maart 1611 (N°. 7) is in dit opzicht zeer leerrijk. „Reeds 4 jaar lang lijd ik onder allerlei kwalen; het zou vervelend voor U zijn alles te moeten aanhooren; maar 't komt hierop neer dat gezicht, gehoor, handen, voeten en zijden hun dienst weigeren, en ik totaal hulpbehoevend ben. Ik ben nu reeds 14 maand mijn kamer, of althans mijn deur niet uit geweest, en men heeft dan ook al verteld dat ik dood was." Dat hij in zulke omstandigheden zijn boeken verkocht was eenigszins begrijpelijk; een wetenschappelijke zelfmoord, als REIFFENBERG het noemt, was het onder deze omstandigheden dan ook allerminst.

Zijn familienaam DE SMET vertaalt VULCANIUS op verschillende wijzen. FORTUNATUS FABER noemt hij zich b.v. in zijn *Thesaurus*; als ex libris vindt men vaak; Ἐκ τῶν Ἡφαιστίωνος. BEATUS FABER noemt JANUS DOUSA hem in zijn *Epodon libri;* EUTYCHES FABER, SMETIUS in de *Encomia*. Er zijn wellicht nog meer varianten. Doch dat de vertaling „VULCANIUS" oorspronkelijk van ERASMUS afkomstig is, was geloof ik niet bekend.

Of PETRUS VULCANIUS in N°. 7 genoemd ook een „DE SMET" was, blijkt niet; mogelijk dankte hij zijn naam alleen aan zijn gebrek. Hij was toch evenals VULCANUS, mank.

I.

S. P. Literas tuas, quas ad FRANC. JUNIUM a(ff)inem [2]) meum carissimum, die Jacobi [3]) scriptas emisisti, tabellarius XXIII Septemb. (dem)um reddidit, nona nimirum hebdomade a scriptione. Quas ex iussu affinis mei, quum discederet, aperui. Discessit autem hinc in Galliam X Augusti una cum vicecomite TURENNIO, copias germanicas ducente, vocatus quidem a rege, attamen non destitutus Illustriss. nostri Principis consensu neque Academiae nostrae permissu, ad tempus; relicta interim hic familia et omni supellectile. Speramus autem reditum sub brumam.

1) Zie mijn *Geschiedenis der Univ. Bibl. te Leiden*, p. 22.

2) Door gaten in den brief is hier en daar een gedeelte van een woord uitgevallen; wat ik aanvulde staat tusschen ( ).

3) 25 Juli.

Literas tuas priores accepisse eum multo ante discessum hinc coniicio, quod se Lugdunum invitatum sicut et Witebergam et Franiqueram et alio ex ipso audisse meminerim. Responderit necne, ignoro. P. MELISSO salutem a te officiosam hodie annunciavi et quid petas indicavi. Idem plurimum te vicissim salvere iubet, additque codicum Graecorum manuscriptorum, qui in bibliotheca Palatina exstant, titulos et catalogum usque ad numerum, ni fallor, 330, consignatos adiumento SYLBURGII et calamo, nundinis pascalibus in lucem proditurus et quidem codice non mediocri [1]). Cuius beneficio voti tui compos reddi po(ter)is. Forte circa idem tempus poëmata (quae)dam mea, iuvenili aetate scripta, inter (quae) Regum iudaicorum libri 3, Epos de arte (me) dica et nonnulla alia, post XXX annorum (cap)tivitatem, libertate donata, exibunt. Bene vale et me, qui te sub ferula Ottoniana amabam et adhuc amo, redama. Iterum vale, VULCANI doctissime, et JANO DOUSAE, patri itemque filio ingeniis singularibus a me salutem officiosissimam ut dicas rogo. Heidelberga, pridie Cal. Octobris 1591.

Tuus ad officia,

HENRICUS SMETIUS, M. D.
eiusdemque profess.

(Adres) Clariss. doctiss.que Viro D. BONAVENTURAE VULCANIO Graecarum literarum professori, amico antiquissimo.

Lugduni Batavorum.

II.

S. P. Literae tuae prid. Kal. IIX^bris^ scriptae, XIIX. X^bris^ mihi redditae multis nominibus gratissimae acciderunt; primum quod iucundissimam illius temporis memoriam quo pueri una sub Otthoniana uti dicis ferula egimus, refricent, tum quod de Cl. viris D. JUNIO et D. MELISSO ea quae maxime scire cupiebam significent.

De te non audieram tantum antehac multa mihi iucunda ex aliis, sed et abs te ipso non semel salutem acceperam et honorificam mei mentionem abs te factam in JANI DOUSAE *Encomiis* intellexeram; ad quae benevoli erga me animi testimonia, accessit nunc epistola tua eiusdem benevolentiae testis amplissima, cui quidem fovendae augendaeque equidem non deero; et certe committere non debemus, ut amicitia adeo felicibus auspiciis iacta nostra culpa et vecordia intermoriatur, praecipue cum in tanta συμφοιτητῶν ac commilitonum literariorum turba, quantam apud communem utriusque nostrum praeceptorem olim fuisse meministi, adeo pauci sint qui in Musarum castris assidue sese continuerint, aut alioquin ad aliquam frugem literariam pervenerint. Praeter UTENHOVIOS enim puto esse neminem, et de iis magnum iam per multos annos silentium.

Hortor itaque te et rogo, mi SMETI, ut veterem atque adeo a teneris, quod aiunt, unguiculis, initam amicitiam, longa iam desuetudine et locorum seiunctione interruptam, instauremus sancteque in posterum colamus. Postulat hoc et suo quodam iure a nobis exigit patriae, nominis, institutionis, studiorum denique societas et similitudo, planeque nostrum, ut HORATII [2]) verbis utar, consentit astrum. Ne itaque nobis desimus iterum atque iterum rogo. Facile vero vetus atque, ut dixi, propemodum deperdita amicitia redintegrabitur, frequenti inter nos literarum missitatione; quae aliud nobis ex alio cottidie argumentum sint suppeditaturae. Poëmata tua iuvenili aevo abs te condita, avide exspecto, imo et quae iam sunt edita.

---

1) De catalogus is eerst ruim een eeuw later verschenen (toen de handschriften reeds lang naar Rome weggevoerd waren) o.d.t. FR. SYLBURGI *Catalogus codicum Graecorum M.S.S. olim in Bibliotheca Palatina, nunc Vaticana asservatorum etc.* Francofurti ad Moenum 1701, in den bundel die ook met den titel: *Monumenta pietatis etc.* voorkomt.

2) HOR. *Od.* II. 17. 22.

Nam Iambos tuos, in quibus mei mentio, de quibus mecum egit non semel DOUSA noster, nondum mihi, quod doleo, videre contigit. Fieri potest ut et ego aliquando lusus meos iuveniles extrudam ut publicam iudiciorum aleam subeant.

De D. JUNIO sunt qui nobis spem faciant, utinam ne frustra. Felices nos si tanto viro potiamur. Sed vereor ne Illmus Princeps vester fulcrum illud et columen Academiae suae subtrahi patiatur. Sed et HORATII [1]) illud hodie apud multos locum habet: „Virtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus invidi." Qua vero in aestimatione apud vestros theologos ille sit, equidem non satis scio. Mihi vel eo nomine est magnus, quod a spinosa illa et contentiosa Theologia alienus esse videatur.

De SCALIGERI adventu parum spei. Haeret tamen adhuc in Gallia TUNINGIUS noster ad eum evocandum missus, cum proxenata BAUDIO [2]).

Catalogum Codicum Mss. qui in Bibliotheca Palatina exstant proximis nundinis proditurum gaudeo. Mirum est nihil hactenus ex ea prodiisse singulare, hoc est veterem aliquem historicum Graecum vel novum, vel emendatiorem et auctiorem. Sed de his plura ad MELISSUM.

OBSOPAEUS [3]) quid molitur? Ostendit mihi cum hic esset non pauca quae iam habebat affecta: Epigrammata et poëmata veterum poëtarum; et nescio quae alia vel iam propemodum perfecta, vel editioni parata. Saluta eum quaeso meis verbis, et vale. Lugduni Batavorum, prid Natal. Domini 1591.

Tui studiosissimus
B. VULCANIUS.

III.

Literae tuae, optime VULCANI, quos pridie natalis Dominici emissas hesterno die accepi, ita me recrearunt, ut nullae multo tempore amplius, eo potissimum nomine quod amicitiam inter pueros ante annos 40 fere inchoatam, et perpetuo interim silentio tantum non emortuam, resuscitare deinceps postliminio et communi hoc nostro canescente aevo, literularum scriptione refocillare velle mutuo videaris. Ego sane officio meo non defuero. Licet ante nuperrimam scriptionem nullas ego ad te, quod meminerim, a puerili illo tempore literas, interim meas aliquot salutes ad te perlatas gaudeo: tibique constare de publico meae erga te veteris benevolentiae testimonio laetor: quod *Douzanis Encomiis* anno 1585 lusum inseri sum passus, quamvis antea necdum quicquam meorum evulgaram. Victus tamen pertinaci D. POSTHII efflagitatione id feci. Quia autem intelligo te illud necdum vidisse et exemplar quod mittere possem, nullum esset: idcirco pauculos versus inde decerptos chartulae illevi, donec exemplar nancisci potero. De poëmatiis nostris edendis, quamvis tecum MELISSUS, POSTHIUS, GRUTERUS et alii quibus ostendi moneant urgeant, minus tamen nunc hoc tam oculato et delicati oris aevo, festino, quam in adolescentia quum tamen et magnus ille LOTICHIUS ante XXX annos hortaretur, praesertim Reges meos. Multa enim iam senior considero et deprehendo, quorum si tunc edita fuissent iam poeniteret. Ad iudicia doctorum et artificum lubenter examino et castigo. Tua, qui ingenio semper felicissimo, ideoque et propter mores carus mihi, iamdudum omnia publicata, licet mihi nondum visa, putavi. JUNIUS noster vir in omni linguarum atque eruditionis genere (pene nisi invidiam metuissem dixissem) summus, eo est loco apud viros literatos et prudentes, quo debet, etiam apud theologos modestiores. Si qui sunt alio ingenio et iudicio depravato, quid illos moramur? Apud principem et hunc [4]), et defunctum [5]) eorumque consiliaros integriores

1) HOR. *Od.* III. 24. 31.

2) Men weet dat SCALIGER toch in 1593 naar Leiden kwam.

3) Dit is JOHANNES OPSOPAEUS, die na zijn medische studiën te Parijs voltooid te hebben, een reis door Engeland en Holland maakte, om daarna professor te Heidelberg te worden. Hij overleed 1596.

4) FREDERIK IV.

5) JOHAN CASIMIR.

nullus nec erat nec est pluris. Et licet in regis Galliarum gratiam, abitioni eius in aestatem futurae uterque ante Cal. Janu. con(ces)serint licet inviti et cum conditione: mussitatur tamen rursus a funere senioris, de illo retinendo. In luctu nos esse et quidem gravissimo, ob JO. CASIMIRI fortissimi atque pientissimi heroïs obitum, VI Janu. mane factum, per tot dierum intervallum, ignorare non potestis. Lacrimarum nostrarum testimonia hic vides. Parentalia a MELISSO nostro, POSTHIO aliisque conscripta coactus; fui et a meo dolore elegiam lugubrem adiungere [1]). Sed quid? SCALIGER vir tantus Leijdam? Utinam possitis. At metuo: hisce turbis et terra et mari Galliae et Bataviae communibus, difficulter dimovebitur. Remittit tibi salutem OPSOPAEUS, dicitque scripta illa veterum poëtarum exspectare Lutetiae liberatorem regem Galliarum. Salutat te JUNIUS, qui in Galliam iturus istuc venturum et se vos visurum promittit; dices officiosam salutem meis verbis JANO DOUZAE patri itemque filio, fama et scriptis, quam facie mihi notioribus. Quia autem VULCANII cognomen fortassis significatione meo affine est (SMET videlicet) cupio scire de parentela tua et insignibus avitis, utrum praeter cognomen et patriam aliud quid commune habeamus nobis ignotum. A scriptione harum exemplum unum *Encomiorum* tandem ab amico quodam impetravi, quod mitto ut legas. Vale feliciter, et memoriam nostri cum benevolentia mutua conserva. Heidelberga 6 Febru. veteris. anno 1592.

Tui studiosissimus
HENR. SMETIUS.

LEVINI BATTI consobrini mei Med. Profess. et Doctoris in Acad. Rostoch. filius, ante pauculas hebdomadas puta 16 Decemb. hic una cum aliis nonnullis in doctorem utriusque iuris cum laude promotus est, patri suo cognominis.

Scire cupio aetatem tuam, ego an. 1537. Junii 29, Alosti me natum credo.

Mitto *Parentalium* exemplar 1 domino DOUSAE patri, missurus et filio, sed nimiam sarcinam nuncio metuebam, quamobrem commune utrique erit.

(Adres) Clarissimo doctissimoque Viro
D. BONAVENTURAE VULCANIO Graecae
linguae Professori, amico veteri.
LUGDUNI BATAVORUM.

IV.

S. P. Recte facis, optime SMETI, qui VULCANIUM popularem tuum, tibique cognominem, et a teneris, quod aiunt, unguiculis notum, atque adeo in eodem ludo doctum, amore tuo complecti pergas. Facis id, et facies, mihi crede, mutuo. Nam generis splendore fieri potest, ut fuliginosus VULCANIUS tibi cedat; amore ἀμοιβαίῳ nequaquam nec unquam.

Pater mihi fuit PETRUS DE SMET Brugensis; cui ERASMUS, quo (ut ex literis ipsius manu exaratis, quas inter κειμήλια mea merito asservo, [2]) animadverto) familiarissime olim usus fuit, VULCANII cognomen ei indidit. Egit is primum patronum causarum Brugis. Inde Lovanium se recepit, postea in Zelandiam evocatus, syndicum Midelburgensium egit. De stirpe mea parum mihi constat, quippe qui septennis cum patre patria excesserim, neque ab eo tempore in ea domicilium habui, neque ibi unquam ultra biduum sum commoratus. Audio esse nobilem aliquam apud Flandros SMETIORUM familiam, e qua si originem ducis, gratulor. Ego hoc tantem scio,

---

1) *Sein Tod hat eine ganze Literatur hervorgerufen. Wir besitzen Leichenreden . . . Klagreden . . . einer Menge kürzerer Gedichte, Epitaphien und fliegender Blätter nicht zu gedenken.* HÄUSSER, *Geschichte der rheinischen Pfalz*, II, p. 172.

MELISSUS' bundel heb ik niet kunnen vinden. SMETIUS' gedicht staat in zijn *Juvenilia*, 2e gedeelte p. 98.

2) Onder de papieren van VULCANIUS wordt nog een brief van ERASMUS aan diens vader bewaard, die van Oct. Pasch. 1533, bij CLERICUS, p. 1465, no. 1246.

parentem meum id ipsum quod CICERO de se iactare solere quod maioribus suis praeluxisset. Gratum vero erit mihi, si de tua stirpe, et familiae tuae insignibus et quos Brugis affines habeas plenius aliquid ex te intellexero. Natus sum anno 1538 mense Julio, aetas utriusque nostrum bene consentit, spero etiam astrum.

De obitu Principis[1]) vestri sinister rumor aures nostras perculerat; scripseramque ea de re ad D. MELISSUM. Speraram vero, ut Pindaricum[2]) illud usurpare possem παλίγλωσσον δὲ οἱ ἀθάνατοι ἀγγέλων ῥῆσιν θέσαν. Sed fuit heu nimium, uti ex Parentalibus vestris magno meo cum maerore video, verus ille rumor. Sed quia hac de re plura ad MELISSUM, supersedeo eorum repetitioni.

Elogia Dousana mittis ut legam. Anne etiam ut lecta remittam? faciam, si volueris. Sin minus, retinebo.

De SCALIGERO scribo etiam ad D. MELISSUM. COCHLINUS[3]) de quo adsciscendo in Praesidem Collegii Ordinum Hollandiae agitur[3]) commendavit nobis viros aliquot pios et doctos, qui ex Academia illa Saxonica[4]), iam, ut aiunt, dissipata, evocari possent. Monebo te, si quid decretum fuerit. Tu me, obsecro, si quid de D. JUNIO, quem ego intimitus amo, eumque ut officiose ex me salutes rogo. Vale.

Lugd. Batavorum, 18 Martii 1592.

Tui studiosiss.
B. VULCANIUS.

V.

S. P. Gratum admodum mihi accidit, mi VULCANI, quod de parentela, patria atque aetate tua ad me perscripseris, et amicae meae curiositati obsecutus fueris. Sic enim mihi persuaseram nos aetate perparum differre, cognomine et patria pene pares. De meis sic habeto: patrem ROBERTUM DE SMET, ex HENRICO prognatum et MARGARETA familiae SCORISSIAE, quae Peronibus clara fuit, adeoque anno 1466 LUDOVICUS SCORISSIUS Baro supremum civitatis Gandavensis praetorem agebat. HENRICUS DE SMET avus patrem habuit JODOCUM supremum civitatis Alostensis praetorem, matrem vero MARIAM SCOUTETTAM, quae toparchiam Ledanam viro in dotem attulit, milliari ab oppido distantem.

Idem JODOCUS antea Teneramondani territorii praefecturam administraverat. Cuias autem proavus meus fuerit non constat. Coniicio autem SCOUTETTOS Brugenses esse, sic enim legisse videor alibi in MEVERI *Annalibus*[5]). Quod si est, putarem ex eadem urbe et proavum oriundum. Quamvis sint et mihi cognomines alii DE SMET, etiam Alosti, sed nulla affinitate iuncti sunt; etiam Gandavi, nihilo magis quod equidem sciam mihi sanguine propinqui. Quin etiam Rostochii nec non hic ad Rhenum eodem cognomine quosdam uti novi. Et quamquam intra 300 aut plures aut pauciores annos ex una familia aut stirpe varie divisa, multi nepotes orti, in alia loca migrare, ibique domicilium eligere et posteros relinquere possint: eaque ratione origo eorum primaria in oblivionem veniat: est tamen una certitudinis via, videlicet insignium exploratio. Nostrae quidem prosapiae sunt tres lunulae tigillo nigro intersectae in clypeo candido. Avus meus HENRICUS toparcha Ledensis, Patri JODOCO in praefecturam Alostensem successit, ut a maioribus accepi. Ante consulatum saepius in urbe obiverat quod solorum nobilium munus semper fuit. Sed in bellis Flandricis tempore MAXIMILIANI captus a Gandavensibus, ut se redimeret toparchiam vendere coactus fuit. ROBERTUS SMETIUS eius filius qui mihi pater fuit,

---

1) JOHAN CASIMIR, overl. 6 Jan 1592.
2) PIND. *Nem.* I. 58.
3) CUCHLINUS aanvaardde den post van Regent van het Staten-College in Oct 1592.
4) Wittenberg.
5) *Commentarii sive Annales rerum Flandricarum Libri Septemdecim autore* JACOBO MEYERO *Baliolano*. Eerste uitgave Antverpiae in aedibus JOANNIS STEELSII 1561.

parentis bonis belli et captivitatis calamitate attenuatis, ad literarum et medicinae studia animum applicans, senatorem simul et medicum in patria, dum viveret, egit; obiit sexagenario maior, ante annos quinquaginta. Fratris mei liberi, qui me maior erat, praedia SMETIORUM avita in rure Ledano adhuc possident, domusque in clivo posita ab iniuria seditionum nostrae temporis intacta et incolumis per Dei gratiam, ut intellego, hactenus permansit. Supra proavum nullius mihi est memoria, parentem enim nondum iuvenis amisi.

Exemplar illud *Elogii Dusani* quod attinet, non misi ut remittas, neque est mihi eo opus quum aliud mihi supersit; ut nihil aliud, saltem vel illud mei apud te memoria maneat.

Quod de viris aliquot piis et eruditis ex Saxonicae Academiae dissipatione ingruente evocandis cogitatis, pie sane vobisque utiliter facitis. Cogitant et nostri de quibusdam, inter alios de D. CALAMINO: facta est et D. WESENBECII et D. EBERHARDI WEIHII mentio [1]. Quid autem futurum ignoro. De JUNIO nostro scito eum valere per Dei gratiam et vos ex itinere visurum, adeoque fortassis aliquantisper apud amicos haesurum: sic enim omnino statuit volente Domino, et tibi salutem renunciari petivit vicissim. Vale Heidelberg, 22 Aprilis 92.

Tui studiosiss.

SMETIUS.

(Adres) Clarissimo et doctrinae praestantis viro D. BONAVENTURAE VULCANIO Graecae linguae professori, amico antiquo.

LUGDUNI BATAV.

VI.

Salutem a te mihi annunciavit nuperrime gener meus suavissimus GRUTERUS, VULCANI clariss. et amicorum meorum qui vivunt, ut opinor, antiquissime, quae sane mihi gratissima fuit. Quum autem scire aveas, quo in literario ludo olim una vixerimus, dicam: Non Brugis, nec Diesthemii, non Mechliniae nec Lovanii, verum Gandavi, JOANNEM OTTHONEM praeceptorem communem habuimus, cui MATTHAEUS RICHIUS et JOANNES OLEARIUS hypodidascali operam navabant, ab anno 1552 usque ad 1554 quo Lovanium in aestate me contuli. Vidi illic FRUTERIUM, NICOLAUM, CAROLUM, JACOBUM, ANTONIUM, JOANNEM UTENHOVIOS fratres, VECHTANIUM, COEMITERIUM, DAMMANNUM, FRANCISCUM et CAROLUM KETHULLOS fratres, HARDUWINUM, JOANNEM et LUCAM MAIARDOS fratres, PETRUM PREISIUM, N. GUALTERUM, PAUL. KNIBBIUM, HAULDIONIUM [2], LEVINUM BATTUM, WILHEL. LAPIDANUM, CORN. TAIMONDUM, TAYARDUM, EXARDUM, LEVINUM SANDRIUM, EMBISIUM et duos VERHAGIOS fratres MICHAELEM et JACOBUM Antverpianos, nec non HENR. CORPUTIUM. Reliqui iam non succurrunt. Tu in prima classe cum UTENHOVIIS maioribus versabaris, statura breviuscula, anno aetatis ni fallor XVI, ingenio eleganti, in versibus scribendis socios superans, quo studiorum genere et ego delectabar, pari tecum aetate, sed classe et eruditione te inferior, natus puta 29 Junii 1537, Alosti. Vertebam autem anno 1553 PYTHAGORAE aurea carmina, nec non PHOCYLIDAE gnomas versibus Latinis. Postea *Batrachomyomachiam* HOMERI an. 1555 Lovanii; *Susannam* et *Reges Iudaicos* lib. tribus, partim Lovanii, partim Rostochii, partim Heidelbergae an. 1559 ubi PETRO LOTTICHIO illos ostendi qui de publicandis monebat. Deinde an. 1560 in Italiam profectus, sequenti Januario gradum doctoratus in Medicina una cum LEVINO SANDRIO Bononiae adeptus sum. Anno vero 1562 m. Janu. uxorem duxi et medicam artem exercere coepi Antwerpiae. An. 1567 Comitibus Lippiensibus et reipublicae

---

1) Van deze drie is alleen CALAMINUS naar Heidelberg beroepen. Hij overleed daar 25 Nov. 1598.

2) Een onduidelijke correctie maakte dat VULCANIUS „Charidonius" las. Bedoeld is: de Haudion.

Lemgovianae stipendio per annos sex obligatus vixi. Inde Maio mense 1573 Heidelbergae in aula Electori FRIDERICO III per quinquennium medicum egi. Ab anno 1578 (quo te Francodaliae una cum Barone S. ALDEGUNDIO[1]) in prandio Bembergano vidi) usque ad annum 1585 principi JOAN. CASIMIRO (artem docendo, et faciendo, tum in schola, tum in aula) inservivi. Ab eo tempore huc ab Academia vocatus, in statione Med. docendi per annos XXVI persevero. Poëmata mea, hortatu MELISSI, in lucem eduxi an 1594. *Prosodiam* meam sexies, ut audio, impressam, brevi, uti spem facit JONAS RHODIUS septimo excudet cum auctario aliquo. Vernis nundinis prodibunt, volente Christo domino, *Miscellanea* nostra *medica*, anno aetatis meae quarto supra LXX. Habes hic breviter decursum vitae SMETIANAE. Quod reliquum est precor Dominum Jesum Dei filium ut utrique nostrum in agnitione et timore sui cum firma fide et spe vitae caelestis, terrenam hanc et calamitosam (in qua quidem iam mediocriter pro aetate per Dei gratiam habeo) finire concedat. Foeliciter vale, Vir clariss. Kal. Decemb. 1610. Heidelb.

Tui studiosiss.
HEN. SMETIUS.

Mitto tibi vultum meum cum
atavitis insignibus.

(Adres) Clariss. doctissimoque viro Domino
BONAVENTURAE VULCANIO, professori Graecae
linguae, amico antiquissimo.
Leidae.

VII.

Gratissimae mihi acciderunt Vir Clar.me literae tuae, quod veteris nostri apud OTTHONEM contubernii memoriam refricarent et SMETIANAE vitae decursum recenserent. Excideras profecto animo meo, mi SMETI; quod inde factum arbitror, quod neque unius scholae, neque unius classis essemus, eamque ob causam minus familiariter alter altero uteremur. Agebat tum temporis etiam apud OTTHONEM quidam PETRUS VULCANIUS, claudus si bene memini, sed nulla affinitate mihi coniunctus.

Reliquorum condiscipulorum, quorum mentionem facis, memoria adhuc animo meo inhaeret, praeterqaam P. PREISII, N. CHARIDIONII, VERHAGIORUM fratrum et CORPUTII. Ex aliis velim scire an aliquis etiamnum sit superstes, et ubi locorum degat. E scriptis tuis nihil quod sciam vidi praeter Poemata anno 1594 edita. *Miscellanea medica*, si vernis hisce nundinis prodibunt in lucem, fac quaeso ut ea videam. Effigies tua mirifice mihi placuit, ut et epigramma cl. v. JANI GRUTERI generi tui, in quo optime expressa est pietas et modestia tua singularis, quam muta etiam imago tua repraesentat. Certe in ea τὸ κόσμιόν σου καὶ ἐπιεικές sese intuentium animis insinuat. Ex ea video te anno uno et die uno me esse maiorem. Natus enim sum An. 1538 Junii die trigesimo.

Deus te quam diutissime prospera valetudine fruentem conservet. Ego iam quadriennium totum cum gravissimis morbis conflictor, quorum longa enumeratione quid attinet tibi fastidium creare. Summa haec est: visum, auditum, manus, pedes ac latera omnia esse valde imbecilla, ut ad omnes corporis functiones sim fere ἀχρήιος et per XIV menses pedes cubiculo aut certe domo non extulerim, adeo ut mirum non sit rumores passim sparsos me pluribus additum.

Bene vale vir Clarme. et me amicissimis literis tuis interdum, quod commodo tuo fiat, recrea. Erit id mihi longe quam gratissimum.

---

[1]) VULCANIUS vergezelde MARNIX als secretaris naar den Rijksdag te Worms. Een brief van MARNIX van 18 Mei is te Frankenthal geschreven. *Oeuvres ed. Lacroix, Corresp.* p. 244.

Cl. V. domino JANO GRUTERO genero tuo multam quaeso ex me salutem dicito; cui nunc temporis non scribo quod quae de me scire cupiet commodius pleniusque e BONAVENTURA ZISENDRIO cognoscet. Significa etiam quaeso me vehementer exspectare num ad literas meas quas ei superioribus nundinis ad H. PETRI HERDESIANUM curandas miseram, responsi aliquid allatum sit.

Receperat (uti ad me scripserat GRUTERUS) id negotii in se Clar. D. FREHERUS, ex quo velim resciscat, quid literis meis, quas ad HERDESIANUM scripseram factum sit simulque roget, ut ad literas etiam meas respondere dignetur. Iterum vale.

Lugd. Batavorum 18 Martii 1611.

Tui studiosiss.
B. VULCANIUS.

(Adres) Amplissimo Nobilissimoque Viro, Dno.
HENRICO SMETIO Illmi Principis Electoris
Palatini Medico etc. amico antiquissimo.

Heidelbergam.

VIII.

Literas tuas amicorum antiquissime 18 Martii ad me missas accepi, quae mihi acciderunt onge gratissimae, eo quod tum a te venirent, tum rerum tuarum statum praesentem declararent: qui licet subtristis esset, propter senectutis incommoda, variarumque corporis partium functiones oblaesas (neque enim temere dictum est: φοβοῦ τὸ γῆρας, οὐ γὰρ ἔρχεται μόνον, quod Elegiarum mearum lib. I, elegia 2 [1]) adolescentulus explanabam) placuit tamen hoc quod visitationem Domini te patienter ferre videam. Delectionem enim Dei inde colligere licet, sicut docet Salomon Prov. 3 v. 11: „Eruditionem Jehovae fili mi, ne spernito, neque taedeat te correctionis eius. Nam quem diligit Jehova, corrigit, et quidem ut pater filium, cui bene vult": Imo Jobus 5 v. 17 inquit: „Ecce beatus est mortalis, quem arguit Deus, quapropter castigationem omnipotentis ne spernas." His consentit epist. ad Hebraeos 12 v. 6. Imo ipse Dominus Apoc. 3 v. 19 ait: „Ego quos amo, arguo et castigo. Aemulare igitur (inquit ecclesiae) ac resipisce." Sunt enim transgressiones nostrae et delicta iuventutis, quae virgam Domini provocarunt.

Ad veteres condiscipulos nostros quod attinet, qui sub ferula Otthoniana quondam nobiscum studuerunt, neminem putem superesse: praeter MICHAELEM VERHAGIUM, dominum de MAERA, mihi aequaevum Antverpiae, qui ut adolescens solebat, ita adhuc in Parnasso versari non desinit. Vivit quoque etiamnum JACOBUS VERHAGIUS, eiusdem frater minor, sed Mercurio magis quam Musis aut Minervae deditus.

Restat praeter hos CAROLUS BATTUS, LEVINI frater, medicinae licentiatus, vir septuagenario maior, artem Amstelodami factitans. Dubito an LUCAS MAIARDUS inter Embdanos adhuc, simul et TAYARDUS vitam agant. Nullos praeterea novi.

Prosodia mea, quae Syllabarum diphthongas et positione carentium quantitates, sola veterum Poëtarum authoritate, adductis exemplis demonstrat iam septimo chartis 44 excusa et quidem cum mantissa prioribus editionibus auctior, prostat apud JONAM RHODIUM Francofurti, exemplaribus supra duo millia rursus impressis, quorum ante ab anno 1599 ad octava millia distracta fuerunt, scholasque totius Europae Latinas adiverunt.

Miscellanea medica, typographo aliis laboribus pluribus occupato, vernarum nundinarum spem quidem frustrarunt, prodierunt tamen his autumnalibus in publicum, chartis quinquaginta forma octava, charactere minutiore quam optassem. Horum exemplar unum ad te mittendum, chartopratae Leidensi ut tradatur, mandavi: varietate rerum utilium lectorem, rei medicae imprimis studiosum delinitum iri spero.

---

[1]) *Juvenilia*, 2e ged. p. 45.

De valetudine cum mea, tum meorum, non est (singulari Christi Jesu benignitate) quod conquerar, si ingravescentem aetatem excipias; manus enim minus firmae ad scribendum, pedesque minus robusti ad procul ambulandum. Oculi auresque mediocriter officium faciunt. Memoria tamen labascit. Praelegi nihilominus per aestatem auditoribus.

Ad HERDESIANUM quod spectat respondet GRUTERUS, sibi a FREHERO de responso HERDESIANI ad literas tuas nihil indicatum.

His vale vir clariss. Heidelb. 14 Septemb. 1611.

Tui studiosiss.
H. SMETIUS.

(Adres) Clariss. doctissimoque viro, domino
BONAVENTURAE VULCANIO amico veterrimo.
Leidae.

HET TUCHTHUIS EN HET SPINHUIS TE AMSTERDAM

DOOR

A. W. WEISSMAN.

De stadsgeschiedschrijvers van Amsterdam melden, dat zoowel het Tuchthuis aan den Heiligeweg als het Spinhuis aan den Oude Zijds Achterburgwal in 1595 zijn ingericht.

Slaan wij nu de zoogenaamde „Kroniek van STAETS" op, die door wijlen Mr. N. DE ROEVER in 1886 voor het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap werd uitgegeven, dan vinden wij, op het jaar 1595, dat „gemaeckt het Tucht-huys is". Van het Spinhuis wordt echter niet gesproken. In 1603 is, volgens diezelfde bron:

„Mee noch ghemaeckt daerbij het Nieuwe Tuchthuys sterck,
„Daer rijcke boeven sijn, doch buyten last en werck."

En dan volgt in 1604:

„Met noch het Spinhuys sterck voor qua-geschickte vrouwen,
„Daer mannen weten aen te setten geene mouwen."

Deze laatste mededeeling werd door Mr. DE ROEVER als onjuist beschouwd „omdat WAGENAAR bewijzen kon en ook bewezen heeft, dat wat STAETS hier op „het jaar 1604 bracht, in 1597 had moeten geplaatst worden."

PONTANUS zegt, dat het klooster van Sinte Ursula in 1595 als Spinhuis werd aangewezen „en een groote menighte van meysjes daerin gebracht, die „langs de straeten liepen en schooyden, alsoock vrouwspersonen van slechten „wandel." Zij werden „geset aan vlas en wol te spinnen, netten breyen en ander „slagh van werck."

Hieruit schijnt men te mogen opmaken, dat er aan het oude klooster aanvankelijk niet veel veranderd is. De mogelijkheid bestaat evenwel, dat op den duur vertimmering niet kon uitblijven en dat die, gelijk STAETS zei, in 1604 heeft plaats gevonden.

Doch onder de brieven, die PIETER CORNELISZOON HOOFT afschreef, eer hij ze verzond, komt er een voor aan den Stadssteenhouwer Mr. HENDRIK DE KEYSER te Amsterdam. De inhoud is als volgt.

„*Constrijcke, vernaemde!*

„Omt wijdt verschil van de sinnen der menschen mach men niet „hopen, hun allen te vernoeghen. Ende de wackerheit vant lasteren verdooft „lichtelijck de flaeuheit vant looven, wanneer 't, schoon niet heel, achterblijft. „Daerom ben ick schuw van mijn gevoelen te pronck te setten ende misse „liever den naem, dan dat ick 't avontuer van de opspraeck hebbe.

„Evenwel moet ick UE. believen, soo beroemde Constenaer, eere van „mijn Vaderlandt, 't welck bij de nasaten UEs. wercken sal gebruicken tot „de voornaemste getuigen van sijn tegenwoordich geluck. Daerom, desen „avont UEs. schrijven ontfangen hebbende, is mijn eerste zorg geweest, yets „te bedencken, passende op de beelden ende de naeme CASTIGATIO, die „ick mene, dat UE., door onkunde van 't Latijn, wat qualyck in synen „brief gespelt hadde. 't Welck ick aenwijse, opdat UE. (die mij dit ten „goede houde) of misschien die naem moeste uitgehouwen weesen, daerin „niet en doole, maer gebruicke deselve letteren ende onderscheiteeckenen „die ick in dien naem ende dese bijgevoechde versen gebruicke. Maer ick „meen volkomenlijck, dat CASTIGATIO op onze tale STRAFFE genoemt „wordt. De verzen worden gesproken van het vrouwebeeld.

„Dan, men sal er licht elders beter becomen. Sooveel is 't, dat UE. „siet, ick en maeck mij niet tsoecke, om hem in een cleene saecke te dienen, „met de zelve geneichtheit, die ick gaern in groter bewese. Zijt Gode bevolen.

„UE. Toegedane

„Leyden, 3 April 1607. P. C. HOOFT.

„SCHRICK NIET: ICK WREECK GEEN QUAET: MAER DWING TOT GOEDT.
„STRAF IS MIIN HANDT, MAER LIEFLICK MIJN GEMOEDT."

De brief, waarop deze een antwoord is, bleef niet bewaard. Blijkbaar had DE KEYSER aan HOOFT, toen student te Leiden, een schets gezonden, waaronder CASTIGATIO stond, echter niet goed gespeld. Die schets moet slechts één vrouwebeeld hebben vertoond, daar de dichter aan deze vrouw de woorden van zijn vers in den mond legt.

Men heeft gemeend, dat het opschrift bestemd was, om onder het reliëf boven de poort van het Spinhuis, dat nu nog boven een poort van het Werkhuis te zien is, te worden uitgehonwen.

Doch PONTANUS zegt (in de Nederlandsche „Historische beschrijvinghe der zeer wijt beroemde coopstad Amsterdam", welke in 1614 bij JODOCUS HONDIUS verscheen) dat het volgende vers bij den ingang van het Spinhuis gelezen werd.

„Om schamele Meyskens, Maegden en Vrouwen
„'t Bedelen, leech-gaen en dool-weeh te schouwen
„Is dit Spinhuys gesticht, soo men hier zien mach;
„Elck laet sich niet verveelen noch rouwen,
„Wt charitaet hier aen de handt te houwen:
„Wie weet, wat hem ofte sijn noch geschien mach."

In 1614 stond HOOFTS gedicht dus niet boven de poort. En het is zelfs twijfelachtig, of die poort, welke nu toegang geeft tot het Hoofdbureau van Politie, toen reeds bestond. Want in haar sluitsteen is het jaartal 1645 uitgehouwen, zoodat zij gemaakt moet zijn, toen het gebouw na den brand van 1643 vernieuwd werd.

DAPPER zegt in 1663, nadat hij de regels van het door PONTANUS vermelde gedicht als „geplaetst boven de deur van 't oude Spinhuis" heeft genoemd, van het herbouwde gesticht het volgende.

„Verre overtreft dit nieuwe gebouw het oude in menighte van ver-„trecken, cierlykheit van werck en al andere noodige behoeftigheden. In dit „huis, dat van de straet af ingaet, gaet men door een groote witte gehouwe „stene poort, die ter wederzijden met Romainsche kolommen bezet is. Boven „den ingang, in de voorkap, ziet men de tuchting door twee tuchtelingen en „een ander vrouw in 't midden, die een der tuchtelingen kastijt, in marmer „uitgebeeld. De Heer P. C. HOOFT paste op dit kastijden twee verzen, die „in gulde letteren daer onder aen staen."

DAPPER geeft dan HOOFT's gedicht, dat ook door alle latere stadsbeschrijvers vermeld wordt.

Uit dit alles valt af te leiden, dat de poort van 1645 moet zijn, en dat toen ook het reliëf en het gedicht werden aangebracht.

De stijl van de poort is echter niet die, welke toen algemeen hier te lande in zwang was, en die ook voor het vernieuwde Spinhuis was gebezigd. JACOB VAN CAMPEN had de klassieke vormen van PALLADIO in den smaak gebracht, terwijl HENDRIK DE KEYSER zich van de meer grillige motieven der Florentijnsche kunst na MICHELANGELO had bediend.

De poort van het Spinhuis moet in 1607 door HENDRIK DE KEYSER ontworpen, doch niet uitgevoerd zijn. Dit ontwerp, met den brief van HOOFT, zal PIETER DE KEYSER, HENDRIK's oudste zoon, gevonden hebben onder „alle de modellen, patroonen, papieren, teyckeningen ende bootseersels", welke hij van zijn vader in 1621 had geërfd. En toen nu in 1643 het gebouw vernieuwd moest worden, zal PIETER, als stads-steenhouwer, het ontwerp hebben uitgevoerd. Mogelijk vond hij zelfs het model van het reliëf onder zijns vaders nalatenschap.

PIETER DE KEYSER was geen man van groote gaven, al gold hij tusschen 1621 en 1645 als de beste beeldhouwer der Nederlanden. Men behoeft maar de graftombe van PIET HEIN te Delft te beschouwen, om zich hiervan te overtuigen. Een poort als die van het Spinhuis zou hij niet hebben kunnen ontwerpen,

In 1788, toen het Spinhuis werd opgeheven, is het reliëf uit de poort genomen, en heeft men het boven een deur in den muur om het Nieuwe Werkhuis geplaatst. De verzen van HOOFT werden er, doch in 18e eeuwsche spelling, onder uitgehouwen.

Ik meen te hebben aangetoond, dat de poort van het Spinhuis niet van 1595, 1597 of 1607 is, maar dat zij van 1645 dagteekent en door PIETER DE KEYSER, naar een bewaard gebleven ontwerp van zijn vader HENDRIK, is uitgevoerd.

De poort van het Tuchthuis aan den Heiligeweg werd tot dusver als door HENDRIK DE KEYSER in 1595 gemaakt beschouwd.

Maar PONTANUS spreekt van die poort niet, hoewel het toch moeilijk valt aan te nemen, dat het zoo karakteristiek reliëf en het opschrift „Virtuti est domare quae cuncti pavent" de aandacht van dezen geleerde, die in het Latijn schreef, zouden zijn ontgaan.

PIETER CORNELISZOON HOOFT teekende aan, dat hij 28 Mei 1630 de spreuk in SENECA's werken had gevonden, en haar dien dag dus vertaald had:

„Hetgeen, daer alle man om swicht
„Te temmen is manhaftheitsplight."

HOOFT zou dit niet vermeld hebben, als reeds sedert 1595 de woorden boven de poort van het Tuchthuis hadden gestaan, waar hij ze ongetwijfeld wel had moeten opmerken.

In het voorjaar van 1630 was de Drossaart bezig met het bouwen van het portaal op de binnenplaats van het Muiderslot, welk portaal men onlangs heeft gesloopt, omdat het niet „in stijl" werd geacht. PIETER DE KEYSER leverde steenhouwwerk voor dit portaal, en de brieven van HOOFT maken melding van een verschil, dat ten slotte over deze levering ontstaan is.

Het is zeker niet gewaagd te veronderstellen, dat PIETER DE KEYSER in 1630 met de poort van het Tuchthuis bezig was, en daarvoor een opschrift noodig had, waarom hij HOOFT verzocht. De Drossaart ging zoeken en vond in SENECA iets geschikts, hetwelk hij, met een vertaling, aan PIETER gaf, die het in de poort beitelde.

Is nu het ontwerp dezer poort van PIETER DE KEYSER afkomstig? Dat men lange jaren dit werk aan HENDRIK heeft toegeschreven en de uitvoering in 1595 plaatste, bewijst uit den aard der zaak niets. Maar wanneer wij bedenken, dat de bekroning van de poort geheel beantwoordt aan wat door HOOFT in 1607 aan HENDRIK DE KEYSER werd geschreven, dan rijst toch de vraag of ook dit werk niet in 1607 zal zijn ontworpen, ofschoon het pas in 1630, ten deele zelfs nog veel later, tot uitvoering kwam.

Het woord CASTIGATIO is onder de bekronende groep uitgehouwen, die uit één vrouwebeeld en twee mannenbeelden bestaat. terwijl het reliëf van het Spinhuis drie vrouwenbeelden vertoont, en derhalve niet met HOOFTS woorden overeenkomt, daar deze spreekt van „het vrouwebeeld".

Nu geeft echter de oudste afbeelding van de Tuchthuispoort, die van 1663, welke bij DAPPER wordt gevonden, geen bekronende groep, maar een fronton te zien, waarop het stadswapen tusschen twee kruipende leeuwen is aangebracht. Op de kaart van BALTHAZAR FLORISZ. van 1625 kan men door de verkorting, waarin de huizen aan den Heiligeweg moesten worden geteekend, den toegang tot het Tuchthuis slechts onduidelijk als een klein gebouwtje onderscheiden, waarvan echter geen onderdeelen zijn waar te nemen.

Dat de afbeelding van 1663 onjuist zou zijn, schijnt niet wel mogelijk, en daarom moeten wij aannemen, dat de groep later is aangebracht. Maar ieder deskundig beschouwer ziet, dat die groep niet den stijl van de tweede helft der 17e eeuw vertoont, en zóó uitmuntend bij het benedendeel past, dat poort en bekroning door één meester moeten zijn ontworpen.

Het meest waarschijnlijk komt het mij voor, dat het geheele ontwerp door HENDRIK DE KEYSER in 1607 is gemaakt, en dat deze kunstenaar toen de bedoeling had, het gedicht van HOOFT in de fries aan te brengen. De uitvoering moet toen echter achterwege gebleven zijn, al waren wellicht reeds modellen gemaakt.

In 1630 zal PIETER DE KEYSER als stadssteenhouwer de poort hebben gebouwd, echter met veranderde bekroning.

Den 25 April 1662 werd THOMAS DE KEYSER, HENDRIKS meest begaafde zoon, (die als steenhouwer opgeleid, tusschen 1620 en 1640 als schilder schitterde en na dien tijd weer den beitel in de plaats van het penseel ter hand nam) tot stadssteenhouwer aangesteld, wat hij tot zijn dood in 1667 gebleven is. Beeldhouwwerk van zijn hand kennen wij niet. Doch zou *hij* niet de man geweest zijn, in staat om de groep, die zijn vader op de poort van het Tuchthuis had willen aanbrengen, en die boven de krachten van PIETER ging, te beitelen? Ik geloof van wel.

Men heeft soms BARTHOLOMEUS EGGERS als den beeldhouwer aangezien. Doch het werk van dezen Amsterdamschen meester, in den Haag en te Berlijn aanwezig, vertoont een geheel anderen stijl dan onze groep. Ook iemand uit de school van QUELLINUS kan de beelden van het Tuchthuis niet hebben vervaardigd. In de Burgerzaal van het Stadhuis is de stedemaagd, ofschoon zij ook zittend werd afgebeeld, een gansch ander type, dan men op den Heiligeweg ziet.

Er blijft ondertusschen nog een andere mogelijkheid, en wel, dat de groep, reeds door HENDRIK DE KEYSER begonnen, onvoltooid in den stads-steentuin bewaard is gebleven, en, toen in 1663 deze inrichting wegens de vergrooting der stad van de Leidschegracht moest verhuizen, afgemaakt en op de poort, waarvoor zij bestemd was, is geplaatst. Dan zou THOMAS DE KEYSER alleen het voltooien voor zijn rekening hebben.

Welke van deze beide veronderstellingen de juiste is, kan niet uitgemaakt worden.

Misschien worden later ontdekkingen gedaan, die ons in staat zullen stellen het vraagstuk op te lossen.

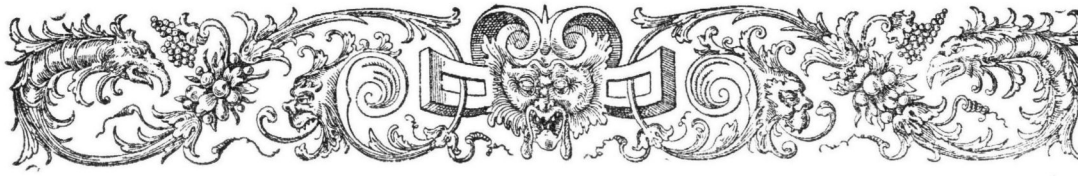

JAN MIENSE MOLENAER.

Nieuwe gegevens omtrent zijn leven en zijn werk

DOOR

A. BREDIUS.

I.

TOEN ik met BODE in de „Jahrbücher der Preussischen Museen" en later in het laatste deel van OBREEN's Archief een aantal bizonderheden over het leven en het werk van dezen merkwaardigen schilder mededeelde, kon ik niet vermoeden, dat ik nog eens in staat zou zijn, een minstens even groot aantal nieuwe documenten over hem aan het licht te brengen.

De Haarlem'sche Archieven hadden echter hun laatste woord nog niet over hem gesproken, en de Inventaris van des schilders nalatenschap was een vondst, die ons veel nieuws brengt, zoowel over hem al over zijn begaafde wederhelft JUDITH LEIJSTER.

Terwijl ik mij voorneem, in een volgende aflevering een reeks van archivalia aftedrukken, wil ik heden alleen een korte toelichting geven bij de drie platen naar groote, belangrijke, maar minder bekende werken van den kunstenaar.

Vele jaren geleden deelde FRANKEN mij mede, dat te Parijs in den handel was eene zeer groote schilderij van MOLENAAR, met diens monogram IMR en ANNO 1629 gemerkt,

Er werden pogingen in het werk gesteld, om het door het Museum van Haarlem te doen aankoopen, die mislukten. Later kwam deze schilderij in

veiling te Keulen en werd toen door Freiherr HEYL ZU HERNSHEIM te Worms voor een aanzienlijke som aangekocht. Het stuk werd te Düsseldorf tentoongesteld (1904). De afbeelding maakt eene beschrijving van dit fraaie doek, dat 1.08 m. hoog en 1.29 m. breed is, overbodig.

Meer dan ooit ziet men op deze schilderij, hoe sterk HALS' invloed zich in de vroegere werken van MOLENAER openbaart. Hij heeft goed van zijn meester afgekeken hoe hij het lachen schilderen moet: drie van zijne jongelui lachen met open mond. Het is nog wel niet de schaterlach van HALS, maar vooral de leuke glimlach van het meisje rechts is uitstekend geslaagd. Een dergelijke schilderij met lachende kinderen, die ik ook op een Keulsche veiling zag verkoopen, bevindt zich thans in de Verzameling WIDENER te Philadelphia en draagt MOLENAER'S monogram.

In het Museum te Innsbrück hangt (onder N°, 606) als FRANS HALS een groot doek (1.05 × 1.39) dat dien grooten naam ten onrechte draant. Dit meende ook Dr. HOFSTEDE DE GROOT, toen hij op een kunsthistorisch congres in die stad (1903) het vermoeden opperde, dat deze schilderij van iemand uit de omgeving van HALS was, maar die meer gewend was kleine schilderijen te maken.

Inderdaad is dit m. i. het geval, want JAN MIENSE MOLENAER *moet* het geschilderd hebben. Het meisje herinnert zeer sterk aan de juffrouw voor de clavecimbel in de verzameling VAN DER HOOP. (Dat stukje komt voor in MOLENAARS nalatenschap!) Ook de kleur is geheel dezelfde als op het stuk in de Verzameling HEYL. Men ziet aan alles, dat MOLENAER geen portretschilder was; hij is nog ver van de ongedwongenheid, losheid van zijn meester. De details zijn even goed en fiksch geschilderd als op de „vroolijke maaltijd" te Worms; zelfs zien wij op beide stukken *precies dezelfde tinnen kan.*

Het treft ons bizonder, hoe sterk deze brave Haarlemmers „geposeerd" hebben, stuk voor stuk. Later zou MOLENAAR een grooter gemak verkrijgen in zijn schilderen. Maar er is, de jeugdige leeftijd van den schilder in aanmerking genomen, al heel wat knaps in deze groep.

Deze beide stukken behooren tot de grootsten, die MOLENAAR geschilderd heeft, en al die omvangrijkere werken stammen uit zijn vroegsten tijd.

Uit dien tijd, toen hij nog te Haarlem zijne Loterijen hield, en uit zijne laatste levensdagen, toen hij zijn buiten te Heemstede en zijn huis te Amsterdam bezat, hoop ik weldra allerlei belangrijks mede te deelen. [1])

[1]) De Heer KRONIG maakt er mij opmerkzaam op, dat de schilderij in 's Rijks Museum, vroeger aan den jongen FRANS HALS toegeschreven, nu: Anoniem meester der Hollandsche School, No. 107 van den Catalogus, waarschijnlijk een vroeg werk van MOLENAER is. Een der lachende jongens komt bijna precies zoo voor op het stuk bij den Heer WIDENER.

JAN MIENSE MOLENAER. MUSEUM TE INNSBRÜCK.

FAMILIEGROEP.

JAN MIENSE MOLENAER.

Verzameling
BARON HEIJL ZU HERNNSHEIM
WORMS.

VROOLIJK GEZELSCHAP.

JAN MIENSE MOLENAAR. Verzameling WIDENER, Philadelphia.

KINDERGROEP.

UIT HET NOTARIS-PROTOCOL VAN JAN VAN HOUT

DOOR

DR. PRINSEN J. LZN.

MIJN onderzoek naar het leven en de werken van JAN VAN HOUT bracht er mij van zelf toe, nu wetswijziging ons daartoe de gelegenheid biedt, kennis te maken met VAN HOUTS notarisprotocol. Met de meeste bereidwilligheid heeft de Heer Algemeen Rijksarchivaris Jhr. Mr. VAN RIEMSDIJK het gedurende een paar maanden in het Nijmeegsch Archief doen deponeeren, waar de Heer VAN SCHEVICHAVEN mij met zijn gewone welwillendheid in staat stelde de beide deelen, waaruit het bestaat, rustig te onderzoeken.

Deel I is een perkamenten band. Op den rug staat „*Johan van Hout* 1573—1589." Tusschen de bladen ligt los een strook, waarop „No. 2674." De bladen liggen thans voor het grootste gedeelte los, maar vroeger zijn ze ingebonden geweest; ze zijn in later tijd met potlood genummerd van 1 tot en met 530, enkel aan de voorzijde. Van deze nummering zal ik bij volgende aanhalingen gebruik maken. Bovendien zijn er nog sporen van verschillende oude pagineeringen, zoodat men besluiten mag, dat verschillende folianten later tot één geheel zijn vereenigd. Er zijn er stellig twee geweest: één bevattende met duidelijke nette hand door een

klerk geschreven copieën van de verschillende acten uit de eerste jaren van VAN HOUTS notarisschap, in chronologische volgorde, en een ander, bevattende oorspronkelijke acten, dikwijls van de hand van VAN HOUT zelf. Die copieën hebben een afzonderlijke pagineering gehad en de oorspronkelijke acten ook. Nu zitten beide bundels door elkaar gebonden, voor zoover er nog van gebonden zijn gesproken kan worden.

De copieën heeft men in VAN HOUTS tijd in strijd met de tegenwoordige opvatting, die, naar een deskundige mij meedeelt, juist in de verzameling van de oorspronkelijke acten het protocol ziet, als protocol beschouwd. Immers bij verschillende oorspronkelijke acten staat met de hand, die de copie maakte, „*Es geprotocolleert.*"

Wanneer men de oude pagineeringen zoo goed en zoo kwaad als het gaat controleert, dan blijkt dat er gedeelten, soms geheele katerns verdwenen zijn.

Het boek begint met een copie van de „*Opene lettere van commissie*", waarbij WILLEM VAN ORANJE VAN HOUT op zijn verzoek aanstelt tot notaris, dato 10 Maart 1573 te Delft.[1]) Daarna volgt een copie van de „*Acte van admissie van den Hove van Hollandt*" etc.

VAN HOUT deed in handen van „Mr. ADRIAEN VAN DER HOUFF, *raedt ordinaris van den voorsz. hove*", den eed aan den Koning van Spanje als graaf van Holland, aan den prins, als Zijner Majesteits stadhouder, en aan de raden van Holland, Zeeland en Vriesland. De plechtigheid had plaats 28 Maart 1573 te Delft. Reeds den volgenden dag maakte VAN HOUT zijn eerste testament, dat van zekeren HEYMAN DIRCXzn VAN SANCTEN. Zoo loopen de copieën regelmatig door over 93 uniforme bladen van 29 Maart 1573 tot 1 September 1573 de copieën van 20 tot ultimo April over dit jaar ontbreken; deze besloegen een geheel katern en zijn er oorspronkelijk wel geweest, want op die plaats springt de oude pagineering over van XVI op XXXIII.

Dan volgen van blad 94 tot 301 een reeks oorspronkelijke stukken in allerlei afmetingen. Ze loopen van 3 April 1573 tot 27 October van datzelfde jaar en zijn grootendeels daarvóór reeds in copie aanwezig, wat een zegen is, want de de hand van VAN HOUT, vooral in deze akten, nadert vaak het onleesbare.

Tusschen deze reeks van 1573 vond ik echter van blad 189 tot 241 een bundel stukken uit veel later tijd van verschillende jaren in de meest wanordelijke opeenvolging. Hij zal op deze plaats wel niet oorspronkelijk gebonden zijn geweest.

Tusschen 205 en 206 zijn weer bladen weg.

Na f° 301 heerscht verder volkomen wanorde; de stukken gaan niet tot 1589

1) Zie Jaarboekje voor het Notaris-ambt, zevende jaargang 1874, p. 121, waar J. M. E. DERCKSEN deze aanstelling meedeelt.

zooals men vermoeden zou, maar er zijn er verscheidene van de jaren 1600 tot 1609 zelfs en daar tusschen door komen nog soms weer acten van 1573 of 74, zoo b.v. fo. 353, fo. 392 vlg.

Ook komen nog weer herhaaldelijk bladen voor gelijk aan de eerste 91 van denzelfden copiist, de oorspronkelijke bescheiden volgen dan soms weer later. Zie b.v. fo. 396 en 405; 397 en 406; 399 en 410, alle stukken uit de eerste jaren van VAN HOUTS notariaat.

Bij het oorspronkelijke testament van MEES HAVICX, ten tijde van het beleg na de bekende verwonding gemaakt, 5 Augustus 74 (fo. 408) staat met de hand, die de copieën maakte: „*In tnieuwe protocolbouck gesteken*", terwijl de copie op fo. 399 voorafgaat.

Ook dit steunt ons in het vermoeden, dat deel I in den vorm waarin we het thans bezitten niet door VAN HOUT is aangelegd, maar dat het na zijn dood in handen van vandalen is gevallen.

Tusschen fo. 401 en 402 zijn dertien bladen weggesneden. Stukken van de jaren 1579 tot 1589 zijn er slechts zeer weinige. Trouwens zoo gauw we met het tweede deel van het protocol kennis maken, blijkt nog des te duidelijker, dat VAN HOUT alleen in de allereerste jaren van zijn notariaat zijn ambt druk vervuld heeft. Dan maakt hij bijna dagelijks acten, later soms één, twee of drie per jaar.

Het karakter van dit tweede deel is geheel anders. Het bestaat uit nog behoorlijk bij elkaar gebonden bladen van gelijke grootte; slechts hier en daar is een vel tusschengevoegd. Het is bepaald als protocolboek aangelegd en geleidelijk volgeschreven. Het geheel is ingenaaid in een vel perkament.

Wanneer een enkele maal eenigszins van de chronologische orde is afgeweken, wordt dat behoorlijk genoteerd, zoo b.v. op 88 vo 98 ro etc.

Op den rug staat „1583 tot 1609" en daar boven „JAN VAN HOUT." Bijna het geheele boek is door dezelfde gelijkmatige hand geschreven. Is men er eenmaal aan gewend, dan is ze goed leesbaar. Is het de hand van VAN HOUT zelf, wat ik niet onwaarschijnlijk acht, dan heeft hij zich hier merkwaardig goed tot netheid en regelmaat weten te dwingen. Op de eerste pagina staat een definitie van testamentsoorten: „*Tria veteribus fuere testamentorum genera*" etc. daarna komt op 15 bladen een alphabetisch register op het geheele deel, dat thans begint met het volgende:

Hout IIcXLI gequoteerde bladeren.

Protocolle ter notariale acten verleden voor my JAN VAN HOUT, begonst dezen XXIIIen Aprilis XVc LXXXIII stylo novo (veroorzaect deur

de verminderinge der tien dagen in Januario voorleden geschiet) zedert welcken tijt ic mijn voorgaende zegel, twelck ic in wassche ductе, verlaten en de instrumenten bezegelt hebbe mit tnaervolgende teycken, twelck ic zonder wassche daer op slae, ende geeynd den 3 Juli 1609."

Deze datum is later ingevuld. De laatste acte is echter van 13 Juli 1609.

Het zegel van VAN HOUT, dat volgt, is VAN HOUT's wapen, gevierendeeld, 1 en 4 met een band, 2 en 3 met een zwaan. Boven het wapen staat een helm en daarop een zwaan.

Verder staat op die pagina het formulier waarmee VAN HOUT zijn acten begint en sluit, en zijn officieele handteekening, die aanmerkelijk verschilt met die van vóór 1583. Daarna begint VAN HOUT pas zijn pagineering, in romeinsche cijfers. Waar er bladen tusschengevoegd zijn, dragen die het cijfer van de voorafgaande pagina en a, b, c etc. Bovendien is het boek nog met potlood op ieder blad genummerd in later tijd, te beginnen met het eerste blad.

Deze laatste pagineering zal ik in het volgende gebruiken. In het boek ligt een losse strook met „No. 2452". De meeste stukken uit deel I van na 1583 komen ook voor in deel II, zooals te verwachten was. Toch niet alle; zoo vind ik b.v. in deel II niet de huwelijksvoorwaarden van den bekenden landmeter JAN PIETERSZOON DOU en JOSINA DE SADELAER van 16 April 1607, die in deel I op fo 333 ro. voorkomen. Ze alle te vergelijken is niet doenlijk door de wanorde in deel I.

In deel II komen maar vier acten voor van 1581, slechts drie van '88, één van 1590. Blijkbaar heeft VAN HOUT, als we ten minste aannemen mogen, dat deel II het tamelijk volledig protocol over de jaren 1583—1609 bevat, in later jaren slechts bij hooge uitzondering zijn notarisschap uitgeoefend, een enkele acte voor Burgemeesteren of Curatoren, een enkel testament of huwelijksvoorwaarden voor goede vrienden of bekenden, als DOUZA en PLANTIN of voor een cliënt, waar een stevige duit aan te verdienen was.

Ruim een derde, misschien de helft van al de stukken is uit het jaar 1573. VAN HOUT moest toen geld verdienen. In Januari had hij reeds vergeefs om het secretarisschap gevraagd, in Augustus werd hij eerst benoemd en op een jaargeld van 80 gulden. In dat jaar 73 maakt hij tal van kleine testamentjes en inventarissen, regelt allerlei erfeniskwestietjes en — wat van het hoogste belang is, — maakt allerlei attestaties op, die voor de vierschaar dienst moesten doen. [1])

Notaris VAN DER WUERT te Leiden beklaagde zich, dat hem zonder

1) Vgl. DERCKSEN in het Jaarboekje van het notarisambt, VII, p. 125.

vacature een concurrent was gegeven. [1]), maar ORANJE heeft VAN HOUT blijkbaar willen beloonen voor zijn diensten in samenwerking met VAN DER WERFF [2]) bewezen, toen Leiden aarzelde om VAN HOUT in zijn secretarisschap te herstellen.

En nu de vraag: Wat is wel de waarde van dit protocol? Is het een belangrijke bron voor de kennis van personen en toestanden uit het laatste kwart der zestiende eeuw?

Ik moet eerlijk bekennen, dat de inhoud mij tot op zekere hoogte teleurgesteld heeft.

Er zijn nog zooveel kunstenaars en geleerden, die tusschen de jaren 1573 en 1609 te Leiden geboren, getrouwd of gestorven zijn, gekocht en verkocht hebben of met de vierschaar in aanraking zijn gekomen, waarvan we nog graag allerlei kleine levensbijzonderheden kennen zouden, uit welke we een vast geraamte kunnen opbouwen, waaromheen zich hun eigenlijke leven in fleurige kracht beweegt. Ik had gehoopt, dat VAN HOUT door zijn verkeer in den kring dier menschen de persoon geweest zou zijn, die als van zelf gekozen werd om al die zaakjes des dagelijkschen stoffelijken levens in orde te brengen en dat we daardoor in zijn protocol heel wat vinden zouden, dat we met grage hand zouden aangrijpen om het als vaste punten te stellen in de levensgeschiedenis van tal van belangwekkende figuren in wetenschap en kunst.

Nu is de oogst op dit punt wel niet geheel tegengevallen, maar er is toch veel minder dan ik verwacht had en wat er is, is soms reeds van elders bekend.

Er is o. a. het testament van LIPSIUS en PLANTIN, vijf testamenten van JANUS DOUZA. Van verschillende andere, minder beroemde tijdgenooten, professoren, predikanten, dichters, een paar kunstverzamelaars KNOTTER, VAN BYLER, PORRET zijn er testamenten, huwelijksverdragen, inventarissen of andere officieele bescheiden, die hierachter het noteeren waard zullen blijken. Van schilders is er zoo goed als niets; enkel komen er in den zeer belangwekkenden inventaris van den koopman DANIEL VAN DER MEULEN, dien ik uitvoerig hoop te bespreken, een paar schilderijen voor met de namen der schilders en de waarde waarop ze zijn getaxeerd. De oorzaak van die teleurstelling wees ik hiervoor reeds aan in het feit, dat het notariaat na 1574 voor VAN HOUT steeds meer bijzaak wordt.

Wie echter in de kleinste bijzonderheden van de Leidsche geschiedenis over de jaren 73 en 74 wil afdalen, heeft in het eerste deel van het protocol een kostelijke bron. Van tal van helden en heldjes, van tal van lafhartigen en tegenwerkers vindt hij daar allerlei kleine bijzonderheden om hunnen maatschappelijken staat, familiebetrekkingen enz. vast te stellen.

---

1) DERCKSEN, ibidem.
2) Mijn boek over VAN HOUT, p. 20 vlg.

Maar er is meer. Zooals ik reeds zei, maakte VAN HOUT als notaris ook allerlei verklaringen op, die voor de rechtbank moesten dienst doen. En waar we in de Vonnisboeken enz. meestal slechts een zeer beknopt, dor verslag, verdronken in stadhuistermen, vinden, krijgen we juist in die attestaties soms heerlijke kleurrijke, geestige teekeningen van allerlei kleine feitjes, die de toestanden dier dagen prachtig verluchten. De personen, wien het aangaat, worden sprekend ingevoerd, hun eigen woorden krijgen we te hooren, hun eigen voorstelling van de zaak krijgen we te zien. Het protocol wordt daardoor als het ware een dagblad, waarin we de faits divers van den tijd te lezen krijgen.

Daardoor is het protocol hoogst belangrijk. In later jaren heeft VAN HOUT het opmaken van dergelijke verklaringen blijkbaar geheel buiten zijn praktijk gehouden, alleen voor Burgemeesteren deed hij het nog wel eens. Het gebruik om dergelijke attestaties voor een notaris op te maken bleef echter nog lang bestaan, zooals mij uit stukken uit andere protocollen gebleken is.

Ik heb in dit eerste artikel uit die attestaties bij VAN HOUT een keuze gedaan van eenige zooveel mogelijk in aard verschillende interessante gevalletjes en daaraan heb ik *eenige* personalia uit de belangwekkende jaren 73 en 74 toegevoegd.

Het lag niet op mijn weg om het protocol te behandelen met het oog op de speciaal Leidsche geschiedenis. Om dat te kunnen moet men trouwens in of bij Leiden wonen. Wie zich echter wel aan de geschiedenis dezer glorierijke stad geven kan, zij het protocol over de jaren 73 en 74 bijzonder aanbevolen. Hij zal zich over menige vondst kunnen verheugen. Over de GAELS, VAN NOORDENS, BAERSDORPEN, BROUCHOVENS, VAN LOO's, BOLCKEN, DUIVENVOORDES enz. enz. — ik noem maar eenige namen. die me het eerst in het geheugen komen, — vindt hij tal van bijzonderheden.

Wat er uit het protocol te leeren valt over VAN HOUT en zijn familie, kon ik nog in mijn boek opnemen: 1o. zijn wonen eerst op de Breestraat, daarna in de Nieuwe Stege en de Nonnensteeg; 2o. het bestaan van den zoon BARTHOLOMEUS VAN HOUT[1]); 3o. dat VAN HOUT's vader voorspraak wordt genoemd[2]); 4o. dat JACOB VAN HOUT, waarvan mij nog steeds de betrekking tot de familie onbekend is, lijfschut van Z. F. Genade genoemd wordt.[3])

In een volgend artikel hoop ik voornamelijk eenige personalia mee te deelen

---

1) II, fo. 29 vo.

2) I, fo. 73 vo. De vader van VAN HOUT heeft, voor hij bij zijn zoon inwoonde, nog in een klein huisje n de Plaetsteeg gewoond (zie PLEYTE, Leiden voor 300 jaar, blz. 81 en kaart VIa). Ik vergat dit in mijn boek te noteeren.

3) I, fo. 397 ro. Zie ook 288 vo. en 289 vo.

uit de jaren na 1574 en dan vooral van menschen, die tenminste eenigszins een plaats innemen in de algemeene vaderlandsche geschiedenis van wetenschap, kunst, handel enz.

Ik open de rij met een „*Acte van aentastinge van vier coeyen, gedaen by* CLAES MEESzn" van den Vuythoorn, waaruit blijkt, dat alle boeren, die van den moedwil der soldaten te lijden hadden, er nog niet zoo hard aan toe waren, als BOUWEN AERTVELT uit VAN HOUTS tooneelstuk. Maar we zien er tevens uit, en waarlijk niet alleen uit deze acte, dat de kunstenaar VAN HOUT door zijn notariaat met een werkelijkheid in aanraking kwam, die hem stof te over bood voor die soort kunst, welke hem het meest aantrok.

De acte is te vinden Dl. I blz. 122 r° en in copie blz. 18 v°.

Also CLAES MEESzn, buyerman vanden Vuythoorn, seeckeren tydt voorleden by eenige soldaten, leggende onder Joncheer KAEREL VAN TRELLO, ende eenige andere personen, in gheen dienste synde, directelick jegens den innehouden vande brieven van saulvegarde by de f. G. van ORANGIEN die vanden Vuythoorn verleent, van date den XVden Februarii voorleden, gevanckelick es genomen ende van alle syne beesten, moblen ende andere goeden met onrechte es gespolieert ende beroeft ende het zyne f. G, belieft heeft by syne G. missiven, van date den naestleden Martii voorleden, aen den voorsz. Joncheer KAERLE VAN TRELLO gedresseert, te bevelen, datmen den selven CLAES MEESZN, aengesien sbriefs, souden ontslaen ende datmen hem zyne goeden soude restitueeren ende wederkeren ende de voorsz. KAERL VAN TRELLO hem CLAES MEESzn oversulcx geconsenteert ende geauthoriseert heeft zyne goeden, waer ende tot wat plaetsen hy de selven soude connen becomen weder aen te tasten ende naer hem te nemen ende de voorsz. CLAES MEESzn in tseecker wel weet, datter binnen deser stede van Leyden in Marendorp vier coebeesten staende syn, hem toebehoorende, gehaert de twee root mit witte ruggens ende dander twee root blaert, zo est, dat de voorsz. CLAES MEESzn aen my JAN VAN HOUT, notario publick, versocht heeft, dat ick met hem souden gaen ter plaetsen, daer de voorsz. beesten staen omme kennisse te dragen, dat hy deselve als zyn eygen weder begeert aen te slaen. Sulcx zy ick notaris voorsz. metten ondergeschreven getuygen gegaen in Marendorp ten huyse van SYMON JAN MOURYNSzn, aldaer de voorsz. coebeesten syn bevonden, gehaert als boven, ende heeft de voorn. CLAES MEESzn de handen op deselve geleyt ende die als syn vry eygen aengetast, versouckende aen SYMON JAN MOURYNSzn, aldaer present synde,

dat hy gehengen soude, dat hy die naer hem mochte nemen, daer op de voorsz. SYMON ter antwoorde gaff, dat hy hem een dach ofte twee begeerden te beraden om den gheenen te spreken, daer hy die van gecofft hadde, op twelck de voorsz. CLAES MEESzn weder seyde, dat hy hem gheen beraedt en begeerde te geven ende versochten hinc inde acte, die welcke ick hem, naer dien myn offitie es publyck niet en hebbe connen weygeren. Aldus gedaen binnen Leyden desen den iien Mey xvc drieendetzeventich, in bywesen van MATYS DIRCXzn ende ADRIAEN PIETERSzn VAN DER WERFF, gelooflicke getuygen, tot kennisse van desen versocht ende gebeden.

Levendig stelt ons ook het volgende fragment de avonturen van den oorlogstijd voor oogen uit een attestatie van „PIETER JANSZN *ende* CORNELIS MAERTSZN *van Alcmaer*, *ten verzoucke van* ANTHONIS DIERTSZN *mede aldaer*", van 27 Mei 1573, I, f° 39 v°.

Ze verklaren,

„hoe dat zy deposanten op Maendage voorleden achte dagen, te weten den XVIIIden Mey, snachts omtrent ten XII uren metten anderen offgevaren zyn in een schuyte van Scheveninge, omme te trecken naer Alcmaer, ende alsulcx gecomen zynde omtrent de Wyck, zyn hem aengecomen de papeknechten. Ende naer zy de selve een wyl tydts ontroeyt hadden, siende, dat zy hueren handen niet en consten ontcomen sonder gevangen te zyn, zyn zy mit haer schuyte aen strang geroeyt; ende sulcx mede by den vianden vervolcht zynde, hebben zy, deposanten, hem selven gestelt opter loope omme haer lichamen te salveren, ende omme tselve te beter te doen, sonderlinge zo den viandt mede dien strang was geroeyt ende hem naer liepen, wierpen wech alle huerlieder swaerte ende tgundt hem tot tloopen belettende, sulcx dat sy, deposanten gesien hebben ende midts dien wel weten, dat de voorn. ANTHONIS DIERTZ, onder andere zyne goeden, wech wierp een viercandt pacxken swardt wolle laecken, twelck zy verstaen, dat by hem gecoft was voor zes ponden vlaems.

In het protocol volgt nog een attestatie over deze zaak.

Een volgend stuk geeft ons een bladzijde uit het leven van LUMEY, den woesten vrijbuiter met zijn dubbelzinnige heldhaftigheid, den moordenaar van weerlooze geestelijken. Men weet, dat ORANJE, als hij in October 1572 in Holland komt, terstond er op uit is aan de wandaden van LUMEY en consorten een einde te maken en ze te bestraffen. 6 Januari '73 wordt LUMEY gevangen

genomen, doch na protest, in de laatste helft van Februari weer ontslagen. [1]) In Mei wordt hij op nieuw gevangen gezet. BOR deelt dat aldus mee: „*In Mayo daarna, de Grave* VAN DER MARCK, *weder in vryheid zynde, werd by de Staten vernomen als dat hy meende door zyne walse soldaten yet te practiseren tot nadeel van de voorsz. Staten, waerom sy hem op eenen morgen vroeg wederom deden versekeren en gevangen nemen, doende hem brengen op thuis Honingen buiten Rotterdam, dan hy heeft middel gevonden om daer uit te komen en is binnen Rotterdam gekomen.*" [2])

Uit de volgende acte van protest blijkt, dat LUMEY 28 Mei wordt gevat en eerst naar Leiden is gevoerd, waar hij op 30 Mei met de noodige brutaliteit verzet aanteekent. Onmiddellijk daarop, nog denzelfden dag, is zijn overbrenging naar Honingen gevolgd. [3])

De acte is te vinden Dl. I fo. 148 ro., het origineel van VAN HOUT zelf is hier en daar bijna onleesbaar en de gevolgen daarvan schijnen zich zelfs in de copie of 40 vo. te openbaren.

Acte van protest van den Grave VAN DER MARK.

Op huyden den XXXen Mey anno XVcLXXIII compareerde voor my JAN VAN HOUT, notarys publyck by de f. G. den Prince van ORANGIEN, grave van NASSAU etc., stadthouder ende gouverneur over Hollandt etc., gestelt ende gecommitteert ende tot bedieninghe van dien by den hove van Hollandt geadmitteert, ende voor den getuigen ondergeschr. de edele welgebooren Heere, mynen Heere de Grave VANDER MARCK, vryheer tot LUMYE, SARAYN etc., verclarende, hoe dat hy op gisteren namentlicke den XXVIIIen deser lopender maendt Meye, zynde opten huyse van Zweeten, hem selven deur last ende expresse commissie van zyne f. G. in bywesen ende jeghenwoordicheyt van Joncheer LOURENS DOUBLIOUL ende POUWELS VAN HOVE, procureur van den Hove van Hollandt, gestelt heeft in handen van mynen Heere van MONTIGNY ende NOYELLES, gouverneur deser stadt Leyden, omme de stadt van Leyden, sonder vorder te houden voor gevanckenisse of oock eenighe wacht meerder te hebben, ter tydt ende wylen toe zyne f. G. in saecken van mynen welgeboren Heere de Grave VAN DER MARCK recht gedaen hadde off andersins int minnelick mit hem waer veraccordeert, mit belofte by den Grave VAN DER MARCK in handen off de voorsz. mynen G. Heere de macht vande Staten gestelt off gelevert off dat oock de Grave

1) FRUIN, *Verspreide Geschriften* II, p. 218—220.
2) BOR, (1679) I, p. 429.
3) ORLERS (1781), p. 617.

gedaen van hem vuyter stadt Leyden niet te absenteren, sonder zyne G. voorgaende consent, wille ende wetenschap des voorsz. Heeren VAN NOYELLES; ende also zyne f. G. den selven Grave VAN DER MARCK als nu belast heeft mit seeckere getal van schutteren te doen vervoeren, directelick in contrarie der voorsz. gedaen beloften ende niet jegenstaende mynen voorsz. G. Heeren in geen meyninghe en soude geweest zyn als noch niet en es, tvoorsz. contract eenichsins te buyten gaen ende tot dien gepresenteert heeft ende presenteert als noch by desen alhier binnen Leyden (als in een plaetse van justitie) te recht te staen ende dat hem tselve geweygert es geweest, so est dat de Grave VAN DER MARCK midts desen ten aldercrachtichsten daer van protesteert van oppressie, gewelt ende rechtsweygeringe, begeerende zynder G. van my, notaris bovengenomt, hem hiervan gemaeckt ende gelevert te werden openbare acte, de welck ick hem, naer dien myn ampt es publyck, niet en hebbe connen weygeren. Aldus gedaen binnen der stede van Leyden inde huysinge van Lochorst in presentie van de vier burgermeesteren der stadt Leyden ende GOVERT WOUTERSzn ende ADRIAEN ADRIAENSzn, poorters der voorsz. stede, als gelooflicke getuigen tot kennisse van desen versocht ende gebeden.

Al het afwisselende en avontuurlijke dier beroerlijke tijden schijnt toch aan de robuste en volbloedige acteurs van het drama onzer revolutie nog den tijd gelaten te hebben elkaar het leven zuur te maken, elkaar uit te schelden en te lijf te gaan en hun onderlingen haat en nijd lustig bot te vieren. Een aardig voorbeeld geeft ons een stelletje acten, waarvan ik het voornaamste hier laat volgen. Dl. I, 58 ro. en 173 ro.

Attestatie van WILLEM SYMONSZN ROL, ANTHONIS JACOBSZN *van Rotterdam ende* JAN VAN TEYLINGEN *ten versoucke van* VAN DER HORST.

Op huyden den XXI Juny anno XVcLXXIII compareerde voor my JAN VAN HOUT, notarys publyck, ende den getuygen hier onder geschreven de eersame WILLEM SYMONSzn ROL [1]) van Hoorn, oudt omtrent XXVI jaren, ANTHONIS JACOBSzn van Rotterdam, oudt omtrent XXV jaren, ende JAN

[1]) 4 Juli 73 maakt deze WILLEM SIMONSZN. ROL van Hoorn bij JAN VAN HOUT zijn testament (I, 63 vo.). Hij legateert als echte geus aan twee broeders kinderen „*tot haerluyder morgen gave elcx vyftich gulden van veertich grooten*", die hun moeten worden overhandigd op hun huwelijksdag, maar hij bepaalt er uitdrukkelijk bij, dat zijn neven dan moeten staan onder „*Obedientie van de* f. G. VAN ORANGIEN". Gedragen ze zich „*viantlick jegens zyne* f. G." dan krijgen ze niets. Die broer kan de bekende JAN SIMONSZN ROL geweest zijn (Zie over hem BOR, I).

VAN TEYLINGEN van Alcmaer, oudt omtrent XXII jaren, ende tuychden by haerluyder conscientie ende sielen salicheyt in plaetse van eede, ten versoucke van JAN VAN DER HORST, jegenwoordich in apprehensie sittende ten huyse van den provoost van den heer van NOVELLES, binnen deser stadt Leyden, hoe dat sy op huyden eenen BEERNT WITTE, een vanden aenseggers van de voorsz. VAN DER HORST, hebben hooren confesseeren, dat de voorsz. VAN DER HORST MARINUM BRANDT den admirael ten selven stonde ende tyde als het gepretendeert schelden, daer op de voorsz. VAN DER HORST geapprehendeert es, geschiet soude syn, gelooft ende gepresen souden hebben, als dat hy hem de laetste reyse gedragen hadde, als een vroom hopman ende crychsman, presenterende tgundt voors. es in cas van recolemente tot allen tyde by haerluyder solempnele eeden te stercken, van alle twelck de voorsz. requirant versocht van my Notario, boven genomt, hem hiervan gemaect ende gelevert te werden openbare acte, dewelck ick hem, naer dien myn ampt es publyck, niet en hebbe connen weygeren. Aldus gedaen binnen Leyden, ten huyse vanden provoost, staende aende Breedestraat in bywesen van PIETER WERMBOUTS ende GERRIT CORNELISzn SLOT, als gelooflicke getuygen, tot kennisse van desen versocht ende gerequireert.

Dan I, f°. 177 r°. (origineel) en de copie op een niet in later tijd genummerde pagina tusschen 59 en 60:

Also MARINUS BRANDT, jegenwoordich admirael over de vlote op de binnen wateren, JAN VAN DER HORST, jegenwoordelick buyten recht, redene ende billicheyt heeft doen gevanckelick setten, ter oorsake dat de voorsz. VAN DER HORST hem MARINUM BRANDT ende seeckere andere capiteynen gescholden souden hebben, tselve fondeerende op seeckere pretense attestatie van eenighe paritale ende voluntaire getuijgen, twelck doch inder waerheyt sulcx niet en es, ende des hem de voorsz. VAN DER HORST onschuldich kendt ende hy, VAN DER HORST, verstaet dat de voorsz. MARINUS BRANDT voorgenomen souden hebben, omme hem sonder eenich behoorlick consent van Leyden te doen vervoeren naerden veltleger, so est, dat deselve VAN DER HORST den voorn. MARINUM BRANDT midts desen doet insinueren, dat hy jegenwoordelick in geenen dienste en es, mer hem binnen deser stadt Leyden heeft begeven omme aen syne f. G. seeckere commissie te impetreren, ende voorgenomen hadde hem selven willichlicken te employeren ten ontsette vande belegerde stadt Haerlem, daertoe hy oock zyn geweer binnen deser stadt Leyden hadde doen brengen, inder vougen dat hy, VAN DER HORST,

midts desen den Schoudt van den leger hout ende verclaert voor juge incompetent, te meer also eenige capiteynen hem VAN DER HORST op gisteren beromt hebben gehadt, zo sy hem buyten gecregen hadden, mit gelijcker handt doot te slaen, ende dat de voorsz. VAN DER HORST hem selven midts desen offereert te sisteren ende hem jegens alle aenseggen behoorlick te verantwoorden, tzy voor mynen Heere den gouverneur NOYELLES, onder wiens gouvernement ende provoost hy es geapprehendeert, ende sodanige commissaryssen als deselve Heer VAN NOYELLES ter decisie der voorsz. questien gelieven sal te committeren, off oock voorden ordinaryssen rechter deser stadt, ten kuere van den voorsz. MARINUS BRANDT; ende by refuys van desen ende dat hem den voorsz. BRANT in contrarie van dien vervorderde, de voorsz. VAN DER HORST te doen transfereren, so protesteert de selve midts desen van cracht, gewelt ende iniurien, versouckende desen den voorsz. MARINUS BRANDT geinsinueert te werden, ende van desen midtsgaders van syne antwoorde hem verleent te werden acte.

Den volgenden dag heeft JAN VAN HOUT den admiraal BRANDT opgezocht in het „*logement van den rentmeester van syne* f. G." en heeft hem voorgaande acte ter inzage gegeven. „Maar", verklaart de notaris:

„gaf my daerop ter antwoorde in effecte dese woorden: „Segt JAN VAN DER HORST, dat hy valschelick daer aen liecht ende dat hy myn gevangen niet en es, mer dat ick hem te laste wil leggen, tgeen dat hy my naer geseyt heeft. Hy is de gevangen vanden gemeen capiteynen ende ick en begeer hem gheen antwoordt te geven." (Dl. I, 177 ro.)

Dan is er nog een acte van denzelfden 22sten Juni (Dl. I, 177 vo. en 60 vo.), waarin „LODEWYCK PIETERSZN VAN BRUGGE, provoost over de XII venlyn voetknechten, leggende onder tooronelschap" van NOYELLES, verklaart op verzoek van JAN VAN DER HORST, dat MARINUS BRANDT hem, LODEWYK PIETERSzn, belast heeft VAN DER HORST goed te bewaren „tselve repeterende tot diversche tyden ende plaetsen, ende stondt voor de costen, die hy soude verteeren." Verklaart verder, dat hij den dag te voren op verzoek van VAN DER HORST vergeefs aan NOYELLES verzocht heeft, VAN DER HORST „op cautie" te mogen ontslaan. NOYELLES verklaarde dit niet te kunnen doen, zonder consent van BRANDT. Verder: „dat hy deposant op huyden den voorn. MARINUM BRANDT selffs mede aengesproken heeft omme de voorsz. VAN DER HORST op cautie te ontslaen, daer op deselve MARINUS ten antwoorde gaff, dat hy tselve niet en begeerde te doen, mer wilde hem mede voeren naer tleger, daer toe hy oock

seyde consent te hebben vanden voorz. Heer van NOYELLES om hem aldaer te stellen voor het malefits recht."

Een kleingeloovige, die zijn dierbaar goedje liever niet aan de kansen van het dreigend beleg wilde wagen en het op een listige wijze in strijd met de wet uit de bedreigde veste trachtte te brengen, vinden we geteekend op fo. 183 1o. en 66 vo. van hetzelfde deel van het protocol. [1]) Wie die VAN HEUSSEN „dienaer vande Pr. Ex." geweest is, heb ik in Nijmegen niet kunnen opsporen, [2]) maar dat doet er eigenlijk ook minder toe. Het feit, de methode en de leuke aanschouwelijke manier, waarop het geheele geval is voorgesteld, zijn de hoofdzaak.

Op huyden den VIden July anno XVcLXXIII compareerde voor my JAN VAN HOUT etc. de eersamen FRANS REYERSzn, snyder, oudt omtrent XLII jaren, HOBBE JANSzn, poortier vande Coepoort, oudt omtrent LI jaren ende MACHTELT CORNELISdr, huysvrouwe van VRANCK JANSzn, voorspraeck van Zoetermeer, oudt omtrent LII jaren, ende tuychden etc. ten versoucke van HEYNRICK GERRITSZN, glaesschryver, voor hem selven en vuyten name van syn rotgesellen, hoe dat op Woonsdage den 1en July voorleden smorgens ten huyse van de voorsz. MACHTELT CORNELISdr., deposante alhier by de voorn. HEYNRICK GERRITSzn mit syn rotgesellen, hebbende de wachte op tVlietgadt, innegebracht syn drie toegeslagen ingelsche tonnen, de welcke in huerluyder wachte aengehaelt waren ende syn deselve in presentie vande soon van DIRCK VAN HEUSSEN, genaemt GILLIS, geopent ende daer inne bevonden verscheyden meublen, costelik lynwaet, cleederen, zyde ende fluwele iuwelen ende diergelycke goederen, die sy niet specifice en souden connen verclaren, ende hoorden alsdoen zy, deposanten, den voorn. HEYNRICK GERYTSZN vermanen iegens de voorn. GILLIS VAN HEUSSEN: „Waerom doet U vaertgen dit, hy is een dienaer vande Pr. Ex. ende wil hy syn goet vluchten; dit sal een groot rumoer inde stadt maecken." Op twelcke de voorsz. GILLIS VAN HEUSSEN in effecte antwoorde, dat het syn moeders schulde was ende dat de vroukens angstvallich waren, off gelycke off equipollente woorden. Ende werde onder andere by de voorsz. MACHTELT CORNELISdr. daerop geseyt: „Daer moet swaericheyt in Leyden syn, naer dien ghy uwen goeden wilt vluchten." Daer de voorsz. GILLIS VAN HEUSSEN weder op ter antwoorde gaff: „tBelieft myn moerken aldus." Ende hoorden zy, deposanten, de voorn. GILLIS VAN HEUSSEN onder andere woorden mede

1) Op 68 vo. een verklaring over dezelfde zaak door een paar andere lui.

2) Een NICOLAES VAN HEUSSEN is eenigen tijd later royeermeester te Leiden (ORLERS, 714) en een JACOB VAN HEUSSEN is tijdens het beleg schepen te Haarlem (WAGENAAR VI, 412.)

vermanen, dat hy de goeden naer Rotterdam gebracht zouden hebben ende zyn de goeden voorsz. weder toegeslagen, in bywesen vande voorsz. GILLIS VAN HEUSSEN. Verclaerde voorts, dat de voorsz. VAN HEUSSEN ter selver tydt, naer dat de eerste tonne mit het lynwaedt opgeslagen was, in effecte jegens den wachters zeyde: „Goe mannen, laet my varen; teen is gelyck tander. Est om een drynckpenning te doen, ick wilse U gaerne geven". Daer by eenighe vande wachte op geseyt werde: „Zouden wy dat doen, zo en waren wy niet waerdich wachters te wesen, mer wy mochten wel int eynde een galch beschyten," of gelycke woorden in substantie, presenterende tgundt voorsz. in cas van recolemente etc." Getuigen MATHYS DIRCXzn ende HEYNRICK HARMANSzn scheemaecker, poorters der stede van Leyden."

Een geval van bigamie, wat trouwens onder de oude bedeeling niet zoo'n zeldzaamheid zal zijn geweest (72 v°. en 242 v°.):

Op huyden den XIIden July anno XVcLXXIII compareerde voor my JAN VAN HOUT etc. de eerbare BARBARA CLEMENSdr. van Vuytrecht, wonende binnen deser stadt Leyden, oudt omtrent XX jaren ende tuychde etc. ten versoucke van GERYT HEYNRICXzn SCHAECK, dat zy, deposante, AECHTE JANSdr. van Hasertswoude tot verscheyden stonden heeft hooren seggen, dat WITTE PIETERSzn van Ziericzee haer getroude man es voor God, ende dat zy oversulcx mit hem als getrout volck heeft geconverseert, houdende midtsdien degheen, daer hy jeghenwoordelick by es, voor een overspelighe hoere, presenterende enz. Getuygen: ADRIAEN PIETERSzn, secretaris van Nieucoop, ende MATHYS DIRCXzn.

En over hetzelfde zaakje nog het volgende (74 r°. en 243 r°.):

Op huyden den XIII July anno XVcLXXIII compareerde voor my JAN VAN HOUT notarys etc. de eerbare NEELTGEN EGBERTSdr. huysvrouwe van CLAES FLORISzn., schipper, oudt omtrent XLVI jaren, AELTGEN GERRITSdr., huysvrouwe van JAN PIETERSzn., schipper, oudt omtrent XL jaren ende TRYN CLAESdr., huysvrouwe van JAN VAN SCHAGEN, molenaer, oudt omtrent XLVII jaren, ende tuychden enz. ten versoucke van GERRIT HEYNRICXzn SCHAECK, rentmeester van den convente van Leyderdorp ende Romenburch, eerst de voorsz. NEELGEN EGBERTSdr, hoe dat sy, deposante, eene AECHTE JANsdr. tot verscheyden tyden heeft hooren seggen, dat eenen WISSE PIETERzn van Ziericzee haeren getroude man was voor God ende dat hy haer al hadde getrout, eer ende al vooren hy syne jegenwoordighe troude, daerby vougende, dat deselve syne jegenwoordighe huysvrouwe hem

WISSE hadde aengehaelt mit leckere potgens te koocken. Voorts verclaerde de voorsz. AELTGEN GERRITSdr., hoe dat omtrent een maendt geleden zy, deposante, zynde mitte voorsz. AECHTE JANSdr. inde Vrouwensteghe binnen deser stede, de selve AECHTE heeft hooren seggen ende confesseren, dat zy van GERRIT HEYNRICXzn. voorsz. van tgundt zy hem gelevert hadde ende tusschen hem beyden voor recht stond, obligatie off schrift van syn handt hadde, mer dat sy tselve niet gaerne bekent soude staen, alser luyden by souden zyn. Tuychde voorts TRYN CLAESdr. alleen, hoe dat sy, deposante, omtrent Alreheyligen lestleden, onbegrepen vanden preficxen dach off tydt, de voorn. AECHTE JANSdr. van Hasertswoude heeft hooren seggen ende confesseren, dat zy GERRIT HEYNRICXzn. SCHAECK [1]) voorn. seeckere goeden by geleyt hadden om daer medecomanschap te doen tot halff profyt ende schade ende dat zy nu gecomen was om tgelt van dien te hebben ende nochtans gheen penningen en hadde connen crygen, deurdien dat tselve aen waren was gelegen, ende daerom een obligatie van des voorsz. GERRITS hant hadde gecregen omme haer daer mede te mogen behelpen. Tuychde voorts, dat zy, deposante, de voorsz. AECHTE tot verscheyden tyden heeft hooren seggen ende confesseren, dat sy de voorn. WISSE PIERERSzn. hielt voor haer getroude man voor God ende dat sy de voortrouwe hadde ende over sulcx mitten anderen als echte luyden hadden geconverseert, presenterende enz.

Getuigen: ADRIAEN PIETERSzn. secretaris van Nieucoop, ende JAN VAN SCHOONREWOERDE."

Aardig is ook het uitvoerige verhaal van eenige baldadigheden door soldaten gepleegd in het logement van een collega met zijn bijzit (f°. 89 r°. en 264 r°.). Monsr. CARLOO, die in het stuk genoemd wordt, zal wel zijn KASPER VAN DER NOOT (zie VAN DER AA, i. v.).

Informatie, genomen by ADOLF VAN LANGEROE, provoost myns Heeren van MONTIGNY ende NOYELLES, deur last van mynen voorsz. Heere als gouverneur deser stadt Leyden ter requisitie van GUILLAME STILMAN, ruyter vande Compagnye van Monsr CARLOO, in bywesen ende ten overstane van my notario publycke onderschreven.

AELTGEN ANDRIESdr. poortersse deser stadt, oudt omtrent XXXVII

1) Deze GERRIT HEYNDRICXzn. SCHAECK (op denzelfden 12den Juli stelde de „rectoor der grote chole deser stadt Leyden", Mr. NICOLAUS VORSTIUS hem aan om gelden voor hem in ontvangst te nemen, fo. 73 vo. en 243 ro.) die blijkbaar dus in deze matrimoniale knoeierijen betrokken was, woonde op den hoek van Breestraat en Diefsteeg (PLEYTE, p. 12) en was quartiermeester tijdens het beleg; hij zal wel verwant geweest zijn aan den man van den huispot (FRUIN, Verspr. Geschr. II, p. 405).

jaren, verclaert by haer conscientie ende zielen salicheyt in plaetse van eede, dat op Woonsdage voorleden, naerde noene tusschen twaelf ende een uren, tot haer, deposants, huyse innegecomen syn drie personen, soldaten of ruyteren, die sy mit namen niet en kent, sulcx sy oock niet en doet, waer sy geforiert syn, dan heeft wel hooren seggen, dat den eenen in de Donckersteech ende den anderen tot BEATRICX DE BAEXSTER thuys leyt, ende maecten seeckere woorden jegens de voorsz. GUILLAME STILMAN, synde ten huyse van haer, deposante, gelogeert (de welcke mit syn huysvrouwe over tafel sat) sonder dat sy, deposante, deselve woorden, als geschiet synde in een vuytheemsche tale, heeft verstaen, ende ging een van den voorsz. drie personen terstondt van daer, zonder eenige woorden jegens yemant te maeken, ende scheyden daer naer van den anderen, soot scheen mit grammen off ontstelden gemoede. Weet mede wel, datter, eer de voorsz. drie personen inne quamen, voor de schoorsteen vier corte vuyrroers hingen ende, sy wech gegaen synde, waren aldaer mer twee vuyrroers van haer, deposante, gesien, sonder dat sy oock weet, wie deselve vuyrroers wechgenomen hadde. Verclaert voorts, dat savonts daer naer, dicht omtrent acht uren, weder ten huyse van haer, deposante, gecomen syn de voorsz. twee personen, sy, deposante, mit haer broeder op de stoup sittende. in absentie van de voorsz. STILMAN, die binnenshuys was, ende taste een van deselve haer, deposante, by de voorschoot, noemende haer een hoere te syn, ende alsoe de selve haer deposantes broeder voor haer wilde verantwoorden, dreychden den selven te slaen, treckende syn geweer wter scheede, doch deur tusschenspraecke van den anderen en misdede den selven noch oock haer, deposante, niet ende ging voorts te buyrhuys, sonder dat sy vorder vander saecke weet.

JACQUES WAELBERGEN, forier vande compangnie van CARLOO, oudt omtrent LII jaren, verclaert als boven, dat hy opten voorsz. avondt geweest es int logement vande voorn. STILMAN, omme hem ter wachte te doen comen, die hem claechde van het ongelyck ende gewelt hem bejegent, ende bevondt midtsdien een glassveynster aen stucken geslagen ende een gat inde camer deur gesmeten ende syn vrouw of concubyne een schrabbeken in tvoorhooft gequetst te syn, sonder dat hy, deposant, tselve heeft sien doen.

ADRIAEN ANDRIESzn., wollewever, poorter deser stede, oudt omtrent XLV jaren, verclaert als boven wel te weten, dat de voorsz. STILMAN, die tsynen huyse thuys leyt, ten dage voorsz. smiddachs twee vuyrroers heeft verloren, sonder te weten, wie tselve heeft gedaen, alsoe hy alsdoen daer niet by en was, ende dat, hy savonts mit syn suster voor de deur sittende, hem

luyden es bejegent sulcx als boven inde depositie van AELTGEN, syn suster, in tlange es genarreert, ende dat hy vorder vander saecke niet en weet, soe hy deur vervaertheyt vuyt syn huys was geweecken, anders dan dat hy, thuys comende, de glasen en deur aen stucken geslagen heeft bevonden.

JOOST, trompetter onder de compagnye van CARLOO, oudt omtrent XX jaren, verclaert als boven, dat hy naer de middaghe ten dage voorseyt mit twee andere trompetters, deen vande bende van CARLOO ende dander van MICHIEL, ten huyse voorsz. es gegaen, sonder dat hy, deposant, wist, wat sy daer te doen hadden, ende naer hy, deposant, aldaer een weynich vertouft ende van des voorsz. STILMANS vrou een mael gedroncken hadde, ging hy van daen, sonder dat hy tgundt de voorsz. twee trompetters seyden, als in franchoyse tale gesproocken synde, heeft connen verstaen, ende gaende twie off drie huysen van daer heeft hy, deposant, wat verwacht ende over sulcx onlangs daer naer de voorn. twee trompetters voorby sien gaen mit twee vuyrroers onder den arm, die sy voorgaende niet mit hem gebracht en hadden, sonder dat hy vorder van de saecke weet.

CLAESGEN STOFFELSdr., geboren van Reynsburch, jegenwoordich woonende binnen deser stede, oudt omtrent XX jaren, verclaert als boven, dat opten voorsz. dach savonts, zy, deposante, de voorsz. twee trompetters veel woorden heeft hooren maecken jegens de voorsz. STILMANS vrou, die sy seer qualicken toespraecken, ende nomden haer een hoere te syn, begeerende sy mit hem luyden soude gaen ende naer sy deselve genomen hadden om mit haer wech te gaen, quam de voorsz. STILMAN vuyt mit zyn bloot geweer om haer te ontsetten, midts twelck syn voorsz. vrou wech liep ende haer berchde ten huyse van haer, deposante, als woonende naest den voorsz. ADRIAEN ANDRIESzn., aldaer sy over de heyning viel ende weet mede wel, dat deselve vrou voorgaende was gequetst ende quamen daer naer de voorsz. trompetters haer soucken ten huyse van haer, deposante, ende deur dien sy de selve daer niet en vonden, gingen syluyden ter poorten vuyt. Verclaert voorts gehoort te hebben, dat ter selver tydt de glasen ten huyse vanden voorsz. ADRIAEN ANDRIESzn. vuytgeslagen werde, sonder dat sy weet, wie tselve deede ende dat sy mede terselver tydt seer heeft hooren cloppen, bonsen ende smyten sonder als vooren te weten van wien off dat sy yet meer van der saecke weet.

ANNA CLAESdr., huysvrouwe van GERRIT CORNELISzn., zeemtouwer, oudt omtrent XXX jaren, verclaert als boven tvoorsz. gerucht, geschiet savonts ten dage voorsz. wel gehoort te hebben, te weten tcloppen, stooten, bonsen, tslaen inde glasen ende diergelycke sonder tselve gesien te hebben

ende dat de voorsz. ADRIAEN ANDRIESzn. ende syn suster hem selven ten huyse van haer, deposante, berchden ende claechden, dat deselve smiddaechs te vooren aldaer ten huyse mede hadden geweest ende dat sy verduchten, datter tot heurluyder huyse alle dingen aen stucken geslagen souden werden, ende en weet verder van de saecke niet.

DIRCK BAERNTSzn. smidt, poorter deser stede, oudt omtrent XXXVI jaren, verclaert als boven, dat hy ten daghe voorsz. inden avondt alle tvoorsz. rumoer, deurdien hy mer twee huysen van daer en woont, wel gehoort heeft ende dat de voorn. STILMAN hem selven berchde int Abcouwen-clooster ende dat hy ter selver tydt gegaen es ten huyse vande voorsz. ADRIAEN ANDRIESzn. aldaer trumoer geschiedde, ende waeren de voorsz. twee ruyteren buyten den huyse, dan siende hem, deposant, keerden weder te rugge ende alsoe hy, deposant, hoorde roupen, dat hy hem bergen soude, sprang hy een muyr over ende hoorde alsdoen daer ten huyse de glasen vuyt slaen, sonder vorder vande saecke te weten.

Actum desen XXIX Augusti 1573 toorconde deses geteykent.

Een hoogst belangrijk stuk vond ik over den Haarlemschen burgemeester CLAES VAN DER LAEN. Overal wordt hij met eere genoemd, ook om zijn gedrag na het beleg en hier wordt hij van het schandelijkste verraad tijdens het beleg beschuldigd. Men weet, dat in 1572 MARNIX in naam van ORANJE te Haarlem de wet verzet [1]) en JAN VAN VLIET, NICOLAAS VAN DER LAEN, GERRIT STUIVER en PIETER KIES als vier volkomen betrouwbare mannen tot burgemeesters aanstelt. En nu zou VAN DER LAEN de boel verraden hebben en uit eigenbelang voor het beleg zijn bezittingen uit de stad hebben doen voeren, in strijd met de wet. Dit verraad zou ontdekt zijn en toch kiest de prins hem uit om zitting te nemen in de commissie, die in '75 orde moest stellen op de regeering in Holland en Zeeland en komt hij later in den Landraad. [2])

Ik ben hier niet in de gelegenheid de zaak geheel te onderzoeken, maar wil toch even op de volgende feiten wijzen, die het vermoeden, dat het niet geheel pluis moet geweest zijn met CLAES VAN DER LAEN misschien slechts toevallig steunen.

Als Haarlem zich heeft overgegeven, sluit ALVA bij zijn pardon, gegeven 27 Juli 1573, 57 borgeren, die met name genoemd worden, uit. Onder die uitgeslotenen behooren KIES, VAN VLIET en STUIVER. [3]) Waarom niet VAN DER LAEN?

---

1) Zie o. a. WAGENAAR, VI, p. 412.
2) WAGENAAR VII, p. 16, Kroniek van het Hist. Gen. IX (1853) p. 160.
3) BOR (1679) I, p. 443, HOOFT (Ed. 1677) p. 325.

Onder de uitgeslotenen komt wel voor „CLAES VERLAEN sijn soon", maar als BOR de lotgevallen van die 57 meedeelt, vernemen we: „de soon van CLAES VERLAEN is uitgegaen tegens de twee dochterkens van SEBASTIAEN CRAENHALS"[1]). Hij schijnt de eenige te zijn, wien een dergelijke ruil werd veroorloofd. Hoe kwam dat zoo? JOHAN VAN DUIVENVOORDE, bailliu, dijkgraaf en rentmeester van het land van Voorne, wordt door de Spanjaarden na het beleg gevangen gehouden, eerst op het stadhuis, daarna op de hofstede van burgemeester VAN DER LAEN, alwaar de Graaf van BOSSU gelogeerd was.[2]) Was die hofstede eenvoudig door den vijand bezet of had men er om zekere relaties de voorkeur aan gegeven?

VAN DER LAEN's optreden bij de mislukte verrassing van Enkhuizen wordt geprezen, maar de eer daarvan komt m. i. toe aan COORNHERT.[3])

De vraag rijst: Wie waren de aanklagers? De aanklager moet, dunkt me, CORNELIS VAN EVERDINGEN geweest zijn. Op diens verzoek wordt de getuigenis afgelegd. Dit zal wel de bekende geus CORNELIS LOUSzn VAN EVERDINGEN[4]) zijn geweest, die tot zijn dood op het slagveld de zaak onzer revolutie trouw is gebleven en in 1572 tot hulp van Haarlem werd afgezonden. Ik vond geen grond om dezen aanklager te wantrouwen. En Mr. WIGGER ALLERTS, die in het stuk „chirurgyn van Haerlem" heet? In 1566 was een WIGGER ALLERTSZ burgemeester van Medemblik; in Maart '67 wordt een bevel tot executie van een vonnis tegen dezen gegeven; Nov. '67 schijnt hij daartegen te protesteeren; 25 Februari '69 weer een bevel tot executie.[5]) Als dit dezelfde WIGGER is, die de getuigenis aflegt, schijnt dat wel een heer geweest te zijn, wiens eigen leitje niet geheel schoon was.

Ziedaar een paar punten, die ons echter nog niet de minste zekerheid geven. Het origineele stuk is te vinden bij VAN HOUT, I, 277 r°. Een copie ervan vond ik niet.

Op huyden den XVIIIen September 1573 compareerde voor my, JAN VAN HOUT, notario publyck etc., ende voor den getuygen hier onderschreven de eersame Mr. WIGGER ALLERTSzn., chirurgyn, van Haerlem, out omtrent XLVI jaren, ende verclaerde ende tuychde etc. ten versoucke van CORNELIS VAN EVERDINGEN, hoe dat hem, deposant, zeer wel es bewust ende kennelick, dat, weynich dagen voor en aleer de stadt Haerlem werde belegert, NICLAES

1) BOR, t. a. p.
2) Kroniek van het Hist. Gen. V (1849), p. 144.
3) WAGENAAR, VII, p. 464.
4) Zie o. a. VAN DER AA, i.v.
5) Kroniek van het Hist. Gen. V (1849), p. 36 en 37.

VAN DER LAEN, burgermeester aldaer, zyne moeblen bedectelicken ende in engelse tonnen vuyter stadt dede voeren [1]) in allen schyn of tselve Engels bier hadde geweest [2]) ende weet mede wel, dat de selve tonnen by den schutters, de wacht aldaer aen de poorten hebbende, opgeslagen ende aen(?) gehaelt syn geweest. Weet mede wel, dat geen borgeren heur goeden in tgeheim(?) of in topenbaer als doen hebben mogen vuytvoeren ende dat tselve ooc verboden es geweest, op verbeurte van de goeden ende dat, dien niet jeghenstaende, de voorsz. VAN DER LAEN zyne goeden zoe maer(?) wechgecregen ende vuytgevoert heeft gehadt, datter naulycx tsynen huyse een stoel immers geen moeblen, de pyne waert zynde, gebleven es geweest. Verclaert voorts hy, deposant, dat hy JAN VAN VLIET, mede burgermeester der voorsz. stadt, wel heeft hooren verclaeren, dat VAN DER LAEN, zynen medebroeder, hoewel hy alle de stercten ende alle de gelegentheden vande stadt wel wist, ende hoe weynich die geprovideert was, noyt soe veel als eene missyf hadde gescreven of yet hadde ontboden, of sy yet van bederf hadden. Verclaert voorts, dat hy, deposant, te zeeckeren tyt, zedert tovergaen van Haerlem inde stadt heeft geweest en de ooc zyn winckel heeft opgeheven(?) ende dat hy deurdien ADRIAEN(?) slotemaecker met PETER ZWIER, zwager van den pastoor van Zassem, opelycken in hem, deposants winckel heeft hooren seggen, dat de voorsz. CLAES VAN DER LAEN, daech(lick(?) in papenleger plach te scryven ende dat de vianden dicwylen van hem scryvens ende tydingen creech, twelc zy zegden vuyt monden vanden voorsz. pastoor zulcx gehoort ende verstaen te hebben. Verclaert voorts, dat de voorsz. VAN DER LAEN binnen Haerlem zeer quade fame heeft ende dat hem openlicken alsnoch naer gaet, dat hy een verrader, eerloos ende ontrou mensch es, die de saecke van zyne f. G. niet en favoriseert(?) ende dat hy veele vrome borgeren ende .....(?) binnen Haerlem zynde ende secretelick houdende de pertien Zyner f. G. heeft horen zeggen, dat zy, indien zy hem consten bekomen, hem hangen, verworgen, jae cloppen [3]) zouden. Presenterende enz. Actum in de herberge de Meerminne binnen deser stede omtrent de crane, in by wesen van JAN DIRCXzn houtcoper ende FRANS CORNELISzn, backer, burgers deser stede, gelooflicke getuygen, tot kennisse van desen versocht.

In zijn tooneelstuk gaf VAN HOUT de prachtige teekening van den „banckier",

1) In margine: „tot de w.....(?) opt Vlie."

2) In margine: „ende dat opte selve tonnen geschreven stont: „Dit es Engels bier. Ghy sult de tonnen geven voor V. of.....(?) onbegrepen vande prys."

3) Zie over dit woord: Tijdschrift der Mij. van Ned. Letterk. Dl. XXVI.

den houder der bank van leening, het huis van verkoop met recht van wederinkoop.

Elc pocht en blaest in thoochste en toont de beurs vol gelt.
Twelc hem uyt myn casse dic es angetelt,
Mer hoet in tcantoor es gestelt, dat wil ic cort maecken;
Wat hebbe ic ooc zilvere messe, slotelraexen en schorthaecken enz.

En wat de interest betreft

..... ic geryfse elc vooren cleyne penning,
De gulden een doyt ter weec, dats een clyene schenning.

Dat VAN HOUT ook voor een dergelijke figuur de voorstudie in de uitoefening van zijn notariaat heeft kunnen maken, blijkt uit de volgende acte (de oorspronkelijke op fo. 406 ro, en de copie 396 vo.). 't Geval speelt dezen keer te Dordrecht. De zaak zal wel geweest zijn, dat de goudsmid toch die hooge rente van de „goede luyden" genomen heeft en dat zal aanleiding gegeven hebben tot een procesje.

Op huyden den XXVIIen Aprilis XVCLXXIIII compareerde voor my JAN VAN HOUT, notario publyc etc. midtsgaders voor den getuigen hier onderschreven de eerbare LYSKEN TYSSEN, oudt omtrent XLV jaren, ende tuychde by haer conscientie ende zielen zalicheyt in plaetse van eede ten versoucke van CORNELIS MOELEN als man ende voocht van TRUYTGEN CORNELISdr. zyne huysvrouwe, hoe dat seeckeren tyt geleden, by haer deposante, niet precise onthouden, zy by gevalle gecomen es by de persone ende ten huyse vande voorsz. TRUYTGEN, al waer sy vertoonde seeckere silverwerck, te weten een silver vergulde nap off schael, een half dousyn silveren lepelen boven vergult ende een gouden ketting mit een bagetgen daer onder aen hangende, seggende dat haer, deposante, tselve was gelevert om daer penningen op te leenen ende staet haer, deposante, als noch wel voor, dat de voorsz. TRUYTGEN daer op antwoordde: „Wis lieve Heer, die luyden sullen mogelicken mitte penningen, die sy hier op te leen versoucken de schattinge betalen." Daer by haer, deposante, weder jegens geseyt werde: „Dat is wel mogelicken ende ick gelooff wel, dat het sulcx es, want de de schoudt gaet omme." Waer deur de voorsz. TRUYTGEN mit medelyden bewegen synde, seyde: „Wil ick U daer tien ponden Vlaems op doen?" Daer zy, deposante, op ter antwoorde gaff: „TRUYTGEN, wilt ghy dat doen, ghy sult my ende de goede luyden daer grote vruntschappe aen doen, ick soude anders tselve verzet hebben ende de goede luyden souden van tpont groot wel een halve stuyver ter weeck hebben willen geven." Twelck byde voorsz. TRUYTGEN gehoort, seyde daerop: „Wat soude men dat doen, dat

waer conscientie werck; ick wil de goede luyden wel geryven, mer ick en hebbe daertoe niet dan ongeclopt gelt, twelck den goeden luyden, soe sy haer schattinge daer mede willen betalen, alleens sal doen", ende soe zy, deposante, tselve niet verseeckert en was, oock sulcx niet over haer en wilde nemen. En sy weder gegaen ten huyse van GUILLAME de goudsmidt, die haer, deposante, tvoorsz. silver ten eynde voorsz. hadde gegeven ende naer sy hem sulcx als boven voorgehouden hadde, gaff hy daerop ten antwoorde, dat het gelt tot betalinge vande schattinge soude gaen ende dat de goede luyden mit het ongeclopt gelt wel geryft souden zyn ende haer gaerne van tpondt vlaems een halve stuiver ter weecke soude geven, twelck sy, deposante, offslouch, seggende, dat de luyden (designerende de voorsz. TRUYTGEN) sulcx niet en waeren die eenich onbehoorlicke winst begeerden ende was sulcx zy, deposante, weder ten huyse vande voorsz. TRUYTGEN gegaen alwaer zy oversulcx op tvoorsz. goet in leeninge ontfing tien ponden vlaems ende twee schellingen aen ongeclopte penningen van acht stuvers, mit expresse conditie, dat de luyden tselve mit gelycke penningen binnen den tyt van twee maenden ten langste souden mogen lossen, ende bedong de voorsz. TRUYTGEN, dat soemen tselve silver begeerde te vercopen, datmen haer de voorkeure soude geven, mits haer daer voren betalende soe veel als een ander soude willen geven ende ver(claerde?) de voorsz. TRUYTGEN, dat sy in tlossen wel weder mit gel(eende?) gelt te vreden soude begeeren te syn ende soe haer de goede luyden alsdan daervoren yet begeerde te schencken, dat mochten sy doen ende steldet selve tot haer discretie, al sonder dat voorsz. TRUYTGEN, doende tgeent voorsz. es, eenich onredelicke winst of profyt h(ebbe?) gesocht of begeert, presenterende etc. Aldus gedaen binnen Dordrecht ten huyse voorsz. VAN DE MOELEN, staende op de Rietdyck, in bywesen van MATHYS THEUSzn. brouwer inde verloren arbeyt, ende JACOB VAN HOUT Lyfschut van zyne f. G. gelooflicke getuygen.

Laat ik U ten minste één officiëel stuk overleggen van een der dapperen van het beleg (fo. 408 en 399). 't Is van den man die het memorable woord gesproken zou hebben: een arm om te strijden en een om op te eten, van MEES HAVICXzn. „cranck van de quetsuyre" na den aanval op de schansen der Spanjaarden langs den Rijndijk, aan het hoofd van zijn Schutters. [1]) Het is een codicil bij zijn testament, dat hij reeds een goed jaar van te voren, zeker beseffende, welke gevaren hem dreigden, voor VAN HOUT had gemaakt. Dit testament heb

---

[1]) Zie FRUIN, Verspreide Geschriften, II, p. 404 en 405.

ik echter niet in den bundel aangetroffen. Uit het codicil blijkt, dat hij een zwager was van DIRC DIRCXzn. STEEN, den vleeschhouwer [1]) en dus waarschijnlijk verwant aan de familie van onzen schilder.

Op huyden den vyften Augusti XVcLXXIII heeft MEES HAVICXzn. cranck vande quetsuyre te bedde leggende, verclaert voor my notario publyck ende den getuygen hier ondergeschreven, dat hy als noch persisteert byde testamentaire dispositie, die hy opten vierden July LXXIII voor my notario heeft gepasseert ende verleden ende dien onvermindert heeft noch gelegateert ende besproocken de kinderen ende erffgenamen van DUYFGEN HAVICXdr. syn za. suster, gewonnen by DIRCK DIRCXzn. STEEN, te samen de somme van vierhondert gulden van veertich groten, die hy wilt, dat sterven sullen vanden eenen opten anderen, te weten vanden geenen die geen kinderen noch descendenten achter en laet ende dat by aflivicheyt vande laetste sonder descendenten de selve somme van vierhondert gulden weder keeren sal aen hem testatoris erffgenamen ende aen niemant anders, al sonder eenich aftreck van trebellianica of andere portien in rechte bekent. Legateert noch jonge DIRCK DIRCXzn. STEEN synen besten mantel ende CATRYN MAERTENSdr. syn huysvrouwe de besten gouden ring, die hy in synen boel naerlaten sal, tot haeren keure. Legateert noch JAN JASPERSzn. tinnegieter, syn dienaer, de actie, die hy spreeckende heeft op CLAERTGEN syn moeder, daer van een schepenen brieff inden boedel es, midtgaders noch tien gulden van veertich groten aen gelde, die hy wilt, dat hem naer synen overlyden mit sodanige penningen, als hy hem schuldich es, vuytgekeert ende betaelt sullen werden, soe drae tselve eenichsins doenlicken sal syn. Legateert noch SYTGEN CLAESdr. syn bewaerster een somme van drie gulden, voor dat sy hem heeft bewaert ende gedient ende MEYNSGEN CORNELISdr. syn jongwyff een somme van twee gulden, die hy wilt, dat by de voorsz. SYTGEN betaelt sullen worden van de somme van achtalve gulden, die sy hem, testant, van huyshuyr schuldich es; willende voorts dat de reste vande selve huyshuyr by de voorsz. SYTGEN den armen om Gods willen zal gegeven werden ter plaetse daert haer goetdunct. Ende legateert noch den armen een somme van tien gulden van veertich groten, die hy wilt, dat inde drie kercken om Godtswillen gegeven sullen werden. Actum voor HAVICK JOOSTENSzn. ende JAN CLAESzn. ten huyse vanden voorsz. testant aen den Nieuwen Ryn naer noen ten een uren.

---

1) Hij woonde op de Hoogstraat 20; een JAN DIRCXzn. STEEN woonde aan de Boommarkt (zie PLEYTE, Leyden voor 300 jaar en thans, p. 6 en 41). In den inventaris van VAN HOUT, dien ik hier spoedig hoop te bespreken, komt nog een custingbrief op de familie STEEN voor.

Ten slotte copieer ik nog volledig een stuk, dat bewijst, hoe men ook in de dagen van onzen opstand reeds knoeide met de leveranties aan het leger, Het is te vinden fo. 448 ro. geschreven door VAN HOUT; een copie vond ik niet. Het is wel van 1575, maar past toch geheel in het kader der in dit artikel meegedeelde bescheiden.

Op huyden den XXIIsten Juny 1575 compareerden voor my JAN VAN HOUT, notaris etc. ende voor den getuygen ondergeschreven de eersame JAN JACOBSzn. cuyper inwoonder dezer stede, out omtrent XL jaeren ende JAN GOOSSENSzn. VAN FLORY van Haerlem, out omtrent XXIII jaeren ende tuychden by haer conscientie etc. ten versoucke van HENRICK VAN BROUCHOVEN [1]), Bailly van Wassenaer, Noortwyck ende Rhynsburch, hoe dat zy, getuygen, doer laste van voorsz. BROUCHOVEN hebben doen openen zeeckere dertich tonnen gesoutten vleysch, leggende in tprovianthuys binnen deser stede ende dat zy in verscheyden vande selve tonnen tusschen de twee onderste en de twee bovenste laegen bevonden hebben eenige stucken bockenvleysch, twelck, by den voorsz. JAN JACOBSzn. uytgeschoten zynde, bevonden es in als tot twee tonnen te beloopen, dat hy [2]) getuyge voor tvoorsz. vleysch te gesouten omtrent 8 dagen besich es geweest ende dat ten waer saecke tselve vleysch in tyts gesouten waer geweest, tselve ter oorsaecke van tvoorsz. bockenvleysch altemael bedorven soude hebben, presenterende tgeent voorsz. es tallen tyden by eede solemneel te bevestigen daer(?) de voorsz. BROUCHOVEN van versocht acte, die ic hem, naerdien myn ampt es publyc, niet en hebbe connen weygeren. Gedaen in tprovianthuys binnen de voorsz. stede opt tsteenschuyr in bywesen van CLAES SYMONSzn. van Soeterwoude ende DIRC HENRIXzn. borger van Leyden als gelooflycke getuygen hiertoe versocht.

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) HENDRICK VAN BROUCKHOVEN was de proviantmeester-generaal, zooals uit verschillende acten in VAN HOUTS protocol blijkt en ook uit zijn testament van 30 Juni 1576, bij VAN HOUT fo. 461.

2) Doorgehaald: behalve tselve bockenvleysch noch inde tonnen gelaeten heeft zeeckere blaeu ende eensdeels zwert (?) vleysch, twelc..... (?)

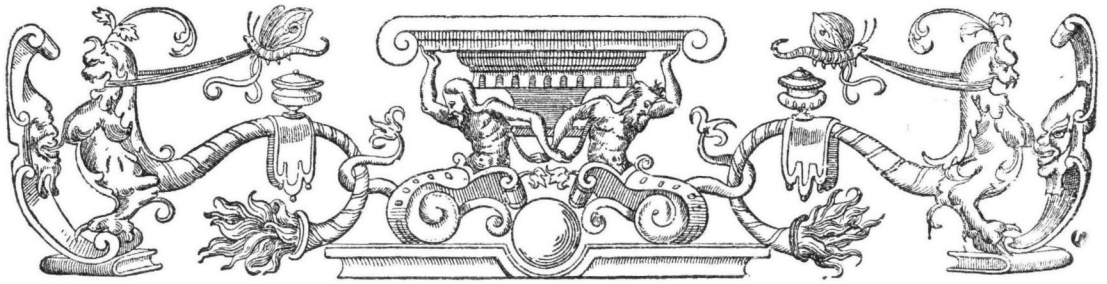

DE HOLLANDSCHE AFKOMST DER COLLECTIE MANSI TE LUCCA.

MEDEGEDEELD DOOR

E. W. MOES.

De afkomst der Hollandsche schilderijen in de collectie MANSI te Lucca werd op p. 92 van Dl. XIV van dit tijdschrift teruggevoerd op het huwelijk van een zekeren PARENSI, voorvader der Markiezen MANSI met een juffrouw VAN DIEMEN uit Amsterdam.

Toevallig vond ik in den lijvigen bundel „*Rymwerken*" van DIRK SCHELTE, uitgegeven in 1714 door HENDRIK SCHELTE, op p. 594 een bevestiging van deze veronderstelling. Daar toch staat een gedicht: „*Ter bruiloft van den Wel-Edelen Heer* H. JERONIMO PARENSI, *en de Ed. Juffrouw Mejuffr.* ANNA MARIA VAN DIEMEN, *vereenigd deu* 1 *September* 1675".

Uit het vers blijkt alleen, dat JERONIMO PARENSI te Amsterdam als koopman gevestigd was:

„*Daar moet hy Beurs, en Bank, en Waag, een zuil-styl strekken*".

De VAN DIEMEN's waren aan de SCHELTE's verwant. 28 Maart 1684 rijmde DIRK SCHELTE tenminste een vers „*Op de 77ste Verjaar-dag, van myn Oom, de Heer en Mr.* GYSBERTUS VAN DIEMEN, *den* 28 *Maart* 1684" (p. 537). Deze oom was gehuwd met MARIA BACKER, overleden in Aug. 1649 op 65-arigen leeftijd (p. 785).

Een schilderij van Rembrandt? op de kermis te Leiden 1641

MEDEGEDEELD DOOR

A. BREDIUS.

UIT de volgende acte kan men opmaken, dat men omstreeks 1641 schilderijen van REMBRANDT op de kermis te Leiden ventte. Ik heb er verder niets over gevonden; het vermoeden ligt voor de hand, dat de schilderij echter *niet* van REMBRANDT was, en dat de kooper wilde doen constateeren dat de kunsthandelaar het het stuk voor zeker echt wilde laten doorgaan.

12 Juny 1641. CORNELIS PIETERSZ. VAN THOORNWYCK, Burger binnen der stadt Leyden, out omtrent 50 jaren, heeft by syne manne ware woorden ..... in plaetse van eede ten versoucke van de E. BARTHOLOMEUS BUYS VAN WOERINGEN, Brouwer in de Roscam binnen Leyden..... verclaert waerachtig te wesen, dat in de laetste Meytsche kermis binnen de voorsz. Stede hy deposant geweest is ten huyse van den Reqt voornoemt alwaer denselve in handelinge off reuylinge was met seeckren schilder die alsdoen met sijne schilderijen en coopmanschappen voorgestaen heeft opt Raethuys aen de deur van der voorsz. Stede Weescamer nopende eenige stucken schilderijs jegens een stuck twelck den schilder voornoemt verclaerde by Mr. REMBRANT gedaen te sijn ende selffs aen den voorsz. Mr. REMBRANT besteet te hebben, soodat hy deposant verstaen heeft, dat deselve reuylinge naederhant zyn vortgangh heeft gehadt. Wyders niet enz. [1])

[1]) Prot. Not. J. VAN VESANEVELT, Leiden.

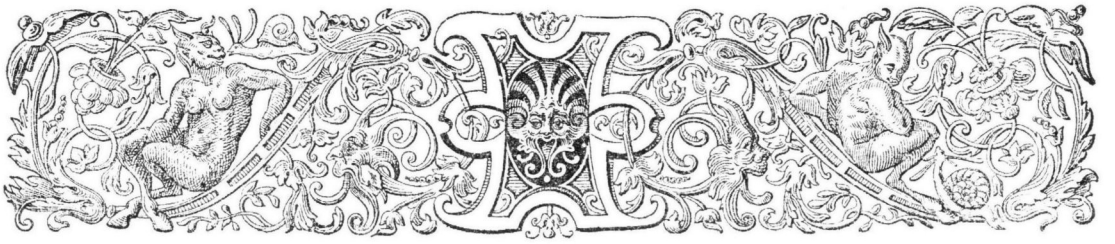

VOORMALIGE GLASSCHILDERINGEN,

zoo te Alkmaar als door Alkmaar elders geschonken,

DOOR

P. J. GLASZ.

De volgende opgave der geschilderde glazen te Alkmaar of door deze stad hoofdzakelijk in de 16de en 17de eeuw geschonken — zij is hoofdzakelijk samengesteld uit de resolutiën der vroedschap en de thesauriersrekeningen — kan dienen

1e om te doen zien, dat de glasschilderkunst een belangrijker plaats in het godsdienstige leven dier eeuwen heeft ingenomen dan wel wordt gedacht. Immers het blijkt, dat zelfs de kerken der kleinste dorpjes van geschilderde glazen waren voorzien;

2e om aan te toonen, dat het protestantisme dier dagen geenszins afkeerig was om de kerkgebouwen te versieren en ze vol stemming te maken door het licht, dat door het geschilderde glas binnenvalt;

3e tot een bewijs, dat Alkmaar in dien tijd een stad van aanzien was en zich ook zoo gevoelde;

4e om te laten zien hoeveel moois er voor altijd verloren is gegaan. Een aansporing om zorgvuldig te bewaren wat er nog is.

I. MEDEMBLIK.

Toen in April 1555 een hevige brand een groot gedeelte der stad Medemblik verwoestte, werd daardoor tevens de kerk in asch gelegd [1]). Kerkmeesters besloten haar te herbouwen en zoo mogelijk in haar vroegeren luister te herstellen. Zij richtten daartoe ook aan Alkmaar het verzoek om een geschilderd glas. Burgemeesters brachten dit verzoek in de vroedschap, en deze besloot 28 Maart 1558 „dat die stede vernemen zal ande kerkmrn. van medemblick, wattet glas kosten soude dat zij versouckende zijn omme alsdan geconsenteert te worden nae goetduncken vande vroetscap". Wanneer in 1560 de bouw der kerk zoo ver is gevorderd, dat het dak gereed is, wordt 4 November besloten, dat men „dye stede van Medemblyck tot behout van hare verbrande kerke scenken sullen een glas tot discretie van burgermren."

Het ontbreken der thesauriersrekeningen laat ons in het onzekere aan wien de levering van dit glas is opgedragen en welke prijs er voor is besteed.

II. 's-GRAVENHAGE.

's-Gravenhage was in 1565 een nieuw stadhuis rijker geworden [2]). Zeker om een bewijs te geven van vriendschappelijke gezindheid jegens de plaats waarheen zij ter dagvaart optrokken, hadden verschillende steden aan de nieuwe vergaderplaats van 's-Gravenhage's vroedschap glazen geschonken. Ook Alkmaar wilde van die zelfde gezindheid getuigenis afleggen, en den 3en November 1567 lezen wij als resolutie van de vroedschap: „soe is eendrachtelicken geaccordeert, als dat dye stede zal scenken upt nyeuwe stadthuys inden Haege twee glaesen, gelijk andere cleyne ende groote steden gedaen hebben, daer dije andere cleyne steden voer betaelt hebben XI gulden".

Ook hier laat het ontbreken der thesauriersrekening ons in onwetendheid omtrent den schilder en den prijs dezer glazen.

III. OUDEWATER.

Waren, toen in 1575 de stad Oudewater door de Spanjaarden was ingenomen en de stad grootendeels door hen was verbrand — al werd de oude parochiekerk ook gespaard — misschien de geschilderde glazen gesprongen of beschadigd? Of hadden andere omstandigheden het noodzakelijk gemaakt, dat zij werden vernieuwd?

In ieder geval de steden Delft en Rotterdam hadden aan Oudewaters kerk

---

1) DIRK BURGER VAN SCHOOREL, *Chronyk van de Stad Medenblik.* Hoorn, 1728, in 8o. blz. 21.

2) Mr. JACOB DE RIEMER, *Beschrijving van 's-Gravenhage*, bl. 583.

een nieuw glas geschonken en aan Alkmaar werd hetzelfde verzocht. Voordat de vroedschap evenwel daarvoor de toestemming gaf, werden burgemeesters uitgenoodigd eerst eens te informeeren hoeveel het kosten moest. Daarom richtten zij 4 Sept. 1578 een schrijven aan CLAES HEYNRICXSZ. en Mr. NANNING VAN FOREEST gedeputeerden ter dagvaart, waarin zij hun opdroegen bij de afgevaardigden van Delft en Rotterdam te onderzoeken „hoeveel 't glas by haer inde kerke van Ouwater gegeuen gecost heeft ende de stadt daarvan verwittigen".

Kwam de door Rotterdam en Delft besteedde prijs Alkmaars vroede vaderen wat hoog voor, toch hebben zij er geen aanleiding in gevonden het te weigeren, alleen werd by het consent 31 Jan. 1579, „dat Burgermn. van stadtswegen die van Oudewater een glas sullen geuen in haer kercke" den uitvoerders op het hart gedrukt „dat Burgermn. tselue zullen besteden, zo na doenlick es".

Naam van den schilder en prijs van het glas zijn om de zoo even genoemde reden mij onbekend gebleven.

De vraag kan worden gesteld waarom Delft en Alkmaar aan Oudewater een glas schonken. En het antwoord moet dan aldus luiden. Volgens BOOMKAMP [1]) zou in 1420 tusschen burgemeesters van Alkmaar, Oudewater en Delft een overeenkomst zijn gesloten, waarbij bepaald werd, dat men elkanders burgers wederkeerig als ingeborenen het burgerrecht zou gunnen. Een overeenkomst die, zegt BOOMKAMP, „tot op heden nog standt grijpt" (1747). Vandaar vindt men te Alkmaar aan het waaggebouw en aan het geschilderd gewelf van de consistoriekamer der Groote kerk nog de wapens van Delft en Oudewater, welke steden eveneens hare openbare gebouwen met die harer bondgenooten versierden. Zoo zal het ook uit deze nauwe relatie tusschen de steden zijn voortgekomen, dat Alkmaar aan Oudewaters kerk een geschilderd glas gaf.

IV. St. PANCRAS.

14 Dec. 1594 werd door de vroedschap besloten, „dat die stede een glas mettet wapen van de stadt sal geven en laten maken in St. Pancraser kerk".

Schilder en prijs van het glas zijn onbekend.

V. EDAM.

Op een der opschriftborden in de St. Nicolaaskerk te Edam leest men:

Alsmen schreef 1600 twee: geschied ons hier ter ste groot lee: In February den 24 dach: Men dese kerck, veel huysen me, verbranden sach: Door shemels vier, en Donders blicxsems slagen: Gedenkt dees plagen.

---

1) BOOMKAMP, *Alkmaer en desselfs geschiedenissen*, bld. 11.

Toen nu reeds in Augustus van dat zelfde jaar de herbouw ter hand werd genomen, hebben de kerkmeesters niet te vergeefs een beroep gedaan op de groote en kleine stemhebbende steden van Noord- en Zuid-Holland, de Gedeputeerde Staten van Westfriesland en het Noorderkwartier en andere machthebbenden, om de 34 vensters van geschilderde glazen te voorzien.

Ook Alkmaar schonk het gevraagde en burgemeesters werden 29 Sept. 1605 „geauthoriseert om die van Edam een glas in haer kerke te geven, mits dattet selve gesteld zal worden, op zijn behoorelycke plaetse en ordre".

In 1606 was dit glas gesteld en had een plaats gevonden in het middenpand der koorsluiting. Alkmaar kon tevreden zijn. Het had de eer ontvangen, op welke het meende aanspraak te mogen maken.

VI. MARQUETTE.

DANIËL DE HERTAING, luitenant-generaal der ruiterij, in dienst der Vereenigde Nederlanden, Heer van Marquette, nabij de stad Bouchain, in Henegouwen gelegen, had van KAREL VAN LIGNE 11 Jan. 1611 diens goederen te Heemskerk gekocht. Deze goederen bestonden in een huis, een oud slot, landen etc. en droegen toen den naam „Zevenbergen". Op verzoek van HERTAING, 16 Nov. 1611, bepaalden de Staten van Holland en Westfriesland 24 Maart 1612, dat hij, wijl hij „alle sijne Heerlyckheden ende Goederen aen de ander zijde onder de Eerts-Hertogen gelegen hadde verkocht, onder anderen oock sijn Huys ende Heerlijckheydt van Marquette" daarom „in consideratie van de lange getrouwe dienste sijns Vaderlants, den name van zijne voorschreve gekochte Huyse ende Heerlijcke Goederen van Heemskerck mochte veranderen in Marquette".

Alkmaar heeft er zeker prijs op gesteld goede betrekkingen met den Heer van Marquette te onderhouden, en eveneens deze. Zoo gaan 1613, toen op Marquette een zoon was geboren, Alkmaars burgemeesters, Mr. JAN VAN WITTENDEL en PIETER VAN TEYLINGEN, naar Marquette, om getuige te zijn bij de doopplechtigheid, en schenken zij als pillegift voor den jonggeborene een zilveren kop, ter waarde van 235 gld. In 1614 gaan de burgemeesters ADRIAEN MAERTSZ. COETENBURGH en PIETER JACOBSZ. VAN TEYLINGEN wederom naar den Heer van Marquette en brengen hem „een nieuwe duytsge bybel", waarvoor zij 14 gld. 1 st. hebben betaald.

In dat zelfde jaar vermeldt de thesauriersrekening „betaelt aan REYNIER JANSZ., bode van Burgermn. der stadt Haerlem, de somma van 53 gld. 18 st. over vier glazen mette wapene deser stede by hem gemaect en gelevert opt huys ter Marquette."

VII. Mr. NICOLAES CROMHOUT TE 's GRAVENHAGE.

In dat zelfde jaar werd aan WILLEM JANSZ. MOLENVLIET gegeven 50 gld. „om daer mede te betalen VINCENT HEIJNDRIX in den Hage de glasen, daermede Mr. NICOLAES CROMHOUT, raet in de provinciale rade, bij dese stede es vereert".

Het is mij niet mogen gelukken op te sporen waardoor hij deze schenking der stad heeft verdiend.

VIII. JOHAN COLTERMAN TE HAARLEM.

De Heer JOHAN COLTERMAN, rentmeester der domeinen van Kennemerland en Westfriesland, had van Alkmaar ten geschenke gekregen „in syne huysinge [te Haarlem] een glas met het wapen deser stede neffens andere steden van desen Quartier". Lang mocht hij niet van deze schenking genieten. Want — volgens vriendelijke mededeeling van den Heer Archivaris van Haarlem — werd tusschen 27 Maart en 3 April 1616 in de Groote kerk te Haarlem begraven de Heer Burgemeester JOHAN COLTERMAN. De Thesaurier van Alkmaar betaalde in 1616 aan zijne weduwe, SUSANNA DANIELSDR. VAN VLIERDEN, 36 gld. voor de onkosten van dat glas.

IX. OUDE DOELEN TE ALKMAAR.

Aan den bekenden Haarlemschen glasschilder CLAES ABRAHAMSZ [1]) werd 6 December 1618 besteed het afbeelden der Hollandsche graven op de glazen der groote zaal in de Oude Doelen. Twee-en-twintig personen, zoo uit den krijgsraad als uit de regeering, verbonden zich ieder 15 gld. te betalen. Evenwel behoefde de som, waarvoor zij zich hadden verbonden, niet geheel te worden betaald, wijl het werk 264 gld. kostte.

X. OOST-ZAANDAM.

Zonder daartoe door de vroedschap te zijn gemachtigd — de resolutiën bevatten althans zulk een machtiging niet — hebben burgemeesters aan de kerk van Oost-Zaandam glazen geschonken. In 1624 werd aan „CORNELIS JACOBSZ., glasemaker, de zomme van 65 gld. 6 st. betaalt overt maken ende schrijven van de glasen der kercke tot Saenredam van wege dese stadt vereert."

XI. DE BEEMSTER.

Evenzoo vermelden de resolutiën der vroedschap niets van een glas, dat door de stad aan de kerk in de Beemster is gegeven. Toch is dit geschonken.

---

[1]) Zie over hem A. V. D. WILLIGEN, *Les artistes de Harlem*, pag. 66.

In de thesauriersrekening van 1625 staat: „noch heeft de voornoemde rendant door last als vooren getelt aan DAVID VAN OS, van wege kerkmeesteren van de Beemster, de somme van hondert gulden, in voldoeninge van een glas bij de heeren Burgemeesteren van wege dese stadt in de voorsz. kercke gegeven."

DAVID VAN OS was kerkmeester van de Beemster, de zoon van den bekenden DIRCK VAN OS.

Dit glas moest dienen tot versiering van het nieuwe kerkgebouw, dat in den zomer van 1623 reeds zoover gereed was, dat het den 30 Juli door DS. HUISINGIUS kon worden ingewijd.

Behalve door Alkmaar werden ook door den Prins van Oranje en door verschillende steden geschilderde glazen aan de Beemster kerk geschonken [1]).

XII. ZUNDERDORP.

Evenzoo schonken burgemeesters, zonder er toe gemachtigd te zijn, op een daartoe gedaan verzoek een glas aan de kerk te Zunderdorp in Waterland. In 1627 betaalt de thesaurier „aen PIETER HARMENS, glasemaker uit Monickendam, de somme van twee ende veertich gulden, overt maecken ende schrijven van het glas bij de magistraten deser stede in de kercke van Sunderdorp in Waterlandt vereert".

XIII. HEEMSKERK.

De kerk te Heemskerk was in 1628 in die gedaante gebracht, welke zij nu nog heeft. Tot hare versiering vroegen de regeerders van dat dorp geschilderde glazen, ook een van Alkmaar. 5 Februari 1629 besloot de vroedschap dit te geven. Evenwel schijnt de plaats, die de kerkmeesters aan het Alkmaarsche glas wilden toekennen, naar het oordeel der burgemeesters niet overeenkomstig de waardigheid der stad te zijn geweest. 23 April berichtte men dan ook aan Heemskerk, „dat men de plaats van 't glas in de kercke soude moeten hebben, na de plaetse van Haerlem, oft dat men anders geen glas van wegen de stadt sal geven".

Heemskerk heeft zeker het verzoek van Alkmaar niet ingewilligd, en als gevolg daarvan bevat de thesauriersrekening geen post die betaald is voor een glas aan de kerk te Heemskerk.

---

1) J. BOUMAN, *Bedijking, opkomst en bloei v. d. Beemster*, bld. 32, 197—201. DS. ADRIANUS WOLFF zegt in de „Aentekeningen" achter zijn gedicht *De Bedyking van de Beemster*, bl. 40: „Indien my bekent waeren de Gevers en Geschenken ten dienste in en tot versiering der Kerke, ik zoude beide vermelden".

XIV. EGMOND AAN DEN HOEF.

In dezelfde vroedschapsvergadering, waarin men het vooraf medegedeelde besluit ten opzichte van Heemskerk nam, werd op een request van den baljuw, de magistraten en gemeente van Egmond a. d. Hoef om subsidie voor den opbouw der kapel, d. i. voor de herstelling der vroegere kapel, nabij de bouwvallen van het slot, besloten: „deselve te subsidieeren met een somme van 500 gld., te betalen de eene helft als 't werk bij de hant genomen es, ende d'ander helft als 't werck volmaeckt es; mits dat uyt de leste paye bekostigt sal worden een glas in de capelle op een plaets, die na de qualiteyt van de stadt eerlick ende convenabel es".

En waar Egmond a. d. Hoef tegen het laatste geen bezwaar had, versierde naast de twaalf andere gebrande glazen ook dat van Alkmaar de in 1633 voltooide kerk.

Het ontbreken der thesauriersrekening doet ons niet weten hoeveel dit glas aan Alkmaar heeft gekost.

Uit het zeer geschonden glas, dat zich nog in de kerk bevindt, schijnt, volgens v. ARKEL en WEISSMAN te blijken, dat de schilders zijn geweest (J.) M. ENG(ELSMAN) en CLAE(S) VAN (DER HECK); maar het stukje glas, waarop laatstgenoemde letters voorkomen, is kennelijk van elders afkomstig en gebruikt als aanvulling van een verloren gegaan gedeelte.

XV. OOSTZAAN.

„Toen 't oude Godshuys dat hier stond
was afgebroken tot den grond,
is deerste steen aan deeze Kerk
ten dienste der Godheyd toebereyd
int LXst jaar vant XVIIIde eeuw
door Jacob Aartszoon speciaal geleyt."

Voor dat oude afgebroken kerkgebouw vragen de magistraten van Oostzaan een glas aan Alkmaars burgemeesters. Op hun voorstel werden zij 20 Juli 1632 door de vroedschap geauthoriseerd „om hen eerst te informeeren op de gelegentheyt van de plaetze, mitsgaders van de costen, ende ingevalle hen daerinne ten eenen ende ten anderen contentement kan worden gedaen, daer inne alsdan te mogen disponeren, soo hare E. bevinden sullen te behoiren."

De thesauriersrekening ontbreekt en daardoor verkeeren wij in het onzekere of Oostzaan het glas heeft gekregen en weten wij ook niet wie — indien het geschonken is — het glas heeft geschilderd.

XVI. OTERLEEK.

In de ankers van den westelijken gevel der kerk te Oterleek leest men het jaartal 1633. Hoogstwaarschijnlijk het jaar der voltooiing.

Voor deze kerk werd ook van Alkmaar een glas gevraagd en de vroedschap stond dit verzoek 8 Juli 1634 toe „mits dat dese stadt gegeven worde de behoirlyke plaetse."

Aan PIETER HOLSTEYN[1]), den bekenden Haarlemschen glasschilder, aan wien de beschildering van zoovele kerkglazen werd opgedragen, werd ook door Alkmaar de beschildering van het glas voor de kerk te Oterleek toevertrouwd.

Het werd in 1635 geplaatst en versierde met de door andere steden geschonken glazen het kerkgebouw.

In een door G. BOOMKAMP geschreven boek: *De Stadt Alkmaer met haare Dorpen*[2]), de waarnemingen bevattende door hem en zijne vrienden op verschillende plaatsen van Noordholland in 1740 gedaan, worden als door J. VAN DEN BERG te Oterleek aangetroffen geschilderde glazen vermeld, geschonken door 1 Westvriesland en Noorderquartier, 2 Alkmaer 1635, 3 Enkhuizen 1634, 4 Hoorn 1635, 5 Amsterdam 1635, 6 Uit liefde dan geeft de stat Monnikendam dit glas 1635, 7 Tot Gods Eere verheven heeft de stadt Purmerendt dit glas gegeven 1635, 8 de Heer Huigowaert, 9 Regenten van Oterleek, 10 't Koninglijk Medemblik dit glas hier heeft gegeven, om niet naer schijn, maar zijn den Heer te helpen leven 1634, 11 Tot opbouwing van Gods plaets en Kerk geeft de stad Edam dit glas en werk 1635.

XVII. SCHERMERHORN.

De eerste steen voor de nieuwe kerk te Schermerhorn werd gelegd 12 Juni 1624. Het is een der zeer weinige kerken die, hoewel bestemd voor den protestantschen eeredienst, gebouwd zijn met een koor, terwijl het schip zijbeuken heeft.

Verschillende Noord-Hollandsche steden schonken aan deze kerk glazen en ook Alkmaar besloot een te geven, „mits dat des stads glas een behoirlijke plaetse sal worden gereserveert."

Het oostelijke koorvenster werd Alkmaar aangewezen, en aan PIETER HOLSTEYN de opdracht gegeven het glas te schilderen. Hij ontving volgens de thesauriersrekening van 1635 „voor de twee geschreven glasen, door Burgermn. gegeven aen die Kercken te Schermerhorn en Oterleek", de som van 225 gld.

XVIII. BLOEMENDAAL.

De predikanten der classis Haarlem deden, toen een kerk te Bloemendaal moest worden gebouwd, een beroep op Alkmaar om subsidie. En goedgeefsch

---

1) V. D. WILLIGEN, bld. 177.

2) Met teekeningen door BOOMKAMP, In Alkmaars gemeente-archief.

als immer, werden door de vroedschap „burgemn. geauthoriseert om deselve in redelickheyt te subsidieeren" 1 Sept. 1635.

Het is wel eigenaardig, dat in geen thesauriersrekening melding wordt gemaakt van de verstrekte subsidie voor den opbouw der kerk, evenmin van de som die besteed is voor het glas dat in 1636 door Alkmaar aan die kerk is geschonken.

Behalve door Alkmaar werden geschilderde glazen gegeven door Dordrecht, Leiden, Hoorn en Beverwijk, de Staten van Holland en West-Friesland, Haarlem, den Heer en Vrouwe van Brederode, de familie van Valkenburg.

Deze beschilderde glazen zijn in 1869 verkocht. De vier laatstgenoemde glazen zijn toen voor het raadhuis te Haarlem gekocht.

XIX. BUIKSLOOT.

Minder gelukkig dan Bloemendaal was Buiksloot. Want de resolutiën der vroedschap van 30 Mei 1637 vermelden „'t versoek van kerkmeesteren van Buyksloot om te hebben vereert een glas in de kerke aldaer te bouwen es gehouden in bedenken". Een bedenken dat het verzochte glas niet in de kerk heeft gebracht.

XX. ETERSHEM.

In 1638 had de gemeente te Etershem bij Oosthuizen, besloten een kerk te bouwen. Zelf niet in staat uit eigen middelen geheel dien opbouw te bekostigen, werd ook aan Alkmaar een subsidie verzocht en deze toegestaan. Ze was groot 115 gld., te betalen „de eene helft als 't werk by den hant werd genomen, en de wederhelft na dat 't selve opgemaect sal wesen." Maar behalve subsidie voor den opbouw, gaf Alkmaar ook nog een geschilderd glas. De schilder was JAN MZ. ENGELSMAN.

XXI. BROEK IN WATERLAND.

Aan J. MZ. ENGELSMAN werd ook opgedragen de beschildering van een glas, dat geschonken werd aan de in 1639 voltooide kerk te Broek in Waterland. Den schilder werd voor de glazen in de kerken te Broek in Waterland en Etershem uitbetaald *f* 229 : 10 : —.

Deze waren evenwel niet de eenige glazen, die in dat jaar door ENGELSMAN voor Alkmaar aan verschillende kerken werden afgeleverd.

Hij plaatste toen ook een glas in de kerken te

XXII. DE RIJP.

XXIII. WORMERVEER.

XXIV. KROMMENIE.

Hem werd voor deze 3 glazen in 1640 betaald *f* 246: 10: —

XXV. ZUID-SCHERMER.

Terwijl ENGELSMAN daarmede bezig was, kreeg hij opnieuw een opdracht van Alkmaars burgemeesters. Toen namelijk Zuid-(Groot)Schermer voor haar kerk een glas vroeg, werd dit bij besluit van 13 Nov. 1640 toegestaan. ENGELSMAN ontving daarvoor 102 gld.

XXVI. PURMERLAND.

Had ENGELSMAN het misschien te druk met het vervaardigen van verschillende glazen, die hem waren opgedragen, om ook nog op zich te nemen het schilderen en branden van het glas, dat burgemeesters gemachtigd werden — 13 Nov. 1641 — te schenken aan de kerk te Purmerland? Of was de afstand te ver?

De uitvoering van dit werk werd althans opgedragen aan HENDRIK SCHUURMAN, glazenmaker te Oostzaan, wien voor dit werk in 1642 werd uitbetaald 112 gld.

XXVII. GROOTE OF SINT-LAURENSKERK TE ALKMAAR.

In 1642 werd aan ENGELSMAN een zeer belangrijk werk opgedragen. Hij moest het glas schilderen in het raam van den zuider-kruis gevel der St. Laurenskerk. Wat de stadsregeering er toe gebracht heeft om dat raam der kerk met een glas te versieren is wel te vermoeden.

Hoewel VAN BUCHEL, die in 1591 Alkmaar bezocht, enkel melding maakt van het geschilderde glas, dat op last van den Hertog van Saksen, nevens dergelijk glas te Haarlem, ten koste van beide steden en onderhoorige dorpen, in de kerk was geplaatst als boeteglas voor de vermoording van den schout NICOLAAS VAN RUYVEN te Haarlem door het verwoede Kaas-en-broodvolk — en waarop was afgebeeld [1]) „een geknielde krijgsman, waarom heen vier gekleurde wapens en met het onderschrift „Anno 1492 drie dagen in Mei sloegen de Casenbroots de poorten van Haerlem op ende CLAES VAN RUYVEN van Haerlem

[1]) Zie de gravure in *De stad Haarlem en haare geschiedenissen*, door v. OOSTEN DE BRUYN, bl. 316.

doot. In memorien deze glasen gemaeckt zijn" — zullen er in dat jaar wel meer geschilderde glazen aanwezig zijn geweest. Indien er niet waren het in 1505 door den vice-cureit PELT gegeven glasraam, voorstellende CHRISTUS als hovenier, met MARIA MAGDALENA in den hof, of dat in de CORF's-kapel, waarvan nog in 1572 door WILLEM TIJBOUT, glasschrijver te Haarlem, een uitgeworpen ruit, God den Vader voorstellende, voor 32 st. werd hersteld — zeer zeker moet er aanwezig zijn geweest het kolossale glas in den noorderkruisgevel.

Dit glas was in 1516 door FOY JACOBS te Leiden geleverd en hij had er voor uit handen van VAN TEYLINGEN, den kerkmeester, ontvangen de niet onbelangrije som van *f* 275:14.

In 1688 was het nog in goeden toestand en werd het door ADRIAEN WESTPHALEN in dezer voege beschreven:

„Omhoog was, op last van kerkmeesters en uit de opbrengst van het offergeld, voorgesteld de geschiedenis van de beide beschermheiligen der kerk S.S. LAURENS en MATTHIAS, waarbij ook de marteling van den eersten op den rooster, alles levensgroot; daaronder waren, eveneens ter levensgrootte, afgebeeld Keizer MAXIMILIAAN en 7 Keurvorsten, deels in wapenrok, deels in geestelijk gewaad, ieder staande boven zijn wapen; en beneden deze wapenrij de heiligen LAURENS, MATTHIAS, BENEDICTA en CLARA, de laatste met de ciborie en hostie in hare hand; ter weerszijden CLAES CORF en zijne vrouw GEERTRUID, die bij hun leven dit alles zouden bekostigd hebben, gekleed in bonte tabbaarten en geknield voor een schabel, met hunne wapens nevens zich; en nog lager (hetgeen dan voor rekening der erfgenamen moet zijn gemaakt) hun zoon DIRK SIJMONSZ., overleden in 1510, en 3 schoonzoons: mr. JACOB PIJNSZ., REINIER DE JONGE, Heer van Baardwijk, en JAN, Heer van Liesveld, Heemstede en Zijlhof, met hunne vrouwen GERARDA, WENDELMOET en MARIE CORF, blootshoofds en met gevouwen handen, mede op rood fluweelen kussens knielende, ieder boven zijn wapen".

Door de regeering werden al spoedig pogingen in het werk gesteld om het zuiderkruisraam van een dergelijk mooi glas te voorzien. Burgemeester JAN GHERIJTSZ. en BARTHOUT GHERIJTS deden daartoe in 1519 een reis naar Brussel. Den kanselier, den Heer VAN AUGI, werd in Augustus een vereering toegelegd van 30 rijnsgulden om de belangen der stad in deze te dienen, en in October werden 67 rijns-guldens betaald voor wagenschot aan den Heer VAN MONTIGNIJ, graaf van Hoogstraten, gezonden uit erkentelijkheid dat hij zijn best had gedaan voor de verwerving van het glas. Evenwel de hulp, die men van den Koning hoopte te erlangen, verkreeg men niet, en zoo duurde het tot 1642 voor een begin werd gemaakt met de versiering van het zuiderkruisraam.

We vinden in de resolutiën geen enkel besluit om tot de uitvoering van dat werk, dat toch geen geringe som zou kosten, over te gaan.

In de thesauriersrekening van 1642 treffen we in verband met het maken en schilderen van dat glas de volgende posten aan:

Aen JAN MAERTS ENGELSMAN, glasschrijver, in minderinge ende ter goeder reeckeninge van 't geent deselve zal verdienen aent scrijven vant groote glas in de parochiekerk . . . . . *f* 200

Aen deselve . . . . . „ 150

Aen GERRIT V. D. SCHUER, glasemaeker . . . . . „ 50

Aen deselve . . . . . „ 40

Aen HEYNDRIK JANS, glasemaeker . . . . . „ 50

Aen deselve . . . . . „ 40

In 1643 werd betaald:

Aen JAN MAERTS ENGELSMAN te Hoorn ter goede reeckening van het scrijven vant nieuwe glas . . . . . „ 250

Aen deselve . . . . . „ 500

Aen GERRIT V. D. SCHUER en HEYNDRIK JANS . . . . „ 495 : 12 : —

zoodat in deze twee jaren was betaald de som van . . . . . *f* 1775 : 12 : —

In 1644 werd den 11 April het besluit genomen „de heeren burgemeesteren en out-burgemn. te authoriseeren om te accorderen met den glaseschryver absolutelyk en met de presenten te sluijten."

Ik vermoed — in verband met de thesauriersrekening — dat men toen met ENGELSMAN een contract heeft afgesloten om het raam ook nog te versieren met de wapenen der 24 vroedschappen.

De thesauriersrekening van 1644 vermeldt de volgende posten:

Aen J. MZ. ENGELSMAN over en in betaelinge van de wapenen van de vroetschappen der stede gestelt int nieuwe glas. . . . . *f* 300

Aen deselve . . . . . „ 516

Aen deselve in volle betaling. . . . . „ 579 : 10 : —

Aen JAN SCHELTIS, waert in 't nieuwe Huys van Gemack, voor verteerde kosten ten sijnen huyse door J. MZ. ENGELSMAN „ 36 : 10 : —

. . . . verstrekt aan de taxateurs van 't groote glas tot dien eynde van Amsterdam en Haerlem ontboden . . . . . „ 50

f 1542

In 1645 vinden wij nog de volgende post:

. . . . wegens 't restoor 't welck hem is toegeleyt voor het nieuwe glas *f* 100.

Zoodat het geheele glas heeft gekost *f* 3417 : 12 : —.

Nu is het zeer zeker jammer, dat WESTPHALEN ons wel gegeven heeft de beschrijving van het glas in het noorderkruis, en over dat in het zuiderkruis zwijgt, te meer waar, gegeven de bekwaamheid van ENGELSMAN, dit glas toch ongetwijfeld een waardig pendant van het glas in het noorderkruis zal zijn geweest.

De eenige, die melding van het glas maakt, is V. D. WOUDE in zijn *Kronijck Van Alcmaer, met sijn dorpen*, Alkmaar 1645 in 12°, als hij, sprekende over de St. Laurenskerk, „'t Ciraet van onse stad, het pronksel der gebouwen" en roemend de „frayigheyt, doorluchtigheyt en kunst" die daar in te vinden zijn, van het nieuwe glas zegt:

„Het nieu gebakken glas, doet konst, en eer uytbrallen:
Voornaem'lijck daer, daer Mars aenrand' ons zegewallen".

Mij dunkt dat het aan geen twijfel onderhevig is, of het middengedeelte van het glas zal een voorstelling hebben gegeven van de vruchtelooze bestorming van Alkmaar door de Spanjaarden in 1573. Een tafreel uitnemend passend in dat gebouw, waarheen de vaderen zoo menigmaal waren gegaan om de zege af te smeeken en dat tevens tot het nageslacht sprak van een roemrijk gedeelte van Alkmaars geschiedenis.

XXVIII. AVENHORN.

Terwijl ENGELSMAN dit groote werk in de jaren 1642—44 onder handen had, vervaardigde hij in 1643 een glas, dat door de stad geschonken was aan de nieuwe kerk te Avenhorn. HENDRIK JANSZ. ontving voor het leveren van glas 33 gld.; aan ENGELSMAN werd uitbetaald 66 gld.

XXIX. WATERGANG.

Voor de in 1642 te Watergang gebouwde kerk was de levering van het door Alkmaar gegeven glas opgedragen aan den hiervoor genoemden Oostzaner glasschrijver HENDRIK SCHUURMAN, die daarvoor in 1643 ontving 63 gld.

XXX. NIEUWENDAM.

In 1644 werd een nieuwe kerk gebouwd. Aan Alkmaar werd nu niet alleen een glas, doch tevens subsidie gevraagd. Het eerste werd 11 Juni 1644 gegeven, het tweede geweigerd.

JAN BIJSTER, die 8 Oct. 1644 te Alkmaar als glasschrijver lid van het schildersgild was geworden, schilderde het glas en ontving daarvoor 100 gld.

XXXI. WESTZAAN.

Aan J. BIJSTER werd ook toevertrouwd het schrijven van het glas, dat door de vroedschap 7 April 1646 aan de kerk van Westzaan werd vereerd, „mits ettende op de rang en mesnagie." Den schilder werd in 1647 uitbetaald 72 gld.

XXXII. EGMOND AAN ZEE.

Over de fundamenten der kerk, die in 1745 voor het laatst werd gebruikt, spoelt nu de zee. Toen BOOMKAMP haar in 1740 bezocht, was zij reeds in zeer bouwvalligen staat. Zij had toen nog maar een half dak. In die kerk vond hij op een bord:

„Versierders van des Heeren Kerk, en voedster heeren van het werk,
't Welk tot 's volks stigting hier omgaet, versiersels van den staet en raedt.
Men ziet hier in godsvruchtigheidt, het hemelshuis u zij bereidt
Daer Gods gemeenten wezen zal: Bij God die alles is in al."

1664. H. BRUNO.

Evenwel moet vóór 1664 reeds het werk der versiering ter hand zijn genomen. Want in 1648 schonk Alkmaar aan die kerk een geschilderd glas, dat door JAN BIJSTER werd vervaardigd en waarvoor hem in 1648 werd betaald 80 gld. en in 1649 nog 14 gld.

XXXIII. LISSE.

Wie het glas heeft gemaakt, dat in 1649 de kerk van Lisse tot versiering werd geschonken, weten wij niet. We vinden van dit glas alleen dit vermeld: „29 Mei 1649 es toegestaen 60 gld. te betalen tot het glas bij die van Lis in haer kerke gestelt, met het wapen van Alcmaer."

XXXIV. OUDENDIJK.

Voor de kerk te Oudendijk, waarvan de eerste steen werd gelegd 2 Juni 1649, werd ook aan Alkmaar een glas gevraagd. Toen nu dit werd toegestaan, mits men lette op de plaatsing naar rang, werd aan PIETER HOLSTEYN de vervaardiging opgedragen.

De thesaurier betaalde hem voor zijn arbeid *f* 107 : 15 : —.

XXXV. WEST-GRAFTDIJK.

De steen boven den ingang der kerk te West-Graftdijk vermeldt nog, dat zij is gesticht 1651. De deur van het doophek draagt naast het wapen van Graft, dat van Alkmaar tusschen twee dolfijnen. Het is zeer zeker wel als uiting

van dankbaarheid voor den steun dien Alkmaar had gegeven, dat men dat wapen daar heeft gemaakt. Nu was Alkmaar dan ook niet karig geweest. De vroedschap besloot 28 Oct. 1651 aan de kerk op de Westerbuurt te Graftdijk toe te staan 100 gld. en een glas.

ELBERT OCKENSE, glasschrijver te Amsterdam, ontving daarvoor in 1652 de som van 60 gld.

BOOMKAMP zegt in het meer aangehaalde werkje „in dese kerk zijn veel geschilderde glasen, waer in het volgende te lezen:

1e. JOHANNES JACOBUS BROUWER in de witte klok tot Haerlem.

2e. Dit glas is hier gestelt met dat oogmerk
Om daer door het ligt te ontvangen in Godes kerk.
Maer wille wij met God in vreugde leven
Zoo moeten wij de zonne der geregtigheyd aenkleven.

3e. uyt Liefde verheven
hebben Schout, Schepenen, Vroedschappen en Secretaris
dit in dese kerk ter eere Gods gegeven. 1652.

4e. als men 1652 heeft geschreven
hebben Regeerders in de Rijp ter eere Gods
in dese kerk dit glas gegeven.

Het glas door Alkmaar geschonken, moet zonder eenig op- of onderschrift zijn geweest, anders had BOOMKAMP het wel vermeld. Of was het misschien in 1740 niet meer aanwezig?

XXXVI. NIEUWE NIEDORP.

C. VAN HOUTEN, een van BOOMKAMP's gezellen, heeft nog gezien het glas, dat 17 Mei 1653 aan de kerk te Nieuwe Niedorp werd vereerd. Hij zegt van deze kerk zij is „versiert met 2 kopere kroonen, en een orgel, dog ontbloot van zijn beste cieraet, de pijpen, die men zeyd gestoolen te zijn door landtloopers; daer hangen twee vendelstokken, alsmede een trommel. In de glaesen staen de steden van het Noorderquartier."

De Amsterdammer ELBERT OCKENSE was de schilder van het Alkmaarsche glas. Hem werd in 1653 hiervoor betaald 102 gld.

XXXVII. ZIJDEWIND.

ELBERT OCKENSE was ook de schilder van het glas, dat bij het zelfde vroedschapsbesluit, waarbij aan Nieuwe Niedorp een glas was toegestaan, werd geschonken aan de in 1652 gestichte kerk te Zijdewind. Hem werd daarvoor betaald 60 gld.

De acht ramen van het kerkje waren, volgens J. DE WIT, een ander gezel van BOOMKAMP, versierd met geschilderde glazen, geschonken door Gecommitteerde Raden en de 7 steden van West-Friesland.

XXXVIII. DE RIJP.

Het is bekend, dat 7 Jan. 1654 een hevige brand het dorp de Rijp teisterde; 430 huizen en 150 pakhuizen werden vernield. Ook de kerk en het weeshuis werden een prooi der vlammen.

Hulp werd ook aan Alkmaar gevraagd en deze niet geweigerd. Een der godshuizen werd goedgunstig opengesteld om daarin 20 weeskinderen op te nemen ten koste van de armenlade. En toen men bij den herbouw der kerk het verzoek deed om, waar de afgebrande kerk met een glas van Alkmaar was versierd, ook aan het nieuwe kerkgebouw een glas te schenken, werd dit toegestaan.

Den Alkmaarschen glasschilder CORNELIS JANSZ. SPARREBOOM — in het schildersgild gekomen 26 April 1655; gehuwd 25 Augustus 1658 met TRIJN CLAESDR., 24 April 1689 met ARIAENTJE JACOBS HAERLAEY; overleden 13 Juni 1713 — werd de uitvoering opgedragen.

Hij ontving voor dit glas, dat in het koor de eereplaats verkreeg, nevens de glazen der 6 andere Noord-Hollandsche steden, van de Uitwaterende Sluizen, de Beemster en een makelaar te Amsterdam, 150 gld.

In 1657 kwamen weer drie verzoeken bij de stadsregeering in om geschilderde glazen. De verzoeken werden gedaan door:

XXXIX. ILPENDAM,

door de vroedschap toegestaan den 2 Mei en in hetzelfde jaar vervaardigd door CLAES JASPERSZ., die in 1665 als glasschrijver in het schildersgild trad en in 1669 overleed, voor *f* 131.

XL. KROMMENIE en

XLI. HENSBROEK.

Tot beider vereering werden burgemeesteren den 27 October gemachtigd „met de meeste mesnagie". Voor het eerste werd aan CLAES JASPERSZ. in 1658 betaald *f* 105; voor het tweede in 1659 aan CORNELIS JANSZ. SPARREBOOM *f* 100.

XLII. DE VUURSCHE.

GERARDT VAN RHEDE, raad der Admiraliteit van Amsterdam, heer van Drakenstein en de Vuursche, was 15 Jan. 1645 gehuwd met CATHARINA VAN

TEYLINGEN, geboren 1619, overleden 1653, dochter van Mr. FLORIS VAN TEIJLINGEN te Alkmaar en zijne tweede vrouw ELEONORA DE VIVIEN. Toen hij aan de Vuursche een kerk bouwde, verzocht hij aan Amsterdam en Alkmaar een glas voor die kerk. De vroedschap van Alkmaar willigde 18 Maart 1658 zijn verzoek in. Vermoedelijk is dit glas geschilderd door CLAES JASPERSZ. Hem werd althans in 1658 voor het maken van eenige glazen betaald *f* 197:16:—. Het glas aan de Vuursche zal wel hieronder begrepen zijn.

XLIII. GRAFT.

Minder welwillend was de vroedschap ten opzichte van het verzoek der magistraten van Graft. Zij besloot 21 Juni 1659 het verzochte glas niet te geven „om de consequentie". Deze consequentie zal voor de vroedschap zijn voortgevloeid uit het besluit, dat zij 26 Oct. 1658 had genomen, en waarbij zij na rijpe deleberatie geweigerd had subsidie te geven voor den opbouw der kerk te Schermer aan de Alkmaarsche vaart. Toch heeft de kerk te Graft, ondanks Alkmaars weigering, hare geschilderde glazen gekregen.

BOOMKAMP vond in 1740 op verschillende glazen nog versjes:

1. Ziet Jacob en zijn worstelperk
Het sinnebeeld van Godes kerk
Die in 't strijdgeloof den Heer verwindt
Hem waerlijk al genoegsaam vindt.

2. 1673. Hebben D ijkgr
en Secretaris der Uytwaterende Sluysen
in Kennemerlandt en Westvrieslandt dit
glas gegeven.

3. Den Arck van Noach toebereidt
Heeft eerst den Oceaen beweidt
Maar nu zoo wort in dezen tijdt
deselve van ons volk zeer wijdt
en breet besaylt aen alle kandt
tot welvaert van het Vaderlandt.
Deez segen, maekt ons schippers koen
Aen Godes huys deez gift te doen. 1659.

XLIV. URSEM.

Doch deze consequentie duurde niet lang. Want reeds den 7 Dec. 1659 „is die van Ursem geconsenteert een glas voor haer kerk tot laste deser stede, mits hebbende de behoirlijke rang."

Het glas werd gemaakt door OUTGER JANSZ. Hem werd in 1661 daarvoor betaald 110 gld.

OUTGER JANSZ. werd 1652 lid van het schildersgild.

Deze kerk moet verschillende geschilderde glazen hebben gehad. BOOMKAMP's genoot J. V. D. BERG deelde daarvan mede „aen het oosteinde ieder der 7 noordhollandsche steden, int zuiderkruis de Uitwaterende Sluizen van

Kennemerland en Westvrieslandt. Int noorderkruis Westvriesland ent Noorderqwartier. Op een der glazen in ovael:

Laten wij met Lot uit Sodoma gaen
Opdat wij haer plagen niet ontfaen.
Doen men 1659 heeft geschreven
Heeft LAMBERT GERRITS baas ter eere van Gods
Huis dit glas gegeeven.

De overige glazen zijn alle met bijbelsche historiën in ovalen beschildert. Ook heeft men in een der glazen de vorige kerk."

XLV. GROET.

Aan OUTGER JANSZ. werd ook toevertrouwd de beschildering van het glas, dat 4 Oct. 1661 werd bewilligd voor de kerk te Groet. Hij ontving hiervoor 70 gld.

BOOMKAMP's vriend JAN BRUINVIS zegt ook van deze kerk: „daer zyn mooye geschilderde glaesen. Op een van de glaesen staet:

O Heer wij bidden u van herten goet
Dat gij u zegen tot ons doet,
En over ons landwerck gemeyn
En over ons beesten groot en kleyn,
O Heer zijt ons genadigh en laat u aanschijn
Over ons ligtend zijn. 1662"

XLVI. BERGEN.

Het in 1597 voor den hervormden eeredienst herstelde koor der in 1574 verbrande kerk te Bergen werd versierd met een glas, dat door Alkmaar 13 Mei 1662 daaraan werd geschonken, natuurlijk onder voorbehoud van rang.

Al bestaat er geen zekerheid, toch ligt het vermoeden voor de hand, dat dit glas is geschilderd door CLAES JASPERSZ., wien door den thesaurier voor het maken van glazen werd uitbetaald 203 gld.

BOOMKAMP roemt ten zeerste de fraaie glazen, die in deze kerk worden gevonden.

XLVII. MAASDAM.

Jonkheer FREDERIK VAN DORP, Ridder, Heer van Maasdam, was gehuwd met AEGIDIA VAN TEYLINGEN. Waar nu zijn zwager een glas voor de door hem gebouwde kerk aan de Vuursche van Alkmaar had gekregen, meende hij hetzelfde voor de kerk te Maasdam te mogen vragen.

Den 17 Oct. 1662 werd dit verzoek door de vroedschap ingewilligd en hem het volgende jaar hiervoor ter hand gesteld 75 gld.

Men was zeker van oordeel, dat, met het oog op den inderdaad niet al te rooskleurigen toestand der geldmiddelen, er eenige beperking moest worden gemaakt in de sommen die men voor de geschilderde glazen betaalde. Daarom besloot de vroedschap 21 Nov. 1662 „dat de stadt een glas gevende in eenige kerke, ten hoogstens niet meer als 50 gld. sal geven, ende in cleyne kerken nog minder, mits dat de stadt in rang ende aensienlijkheyt van 't glas, contentement sal werden gedaen."

XLVIII. SCHERMER (Stompetoren)

Toen evenwel nog niet eens een jaar later „de commissarissen totten kerkbouw in de polder van de Schermer", waarvoor in 1658 subsidie geweigerd was, een glas vroegen, werd dit toegestaan en hield men zich niet wat de prijs betreft aan het besluit van 21 Nov. 1662.

CORN. JANSZ. SPARREBOOM was de schilder van het glas, wien voor het maken van dit glas en het aanstonds te noemen 120 gld. werd uitbetaald.

Aan OUTGER JANSZ. werd „voor de twee glasen dien hij heeft aangenomen te maecken den eenen in de Schermer ende den anderen in de kerck van Grosthuysen" betaald 82 gld.

Behalve door Alkmaar werden glazen geschonken door de andere steden van Westfriesland en Waterland, door de Zype, Heerhugowaard en Noordschermer; door Hensbroek met het opschrift „Hensbroek geeft dit glas ten dienste van Gods huysgezin, uit ijver voor den Heer en liefde tot de reine leer 1667"; door Schermerhorn en Zuidschermer die „verheven hebben dit glas aen deze kerk gegeven"; door schepenen en vroedschappen van Zuidschermer die „uit liefde verheven dit glas ter eere Gods hebben gegeven." 1666.

LXIX. GROSTHUIZEN.

Denzelfden dag, waarop men aan de kerk te Schermer een glas schonk „es op de requeste van die van Grosthuyzen om in haer kerk een glas te hebben vereert, 't welk begrooten op 30 gld., goet gevonden een eerlijk glas aen de voorsz. kerk te vereeren".

L. OBDAM.

CORN. JZ. SPARREBOOM vervaardigde ook het glas van de kerk te Obdam, dat de vroedschap 4 Aug. 1664 aan haar vereerde.

Hem werd hiervoor betaald 70 gld.

LI. WARDER.

Tevens maakte hij ook het glas, dat in 1671 werd geschonken aan de kerk te Warder, en waarvoor hij 50 gld. ontving.

We vinden in de thesauriersrekeningen na 1671 wel verschillende posten voor opbouw en herstel van kerken — zoo in 1676 voor den opbouw der kerk te Wieringen 50 gld. en in 1679 voor den opbouw der kerk te den Helder 175 gld., — en al is nu de mogelijkheid volstrekt niet uitgesloten dat daarvoor geschilderde glazen in de kerken zijn gemaakt — wij maken van die posten geen melding, omdat er geen zekerheid bestaat dat dit is geschied.

In het jaar 1689 komt nog een post voor die vermeld moet worden.

LII. KOOG AAN DE ZAAN.

„Aan CLAAS V. D. MEULEN wegens het maaken en schilderen van een glas in de [in 1686 gebouwde] kerck op de Coogh 96 gld."

KLAAS PIETERSZ. V. D. MEULEN, geboren te Alkmaar 10 Nov. 1642, werd 23 Oct. 1660 als glasschrijver lid van het schildersgild.

Deze schilder, die in 1673 het glas in de kerk te Graft vervaardigde, voor den extra-buidel aldaar, was volgens HOUBRAKEN een ijverig man, wiens werk waard was geroemd te worden.

LIII. KAPEL TE ALKMAAR.

De toestand der glazen in de Kapel was zoo geworden, dat herstel meer dan noodig was. Daarom werd door burgemeesters in 1705 besloten de 7 zuiderglazen te vernieuwen, terwijl zij 8 Dec. besloten „den glazenmaker aan te zeggen, dat hij er voor moest zorgen, op het middelste glas te maken het wapen der stad en in de 2 naaste glazen aan elke zijde de wapens van hun edelachtbaren [HENDRIK BRAND, FLORIS VAN TEYLINGEN, LEONARD RAS, Mr. JOHAN BAERT].

Vermoedelijk zijn deze glazen gemaakt door LAURENS V. D. MEULEN, die in het schildersgild kwam 31 Oct. 1695, overleden 18 Juli 1711, wien in 1706 behalve verschillende kleine posten werd uitbetaald een post groot *f* 410 : 10 : 4.

Op een teekening, berustende in de Prentverzameling van Alkmaars Museum, die een goede voorstelling geeft van de ruïne der 21 Aug. 1760 verbrande Kapel, is nog zichtbaar het glas met Alkmaars wapen.

LIV. REMONSTRANTSCHE KERK TE ALKMAAR.

In 1767 leverde ABRAHAM WASHUIZEN, — kwam in het gild 12 Dec. 1769, verliet het gild en de stad 1782, — aan de remonstrantsche kerk 2 door hem geschilderde glazen en eischte daarvoor *f* 485, o. a. zeggende dat hij daartoe een oven had moeten bouwen. Men accordeerde met hem voor *f* 200 en voor ieder zijner 3 kinderen een ducaat.

Van al deze glazen zijn nu nog maar zeer enkele gespaard gebleven. Voor zoover ik weet zijn het de volgende:

1°. Het zeer beschadigd glas in de kerk te Egmond a. d. Hoef.

De schilder van dit glas J. M. ENGELSMAN woonde oorspronkelijk te Hoorn, doch vestigde zich later in Alkmaar, waar hij in April 1654 is overleden.

Het geheel is beschreven door V. ARKEL en WEISSMAN, Noord-Hollandsche Oudheden, 2e stuk, 1e gedeelte, bl. 13, en zeer zeker, zooals meer glazen in de kerk, de herstelling overwaard. Het kerkbestuur tracht reeds sedert lang de daarvoor benoodigde penningen bijeen te brengen en heeft, om verder verval te verhoeden, glasramen buiten de geschilderde laten plaatsen.

2°. Het glas dat in 1635 door Alkmaar aan de kerk te Schermhorn is geschonken.

Het is met behulp van provinciale en gemeentelijke subsidie, zooals ook de andere glazen in dit kerkgebouw, gerestaureerd. Alkmaar schonk volgens raadsbesluit van 18 Oct. 1893 daarvoor 50 gld.

Het bevat het in kleuren bewerkt wapen van Alkmaar, dat door twee leeuwen wordt vastgehouden die op een cartouche staan, waarin ALCMAER. Nog lager staat in een cartouche het jaartal 1635.

3°. Het glas door de stad aan de kerk te de Rijp geschonken en dat ook gerestaureerd is.

Het vertoont het wapen van Alkmaar in kleuren uitgevoerd. Het wapen wordt gehouden door twee leeuwen. Boven de leeuwen zijn festoenen; boven het wapen een engelfiguur, de faam. Onder het wapen staat in een cartouche „ALKMAER 1657." Om deze cartouche zijn twee dolfijnen in grisaille. Onder den linkschen leeuw staat de naam van den vervaardiger C. J. SPARREBOOM.

Het benedenste gedeelte is een in zeer fijne kleuren uitgevoerd gezicht op Alkmaar van uit het Zeglis.

Het geheel spreekt duidelijk van de bekwaamheid van den vervaardiger en de hoogte waarop de glasschilderkunst in de 17de eeuw stond.

4°. Het glas aan de kerk te Edam geschonken, voorstellende het wapen van Alkmaar, door twee leeuwen gehouden. In een daaronder staande cartouche, die beschadigd is, het opschrift „ALCKMAER A°. DNI 1606."

5°. Nog bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam, door het Kon. Oudh. Genootschap daaraan in bruikleen afgestaan, een geschilderd glas, dat, blijkens het wapen (met den burg overeenkomstig het in 1582 vernieuwde stads-zegel), de lauwerkrans er boven en de wapenspreuk er onder, op Alkmaar moet betrekking hebben. In den Catalogus van het Museum van genoemd genootschap, 1876, wordt het vermeld als pendant van een glas afkomstig uit de kerk te Hoorn. In de resolutie- en thesauriersboeken van Alkmaar wordt niets gevonden over eene glasvereering aan de zusterstad, waarmede de vriendschap nooit groot was. Misschien behoorde dit glas tot de twee, die volgens ABBING[1]) in 1764 uit de Oosterkerk zijn verwijderd toen het orgel daarin werd geplaatst, en waarvan het eene in 1703 geschonken was door de Ed. Mog. Heeren Gec. Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier.

Inderdaad het is niet veel dat bewaard is gebleven van alles wat geschonken is. Laten wij hopen dat gemeente, provincie en rijk door subsidies te schenken het mogelijk maken, om wat nu nog bestaat en niet is gerestaureerd, te herstellen door bekwame hand, en zoo te bewaren voortbrengselen van schoonheidszin, vroom gemoed en schilderkunst.

Alkmaar.

---

1) Geschiedenis der Stad Hoorn door C. A. ABBING (Hoorn 1841) bld. 195, 382.

GLASRAAM VAN ALKMAAR,
toebehoorende aan het Kon. Oudheidkundig Genootschap,
in 's Rijks Museum te Amsterdam.

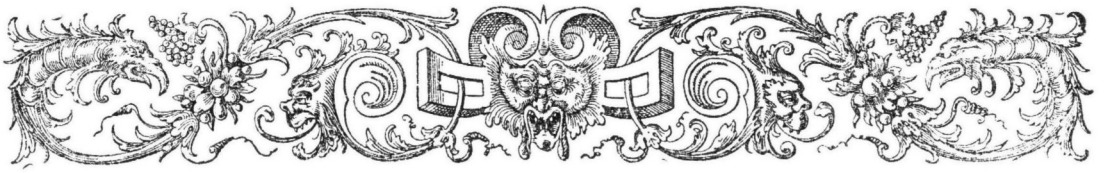

JAN BUESEM,

DOOR

A. BREDIUS.

OOR korten tijd kwam er in de rijke verzameling Schloss te Parijs een klein schilderijtje, waarvan men hiernaast eene afbeelding ziet, en dat bij eene nadere beschouwing veel doet denken aan de vroegste werken van ADRIAAN BROUWER. Zeker heeft de schilder van dit stukje zulke werken gezien, want ook de kleur is er mede verwant. Zelfs het vrijende paartje dat bij de onderdeur — of bij de half geopende deur der herberg staat, is zeer BROUWER-achtig.

Op de stoof draagt dit schilderijtje de handteekening: JAN BVESEM. Nog eens, jaren lang geleden — op een in 1888 gehouden veiling der firma ROOS te Amsterdam zag ik een groote schilderij waarop precies dezelfde handteekening en het jaartal 1627.

Maar welk een verschil! Hier was het het inwendige eener gothische kerk, met goede figuren gestofteerd; een werk dat aan VAN BASSEN en VAN BADEN herinnerde, maar ruwer, harder geschilderd was. Men kan haast niet begrijpen, dat deze beide schilderijen door dezelfde hand gepenseeld zijn. De kleuren op het stukje bij den Heer SCHLOSS zijn warm, bruinachtig; de man, met zijn rug naar U toe, met den mooien hoed op, is in datzelfde transparante rose — licht carmijn — gekleed, waarvan de jonge BROUWER zoo'n handig gebruik maakte. De olie domme boer rechts is geheel in een bruinachtig oranje gekleed. Onder een buffelleeren wambuis draagt de man links een donkergroene broek en mouwen.

BROUWER' achtig is ook het schreeuwende kind links, is de heele compositie.

BUESEM of BESEM, zooals men zijn naam het meest geschreven vindt, schijnt tot BROUWER in een dergelijke verhouding gestaan te hebben als PIETER QUAST, aan wien men ook wel denkt bij dit stuk.

Te Amsterdam, waar BESEM woonde en denkelijk eerst kerkschilder was, heeft hij BROUWER ± 1626—1628 leeren kennen, en is hij zijn navolger geworden. Wie weet of hier en daar niet een nog beter werk van hem onder BROUWER'S vlag vaart!

20 Augustus 1637 teekent JAN BUESEM, schilder, te Amsterdam als getuige.

14 Dec. 1646 wordt in een Acte ELSGEN GOVERTS, huysvrouw van JAN BEESEM, Schilder, genoemd.[2])

1 April 1645 geeft JOOST JOOSTEN, herbergier te Amsterdam, in onderpand: een boeregeselschap van JAN BESEM: *f* 12.— een dito synde een kock in een keucken van raeu vleys affbeeldende hem comparant *f* 70.— een tempel daerin een priester voor 't autaer staet, gedaen van JAN BESEM *f* 25.—, een schooltje van JAN BESEM *f* 5.—, twee boeregeselschappies van JAN BESEM *f* 8.—.

15 January transporteert JULIUS LEFEVRE aan den schilder CAREL VAN HOUTEN te Amsterdam: twee boeren van JAN BESEM, 1658. Inboedel Wed. van CORN. BARTELSZ. VERIS te Amsterdam: een cleyn schilderytje van BESEMER synde een boerekroegh, een dito van een bloempot van JAN BESEMER (zeker BESEM)

1659 taxeeren de schilders VAN DEN EECKHOUT en JAN LOOTEN: een boereschuyrtge van JAN BESEM *f* 12.—.

1671. Inventaris ELISABETH DOMMER, huysvrouw van PIETER JANSZ. SWELINGH: een schildery van JAN BESEM. Een boerengelach van JAN BESEM.

In een Amsterdamschen inboedel van 1661: een historieschildery van BESEM.

Inventaris van JORIS VAN HASSELT, 1680 te Amsterdam overleden (hij was chirurgyn): twee bortjes van patienten, gedaen door BESEM.

Dit is tot nu toe alles wat ik over dezen aardigen meester heb kunnen opsporen. Misschien komt er nog wel meer werk van hem te voorschijn. Hij behoort tot de goede schilders uit BROUWER's school.

---

1) Prot. Not. F. BRUYNINGH, Amsterdam.
2) „ „ J. VAN DER HOEVEN, Amsterdam.

UIT HET NOTARIS-PROTOCOL VAN JAN VAN HOUT

DOOR

DR. PRINSEN J. LZN.

II.

WIE zich rekenschap wenscht te geven van de beteekenis van JANUS DOUSA in onze geschiedenis, moet zich voor de levensbijzonderheden nog steeds tevreden stellen met wat VAN DER AA meedeelt. [1]) Het wekt onze verbazing, dat iemand, die als krijgsman, magistraat, diplomaat en dichter in een zoo gewichtige periode een plaats van beteekenis inneemt, niet meer den speurlust onzer historici heeft wakker gemaakt. Wie om te beginnen in het Leidsch archief een onderzoek aanvangt, zal zeer zeker niet vergeefs werken.

Ik vestig de aandacht van DOUSA's toekomstigen biograaf ook op VAN HOUT's protocol, dat eenige documenten van DOUSA bevat, o.a. vijf testamenten, waarvan ik hier het laatste, dat al de voorgaande vernietigt, met bekorting van eenige formules laat afdrukken.

In deel II van het protocol, f°. XV v°. (36) komt voor het testament van JONCHEER JOHAN VAN DER DOES, Heer tot Noortwijc, van 4 November 1584, met JUSTUS LIPSIUS en CHRISTOPHORUS PLANTINUS als getuigen. Op f°. XXXVII v°. (58) volgt het testament van ELYSABETH VAN ZUYLEN van 16 December 1587, sedert 26 September 1566 DOUSA's echtgenoote.

---

[1]) Zie o. a. dr. G. KALFF, Gesch. der Ned. Letterk. III, p. 433 vlg. en 507.

Eerst vijftien jaar later hebben de DOUSA's een nieuwen uitersten wil opgesteld. Een paar van hun zoons, de veelbelovende litterator JANUS DOUSA Jr., hun oudste, in 1597 [1]), de ondernemende en oudheidlievende reiziger GEORGE VAN DER DOES, in 1599, waren hun vroegtijdig door den dood ontnomen.

Als dit derde testament, thans door hen beiden in 1602 17 Juni (fo. CLII ro. (187) bij VAN HOUT) wordt gemaakt, leven echter nog zeven kinderen, STEVEN, ANNA, FRANS, WARNAER, JOHANNA, DIRC en JACOB. Binnen een jaar tijd moeten hiervan evenwel WARNAER, JOHANNA en JACOB overleden zijn. In het vierde testament van 15 Augustus 1603 (fo. CLIX ro. 203), dat het vorige annuleert, is slechts van de overige vier kinderen sprake. Ten slotte vinden we dat van 7 Oct. 1604 (fo CLXII ro. 208), eenige dagen voor DOUSA'S dood, dat aldus luidt:

„Bij den innehouden van den jegenwoordigen instrument zij elc eenen kennelick, dat op huyden den zevenden Octobris des jaers XVIc vier voor den middage omtrent te acht uyren, regnerende — — RODOLPHO de IIde — — voor my JAN VAN HOUT, openbaer notarys etc. mitsgaders voor de getuygen hier onder geschreven, gecomen ende verschenen es de edele, erntfeste, hoochgeleerde joncheer JOHAN VAN DER DOES, heer tot Noortwijc, Cattendijc enz. raet in den hogen rade, registermeester van Hollandt, my notario wel bekendt, zieckelicken van lichame te bedde leggende, doch zijne redene, memorie en verstand wel machtich ende gebruyckende, alst uytwendich scheen ende ic niet anders en const bemercken, verclaerende van wille ende meeninge te zijn te maecken zijn testament ende uyterste wille etc — —, wederriep zulx alle voorgaende maeckinge etc. — —

Eerst beval zijn ziele etc. — —

Omme nu voorts te gaen ter dispositie van zijn goeden, verclaerde hij, comparant ende testant, te willen gebruycken de cracht ende werkinge van den octroye, hem verleent omme van zijn naer te laeten goeden, zo wel leenen als eygen, te mogen testeren, wesende vanden daatte den XIIen Octobris XVcLXIIII, hebbende de origineele my notarys in handen gestelt, wesende vanden innehouden hier volgende: PHILIPS etc. — — [2])

Ende zulx desponerende in crachte van het hem hier boven vergonde octroy, heeft hij, comparant ende testant, joncvrouwe ELISABETH VAN ZUYLEN, zijn lieve, beminde huysvrouwe, gemaect, gegeven etc. de lijftocht ende vruchtgebruyc van alle de goeden, die hij zal comen te ontruymen ende naer te laten, haer leven lang geduyrende, mit last dat zij terstond naer zijnen overlijden sal maecken

1) Bij het testament van 1584: De wettige kinderen zijn erfgenamen, in „zulcken verstande dat Joncheer JOHAN VAN DER DOES, zijnen outsten] ende eerstgeboren zoon, in alle de voors. goeden, bij hem testateur naer te laten, met twee handen innetaste ende zulx double portie ende twee gedeelten zal hebber ende genieten jegens elcken kinde een."

2) Komt reeds voor bij het eerste testament op fo. 37 en kan hier wel achterwege blijven.

eenen perfecten staet of inventarys van alle de goederen by hem naer te laten, niet willende, dat de voorn. zyne huysvrouw eenige borchtochte gehouden zal syn te stellen voor tweder opbrengen vande verlijftochte goeden, daer van hy, comparant ende testant, zyne voors. huysvrouwe mits dezen ontslaet ende vrystelt.

In tvorder heeft hy, comparant ende testant, tot syn erfgenamen gemaect, genomt etc. mits desen zijn vier kinderen als Joncheer STEVEN VAN DER DOES, Joncvrouwe ANNA VAN DER DOES, Vrou van Nieuwenoordt, Joncheer FRANS VAN DER DOES ende Joncheer DIRC VAN DER DOES, ende dat in sodanige gedeelten, porcyen ende goeden, als hier naer breder zal werden verclaert.

Eerst ten opsicht van Joncheer STEVEN VAN DER DOES heeft dezelve, behalven de goeden mit hem ten huwelicke belooft, tot erfgenaem gestelt in de heerlicheyt van Noortwyc, mit den gevolge van dien, als tbaillyschap, schoutampt, tsecretaryschap, de wint, de vijverwech, de pacht van drie gulden tsiaers, die JONAS GERYTSzn. uytkeert, ende de zuytmolencroft, vorder in beyde de huysen tot Noortwyc, te weten tgroote huys ende tcleyne huys, [1]) noch in de dertien morgen ende vijf morgen landts bij Woerden, dewelcke gebruyct werden bij JAN ADRIAENSzn. ende DIRC GERYTSzn.; noch in de achtentwintich morgen landts, gelegen in 't landt van Woerden, in Cromwyc ende Bulwyc, dewelcke gebruyct werden by HUYCH PIETERSzn. ende noch in de rente van negen gulden zeven stuvers acht pen. tsjaers, losbaer mit hondert vyftich gulden, spreeckende op dezelve HUYCH PIETERSzn. [2]) ende noch in vier partyckens losrenten eerst van zes gulden tsjaers spreeckende op JAN ADRIAENSzn. tot Noortwyk, van twee gulden tsjaers, spreeckende op AERNT BAERNTSzn. van drie gulden tsjaers, spreeckende op MARYTGEN ADRIAENS ende van noch drie gulden tsjaers, spreeckende op JAN WILLEMS tot Noortwyc, alle welcke goeden, hy testant, den voorn. Joncheer STEVEN VAN DER DOES zijn zoon mitsdezen assigneert voor ende in voldoeninge van de vierhondert guldens jaerlix, mit hem ten huwelicke belooft.

Ten opsicht van de voors. joncvrouwe ANNA VAN DER DOES, vrouwe van Nieuwenoordt, heeft verclaert, dat hij, testant, wilt, dat zij haer vergenouge ende te vreden houde mit zodanige goeden, als mit haer in huwelicke zijn belooft ende gegeven [3]) Ende daer en boven heeft de zelve zyn dochter tot zyn erfgenaem geinstitueert in een losrente van hondert gulden tsjaers, spreeckende opt comptoir van den ontfanger MIEROP, vallende jaersdach, noch in een losrente

1) Bij het vorige testament kreeg STEVEN enkel het grote huys.

2) Wat hier verder volgt, komt niet in het vorig testament, wel nog een zilveren lampet naar keuze uit den boedel.

3) Blijkens dit „gegeven" is ANNA dus reeds getrouwd met CASPER VAN EUSSUM, wiens zuster de vrouw van STEVEN worden zal.

van een en vijftich guldens jaerlix, mit twee verscheyden brieven, deen van XXXVI gulden, dander van XV gulden jaerlix, spreeckende opte vijf grote steden van Holland, verschijnende, deene sinct Jansmisse, dander kersmisse, ende in een losrente van XXV gulden tsjaers op JAN JACOBSzn. van Assendelff. [1])

Ten opsicht van joncheer FRANS VAN DER DOES, zijn zoon, heeft de zelve (regardt nemende, dat hij voersien es mit een prebende tot Oudemunster [2]) tot erfgenaem gestelt eerst in zijn gedeelde van de heerlicheyt van Cattendyc (mitten ancleven ende gevolge van dien [3]), noch inde rente van twintich gulden tsjaers op HUYBERT VAN REENEN, noch in de vier partyckens losrente van de stadt van Wyc bij Duerstede, tsamen uytbrengende achtien gulden, vijftien stuyvers tsiaers, noch inde rente van zeven gulden tien stuyvers tsjaers opten Otter, tUytrecht bij de Vischmarct, noch inde losrente van vijf guldens tsiaers ter losse den penning twintich op Amerongen, mits dat de voorn. Joncheer FRANS VAN DER DOES daerjegens alleen dragen ende zijnen boedel bevrijden zal vande hooftsomme van twee partyen renten, elc van XXV gulden jaerlix, de welcke voor hem, joncheer FRANS, genomen ende tot betalinge van zijn schulden gegaen zijn. [4])

Ende ten opsicht van joncheer DIRC VAN DER DOES, zijn zoon, heeft de zelve tot erfgenaem gestelt eerst van zijn hofstede tot Bergensteyn [5]), gelegen omtrent Wyc bij Duerstede, groot anderhalve houve, te weten XXIX mergen landts ende noch twee maelen vierdehalve mergen uyterwaert daer aen gecoft, noch inde houve bij thuys te Haer, groot XII morgen, die jegenwoordelicken in huyr wert gebruyct bij BART JANSZn, noch in vijf en twintich mergen lants aen den Brendyc ende in Haerwyc, die gebruyct wert bij MARYTGEN TONIS ende NYS CORNELISzn, noch in de Gulden houve, tientvrij ende.....(?), gelegen in Otterspoerbrouc, noch in de losrente van twee en vijftich gulden ende tien stuyvers tsiaers op Wouter van Wee, tUytrecht ende in een lijfrentgen van drie guldens tsiaers, tzijnen lijve ende spreeckende opte stat van Leyden, mits dat de voorn. joncheer DIRC VAN DER DOES daer en tegens dragen ende zijnen boedel bevrijden zal vande rente van elfhondert gulden, ancomende van Rodenburch tot Uytrecht,

---

1) Bij het vorig testament krijgt ANNA nog eenig zilverwerk, een tafellaken, kleeren enz.

2) Deze woorden in margine. FRANS werd na zijn litterarische studiën en buitenlandsche reis in 1601 kanunnik van den St. Maarten in Utrecht.

3) In margine. Bij het vorig testament kreeg FRANS bovendien de hofstede Bergensteyn, die nu aan zijn jongeren broer gaat.

4) Bij het vorig testament ook nog voor FRANS: Een verdecten vergulden cop, daer Uytrecht op staet", beddegoed enz.

5) In het vorig testament komt aan DIRC de heerlijkheid Cattendyc en de 15 morgen landts in Byemerbrouc, gebruyct bij JACOB JANSZ. De verschillende losrenten zijn tusschen DIRC en FRANS wat anders verdeeld.

mitsgaders van de hooftsomme van dien. Vorder heeft hij, testant ende comparant, de voorn. joncheer DIRC VAN DER DOES zijn zoon geprelegateert ende vooruytgemaect zijn biblioteecque, boucken en geschriften [1])

Belangende de vijftien morgen landts in Bylmerbrouc, nu gebruyct bij JACOP JANSZN, de zelve wilt hij, testant ende comparant, dat bij zijn voorn. huysvrouwe zal werden vercoft, omme mit de penningen daervan de schulden van haren gemeenen boedel te werden betaelt, ende van de reste ende overschot van alle de goeden, die hij, comparant ende testant, mitter doot zal comen te laeten, zowel tgoet tot Heemskerc als alle zijne vordere goeden, roerende ende onroerende, renten, actien, ende inneschulden heeft hij, testant ende comparant, behoudens ende onvermindert zyn voorn. huysvrouwe haer lyftocht ende vruchtgebruyc alsvoren tot zyn erfgenaem gemaect etc. mits desen de voorn. zyn vier kinderen, elc in een gelyc gedeelte [2]).

In t vorder heeft hy, comparant ende testant voorn. gewilt ende zyne voorn. kinderen ende geinstitueerde erfgenamen uyt, mit ende doer de macht, hem als vader toecomende, belast ende bevolen, wilt etc., mitsdesen zich mit de goeden, zulx ende in der vougen hy dezelve elc in den zynen hier voren heeft aengewesen ende geassigneert, te vergenougen ende tevreden te houden op peene dat de geene, die hem onderstaet yet te doen of voor te nemen jegens de jegenwoordige zyne uyterste wille, tzy in rechten of daer buyten, dat de zelve onwillige uyt de goeden van hem, testant ende comparant, niet meer en zal mogen hebben of profyteeren, dan zyn of hare legittieme portie zulx als naer rechten, daerinne hy dezelve voor alsdan institueert tot zyn ergenamen, mitsdesen mit een wil ende meeninge, dat toverschot comen ende toewassen zal aen de andere kinderen ende goetwilligen erfgenamen, hooft voor hooft ende elc even veel.

Ten laetste begeerde ende wilde hij, testant ende comparant, mit wettige stipulatie aen mynen handen als een openbaer persoon gedaen, dat de jegenwoordige zyne uyterste wille bondich zyn ende geachtervolcht werden zoude, tzij in crachte van testament, codicille, legaet of besprec, gifte uijt zaecke des doots

---

1) Bij het vorig testament krijgt DIRC niet de bibliotheek, wel „de vergulden cop, daer tveen op gedreven staet, mit wapen van Nienroede, noch de trouring van de voorsz. joncvrouwe ELISABETH VAN ZUYLEN mit de poinct van een diamant, een ledicant mit root cermosyn behangen" etc.

2) In het vorig testament krijgt JOZYNA, de dochter van STEVEN, nog een losrente van 15 gld. 13 st. en ANNA zal niet in de schulden hebben te betalen. Tevens stond daar op deze hoogte: „Verclaerden voorts zy, testanten en comparanten voorn., dat alsoe de voorn. Joncheer FRANS VAN DER DOES, haerluyder zoon, nutertijd in qualité als fendrich in garnisoen legt binnen de belegerde stadt van Oostende, in vougen dat zijn leven onzeecker es, zo hebben zij gewilt ende willen mits dezen, dat in gevalle den zelven alrede eenich menschelic ongeval overcomen mocht zijn of voor het afsterven van deerste van hem beyden noch overquame, in vougen dat hij niet en waret, dat de goeden daerinne de voorn. joncheer FRANS hier voorn. tot haer erffgenaem es gemaect ende innegestelt, comen ende vermeerderen zullen gelijc hier volcht, te weten":

De hofstede van BERGENSTEYN met de 29 en 3½ morgen gaan aan Dirc., de losrenten aan STEVEN

of van eenige andere uyterste wille, zulx de zelve naer vermoge des goeder tieren geestelicken of waerlicken rechten of gewoonten deser landen alderbest staende gehouden zal connen werden, niet jegenstaande alle of eenige solemnityten van desen niet en waren onderhouden of naergevolcht, gesamentlic dat ic hem hier van maecken en verleenen zoude een of meer openbaer instrument van behoorlicker gestaltenisse, twelc ic, notarys boven genomt, ten insichte mijns ampts, dat publyc es, niet en hebbe connen, begeren noch behoren te weygeren.

Dit geschiede in 's-Gravenhage ten huyse des meergemelten Heeren van Noortwijc, staende aldaar aan de Noortzijde van tVoorhout, ten bijzijn ende overstaen van D. EVERARDUS VORSTIUS, doctor en professor der medicijnen in de Universiteyt tot Leyden, ende DANIEL VAN BOUCHORST, mynen clerck, als gelooflicke getuygen, hier toe mit mij bij monde van voors. testant ende comparant versocht ende gebeden.

Des ten oorconde es tjegenwoordige bewerp ondergeteykent.

JAN VAN DER DOES
ende VAN NOORTWIJCK
JAN VAN HOUT, Not. Pub.
EVERARDUS VORSTIUS.
D. VAN BOUCHORST.

JAN VAN HOUT noteerde onder dit testament:

„Joncheer JOHAN VAN DER DOES, heer tot Noortwijc, Cattendijc enz. Registermeester van Hollandt, Raedt in de hogen Raedt, was geboren St. Niclaes avondt den Vden Decembris des jaers XVcXLV. Starf den VIIIen Octobris XVIc vier, smergens ten acht uyren, geleeft hebbende LVIII jaren iiicVI dagen..... uyren ende in huwelicken staet mit Joncvrouwe ELYSABETH VAN SUYLEN, zijn hem overlevende huysvrouwe ..... jaren ..... dagen ..... uyren. [1])

De eenige Dousa-oorkonde die verder in het protocol voorkomt, is te vinden in deel I, fo. 216. Op zich zelf leert ze ons weinig belangrijks, maar ze prikkelt eenigszins onze nieuwsgierigheid: in welke zaak kan het Hof van Holland wel den edelen erntfesten jonker in het ongelijk gesteld hebben tegenover een Haarlemsche poorteres? Dat zal wel een gewoon kwestietje van eigendomsrecht geweest zijn, maar onmogelijk is het niet dat dit document een schakel is uit een geheel, dat ons het karakter van JAN VAN DER DOES beter kan leeren kennen.

Opten XIXen Decembris XVcLXXXI es voor my JAN VAN HOUT, openbaer notaris etc., mitsgaders voor de ondergeschreven getuygen, gecomen ende

[1]) In margine: Trouden anno 1566 den 26 Septembris.

verschenen de edele erntfeste Joncheer JOHAN VAN DER DUES, heer tot Noortwijc, ende heeft, volgende tgewysde van den Hove van Hollant van den XXVen Octobris voorleeden gewezen tot voordeele van de wedue ende boelhoutster van JAN MATTHYSzn. de Gulickenaer, poortersse tot Haerlem, ende hem comparants achterdele, ten behoeve van de voorsz. wedue ende boelhoutster (in *Margine*: Van wiens wege ic als een publyc persoon tzelve mit wettelicke stipulatie aen myne handen gedaen, aennam) opgedragen ende opgegeven zodanigen actie, recht ende anzeggen, als hy comparant heeft tot een somme van hondert vyf en twintich gulden, omme dezelve somme by de voorsz. wedue ende boelhoutster ontfangen te werden uyte eerste penningen, die comen zullen van zyn comparants wooninge ende landen tot Velsen, die mittertyt by eenen CORNELIS ENGELSzn. werden gebruyct, auctorizerende ende bevelende mits desen de voorn. CORNELIS ENGELSzn. ende die indertyt pachter ende bruycker van voorsz. wooninge ende landen zal zyn, de jaerlycke pachten ter somme voorz. toe uyt te reycken aen handen van voorn. wedue ende boelhoutster of aan de geen, die van haren wegen last, macht ende bevel zal hebben, belovende, dat tzelve jegens hem comparant zal strecken betalinge, mits nemende van de zelve wedue behoorlicken blijc, dat zij zodanige penningen in mindering van voorsz. somme zal hebben genoten ende doen betalen, van tlaetste volcomen quytende. Ende versocht hem hiervan gemaect ende de voorn. wedue gelevert te werden acte, hem mits desen verleent. Aldus gedaen ten huyze van voorsz. VAN NOORTWIJC op d'Oosterlingplaets ten bijzijn van THEODORE DE LAFUELT ende SALOMON van Dulbaerhorst(?) DAVITSzn, gelooflicke getuygen, hier toe versocht.

JAN VAN DER DOES
ende VAN NOORTWIJCK.
JAN VAN HOUT, Not. Pub.
THEODORE DE LAFUELT.
SALOMON DAVIDTSzn.

Deel II, 39 Vo. biedt ons het testament door CHRISTOFFEL PLANTIN en zijn vrouw dame JEHANNE RIVIERE met DOUSA en LIPSIUS als getuigen, 19 November 1584 voor VAN HOUT gemaakt. De inhoud van dit testament is echter bekend en wordt bovendien geannuleerd door een later voor GILLES VAN DEN BOSSCHE te Antwerpen van 14 Mei 1588. [1])

Toch vinden we in het protocol nog een enkel document, dat waarde hebben kan voor den Plantyn-vorscher en dat we daarom hier zullen overnemen.

Een boezemvriend van PLANTIN was PIERRE PORRET. [2]) PORRET, aan-

1) Zie Max Rooses, Chr. Plantin, Antw. 1883, p. 368 en 417.
2) Rooses, p. 5, 11, et passim.

vankelijk apotheker, werd in 1567 door Plantyn aan het hoofd van den boekwinkel te Parijs gesteld; in 1588 legateerde hij aanzienlijke sommen aan PLANTIN, maar deze overleed nog voor hem. CHRÉTIEN PORRET was een onechte zoon van PIERRE, geboren te Parijs in 1554. [1])

Nog voor PLANTIN zich als drukker der Universiteit, te Leiden vestigt, is CHRÉTIEN reeds naar Leiden gezonden. PLANTIN had daar zijn geheele installatie als apotheker bekostigd. [2]) Blijkens de kaarten van DULMANHORST staan de nummers 6—10 der Vestsloot en No. 7 van de Maersmansteech [3]) op naam van PORRET. Het huis in de Maersmansteech was dat van den vroegeren drukker SILVIUS en werd in 1585 door PORRET en PLANTIN gekocht. Van uit dat huis werd in 1628 de merkwaardige collectie rariteiten van CHRÉTIEN PORRET verkocht.

CHRÉTIEN PORRET geeft de volmacht aan PIERRE de LE HAYE en LOUIS DE VIENNE om in zijn naam de zaken af te wikkelen vrij lang voor den dood zijns vaders.

A tous soyt notoire et manifest que l'an mil cinq cens huictante quatre le unziesme jour du mois de Octobre par devant moy JEHAN VAN HOUT, secretaire de ceste ville de Leyden, au compté de Hollande, et notaire juré par la court de Hollande à la nomination de Messrs du Magistrat de la dicte ville admis et par devant les tesmoings dessoubs nommez, sest personellement comparu honneste CHRISTIEN PORRET, apotecaire et bourgeois de ceste dicte ville, lequel en son privé et propre nom, sachant et bien advisé de son bon gré, a faict, constitué, député, ordonné et estably ses vrays legittimes et indubitables procureurs spéciaulx et généraulx, de sorte que la généralité ne dérogue à la spécialité ni au contraire, cest asschavoir Monsr PIERRE DE LA HAYE, docteur en medicine à Vairon [4]) en Dauphiné et Monsr LOUIS DE VIENNE, chastelin de St. Jehan de Ambouriay, combien quilz soyent absents aultaut comme syls estoyent présents et ung chascun deulx seul pour le tout spéciallement et expressement pour au nom dudict CHRESTIEN PORRET, constituant, après le trespas de PIERRE PORRET, père dudict constituant, prendre la possession de tous et quelconques héritages et biens, tant fiefs que allodiales, apartenants audict PIERRE PORRET son père, et den faire tout aynsy que si le dict CHRESTIEN PORRET, constituant, y estoit en propre personne, donnant en oultre le dict constituant comme il donne par les présentes aus dicts procureurs et à chascun deulx plein pouvoir, puissance

---

1) Zie o.a. TIELE in Le Bibliophile belge IV (1869), p. 113.
2) ROOSES, p. 382. Zie ook FREDERIKS in Bijdragen tot de gesch. van den Ned. boekhandel, V, p. 274.
3) Pleyte, Leyden voor 300 jaar en thans, p. 80 en 94.
4) MARTIN en LOUIS PEREZ, bekende handelsagenten van Plantin, kwamen ook uit Varon (Rooses, 370).

et mandement spécial de sa personne représenter en tous court et pardevant tous Srs de justice et illecq former toutes demandes, requestes, sommations; contester plaid(?), eslire domicile, de tous torts et griefs appeller lappel ou appeaulx relever, introduire et poursuivre jusques au diffinitive ou y renoncer, si faire se doibt, et que les dicts procureurs trouveront cela estre à faire par rayson, les despens qui ad juges seront, faire taxer, iceulx recepvoir et du receu bailler acquict ou remectre les taxes, avecq puissance pour les dicts procureurs de substituer un ou plusieurs aultres procureurs, qui ayent telle au limité puyssance que les dicts procureurs, constituer quant aulx causes et faict de playderye seulement et générallement par les dicts procureurs et substituez faire dire, procurer et aultrement négotier, tout aynsy que le dict constituant faire poulroit, sy présent y estoit jaçoit(?) le cas requist mandement plus spécial, avecq promesse, soubs lobligation de tous et chascuns ses biens, d'avoir le tout agre et tenir ferme et stable que par ses dicts procureurs et leurs substituez sera faict, sans poinct y contravenir en jugement, ny de hors; aussy de recevoir les dicts procureurs et substituez de toutes charges, renominations et clausules requises. Faict à Leyden en ma mayson, situé en la rue quon appelle la Bredestrate, présents honestes Sr Christophle Plantin, imprimeur de luniversité de Leyden, et BARTOLOMY VAN HOUT, tesmoings dignes de foy, estants avecq moy à ce requis.

En tesmoing est ceste minuyte subsigné

C. PORRET.
C. PLANTIN.
J. VAN HOUT, Not. Publ.
BARTHOLOMEUS VAN HOUT.

Kort voor zijn vertrek uit Leiden, „aensiende diese reise, die ic op handen hebbe", heeft JUSTUS LIPSIUS zijn testament, verzegeld, ter hand gesteld aan zijn vriend JAN VAN HOUT. [1]) Als deze „zeeckere tydinge" van LIPSIUS overlijden heeft bekomen, opent hij op 12 April 1606 dat testement in tegenwoordigheid van zijn collega, den notaris SALOMON LENAERTSzn. VAN DER WUERT, PIETER PAUW en PETRUS BERTIUS, copieert het stuk in deel II, 226 vo van zijn protocol en laat zijn ambtgenoot daarbij verslag uit brengen van de opening en den toetand, waarin zich het testament bevond. Dit was niet de eerste maal, dat LIPSIUS zijn uiterste wil aan een notaris had toevertrouwd. 9 Sept. 1584 neemt hij van VAN HOUT een testament terug van 20 December 1579 en 11 Sept. 1584 vervangt hij het door een ander (Prot. II, 34), terwijl hij „ziekelijk

[1]) Over de verhouding van LIPSIUS tot VAN HOUT o.a. Tijdschrift van de Mij. van Ned. Letterk. XXV, p. 28.

van lichaam en te bed liggende" is. 3 Nov. 1587 komt daarbij een codicil (Prot. II, 60) Beide zijn vervangen door het testament van 9 Maart 1591, kort voor L's vertrek. Zijne erfgenamen worden blijkens dit stuk de kinderen, FRANCOYSE en JOHAN BAPTISTA, van zijn zuster MARIE LIPS, gehuwd met JOHANNES CORNELIS BACK. LIPSIUS heeft maar één zuster gehad [1]) en geen broers; deze MARIA LIPSIUS was reeds in 1584 overleden. [2]) BACK zal wel in Brabant thuis hebben gehoord en aan den landbouw gedaan hebben. Dit maak ik op uit het feit, dat de sommen, die ANNA VAN DEN CALSTERE aan de kinderen BACK moet uitbetalen, zijn uitgedrukt in guldens „tot twintich St. Brabands" en dat BAPTISTA zijn som krijgt, „als hij syn pachthoff zal houden". 't Is niet onwaarschijnlijk, dat de ouders van LIPSIUS op hun goederen te Isch ook aan de boerderij hebben gedaan. Bovendien BACK en BAX is een echt Brabantsche familie. [3]) De Musae errantes van LIPIUS [4]) worden geopend met een lofdicht van „FRATER NICASIUS BAXIUS Augustinianus Antverp."

VAN HOUT heeft het oorspronkelijke testament van 1591 aan de weduwe LIPS te Leuven verzonden; maar zooals te verwachten was, daar kon het geen dienst meer doen. Er was sedert aan LIPSIUS zoo veel veranderd; ook zijn uiterste wil. De laatste was van 1603. [5]) Zijn bibliotheek gaat nu naar een neefje van dertien jaar WILLEM GREVIUS, „fils de sa soeur", zegt NISARD ten onrechte. Dit moet een zoon van FRANÇOISE BACK zijn geweest, wat met het latijnsche „e sorore nepoti" ook vereenigbaar is. GREVIUS was een achterneef; van de familie BACK is verder in het testament geen sprake meer. Hier volgt thans de copie van het laatste Leidsche testament uit VAN HOUTs protocol:

In den name des Heeren Jhu Christi onsen saeligmaecker, Amen.

Ick onderschreven, aensiende myn swackheyt ende oick diese reyse die ick op handen hebbe, ordonere ende maecke dit voer mynen vuytersten wille, begeerende dit selve vast ende bondich te weesen by allen rechteren. In den eersten ick maecke ende instituere tot erffgenaemen die kinderen wylen jouffrouwe MARIE LIPS ende JO CORNELIS BACK, namentlyck FRANCOYSE BACK ende JOHAN BAPTISTA BACK, beyde myn nichte ende neve ende dat op sulcken conditie, dat sy in alle myn onroerlycke goeden, hoedanich die syn ende van wat conditie,

---

1) AMIEL, Un publiciste du XVIme siècle, Juste-Lipse, p. 21.

2) AMIEL, t. a. p., p. 39.

3) Zie kroniek van het Hist. Gen. over 1859 (XV), p. 173 vlg. over 1860 (XVI), p. 220 vlg.

4) APUD KEERBERGIUM, Antverpiae, p. 9.

5) De inhoud van dit testament is te vinden in de Vita Lipsii van AUBERTUS MIRAEUS, en in excerpt bij MELCHIOR ADAM, Vitae philosophorum (Ed. 1706), p. 221 en NISARD, Un triumvirat littéraire au XVI siècle, p. 121.

gelyckelyck ende eenparich sullen erven, sonder dat den voorseyden BAPTISTA BACK eenige prerogative off voordeel sal pretendeeren. Ende ingeval dat den selven BACK oick inde goeden van saliger syne moeder dieper oft breeder wilde succederen, soo begeere ick ende ordoneere dat FRANCOYSE BACK alleene myn erffgenaem sal weesen ende laete den selven BAPTISTA BACK niet naer als thien gulden erffelyck.

Item ick laete ende maecke myn bemende huysvrouw ANNA VAN DEN CALSTERE alle myne roerlycke goeden, gelt, haeve, juweelen, hoedanich die mogen weesen, oick haer laetende naer recht van Brabandt die tocht ende byleven van alle myne goeden, op sulcke conditie nochtans, dat sy geen schulden oft eysch op myn erffgenaemen pretendeeren sal van eenige renten die my (?), staende ons huwelyek, van haeren twegen syn afgeleyt. Item op conditie dat sy wuytreycken sal ende geven FRANCHOYSE BACK, wanneer sy compt te huwen oft anders wanneer sy compt tot haer dertich iaeren, die somme van vyfhondert gulden, elcken gulden tot twintich st. Brabands ende dat[1]) om haer op te helpen ende ter eere te brengen.

Dergelycken begeere ick, dat sy oick sal geven ende wuytreycken aen BAPTISTA BACK dryhondert gulden ende dat, als hy syn pachthoff sal houden off gekomen sal weesen tot synen vyfentwintich iaren, ende niet eer.

Item laete ende maecke voer een legaat ANNA VAN SEVENBERG, myn maerte ende dienstbode, om haeren langen ende goeden dienste hondert gulden eens, die haer myn voorsz. huysvrouw sal geven tot haerder begeerte.

Eenige andere kleyn legaten hope ick hier op in een andere schedulle te setten ende begeere insgelycke die van werden gehouden te worden. Adieu vrienden, ende houdt vrede ende bidt voor den testateur, die u alt saemen bemendt heeft.

Dit is myn wuyterste wille ende ordonnancie tsy testament oft codicil, et rogo vos, judices, ut valeat sine omni mala argutia aut cavillatione; ita vobis benefaciat supremus ille Judex. Geschreven deesen IXen Martii 1591. Onder staet geteyckent

Aeterne Deus conditor et redemptor noster, misere mei. JUSTUS LIPSIUS.

Dese uyterste wille hebbe ic hier overgeschreven van woorde te woorde ende van regel tot regel uyt zynen boven geroerde originelen desen IIIen Mey XVIczes.

JAN VAN HOUT.
3. 5. 6.

---

1) In Margine: eynde vande 1ste zyde, begin van de 1re zyde.

Van alle twelc de voors. VAN HOUT versochte acte, omme hem te strecken tot zynder ontlastinge, daer ende sulx des zal behooren, de welcke ick, notaris voorn. hem, VAN HOUT, myn medebroeder ten opsichte myns ampts, twelck openbaer is, nyet hebbe connen, begeren noch behooren te weygeren, mer hem gaerne verleent hebbe. Ita esse atestor, ende es get.

S. LENAERTSZ VAN DER WUERT, Notarius publ.

Hieronder volgt de brief van VAN HOUT aan LIPSIUS' weduwe ter begeleiding van het testament.

Eerbaren deuchtsamen voorsienige ende zeer discreten joufrouwe ANNA VAN DEN CALSTER, wedue van den Heer D. JUSTUS LIPSIUS,

tot Loeven.

Eerbare, deuchtsame, voorsienige ende zeer discrete joufvrouwe naer myne dienstwillige anbiedingen. De drouve tydingen van des heeren LIPSÜ, uwes L. mans ende mynes zonderlingen goeden vrunts afsterven ontfangen hebbende, hebbe ic zyne gesloten uyterste wille, de welcke in dier vougen tot noch toe onder my berust heeft, volgende den innehouden van dien voor notarys ende getuygen geopent; ende omme my zelven van de vorder bewaringe ter goeder trouwen tontlasten, zeynde ic de zelve uwer E. mitsdesen gesloten over mit acte daer beneffens, daarby blyct, dat ic my daer inne dienvolgende gedragen hebbe, omme alle tzelve te gebruycken daer ende zulx u E. te rade zal vinden. Ic hadde wel gehoopt, dat de gelegentheyt zich zulx zoude hebben geopent, dat wy den anderen noch een mael hadden mogen zien, spreecken ende vernieuwen onse oude vruntschap, de welcke noch ons afscheyden, noch de lancheyt, noch de veranderinge des tyts en gemoets in my niet en heeft vermindert, mer de wyle het de Heer Almachtich in wiens handen wy altsamen staen, anders gelieft heeft, moeten ende willen wy zulx van zyn vaderlicke handt mit gedult opnemen, gelyc ic my verseeckere, dat uwer E. in den haren als een cloucmoedige vrouwe doet. Ende desen mit myne dienstwillige anbiedingen eyndende, bidde den almogende u, eerbare, deuchtsame, voorsienige ende zeer discrete joufvrouw, te nemen in zyn heylige hoede, schut ende scherm ter zalicheyt. In Leyden desen Ven Mey XVIc ende zes, nieuwen styls.

Uwer E. dienstwillige oude vrundt
J. VAN HOUT.

Hoe mooi treedt de figuur van VAN HOUT hier weer naar voren. In zijn omgeving zal natuurlijk genoeg den spot zijn gedreven met LIPSIUS' later werk, met de Diva virgo Hallensis en de Diva virgo Sichemensis en met de zilveren

pen, aan MARIA gewijd; ook het gemoed van VAN HOUT zelf moet vreemd aan dergelijke dingen zijn geweest, maar zijn vriendschap blijft onveranderlijk. Geen koel ambtelijk schrijver, maar een hartelijk briefje aan de vrouw, die hij in een moeilijken tijd te Leiden ter zijde heeft gestaan ter wille van zijn vriend. „Mirarer si aliter ille qui mihi et cui ego semper quasi frater", schrijft LIPSIUS daaromtrent kort na zijn vertrek uit Leiden. Dat dit geen frase was, bewijst het bovenstaand briefje van VAN HOUT, vijftien jaar later onder zoo geheel veranderde omstandigheden geschreven.

Ik laat thans eenige korte mededeelingen volgen uit stukken, die om het een of ander meer dan de overige mijn aandacht trokken.

1. Het testament en machtiging om te Londen gelden in ontvangst te nemen door SR. PHILIPS ASSELIERS van 4 Juni 1573 (I, fo. 44 ro. en 151 ro. vlg.) Uit het testament blijkt, dat hij de broer is JAN en PAUWELS ASSELIERS te Antwerpen en met hen een vrij aanzienlijken handel drijft. JAN is secretaris van Antwerpen en later griffier van de Algemeene Staten geweest (VAN DER AA, i.v.). PHILLIPS is misschien de ASSELIERS, die deel neemt aan het ontzet van Leiden (FRUIN, Verspr. geschr. II, 461).

2. In den inventaris van de „goederen, dewelcke gevonden zijn in de huysinge van joncvrouwe MARIE IJSWOUTSDR, weduwe van MR. ALEWYN VAN LEEUWEN, staende in de Nonnensteech", van 17 Juni 1573 komen de volgende schilderijen voor zonder eenige verdere aanduiding (I, fo. 55 vo. en 170 ro.):

„Een tavereel vande wassinghe der voeten,
Zeven stucken op douck geberdt vande zeven deuchden,
Een tavereel van Lucretia op douck".

3. „Acte van ontsegelinghe by Joncheer ARENT VAN DUVENVOORDE (die een belangrijk aandeel in den opstand nam en te Leiden aangezet zou hebben tot den beeldenstorm; zie V. D. AA en WAGENAAR) „gedaen in zijn ooms sterfhuys," van 13 Mei 1573 (I, 21 vo.) De oom heet ADRIAEN VAN DUVENVOORDE en diens inventaris van 11 Juli 1573 volgt op 69 vo. Op dezen inventaris vestig ik de aandacht van hen, die belang stellen in een mooie collectie linnengoed. Over ARENT VAN DUVENVOORDE komen verder nog verschillende stukken voor, 32 vo., 33 vo. etc. In Dl. II, 68 vo. de huwelijksvoorwaarden van WILLEM VAN DUVENVOORDE en MARIA VAN BROUCHOVEN, 19 Feb. 1589.

4. TALING is de Leidsche predikant, die zijn stoutigheden op den kansel naar het verhaal van PETRUS SCRIVERIUS door de opbruisende verontwaardiging van VAN HOUT met den dood had kunnen bekoopen. [1]) Daardoor wordt de man

[1]) PRINSEN, De Ned. Ren.-dichter JAN VAN HOUT, p. 49.

min of meer interessant. Ik vermeld daarom hier, wat in het protocol van hem voorkomt, te meer daar VAN DER AA hem niet noemt.

In een attestatie van 29 Sept. 1573 (I fo. 285) heet hij „ADRIAEN JANSzn. TALING, dienaer des godlicken woorts der gereformeerde gemeente deser stadt Leyden, out omtrent XXXVII jaeren." Hy verklaert daar, „hoe hy, deposant, over de zeven of acht jaren, zynde pastoer van den dorpe van Hegemade, goede kennisse ende conversatie metten requirant" (zekeren CORNELIS BAEMENzn, gearresteerde ten huyse van den substituut van den bailliu) „heeft gehadt deurdien de zelve requirant aldaer ter kercke pleecht te comen, vermits hy niet wijt van daer en was woonachtich, ende dat hy, deposant, de zelve altyts bevonden heeft de gereformeerde religie mitter harte toegedaen te wesen; voorts in alle politique zaecke hem gedragen hebbende als een vroom, eerlyck buyrman toebehoort en dat hy van gelycken geduyrende de persecutie vanden hertoge van Alva hem, deposant, ende meer andere personen hulp, hantreyckinge, faveur ende assistentie heeft gedaen ende bewesen."

TALING schijnt dus een pastoor geweest te zijn, die eenvoudig maar de gereformeerde leer was gaan preeken, wat meer voorkwam.

Het lot heeft gewild, dat VAN HOUT in Januari 1575 nog zijn inventaris mee heeft moeten opmaken (I 360 vo). Uit dien inventaris blijkt, dat TALING aanvankelijk werkelijk katholiek geestelijke moet geweest zijn. Onder het koperwerk komt een „wywatersvaetgen" voor. En ook de bibliotheek bewijst dat. Naast reformatorische werken als van LUTHER, MELANCHTON, HYPERIUS, BUCERUS komen de Institutiones en de Catechismus PETRI CANISII en werk van FR. NAUSEA voor. Verder werken van BULLENGEREUS, MUSCULUS, TITELMANNUS in psalmos, Opera ADAMI SASBOUT, ook THOMAS DE KEMPIS en CHRISOSTOMUS, AMBROSIUS, ANSELMUS, ATHONIUS SABELLICUS, VOLATARRANUS. Hij had dus gelegenheid genoeg om de zaak van verschillende kanten te bekijken.

De drie Leidsche predikanten NICLAES JANSzn. VERSTRAET, PIETER CORNELISzn.[1]) en CASPARUS JANSzn. COOLHAES hebben den inventaris opgemaakt.

5. Bij VAN MANDER komt KNOTTER te Leiden eenige malen voor als bezitter van merkwaardige schilderijen[2]), soms eenvoudig als „de heer KNOTTER"[3]) soms als JAN ADRIAENSzn. KNOTTER[4]), en de smaak voor kunst schijnt in de

1) Deze PIETER CORNELISZ. zal wel dezelfde zijn als de secretaris der synode van Alkmaar in 1573. Zie FRUIN, Verspr. Geschr. II, 241). Het testament van PIETER CORNELISZN. (predicant te Leiden) van 3 April 1573 is te vinden in het protocol, I, 97. r°.

2) GREVE, *Bronnen van* C. v. MANDER, p. 297.

3) VAN MANDER, ed. 1618, p. 136 r°, 213 r°.

4) Ibidem, fo. 139 v°., 157 v°.

KNOTTER's gezeten te hebben, tenminste in 1697 neemt nog een JOHAN KNOTTER de plateelbakkerij „de Porceleine flesch" over [1]). Dit wekt eenige belangstelling voor de familie. Ik kan hier niet voldoende nagaan, of er van den KNOTTER bij VAN MANDER iets naders bekend is, maar vermeld eenvoudig, wat ik vond over ADRIAEN JANSzn. KNOTTER, die dus zeer waarschijnlijk de vader was van JAN ADRIAENSzn., tenzij VAN MANDER zich vergiste in de volgorde der namen en dan kan ADRIAEN JANSzn., zelfs de gelukkige bezitter van een Lucas en een Aertgen van Leyden zijn geweest. Fo. 300: Attestatie over ongeregeldheden van soldaten ten huize van „ADRIAEN JANSzn. KNOTTER, woonende binnen deser stede op Steenschuyr" [2]), 16 Oct. 1573. Fo. 434: Acte over zekere onmondige kinderen, „gedaen opte Weeskamer der Stadt Leyden in bijwesen van ADRIAEN JANSzn. KNOTTER en HENDRIK JOOSTENzn., 27 Jan. 1575", wat ons doet vermoeden, dat KNOTTER weesmeester was [3]); bij ORLERS vind ik echter alleen zijn broer CLAES onder de vaders van de arme weezen. Fo. 485: Acte van ADRIAEN JANSzn. KNOTTER, waarin hij erkent, dat hij de huur van 3 morgen lands van zijn broer CLAES JANSzn. heeft overgenomen, 8 Juni 1577. Fo. 486: Acte over het recht van koeien in zekere wei te laten loopen van ADRIAEN JANSzn. KNOTTER contra CORNELIS CORNELISzn, Schuut van Leyerdorp, 12 Juni 1577.

Op fo. 487, 493, 498 en 500 komen nog eenige dergelijke zaakjes voor, waaruit blijkt, dat de KNOTTERS veehandel gedreven hebben.

6. Fo. 389 vo. komt voor het testament van LYSBETH REYERSdr., vogelcoopster, weduwe van ADRIAEN BAERNTSEN, beeldesnijder, Nov. 1573. Ik noteer dit niet alleen om het beroep van haar overleden man, maar ook in verband met het huwelijk van MARYTGEN BAERNTSdr. „mit haer gevuucht zynde BAERNT LAMBRECHTSzn., haer vader, en CORNELIS VAN AECKEN CLAESzn." (d. i. VAN HOUT's buurman op de Breestraat, waard in De Wissel en tevens goudsmid en graveur) „haer oom ende voocht" ter eener en CORNELIS CLAESzn., geboren van Haarlem, bruidegom, ter anderer zijde (10 Febr. 1577, folo. 483 ro.). Dit MARYTGEN is niet onwaarschijnlijk een zuster van den beeldsnijder en de bruidegom kan zeer wel de CORNELIS CLAESzn. van Haarlem zijn, waarover VAN MANDER spreekt [4]). In ieder geval bestaat er dan onder de familie zekere affiniteit in smaak voor de kunst. Maar er is ook een admiraal CORNELIS CLAESzn. en een uitgever en boekhandelaar te Amsterdam in die dagen. Met den laatsten was VAN HOUT goed bekend; hij deed ORLERS bij hem in de leer. Uit de stukken

---

1) Oud-Holland, XIX, p. 118.
2) Zie ook PLEYTE, *Leiden voor* 300 *jaar*, p. 27, 81 en 98.
3) Zie ook ORLERS (1781), p. 142, 743, 750.
4) Ed. 1618, fo. 213 ro.

zelf blijkt niets naders aangaande het beroep. 't Waren blijkbaar welgestelde menschen.

7. Pro memorie noteer ik hier het testament van HENDRICK ADRIAENSzn., die zich „schilder, inwoonder deser stadt" noemt, van Dec. 1573 (fo. 392 ro.). Men herinnere zich, dat ORLERS te Leiden een JAN ADRIAENSzn. gekend heeft, die een „geestig Landschap-schilder" was [1]). Dit kunnen broers geweest zijn.

8. Toen VAN HOUT tusschen de beide belegeringen in, 27 April 1574 te Dordrecht was, heeft hij een schuldbekentenis opgemaakt (en juist daarvoor vooral was hij misschien wel in Dordrecht), waarin Joncheer OLIVIER VAN DEN TEMPEL, heere tot Corbeecke, „bekent schuldich te zyn aen HENRICK VAN BROUCHOVEN, schoudt der stede van Leyden 420 gld. van 40 grt. tstuck ter cause van coopmanscappe van paerden, hem, comparant, bij den voorn. BROUCHOVEN vercoft ende gelevert, ende oock eensdeels van geleende penningen". VAN DEN TEMPEL zal daarvoor jaarlijks een losrente van 26 gld. uitkeeren. „Gedaen tot Dordrecht in tlogement van de voorsz. heere VAN DEN TEMPEL, te weten van CLAES BLASIUSzn DE BOL" (I, fo. 396 vo. en 405). Dit kan de dichter OLIVIER VAN DEN TEMPEL zijn, die volgens VAN DER AA „bloeide in het begin der zeventiende eeuw".

9. Op fo. 413 vlg. van dl. I. „Staet van de stucken, registers en charters" welke JAN VAN HOUT gevonden heeft op 22 July 1574 op het cantoor van DIRCK VAN KESSEL, rentmeester van Rynsburch. Deze staet werd opgemaakt op verzoek van VAN KESSEL en beslaat twaalf pagina's.

10. Op 411 vlg. van dl. I, een lijst van goederen van kolonel CHESTER [2]), achtergelaten door zijn dienaar RITSARD LASENBE bij REYER JANSSEN, „waert in de Meerminne". Die lijst werd gemaakt door VAN HOUT op bevel van MR. DIDERIC VAN BRONCHORST, raedt ordinaris inden provincialen hove van Hollandt ende commissaris van wegen zyn Ex. binnen der stede van Leyden, — om deselve goeden zoo vele des mogelicken es in wesen te houden ende te bewaren ende ten eynde dezelve niet en verloren gaen noch verduystert werden, mer op dat de voorsz. Heere de coronel de zelve in tyden ende wylen [3]) weder sal mogen becomen." Wie er belang in stelt, wat zoo'n Engelsch overste wel meenam op expeditie, vindt hier een aardig document. Daar is „een slootjen mit letteren, een wit satynen wamboys sonder mouwen, een ront doosgen mit noesdoecken, een berbiers coker, een scheermes, twe kammen, twe wasballen, een deursneden

---

1) ORLERS (1781), p. 395.
2) Zie FRUIN, *Verspr. Geschr.* II, p. 440 en WAGENAAR.
3) In margine: *„Naer dese stede bv de genade Godts geopent zal wesen."*

Spaensen colder, een roden mantel mit wit baey gevoert, een out hemde", verscheidene stukken linnen enz. enz.

11. Deel I, fo. 34 vo. Acte van overleveringhe van penninghen gedaen by OTTE SCHADE, overste wachtmeyster, aen CORNELIS PIETERSzn., glaesschryver in den Hage, 23 Mei 1573.

12. In deel I van het protocol komen verschillende VAN RHYN'S voor. Geen echter, die ik met het materiaal in HOFSTEDE DE GROOT's oorkonden-boek in verband kan brengen. Pour acquit de conscience noteer ik hier echter toch even de stukken: I, 389 komt een NELLETGEN PIETERSdochter VAN RHYN, poortersse van Leiden, oud 50 jaar, voor, in een acte van 10 Nov. 1573. Ze is weduwe van JAN PIETERSzn. en getuigt, dat JAN CLAESzn. een zekere hoeveelheid hooi heeft geoogst en dat dit hooi uit den „barch op de Groenhasengraft" door ruiters is gestolen.

I, 464 ro. komt JOOST JANSzn. VAN RHYN, klerk van JAN VAN HOUT, als getuige bij een testament voor (15 Juli 1576).

I, 484. JOOST JANSzn. VAN RHYN en PIETERNELLEKEN JANSdr. VAN RHYN, zijn zuster verklaren, dat ze in overeenstemming met het testament hunner moeder aan haar zuster „MARYTGEN JANSdr. VAN RHYN, nutertijt religieuse in den convente van Engelendale te Jacobmesse buyten Brugge in Vlaenderen" jaarlijks een zekere som zullen uitbetalen, 15 Mei 1577.

13. I, 433. De oorspronkelijke acte, bedoeld bij KLUYT, Historie der Holl. Staatsregering, I 492, onderaan, waaruit blijkt, dat VAN DER WERF te Wesel „mesnage" hield. De acte is van 20 Jan. 1575 en de onkosten worden geschat op 600 gld. van 40 groten. Vermoedelijk heeft VAN DER WERF na het beleg die som terug verlangd.

14. I, 467, Het testament van WENZELAUS TSERCLAES, dien we herhaaldelijk aan de zijde van ORANJE zien optreden (zie VAN DER AA, X, 194). Hij was de zoon van CHARLES TCERCLAES en benoemde tot zijn eenigen algeheelen erfgenaam „Joncheer FLORIS TSERCLAES, der rechten licentiaet", zijn broeder. Deze FLORIS komt fo. 513 voor in een attestatie over landeryen van ARENT VAN DUVENVOORDE. Hij wordt later baljuw van Schoonhoven.

Het testament is van 7 Aug. 1576.

15. VAN MANDER zag bij WOLFART VAN BIJLER in den Nes te Amsterdam een „Joseph den Patriarch van ANTONI BLOCKLANDT". [1]) Over dezen VAN BIJLER is een en ander in het protocol te vinden. Hij was juwulier en woonde 23 Juni 1586 te Amsterdam „inde Calverstrate omtrent de Regulierspoorte;" hij accordeert

1) Cf. GREVE, Bronnen van C. VAN MANDER, p. 188.

dan met JAN GIJSBRECHTSzn. uit Leiden en FRANCHOIS FAGEL uit Amsterdam over het onderhoud aan FABIAENKEN VAN VLIET, een zoon uit een vroeger huwelijk van de vrouw van VAN BIJLER. 21 April 1589 woont VAN BIJLER met zijn vrouw te Londen. De desbetreffende stukken vindt men I, 210, 530; II, 47, 68, 137, 261.

16. II, 55 ro. Het testament van JOANNES HOLMANNUS Secundus en BYCKE VAN EDENBOTTELS, zijne vrouw, van 25 Dec. 1586. Den dag daarna is hij in de armen van zijn collega HEURNIUS gestorven. Hij was een der eerste professoren in de theologie te Leiden en stond tegenover de strenge opvatting der praedestinatie volgens de Geneefsche leer (zie VAN DER AA, i. v.). Hij vermaakte zijn bibliotheek aan de Universiteit en was daardoor oorzaak, dat het plan, om de boekkamer in orde te brengen, werd doorgezet [1]). In het testament wordt het legaat aldus vermeld: (56 ro.) „Angaende mijne boucken, dewyl ic, testator, vanden edelen ende erntfesten heeren, de heeren curatoren deser universiteit Leyden, sampt Eerbaren en de hoochwijzen raedt deser stadt Leyden vele weldaden, gonst ende genegentheyt hebbe ontfangen ende erfaren, so legatere ende bespreecke ic alle myne boucken voorgenoemden heeren tot profyt ende eere deser universiteyt, also dat alle die volumina, die in een biblioteecke tot profyt ende eer van der universiteyt geset ende geholden werden, den selvigen heeren tot profyt als voren naer myn versterven volgen; zoo veel den anderen belangeth, die tot fyne voorsz. ondienstich, wil ic dat ewelick ende erfelicken by myne huysvrouwe blyven. Ende zullen van de voorsz. heeren twee geordineert werden, die mitten heeren JOANNE HEURNIO ende JULIO BEYMA zulcke boucken van een ander scheyden ende uytzetten."

17. I, 385, II, 83. In het voorjaar van 1592 heeft men vergeefs getracht den verdraagzamen en gematigden WERNERUS HELMICHIUS, geestverwant van UYTENBOGAERT, aan de Universiteit als theologisch professor ie verbinden. Hij is een der acteurs in Bosboom-Toussaints Leycester-cyclus. Sedert 1590 stond hij te Delft, later neemt hij een beroep naar Amsterdam aan, waar hij onder den invloed van PLANCIUS komt. HELMICHIUS schijnt aanvankelijk aan de uitnoodiging van LEIDEN gehoor gegeven te hebben, maar later zoekt hij zich er af te maken. Er komen in een hier op betrekking hebbend stuk van 13 April 1592 eenige niet onbelangrijke zinnetjes voor. JOHAN VAN DER DOES, de vroedschap en de curatoren verklaren hierin, dat ze steeds trachten aan te stellen de „best gequalificeertste, geleerste ende ervarenste professoren, zonderlinge in de faculteyt der theologien, wessede de voornaemste ende bysonderste, daertoe de Universiteyt

[1]) Zie P. C. MOLHUYSEN, Gesch. der Universiteitsbibliotheek te Leiden, p. 5.

es gesticht ende gebout", ook uit de naburige landen „deurdien in desen landen weynich personen totter voorsz. professie bequaem, waren te becomen". Verder, dat ze om geen oorzaak tot oneenigheid te geven „mits de verscheydenheyt van gevoelen, aert, manieren ende genegentheyden", altijd de voorkeur gegeven hebben aan „innegeboren deser landen", dat ze na vertrek van CAROLUS GALLUS, omdat de taak voor LUCAS TRELCATIUS te zwaar bleek, WARNERUS HELMICHIUS te Delft hadden aangezocht; anders zouden ze zich weer, naar den raad van D. BESE, moeten wenden tot Duitsche theologen, hoewel ongaerne „als die om die voorgaende redenen liever hadden eenige van onse tael". HELMICHIUS had geantwoord, dat wel is waar zyn „verbintenisse van de kercke van Delff" in April geëindigd zou zyn, maar men zou het toch niet aardig vinden, als hij ging. De zaak schijnt ten slotte hier op neer te komen, dat HELMICHIUS niet op voldoende positieven toon voor het professoraat heeft bedankt en toch in Delft blijven wil. Genoemde autoriteiten verklaren nu bij notarieele acte, dat zij „inhereerden en anhielden op haar protestatie" nl. dat indien ter zake van het beroep het gemeen land of de kerk schade mocht ondervinden, „dat zij dair van ende van tverder quaet, twelc daeruyt eenichsins zoude mogen ontstaen, voor God ende de werelt onschuldich wilden zijn gehouden."

18. II. 87 vo. Het testament van Mr. JACOBUS RAMSAEUS doctor juris. 20 Mei 1593, 's avonds ten 7 uur, werd VAN HOUT „versocht ten huyse van JACOB PIETERSzn. ONDERWATER, apothecarys, voor tbedde van Mr. JACOBUS RAMSAEUS, geboren uyt Schotlandt, doctor der rechten ende professor in logica, daer de zelve in crancken schyne op liggende was". Zijn bezittingen in Schotland maakt RAMSAEUS, die ook aan het collegie der theologiën is verbonden geweest [1]), aan zijn broer en zuster aldaar. Zijn overige bezittingen, inneschulden enz., behalve de boeken, zijn voor MARYTGEN VAN LEEUWEN, „zyne toecomende huysvrouwe", de boeken zyn voor JACOB VAN LEEUWEN, des voorn. MARYTGEN's broeder". Deze kan de schoonzoon van VAN HOUT zijn geweest. [2])

19. II. 108 vo. Huwelijksvoorwaarden van „JOHANNES KEUCHLINUS, regent van 't college der theologiën geassisteert mit PETRO BERTIO, onderregent van 't voorsz. college, zijn schoonzoon, en GEERTGEN JACOBsdochter, geboren van Oudewater, laetste weduwe van GOVERT DIRXzn., geassisteert met JACOBO ARMINIO, dienaer des Goddelicken Woorts te Amsterdam, haar broederszoon, ende mit CLAES CORNELISzn., vleeshouder, haer zwaeger" 10 Dec. 1596. In het zelfde stuk wordt de naam van den bekenden regent van het Statencollege, die

1) SCHOTEL, Een studenten-oproer in 1594, p. 60.
2) Zie hieronder bij No. 23

hier voor den derden maal in den echt treedt, ook COCHLINIUS gespeld. VAN DER AA geeft hem onder CUCHLINIUS.

In een acte van Mei 1603 (II, 202 v°.) verklaart dezelfde KEUCHLINUS van zijn vrouw GEERTGEN JACOBsdr. ontvangen te hebben 700 gld. van 40 groten voor zijn particulier gebruik, terwijl dit geld, volgens de huwelijks-voorwaarden in het huishouden moest gebruikt worden. KEUCHLINUS belooft er interest van te zullen betalen aan GEERTGEN of haar erven tot de som zal zijn terugbetaald. Getuigen en datum van dit stuk zijn niet ingevuld en het is niet onderteekend.

20. II, 120 v°. Aldaar vinden we ten eerste een „sommier inhout" van de huwelijksvoorwaarden van JACOB VAN MARNIX, zoon van PHILIPS VAN MARNIX, heer van St. Aldegonde etc. en PHILIPPOTTE VAN BAILLEUL etc., met joncvrouwe VERONICA VAN DER LIPPE GENANT HOEN, dochter van wijlen DEDERICH VAN DER LIPPE GENANT HOEN, heer tot Blyenbeec, Afferden ende Gribbenfoerst, en Joncvrouwe ANNA VAN MERODE to Slosberch, vastgesteld te Arnhem 28 Augustus 1596. Daarop volgt het testament van genoemde VERONICA VAN DER LIPPE, 12 Sept. 1597 door VAN HOUT gemaakt. De hoofdinhoud is: Alles gaat naar de kinderen; sterft ze zonder nakomelingen, dan gaan haar bezittingen aan haar zuster MARGARITA VAN DER LIPPE GENANT HOEN, gehuwd met WILHELM von und zu CORTENBACH of aan hun kinderen. Maar JACOB VAN MARNIX krijgt eerst het vruchtgebruik. Er zijn zeven getuigen, waaronder Joncheer DANIEL VAN DER MEULEN en PAULUS MERULA.

JACOB was MARNIX' oudste zoon uit zijn eerste huwelijk. Het was BONAVENTURA VULCANIUS niet gelukt een litterator van hem te maken. Kort na zijn vader is hij in 1599 nog, overleden als krijgsman, een dochter nalatende.

21. II, 124 r°. Het testament van CATRYN JACOBSdr., geboren van Amsterdam. Deze CATRYN was de stichtster van de Tryn-Jacobs-Aalmoeshuisjes te Leiden, negen huisjes, waarin arme mannen en vrouwen behalve vrije woning, jaarlijks twaalf gulden voor winterprovisie genoten. [1]) Zij was de weduwe van FRANS JANSzn. SCHOUTEN van Leiden, kleermaker. Aan het testament gaat een legitimatie-brief van de Staten van Holland vooraf, waaruit blijkt, dat TRIJN de dochter is van Heer JACOB FLORISzn., in zijn leven priester te Amsterdam en FYTGEN JANSdr. van Boerdecom, „onbesproocken jongedochter." Deze JACOB FLORISzn. was overleden „zonder wettelyck huwelyck mit deselfde FYTGEN des supplianten moeder te hebben gecontraheert". Een stamboom van de familie van TRYN JACOBSdr. gaat er bij. De priester heet daarin: „Heer JACOB EGBERTSzn, diemen nomde heer JACOB FLORISzn." De stichting wordt uitvoerig beschreven.

1) ORLERS (Ed. 1781) I, p. 160.

22. II, 181 ro. Het testament van JOHANNES HEURNIUS, doctor en professor in de medicijnen en CHRISTINA BEIJERS zijne huisvrouw van 2 Juni 1601.

23. II, 183 ro. Testament van CLAES PHILIPSzoon VAN LEEUWEN, ambachtsheer van Alphen en ELYSABETH VAN BOSSCHUYSEN DIRXdr. (beiden nog „clouc ende gesont") van 29 Nov. 1602. Een zoon van hen, MR. JACOB V. LEEUWEN, was VAN HOUTS schoonzoon. Zij vermaken aan elkaar hun bezittingen op den langstlevende, daarna komt alles aan de drie kinderen: PHILIPS, JACOB en MARYTGEN, weduwe van CORNELIS PIETERSZn. DE HAES. [1])

24. In deel II op 211 ro. staat het eerste van eenige stukken, die misschien over drie min of meer beroemde Nederlanders licht kunnen geven. 1o. Over den Antwerpschen secretaris, den humanist CORNELIUS GRAPHEUS ALUSTENSIS (Schrijver), 2o. over BOUDEWIJNS VAN BERLICOM, een verdienstelijk Latijnsch dichter, bekend jurist, griffier van het Hof van Brabant in Den Haag, en 3o. JOHAN DE LAET, een geograaf van beteekenis. [2])

Eerst krijgen we dan het testament van 5 April 1605 van den „Erentfesten Heere FRANCHOYS BOUDEWIJNS, alias VAN BERLICOM, geboren van Shertogenbossche en de eer- ende deuchtsame joncvrouwe JACQUELINE CHOMBART, geboren van RIJSSELE, woonende binnen Leyden, clouc ende gesont van lichame, gaende en staende". Ze willen in de St Pieterskerk te Leiden begraven worden Ze vermaken elkaar hun huis te Leyden „onder tbon van Noort-Rapenburch, tusschen de Doelstege ten Noorden en de huysinge van de Wede. ende erfgenamen Joncheer JOHANS VAN MATENESSE, heere van Riviere, ten Zuyden," verder alle huisraad, schilderijen (niet afzonderlijk beschreven) kleeren, juweelen, ringen etc. De rest wordt in twee helften gedeeld, de eene voor den langst levende, de andere voor Joncvrouw ANNA GRAPHEUS, weduwe van ABRAHAM SCHUERMANS, voordochter van JACQUELIJNE CHOMBART bij CORNELIUS GRAPHEUS, haar eersten man, en aan de tien kinderen uit het tegenwoordig huwelijk. [3])

Volgens VAN DER AA is CORN. GRAPHEUS 19 December 1558 op 76-jarigen leeftijd gestorven [4]) en was zijn vrouw met welke hij in 1515 gehuwd was, ADRIANA PHILIPS, in 1550 overleden. Physiek is het dus niet geheel onmogelijk, dat de in 1605 hoog bejaarde JACQUELIJNE CHOMBART als jong meisje den

---

1) Zie VAN HOUTS testament, achter SCHOTEL, Het edele driemanschap, p. 53, en de Stamboom van VAN HOUT in het Tijdschrift der Mij. van Ned. Lett., XXV, p. 7. Zie ook No. 18 hiervoor.

2) Alle drie bij VAN DER AA, Grapheus i. v. Schrijver. Over dezen kon ik tot mijn spijt de Biographie Nationale niet inzien. De documenten, die ik hier beknopt weergeef, vullen de berichten van VAN DER AA aan of verbeteren ze aanmerkelijk.

3) De kinderen heeten JEREMIAS, SUSANNA, FRANCHOYS, DANIEL, JACOB, SAMUEL, AULUS, MARIA ELISABETH, JACQUELYNE. Een ANDREAS VAN BERLICUM, een natuurkundige uit de 17de eeuw, bij VAN DER AA genoemd, is er dus niet bij.

4) Over GRAPHEUS verder GELDENHAUERS COLLECTANEA, p. XXIX, 47, etc.

ouden weduwnaar GRAPHEUS getrouwd heeft en nog een kind, ANNA GRAPHEUS, bij hem heeft gehad. Uit het testament van deze ANNA blijkt in ieder geval, dat ze in Antwerpen is geboren.

De echtelieden BOUDEWIJNS VAN BERLICOM—CHOMBART legateeren verder *f* 600 aan de armen van de „Nederduytsche" gemeente en *f* 600 aan die van de „Walsche", *f* 300 aan het St. Catryne-gasthuis, verder nog bedragen aan een petekind FRANS JANEKEN te Staden, zoon van HANS JANEKEN, geboren te Hamburg, en aan knechts en meiden. „JAN VAN DER WELE, heur zwager te Hamborch en ELIAS DE RAEDT, coopman tot Amsterdam", worden aangewezen als „testamentelicke momboren of voochden".

II, 214 ro. Testament van Joncvrouwe ANNA GRAPHEUS, geboren van Antwerpen, weduwe van ABRAHAM SCHUYRMANS. Ook zij woont te Leiden, wil in St. Pieter begraven zijn, vermaakt aan haar kinderen haar bezittingen.

Ten slotte nog twee huwelijken van jongedames BOUDEWIJNS VAN BERLICOM.

II, 240. Huwelijksvoorwaarden van 26 Aug. 1606 van JACQUES DE BESTE, geb. te Brugge, nu wonende te Londen, geassisteerd door FRANCHOYS VAN STRAZELE, velleploter, poorter van Leiden, zijn „goeden bekenden vrunt", en SUSANNA BOUDEWIJNS.

II, 244. Huwelijksvoorwaarden van 15 April 1608 van JOHAN DE LAET geb. te Antwerpen, wonende te Leiden, geassisteert door zijn moeder Joncvrouw, JOHANNA SINDERS, weduwe van SR. JOHAN DE LAET, en MARIA BOUDEWIJNS VAN BERLICOM, weer geassisteerd door haar beide ouders. Ook het sterfjaar bij VAN DER AA van FRANCHOYS BOUDEWIJNS is dus onjuist. JOHAN DE LAET, de geograaf, bewindhebber der West-Indische compagnie, lid van de synode van Dordrecht, maakte 11 Mei 1609 (II, 253) zijn testament bij VAN HOUT. Hij maakt zijn vrouw MARIE BOUDEWIJNS „tot volle, eenige ende absolute momboirsche, vochdesse, tutrice of curatrice van het kindeken, dat zij te samen overgewonnen hebben" en over de andere, die nog komen kunnen. Zij zal aan niemand verantwoording schuldig zijn. Eerst 40 jaar later is JOHAN DE LAET te Leiden gestorven.

(*Slot volgt.*)

VOORGEVEL VAN HET RAADHUIS TE KLUNDERT.

HET RAADHUIS TE KLUNDERT

DOOR

ADOLPH MULDER.

EHALVE eenige raadhuizen in gothischen stijl, zooals o. a. die te Sluis, Middelburg, Gouda, Veere, Tholen, Vianen en Kampen, alsmede enkele in vroeg-renaissance uit de 16e eeuw, waarvan die te 's-Gravenhage, Venlo, Franeker en Nijmegen als de voornaamste kunnen worden aangemerkt, treft men in Nederland, vooral in plattelandsgemeenten, nog talrijke schoone raadhuizen aan uit de eerste helft der 17e eeuw, die blijk geven hoe fraai en schilderachtig de bouwtrant van die dagen was.

Als behoorend tot deze laatste categorie kunnen wij o. m. vermelden het gemeentehuis te Naarden, dagteekenend van 1601; dat te Hoorn, bij welks grondplan de gevellijn niet recht is, doch in het midden een knik vertoont, en dat te Graft[1]) met een gevelsteen, waarop Prins MAURITS is afgebeeld, beide laatste gebouwen van 1613; het raadhuis te Bolsward, van 1614—18, hetwelk door zijn grootte en rijkdom hier te lande als het schoonste uit dien tijd kan

---

1) Dit raadhuis zal voor de som van 12.000 gulden worden gerestaureerd. Op de staatsbegrooting voor 1908 is eene subsidie van 3 × 3000 gulden voor dit doel uitgetrokken. Het overige verstrekt de gemeente.

worden beschouwd; dat te Vollenhove (1621), met zijn arkade-bogen een op zich zelf staand type vormend, en „last not least" het gemeentehuis te Klundert, dat uit hetzelfde jaar dagteekent en geheel vrijstaande nog zijn oorspronkelijken toestand heeft bewaard.

Nog dagteekenen uit dat tijdvak het raadhuisje te Barsingerhorn (1622), dat met zijn houten klokketorentje een schilderachtigen aanblik oplevert; het stadhuis te Appingedam (1630), hetwelk door het terugspringen van de daaronder gelegen waag van het gewone werk afwijkt; dat te de Rijp, eveneens van 1630, hetwelk gebouwd is door den beroemden waterbouwkundige LEEGHWATER en voor een model-raadhuis zou kunnen doorgaan; het gemeentehuis te Groot-Schermer, in hetzelfde jaar gebouwd, doch thans helaas geheel bepleisterd, en ten slotte het raadhuis te Jisp, anno 1650, dat onlangs goed is gerestaureerd en, hoewel eenvoudige, toch degelijke architectuur te zien geeft.

Zijn al deze gebouwen zonder uitzondering reeds zeer merkwaardig en verdienen zij ieder afzonderlijk een aandachtige beschouwing, het stadhuis te Klundert, dat het onderwerp van deze beknopte studie uitmaakt, mag gerust als een der beste worden beschouwd en wel op de navolgende gronden:

1°. omdat in dien bouw het juiste type van een raadshuis is weergegeven 2°. omdat het geheel vrijstaande is gebouwd, wat met de andere veelal niet het geval is, en 3°. omdat het nog zoo goed als in zijn oorspronkelijken toestand verkeert.

Door de welwillendheid van Burgemeester en Wethouders van Klundert, die ons bereidwillig inzage veroorloofden van het gemeentelijk archief, zijn wij in staat gesteld van het raadhuis in kwestie enkele mededeelingen te doen, die, naar wij vertrouwen, den lezers van „Oud-Holland" eenig belang zullen inboezemen.

De heerlijkheid „de Klundert", ook wel „Niervaart" geheeten, werd in 1362 — aldus lezen we in den „Tegenwoordige staat van alle volkeren" — door DIEDERIK VAN HOORN, Heer van Perweijs, en DIEDERIK VAN HOORN, Heer van Hoorn en Altena, toegewezen aan JAN VAN POLANEN, Heer van de Leek en van Breda; in 1390 droeg laatstgenoemde deze goederen op aan Hertog ALBRECHT VAN BEIEREN, die ze hem als een onsterfelijk erfleen terugschonk. Na den dood van JAN VAN POLANEN en diens vrouw ODILIA VAN SOLMS verviel de heerlijkheid aan hunne dochter JOHANNA VAN POLANEN, die naderhand in het huwelijk trad met ENGELBERT VAN NASSAU. Door dit huwelijk kreeg Klundert gemeenschap met de Baronie van Breda in den stamboom van de Prinsen van Oranje en vanaf dien tijd heeft het stadje zeer veel aan het Oranjehuis te danken.

Prins WILLEM I deed in 1583 de plaats met wallen en grachten omringen,

waardoor zij eene vesting is geworden en tot 1809 is gebleven. Behalve meerdere voorrechten schonk Prins MAURITS haar bij akte van 8 December 1616 eene som van 13000 Carolus guldens voor den bouw harer kerk [1]) en, toen deze op 10 Maart 1737 afbrandde, verleende Prins WILLEM KAREL HENDRIK FRISO eene bijdrage van 5000 gulden voor den wederopbouw. Dezelfde Stadhouder schonk later ook het fraaie orgel, dat op den 9en Januari 1749 gereed kwam.

Ook het raadhuis van Klundert is door de vrijgevigheid van een Oranjeprins tot stand gekomen, hetgeen blijkt uit eene akte van 25 November 1620, door Prins MAURITS te 's-Gravenhage onderteekend. Wij vernemen daaruit, dat Zyne Hoogheid

„begerende de Ingesetenen van onse Stadt ende Heerlicheyt van „Clundert meer ende meer onze goede genegentheyt ende benevolentie te „bethoonen, de zelve hebben geaccordeert, als wij accorderen by dese tot „subsidie vant maecken van een nieuw Stadthuys onder met een Gevangen„huys volgens de Modelle ons verthoont, de Somme van Twee duysent „guldens eens. Item zeeckere quantiteyt geprepareerden hertsteen ons com„peterende ende inde Clundert berustende waeraff wy een lyste zullen doen „maecke ende daer onder op doen stellen, dat wy den steen daerinne „gespecificeert tot Edifitie vant voorz. Stadt ende Gevangenhuys hebben „geschoncken. Ende wordt die gifte gedaen op expresse Conditie, dat die „van Clundert ter saecke vande voorz. bouwinge ons niet wyder moeylyck „sullen valle, maer hen voor volcomentlyck sullen gecontenteert houden, „gelyck sy schriftelyck te kennen gegeven ende gepresenteert hebben."

De rentmeester der domeinen te Klundert kreeg daarop last aan de magistraten aldaar te betalen de som van éénduizend gulden, wanneer met het werk zou worden begonnen, en de rest, als het geheel of half voltooid zou zijn. Deze bijdrage geldt niet den bouw van het tegenwoordige raadhuis, maar betreft een gebouw van meer bescheiden afmetingen. Wij lezen daaromtrent in een bestek uit het jaar 1620, dat het stadhuis 50 Bredasche voeten lang en 30 voeten wijd moest zijn, binnenwerks gemeten; het moest in twee lokalen verdeeld worden, nl. in eene voorzaal en in eene vergaderkamer, terwijl onder het stadhuis eene gevangenis zou worden aangebracht, zoowel eene „civile" als eene „criminele".

De kosten van dit werk werden geraamd op £ 5000.—, zooals blijkt uit het slot van het bestek: „Dewelcke voorz. wercken met tgeen verder daer aen „dependeert, boven den hartsteen van Zyn Vorstelyke Genade in voorraet binnen

1) Gemeente-archief te Klundert.

„Nyervaert gelegen synde, beraempt en geëstimeert wort te sullen costen „omtrent de V^m £."

Dit plan was te eenvoudig opgezet, zoodat in meergenoemd bestek eene menigte wijzigingen werden aangebracht, die later in een nieuw bestek zijn overgenomen.

Op 26 November van datzelfde jaar, dus daags na de schenking zijner bijdrage voor den bouw van het raadhuis, verleende Prins MAURITS als tweede subsidie voor den bouw aan Bailliu, Burgemeesters en Schepenen van zyne stad Niervaart machtiging, om ten laste van de „ondersaten ende pachters", zonder kosten voor Zyne Vorstelyke Genade, eene buitengewone belasting te heffen gedurende drie, vier of vijf jaren ten bedrage van vijftienhonderd gulden in totaal. Deze machtiging werd verleend in de volgende bewoordingen:

> „Octroyerende ende consenterende voorts dat de gemelde Regeerders „tot laste van yeder tonne swaer bier voor den tyt van drye, vier ofte vyf „jaren sullen mogen opstellen, ende int openbaer verpachten een accys of „laste van twaelf schellinge boven den iegenwoordigen accys ende impost te „employeren de penningen als bouw, mitsgaders tot de nieuwe straeten."

Bij de aanbesteding van het werk kwamen Burgemeesters en Schepenen weldra tot de ervaring, dat de som van *f* 5000.— niet toereikend zou zijn. Daarop richtte Burgemeester MATHEUS EGBERTS een schrijven aan Prins MAURITS, waarin hij hem mededeelde, dat uit de gehouden aanbesteding en na het koopen van de benoodigde materialen gebleken was, dat de voorgenomen bouw van het raadhuis te Klundert door de aangebrachte vergrooting en de noodzakelijke fundeeringen en grondwerken ruim drieduizend vierhonderd gulden meer zou kosten dan bij de eerste raming was begroot; dat de magistraten der stad door „d'apparentie" en het oorlogsgevaar het werk niet kunnen aanbesteden tegen jaarlijksche afbetaling, zooals zij gehoopt hadden; dat zij derhalve, nu de finantiën ontbreken, zich onderdanigst tot Zijne Vorstelijke Genade durven wenden met het ootmoedig verzoek, om de voor den bouw benoodigde gelden te willen voorschieten, welke door leeningen van de stad en uit de opbrengst van den bieraccijns zullen worden terugbetaald.

Dit schrijven was natuurlijk slechts een vermomde aanvraag om verhoogde subsidie, hetgeen Prins MAURITS zeer goed heeft begrepen. Om de ingezetenen van Klundert uit deze financieele moeilijkheden te redden, verhoogde de Prins zijne bijdrage, doch in de daarvan opgemaakte akte werd eene zeer bijzondere voorwaarde opgenomen, die door het toenmalige gemeentebestuur zonder eenige reserve of bemerking werd aangenomen.

Daar de verdere correspondentie tusschen den Prins en het stedelijk bestuur van Klundert ons niet van belang ontbloot toeschijnt, laten wij deze stukken hier woordelijk volgen.

COPIE.

„MAURITZ by der gratien Godts Prince van Orangien, Grave „van Nassau, Moers etc., Marquis van der Vere etc., „Baron van Breda etc.

„Alsoo die van de Magistraet onser Stede van Nyervaert, ons hebben „geremonstreert dat hen nyet mogelyck was het nieuw Stadthuys met het „gevangenhuys te voltrecken, twelck zij voorhebbens zijn te maecken, vol- „gens de modellen daer van zijnde, ten ware bij onse subsidie van tweeduysent „guldens ende den hersteen, hier bij actens in dato den XXVe en XXVIe „Novembris lestlede vergunt met noch seeckere somme geliefde te augmen- „tere t'welck aengemerckt, Soo ist, dat wij uit speciale gratie ende gunste „die wij de Ingesetene van onse voorz. Stede ende heerlicheyt van den „Clundert zijn toedragende, boven d'voorz. Tweeduysent guldens ende den „hertsteen, alsnoch tot subsidie van den bouw van t voorz. Stadthuys ende „gevangenhuys hebben geaccordeert, als wij accorderen bij deze de Somme „van drye duysent car. guldens te betalen uytte incompsten van desen Jare „XVIc een ende twintich, ende van den toecomenden Jaere XVIc XXII. „Ende dat op expresse voorwaerde dat die van de Magistraet onser Stede „van den Clundert acte sullen depescheren, waerbij zij luyden vervangende „de Borgeren ende inwoonders beloven het voorz. Stadt ende gevangenhuys „naedat het gemaeckt sal zijn, nu ende alle toecomenden tijden int geheel, „geen parthyen uitgesondert, in behoorlijcke reparatie ende staet te onder- „houde mitsgaders ons ter saecke vant opbouwen vant voorz. gevangenhuys „nyet wijder ofte vorder sullen molesteren. Ende dit alles onder het beste „verbant ende verseeckerheyt. Welcke acte gelevert sijnde, Ordonneren wy „onsen Rentmeester vande domeynen van Nyervaert de voorz. somme van „drye duysent guldens op de voorn. termynen te betalen, Ende mits over- „brengende dese met quitantie, zal hem Rentmeester d'voorz. somme van „drye duysent guldens in Reeckeninge geleden worden. Gedaen in s Graven- „hage den XVden May XVIc XXI, Ende was onderteekent MAURICE DE NASSAU, „gecachetteert met t'Cachet van zyn V. Gen. onder opgedruckt in rooden „wassche. Lager stont: Ter ordonnantie van zyn V. G. onderth. P. DE „JONGHE.

„Gecollationeert jegens d'originele acte ende ordonnantie gedateert „ende onderteekent als boven.

„Is dese copie daer mede bevonden t accordere by my PIETERS. 1622."

Het antwoord daarop van het gemeentebestuur luidde als volgt:

„Alsoo wij Bailliu, Burgemeesteren, Schepenen ende Regeerders der „Stede ende heerlickheyt van Nyervaert aen zijn Vorstelycke Genade: den „Prince van Orangien onzen genadigen Heere onderdanichlyck hadden te „kennen gegeven ende geremonstreert, dat niet mogelijck en was het voor-„genomene nieuwe Stadthuys met de Cevanchenissen ende aencleven van „dien alhier op de groote volgens den bestecke ende modelle daer van zijnde, „bij ons voltrocken te connen worden, ten waere het subsidie vande Twee „duysent £ guldens beneffens den hartsteen bij sijnne V. G. by actens in „dato den XXVe ende XXVIe Novembris lestleden vergunt, noch mit zeeckere „somma van penningen souden mogen worden geaugmenteert en verbetert. „Ende dat zijn V. G. disponeren goedertierlyck op onse voorz. gedane „supplicatie, uit speciale gratie ende gunste d'Ingezetenen alhier toedragende, „boven d'voorz. Tweeduyssent guldens ende den gemelden hardtsteen, alsnoch „tot subsidie van den bouw vant voorz. Stadthuys ende gevangenhuys heeft „geaccordeert de somma van drye duysent £ guldens, te betalen uitte Incomp-„sten der domeynen van desen jaere XVIc een ende twintich, en vanden „toecomenden jaere XVIcXXII, onder expresse voorwaerden, dat bij ons „In den Name van de gemeene borgers ende Inwoonders acte soude worden „gepasseert, dat wij het voorz. Stadt, ende gevangenhuys, na dat het gemaeckt „sal zijn, nu ende in allen toecomenden tyden int geheel, geen parthyen „uitgesondert, in behoorlijcke reparatie ende staedt zouden onderhouden. „Ende dat wij zijn hoochgemelte V. G. ter saecke van het opbouwen vant „voorz. Stadt ende gevangenhuys niet wyder of te voorder en zullen moles-„teren, alles breeder naer inhouden van acte ende ordonnantie van sijn V. G. „in dato de XVe May lestleden onder d'voorz. clausulen ende conditien „gedepescheert. So ist dat wij Bailliu, Burgemeesteren, Schepenen ende „Regeerders voorz., willende in aller onderdanigz naercomen de resolutie „ende last van zyn V. G. In desen vervangende den borgeren ende inge-„setenen dezer Stede ende heerlicheyt, hebben belooft ende beloven bij dezen, „het voorz. Stadt ende gevangenhuys, na de voltreckinge van dien, nu, ende in „allen toecomenden tijden int geheel, geen parthyen uitgesondert, in behoor-„lycke reparatie ende staedt te blijven onderhouden. Mitsgaders zyn V. G. „vant opbouwen van dien niet wijders oft voorder tot desselffe schade te

„zullen molesteren. Daer vooren verbindende inden name van de voorz. „Gemeente alle d'ordinaire Incompste der voorz. Stede ende Ingesetenen „voorz. Bedanckende zyne V. G. vande liberale Gifte, zoo vande voorz. „penningen, als den hartsteen d'zelve syne Stadt tot chierate ende verbete- „ringe in dezen genadichlyck bewesen. Des toirconde hebben wy Bailliu, „Burgemeesteren, Schepenen ende Regeerders voorz. t'zegel ten saecke der „voorz. Stede ende heerlicheyt, hier onder opt spatium desen gedruckt. „Ende bij den secretaris dezer Stede en heerlicheyt van stadtswegen met „zijnne gewoonlijcke singnatuyre over ons laten bevestigen op huijden „XVIIde Juny 1621."

Uit een en ander blijkt dus ten duidelijkste, dat Prins MAURITS zijne bijdrage voor den bouw van het raadhuis slechts heeft verleend onder de speciale „voorwaarde het gebouw „nu ende in allen toecomenden tijden int geheel, geen „partheyen uitgesondert, in behoorlijcke reparatie ende staedt te blijven onder- „houden."

Het gemeentebestuur van Klundert heeft na rijp beraad deze bezwarende voorwaarde aangenomen, waardoor o. i. een soort van servituut op het raadhuis werd gevestigd; wij zijn van meening, dat aan de akte van 17 Juni 1621 ook thans nog bindende kracht moet worden toegekend en dat ook heden nog op het gemeentebestuur van Klundert de verplichting rust om het raadhuis niet slechts in zijn geheel, maar ook in zijne onderdeelen, in goeden staat te onderhouden. Er kan dus geen sprake zijn van eventueele moderniseering of ingrijpende verandering van dit fraaie stadhuis en, mocht dit te eeniger tijd een geschilpunt worden tusschen Rijk en gemeente, dan twijfelen wij niet aan den uitslag van eene rechterlijke beslissing.

Een soortgelijk doch meer algemeen bekend geval betreft den verguld zilveren beker, die berust op het stadhuis te Veere en door het gemeentebestuur niet mag worden vervreemd, omdat keizer MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK hem in 1551 onder die voorwaarde aan de stad heeft ten geschenke gegeven.

Nog vóórdat de gelden voor den bouw waren verkregen, werd met bekwamen spoed een nieuw bestek met „modellen" (teekeningen) ontworpen en eene afzonderlijke omschrijving gemaakt voor de bewerking van den hardsteen, waarna tot de aanbesteding kon worden overgegaan. Dag en uur werd bepaald en daarvan werd de volgende openbare kennisgeving gedaan:

„Men laet bij desen weten dat die vande Magistraet der Stede Nyer- „vaert gesegt den Clundert op saterdag eerstcomende den XIIIe marty 1621 „sullen besteden een nieuw Stathuys lanc stijff LX voeten breet XXX voeten

„binnensmuurs, zoo uwe gadinge heeft t selve aen te nemen, die comen ten „voorz. dage binnen de voorz. Stede smorgens de clocke thien uuyren aen- „hooren de bestecken, ende doen hier prouffyt."

Ten einde aan deze aanbesteding grootere ruchtbaarheid te geven, vertrok de rentmeester in het begin van Maart op last van het gemeentebestuur met de bestekken voor het nieuwe raadhuis naar Dordrecht, Rotterdam en Delft, om met eenige Mrs. timmerlieden en metselaars over de aanbesteding te spreken en hen tot mededinging uit te noodigen. Daarna reisde genoemde heer naar den IJssel, waar hij van BRANT PIETERSZ. te Woerden alvast 350000 stuks „IJsel-backsteen'' kocht „tot twee gulden zes stuyvers het duysent"; voor reis- en „teer-costen", alsmede voor eenige kleine uitgaven, aan Mrs. timmerlieden en metselaars gedaan, ontving hij blijkens door hem ingediende nota XX £ 1 schelling.

Op 31 Maart had werkelijk de aanbesteding plaats, doch niet van het geheele werk maar van het hout- en metselwerk afzonderlijk; uit de verdere verhandeling blijkt echter dat het werk niet werd gegund.

Eerst den 17en Mei 1621, dus nadat door de akte van 15 Mei tevoren zekerheid verkregen was, dat Prins MAURITS zijne bijdrage verhoogd had, werd het bestek met den aannemer PIETER JANSZ. MEERMANS, timmerman te Klundert, geteekend. De aannemingssom, met inbegrip van de bewerking van den hardsteen, bedroeg 8900 £ guldens tot XL grooten het stuk, waarvoor tevens de materialen moesten geleverd en het heiwerk verricht worden. Het verwerken van den hardsteen was reeds vroeger (4 Maart) onderhands gegund aan Mr. MELCHIOR VAN HARBACH, steenhouwer te Breda, voor de som van 700 £ guldens, eveneens tot XL grooten het stuk.

Als van zelf komt bij ons de gedachte op, wie toch wel de bouwmeester mag zijn van dit merkwaardige stadhuis!

De naam van dezen bekwamen meester wordt in geen enkele oorkonde vermeld; toch staan ons enkele gegevens ten dienste, die ons op het spoor kunnen brengen van dezen man, die zich zóó bescheiden op den achtergrond heeft gehouden, dat zelfs zijn naam aan het nageslacht is onbekend gebleven.

In de gemeenterekening komt nl. onder de uitgaven een bedrag voor, dat is uitbetaald aan den gemeente-secretaris HENDRICK PIETERSZ. en den Burgemeester CLAES MARCUS o. a. als vergoeding voor reiskosten naar Breda „om mit „den Bouwmeester van zijn V. G. de besteken voorts te arresteeren en die pa- „troonen te maken."

Wij zien hier dus uit, dat de architect van het raadhuis te Klundert de bouwmeester is geweest van Prins MAURITS en dat deze waarschijnlijk te Breda

woonachtig was. Wanneer we nu weten, dat de steenhouwer MELCHIOR VAN HARBACH eveneens te Breda woonplaats had en dat aan hem, veel vroeger nog dan aan den hoofdaannemer PIETER JANSZ MEERMANS, toezegging werd gedaan het werk, dat hij voor 700 £ guldens had aangenomen, te mogen onder handen nemen, terwijl bovendien zijne aanneming onderhands werd gegund, dan rijst bij ons de vraag, of genoemde MELCHIOR VAN HARBACH niet de bewuste bouwmeester van het raadhuis en van den Prins zou kunnen zijn! Te zijner tijd zullen wij nog eenige gegevens daaromtrent laten volgen, die de overtuiging zullen vestigen, dat ons vermoeden veel schijn van waarheid heeft.

Laten wij nu overgaan tot eene beknopte vermelding van hetgeen in het aangenomen bestek voor ons van belang kan worden geacht. Het bestek zelf luidt als volgt:

„Besteck van een nieuw Stadthuys mit de gevanckenissen wage ende „andere stucken daer onder, binnen zijne V.G. Stadt Nyervaert."

Het gebouw, dat in het oorspronkelijke bestek op 50 bij 30 Bredasche voeten, binnenwerks gemeten, ontworpen was, werd in het nieuwe bestek op 60 bij 30 voeten gebracht, zoodat het dus 300 Bredasche vierkante voeten grooter werd. De hoofdverdieping, die eerst uit twee localiteiten zou bestaan, krijgt nu drie indeelingen, nl. in het midden de vestibule of „voorzale", rechts (er voor staande) de raadzaal of „vergadercamer" en links de „weeskamer" en „secretarie", welke laatste vertrekken door een dwarsmuur van elkander zijn gescheiden. In het souterrain wordt onder de vestibule de gevangenis gemaakt, terwijl rechts de waag en links de cipierswoning worden aangebracht.

De zijgevels hebben in den top trappen en worden daarom gewoonlijk trapgevels genoemd; in dit bestek echter worden deze trappen door het woord „canteelen" vervangen en de topgevel in het midden van het voorfront draagt hier de benaming van „Vlaemschen gevel".

Heeft het stadhuis tegenwoordig slechts één trap met bordes, die naar de hoofdverdieping leidt, oorspronkelijk had het twee sierlijke hardsteenen trappen met bordes, zooals wij verder in het bestek lezen.

„Item voor tegens de Zale die comen sal int oosten tegens de strate „te maecken eene steyger dienende tot een peuye daermen die publicatie „ende affcondingen doen sal, hooch boven 't weylandt XI voeten, gelyck de „eerste verdiepinge, aen weder zijden mit blauwe steene trappen om op en „de af te gaan".

Hierna volgen eenige maten van deze trappen, die echter niet geheel en

al overeenstemmen met het bestek van den steenhouwer; wij zien echter, dat er behalve de steen voor het bordes 24 treden zijn geweest, plus nog twee treden om de voorzaal te bereiken. Dat deze dubbele trap rijk behandeld was, blijkt uit het volgend artikel in het bestek van den steenhouwer.

„Item de Architraeff ende Capiteelen op pylasters vanden steyger „alsmede op elck pedestal vande borstweer van de steyger opde decklijst „make eene Leeuw hooch 2¾ voete mit haer wapens voor haer tot believe „vande besteders, alsmede inde Frise van de borstweer make het wapen „van zijn Vorstelijke Genade soo groot het can vallen als aende Model te „sien is. Ende op de onderste pedestale op elck eene ronde bol: groot 10 „duym diameter".

Hieruit blijkt dus, dat de sierlijke dubbele trap, met pedestallen, leeuwen, bollen en met het wapen van den Prins versierd, door de tegenwoordige, minder schoone is vervangen.

Behalve dit hebben nog eenige wijzigingen aan het uitwendige van het raadhuis plaats gevonden; immers, zoo lezen wij, dat de aannemer zal gehouden zijn te maken vijf „dachveynster-kasyntgens" (dakvenster-kozijntjes), nl. twee aan de voorzijde en drie aan de achterzijde; de twee eerstgenoemde zijn nog aanwezig, doch de drie aan de achterzijde zijn vervangen door één modern dakvenster. Verder zijn ook verdwenen de ijzeren kronen, die eertijds de schoorsteenen versierden, terwijl een venster in den z.g. Vlaamschen gevel dichtgemetseld is, ten einde aldaar onder eene kleine bekapping te kunnen aanbrengen eene klok, dragende het opschrift: „Solo Deo gloria — Anno 1732."

Inwendig is het raadhuis zeer eenvoudig uitgevoerd en hebben betrekkelijk weinig veranderingen plaats gehad.

De gevangenis onder de vestibule, dus in het midden van het gebouw, had toegang door een poortje onder de dubbele hoofdtrap in het voorfront en door eene deur midden in den achtergevel. Aan deze gevangenis, die thans nog dienst doet als arrestanten-lokaal, is zeer veel zorg besteed. Nauwkeurig is de geheele bouw daarvan in het bestek omschreven; de kozijnen, de deuren met sloten en gehengen, de tralievensters, de met hout bekleede wanden en de „oversoldering" zijn alle van zware afmetingen.

Van de waag wordt weinig vermeld, waarschijnlijk om de eenvoudige reden, dat er niet veel van te zeggen viel; dit lokaal was nl. slechts een groote ruimte met den toegang aan de korte zijde van het gebouw en is thans in verschillende vertrekken verdeeld.

De cipierswoning bevatte slechts twee localiteiten, die onder de weeskamer

en secretarie gelegen waren; ook hier zijn naderhand door het maken van bedsteden enz. eenige kleine wijzigingen aangebracht.

De hoofdverdieping is heden nog grootendeels, zooals zij van den beginne af geweest is. De Burgemeester, die vroeger met den Secretaris één en dezelfde kamer deelde, heeft thans de weeskamer in gebruik; de wenteltrap, die gedeeltelijk in de weeskamer, gedeeltelijk in de vestibule stond, is weggebroken, hetgeen vermoedelijk is geschied bij de verandering van bestemming van weeskamer in Burgemeesterskamer; een moderne trap werd daarop in de vestibule geplaatst en met schotwerk aan het oog onttrokken, doch deze ontsiert met het in de nabijheid staande privaat en de hoogst moderne bodekamer de overigens flinke ruimte.

Wij treffen in het bestek meermalen technische uitdrukkingen aan, die tegenwoordig niet meer in zwang zijn; sommige zijn echter zoo kernachtig, dat wij het wel de moeite waard vinden er hier enkele van te vermelden. Het leggen van ribben wordt genoemd „t'overribben", het leggen van een vloer „t'oversolderen", terwijl eene raveeling „raveelhout" heet. „Vlyerbalcke" en „vlyergebynden" beteekenen vlieringbalken en vlieringbinten; „cromstijlen", „blockeels" en „carbeels" zijn woorden, die heden nog in gebruik zijn. Verder lezen wij, dat op de vlieringbinten twee „schaerbinden" moeten komen en dat op de bovenste „schaerbalcke" moet worden verwerkt op elk „een maeckelaer onder inde schaerbalcke en boven inde naelt met pinnen en gaten." Ook wordt voorgeschreven „de cappe aan wederzijde aff te spanne" met goede grenen „spannen", welke gezaagd moeten worden van goede grenen balken, „niet vierich oft root sijnde". Wat onder „wintbande" en „stormbande" moet verstaan worden, is duidelijk genoeg, doch de benaming „haspelbande", die boven in den nok moeten worden aangebracht, is minder bekend.

Eene opsomming van alle in het bestek voorkomende vreemde woorden en benamingen zou ons te ver voeren. Wij kunnen hiermede volstaan en zullen het bestek nu verder op den voet volgen; we zien dan onder het hoofdstuk „Heywerck", dat zoowel de fundeering der binnen- en buitenmuren als die van de pui rust op een paalfundeering, waarvan de palen XIIII of, zoo dit vereischt wordt, XVI voeten lang zullen moeten zijn en wel van grenenhout, aan het dikke einde zwaar „V ende VI duymen"; zij moeten overeenkomstig de teekening zijn verdeeld en met een vloer worden gedekt.

Laten we niet stilstaan bij de hoofdstukken „IJzerwerk" en „Leiendak", maar liever eens nagaan, op welke wijze de betaling der aannemingssom zou geschieden. Daaromtrent lezen wij, dat aan den aannemer PIETER JANSZ. MEERMANS zal worden betaald:

Eénduizend gulden, zoodra hij om materialen zal zenden;

tweeduizend gulden binnen den tijd van zes weken, waarvan echter zal gekort worden de voorgeschoten prijs van de steen, kalk, arbeidsloonen en van al het andere, dat ter zake van het aangenomen werk is afgesproken en verstrekt en in het bestek nader is omschreven;

éénduizend gulden bij de oplevering van alle hout- en metselwerken;

en voorts elk daaropvolgend jaar duizend gulden, totdat de geheele aannemingssom zal zijn voldaan.

Dit bestek is door Bailliu, Burgemeesters en Schepenen met den aannemer MEERMANS onderteekend.

Met MELCHIOR VAN HARBACH, aannemer van de hardsteenwerken, zijn minder formaliteiten in acht genomen; diens bestek is alleen door hem en den Secretaris PIETERSZ geteekend, hoewel het laatste artikel daarvan luidt:

„Aldus gedaen ende besteet bij die van de Magistraet der Stede „Nyervaert int bijwese van zijn V.G. Rentmeester. Toirconde desen bij den „Burgemeesteren uit laste vande Magistraet mitte voorz. aennemer geteekend „op huyde IV marty 1621".

Laatstgenoemd bestek schrijft voor, dat de plint om het stadhuis, uit blauwe steen vervaardigd, 138 voet lang en 5 kwartvoeten hoog moet worden; ook van de reeds boven genoemde treden van Naamsche steen, die naar het bordes voor den hoofdingang leiden en waarvan ook in het bestek van den hoofdaannemer melding wordt gemaakt, zijn alle maten opgegeven, onder bepaling, dat zij moeten worden „gewrocht mit 1 ronde welle gelyck hier in Margine aengeweze is." (In de marge is een schetsteekening aangebracht.)

In hetzelfde artikel, waarin de treden worden behandeld, wordt in de volgende bewoordingen het maken van het beeld der Gerechtigheid in den top van den gevel voorgeschreven: „ende maecke boven op de Lijste een Niesse „met haer ciraet om een Figuer van Justitia in te moge setten welcke Figuer „sal hooch zijn 4 voeten van goeden bremer steen."

De banden, die tegen de kozijnen aanloopen, heeten in het bestek „de Specklagen die aen dit werck sullen worden gebruyckt tegen de ooren vande kasijne." Verder moet de aannemer ook leveren de formeelen boven de kozijnen van den voorgevel „heel cierlijck met sijn compartimenten gelijck inde modelle te sien is alles van goeden benteimer steen." Boven alle kozijnen moeten bovendien „boochspecke" worden aangebracht van af de „strecklage", terwijl den aannemer op het hart wordt gedrukt er voor te zorgen „alle de slotstucke te wercken met een punct oft cussen al naerde eijsche van sulcke werck." Ook moet

hy maken en leveren „alle de togen en de clauwen tot den vlaemse gevel hooch ende breet naer de eysche, dick een steen, om een halven steen binne te stellen. Ende voorts alle de piramide, potten ende bollen Fronterspitsen, Croonemente, Lijst, architrave, Schelpen, Datum, tafelen, Pedestalle, conform het model, de Lijst op t minste dick 4½ duym".

Ten slotte zij nog vermeld, dat de aannemer moet leveren 32 voet lijsten ter dikte van 6 en ter breedte van 17 duim, waarin van boven eene goot voor het dakwater moet uitgehouwen worden. Zooals wij zien, heeft dus het raadhuis oorspronkelijk alleen aan de voorzijde eene steenen goot gehad, welke — wij zullen dit later aantoonen — door de tegenwoordige vervangen is. Ook de vorsten waren eertijds van steen en een in het bestek opgenomen schetsje licht de bedoeling van den ontwerper nader toe. De lijsten, die de schoorsteenen dekten, zijn thans ook verdwenen.

De aannemingssom ad zevenhonderd £ gulden tot XL grooten het stuk, waarvoor dit werk aan den steenhouwer onderhands werd gegund, zou worden uitgekeerd: één derde als de eerste verdieping van het gebouw zal zijn opgemetseld, één derde bij het in gebruik nemen van het raadhuis en de rest binnen een jaar daaropvolgende.

In het kort samengevat is de begrootinng van het stadhuis als volgt:

Houtwerken		£. 3300
Arbeidsloon van het metselwerk		„ 925
Bewerking van den hardsteen		„ 700
400,000 steenen (met vracht en onkosten)		„ 1200
130 hoet (maat) kalk, de onkosten inbegrepen		„ 520
Zand		„ 100
Leiendak (met het lood en de nagels)	±	„ 1000
IJzerwerk (met de sloten)	±	„ 450
Graafwerk en vloeren		„ 100
Houtwerk, stellages en arbeid aan steenen enz.		„ 120
		£. 8415

Zooals wij later uit de rekening van den gemeente-secretaris voor schrijfloon van de bestekken zullen zien, is het hout- en metselwerk afzonderlijk aanbesteed, doch niet gegund.

Voor het houtwerk werd op 13 Maart 1621 als volgt ingeschreven:

PIETER JANSZ. MEERMANS	£. 3700	£. 3600
JAN JANS MEERMANS	„ 3900	„ 3700
PIETER JANS MEERMANS DE JONGE	„ 3400	„ 3300
PIETER CORNELIS VAN WILLEMSTAT	„ 3800	„ 3800
CLAES CLAESZ KURFF	„ 3900	„ 3800
ANTHONIS VAN DYCK en b(broeder?)	„ 5000	„ 4500
GILLIS STIERMAN	„ 4200	„ 3900
ANTHONIS ZACHARIAS BLOK	„ 3200	„ 3150
ADRIAEN CORNELIS CRUYSKERK	„ 3900	„ 3700
SYMON CORNELIS VAN DELFT	„ 3850	„ 3800

Voor het metselwerk waren slechts vier inschrijvers. nl.:

ADRIAEN THOMAS EN FRANS DE HAL	£. 775	£. 750
JAN PIETERSZ van Delft	„ 1250	„ 1250
LIEVEN HUYB van Dordt	„ 1000	„ 925
JACOB FRANSZ. BUS Breda	„ 1050	„ 980

Behalve het bedrag, waarvoor de bouw van het raadhuis aan de vroeger genoemde aannemers was gegund, heeft men nog een som van 624 £ voor bijkomend werk moeten uitgeven, hetgeen blijkt uit eene „Declaratie van Buytenwerken bij PIETER JANSZ. MEERMANS gemaeckt boven den besteke vant nieuwe bestede werck van den bouw vant Stathuys mit kennisse ende laste van die van Magistraet."

Dit bijkomend werk omvat o.a. het maken van „cardousen" aan de oostzijde van het dak, met ijzerwerk en verder toebehooren, het leveren en plaatsen van het ijzerwerk der waag met twee ijzeren gordingen, alsook het leveren van 178 palen ter lengte van XXI en XXII voet in plaats van XIV voet, zooals in het bestek voorgeschreven was, omreden „den gront niet suffisant en was"; voor dit laatste rekende de aannemer 60 £ meer.

Verder werden onder de gevangenissen, waarschijnlijk om ontvluchting door ontgraving te voorkomen, twee gewelven gemetseld en de muren van het raadhuis, door het verhoogen der kozijnen, 1½ voet hooger gemaakt dan men oorspronkelijk voornemens was, waarvoor 140 £ in rekening werd gebracht.

Ook de aannemer MR. MELCHIOR VAN HARBACH heeft, zonder inbegrip van eene „vereeringe" aan zijne „huysvrouwe", eene extra-rekening ingediend van 164 £ XII schellingen, eveneens ter zake van werken buiten het bestek gemaakt en geleverd, te weten: voor het veranderen van het wapen van Zijne Vorstelijke Genade, voor het maken van drie paar posten aan de schouwen, voor het vergrooten van het beeld der Gerechtigheid, alsmede voor eenige kleinigheden, in zijne declaratie nauwkeurig omschreven.

Tijdens den bouw van het raadhuis zijn verschillende betalingen gedaan door den Burgemeester, die daarvoor aangewezen was, niet alleen aan de beide aannemers, maar zelfs aan hun werkvolk; deze uitgaven werden natuurlijk later den aannemers op hunne aannemingssom gekort. Twee registers, anno 1621 en 1623, dragende het opschrift „Reeckeninge Matheus Egbertsz. Burgemeester van den ontfanck ende uitgaaff concernerende den bouw vant nieuwe Stathuys binnen dese Stede Nyervaert", geven ons hierin een duidelijken blik.

Het register van 1621 vermeldt op de eerste plaats de ontvangsten en daaronder zien wij achtereenvolgens geboekt de subsidiën van Prins MAURITS, de eene groot £. 2000, verleend bij akte van 25 November 1620, de andere van £. 3000, geschonken bij akte van 15 Mei d.a.v. Daarna volgt een bedrag van £. 425, hetwelk de opbrengst is geweest der verpachting van den accijns van twaalf stuivers op de ton zwaar bier gedurende het jaar 1621, waarvan de gemeente-secretaris HENDRICK PIETERSZ. pachter is geweest, alsmede eene som van £. 700 als opbrengst der verpachting van den accijns van vier en twintig stuivers op de ton zwaar bier gedurende het jaar 1622, voor dat bedrag toegewezen aan een zekeren SEBASTIAEN VAN ALENBORCH.

Het totaal dezer ontvangsten bedraagt dus £. 6125, welke som in 1623 werd vermeerderd met een bedrag van £. 980 en 4 schellingen wegens de verpachting van den bieraccijns in dit jaar, zoodat de gezamenlijke ontvangsten voor den bouw van het raadhuis hebben bedragen £. 7105 en 4 schellingen.

Verder in dit register vinden wij eenige uitgaven als volgt verantwoord:

Het uitbetalen der drie eerste termijnen aan den aannemer MR. PIETER JANSZ. MEERMANS, tezamen een bedrag van £. 4000, hetgeen geschiedde op den 12en December 1622; toen ontving de aannemer slechts £. 45 16 sch. 6 pf., aangezien hij van tevoren op verschillende tijdstippen reeds 1446 £. had genoten en het overige aan verschillende personen was uitbetaald voor de levering van diverse materialen en werken. Zoo werd o.a. aan den steenhouwer MR. MELCHIOR VAN HARBACH £. 428 vooruit betaald, waaruit dus blijkt, dat de betalingen aan den steenhouwer onder de aannemingssom van MEERMANS zijn begrepen geweest.

32 £. 10 sch. wegens bedongen loon voor het graven der fundeering;

9 £. aan ZACHARIAS BLOCK ter zake van strijkgeld voor het inzetten van het aanbestede werk;

7 £. 8 sch. aan HENDRICK CLAEZ en PIETER DE METSER voor het dragen van de witte en blauwe steen in de loodsen;

164 £. 12 sch. aan MR. MELCHIOR VAN HARBACH voor bijkomend steenhouwwerk, dat in het bestek niet was vernoemd;

15 £. 4 sch. aan den slotenmaker DIRCK AERTSZ. voor het maken en leveren van ijzeren kronen op de schoorsteenen van het gebouw;

3 £. 18 sch. aan THONIS NOREN voor het vervoeren van eene partij hardsteen van Breda naar Nijervaert;

17 £. 18 sch. aan CORSTAEN PIETERSZ. voor het leveren van twee schuiten zand op het plein voor het raadhuis;

12 £. 6 sch. idem voor eene schuit schelpzand;

3 £. 14 sch. aan JACOB JACOBSZ. wegens verteerkosten van den steenhouwer, die hem gezonden was om behulpzaam te zijn bij het frijnen van den hardsteen;

16 £. 14 sch. aan den steenhouwer JAN ADRIAENS voor het vergulden van de beeltenis van de Gerechtigheid, staande in den voorgevel van het raadhuis, alsmede de twee leeuwen en de beide koperen schalen met de balans.

Verder zien wij, dat ten huize van den rentmeester der stad verschillende verteringen zijn gedaan door de steenhouwers, metselaars enz., die met de Magistraten sommige buitenwerken hebben vastgesteld, het bestek „oversien" en het houtwerk hebben opgenomen; aldaar werden voor een en ander dan ook herhaaldelijk fooien uitgekeerd.

Als strijkgeld voor het „insetten" van het metselwerk ontving de metselaar MR. ADRIAENS THOMASZ. 4 £. 5 sch., terwijl de rentmeester der stad 6 £. heeft gekregen als strijkgeld bij de verpachting van den accijns op het bier.

Ook blijkt nog, dat de echtgenoote van den aannemer MELCHIOR VAN HARBACH, zooals van tevoren geconditioneerd was, met medeweten van Heeren Magistraten tweemaal een „doublen" gouden rijder ter waarde van 11 £. 6 sch. heeft ontvangen wegens veranderingen in het door haren man aangenomen hardsteenwerk.

De knechten in de werkplaats van MR. MELCHIOR kregen volgens afspraak als fooi eene halve ton bier, die met den accijns 3 £. 11 sch. heeft gekost.

Op 18 April 1621 wordt aan twee soldaten 1£. 4 sch. uitbetaald voor het dragen van leien.

Dergelijke diensten door soldaten verricht treffen wij meermalen aan, terwijl ook menigmaal sprake is van het „vereeren" van fooien en van bier: zoo werd bijv. bij het leggen van de eerste lei op het leiendak een half vat bier geschonken, kostende zooals boven gemeld met de belasting 3 £. 11 sch.

Aan den timmerman JAN JANSZ. MEERMANS werd een bedrag van 51 £. 6 sch. uitgekeerd voor het maken van eiken banken in den tuin van den rentmeester, van waar de blauwe steen afkomstig was, alsmede voor het maken van eene papierkast met verschillenden „viercante layckens" zoowel op de secretarie als op de weeskamer en voor eenige tafels en banken. Bovendien ontving genoemde MEERMANS nog 54 £. 8 sch. voor het leveren en stellen van drie nieuwe bedsteden met afscheiding enz. in de cipierswoning onder het raadhuis.

Op den 28en October wordt aan LAURENS JORISZ. VORSTEN eene som van 2 £. 10 sch. betaald wegens reiskosten naar Breda, waarheen hij gezonden was om den steenhouwer aan te zetten tot meerder spoed bij de afwerking van den resteerenden hardsteen.

Toen de groote zerk voor het bordes op den 22en Januari van het volgend jaar was opgewonden, werd eene fooi van 2 £. 18 sch. gegeven en bij gelegenheid van het plaatsen van het beeld der Gerechtigheid ontvingen de metselaars en opperlieden, die hulp hadden verleend, eene belooning van 3 £. 17 sch.

Behalve verschillende kleine posten van vrachten vinden wij nog een afzonderlijken post van vrachten gedurende de jaren 1620 en 1621, groot 33 £. 14 sch.

De gemeente-secretaris HENDRIK PIETERSZ. heeft een bedrag van 46 £. 6 sch. genoten voor schrijfloonen, waarvan hij eene gespecificeerde declaratie heeft ingezonden. Daaraan ontleenen wij het volgende:

Ten eerste heeft hij geschreven en gemaakt een bestek voor een stadhuis met gevangenis, dat uit twee stukken bestaat en 50 voet lang is met een duplicaat daarvan voor Zijne Vorstelijke Genade. . . . . 2 £. 8 sch.

Daarna heeft hij gemeld bestek veranderd voor een stadhuis van 60 voet lengte, verdeeld in drie stukken, en hetzelve geschreven in twee deelen, ten einde het houtwerk en het arbeidsloon van den hardsteen afzonderlijk te kunnen besteden, een en ander op „XX bladeren compres mit de correctien ende veranderinge daer in gevallen" 3 „ 4 „

Van dezelfde bestekken heeft hij nog twee duplicaten gemaakt, om deze op den dag der aanbesteding op eenige plaatsen aan timmerlieden te kunnen toonen . . . . . 4 „ 16 „

Idem twee bestedingsbiljetten om op verschillende plaatsen aan te plakken („affigere") . . . . . 1 „ 4 „

Nadat de Magistraten besloten hadden van den geheelen bouw van het raadhuis één bestek te doen maken, ten einde zoowel het houtwerk, metselwerk, ijzerwerk en grondwerk als de arbeidsloonen tezamen en voor het geheel te kunnen aanbesteden aan een „souffisant" en goed aannemer, heeft vervolgens de gemeente-secretaris met „'s Heere" timmerman PIETER JANSZ. MEERMANS, „daerop gebesoigneert", een nieuw bestek gemaakt van het geheele werk, groot XXIII bladeren compres. Voor bewezen diensten en schrijfloon van het bestek met de daarin aangebrachte veranderingen ontving hij . . 5 „ 12 „

Na gunning van het werk aan PIETER JANSZ. MEERMANS in Mei 1621 heeft hij nog twee duplicaten daarvan gemaakt, het eene voor de stad en het andere voor den aannemer zelf . . . 6 „ 8 „

Ook van het bestek van den hardsteen, gegund aan MELCHIOR VAN HARBACH, heeft hij twee duplicaten gemaakt	1 £.	4 sch.	
Verder heeft hij nog geschreven en gemaakt: 9 copieën van ordonnantiën en octroyen van Zijne Vorstelijke Genade. . . .	1 „	16	„
2 Lijsten van de verbalen van al den blauwen en witten hardsteen om aan Z. V. Genade te „remonstreeren", waarmede hij twee dagen bezig is geweest en welke hij met den steenhouwer heeft „geresumeerd"	3 „	12	„
Op 17 Juni 1621 eene akte betreffende het onderhoud van het stadhuis, die hij „onder 't segel gedepescheert mit doubel ende tweemaal geschrevenen" heeft	1 „	4	„
Twee requesten aan Z. V. Genade betreffende het verzoek van het stadhuis met de gevangenissen en de octrooien . . .	2 „	8	„
Aan MELCHIOR VAN HARBACH, bouwmeester van Z. V. Genade, heeft hij op last van de Magistraten vereerd en betaald, wegens bewezen diensten bij het maken van het eerste „patroon" van het stadhuis, alsmede voor het helpen „ordonneren" van het bestek, een „doubel Jacobus"	12 „	10	„
Alzoo tezamen:	46 £.	6 sch.	

Uit deze lijst van betalingen blijkt ook nog, dat meergenoemde gemeente-secretaris met den Burgemeester CLAES MARCUS in November 1620 naar den Haag zijn geweest en aldaar van Prins MAURITS „geobtineert" hebben de eerste subsidie van tweeduizend gulden met de „gratuiten" van den hardsteen en het octrooi van 12 sch. op de ton zwaar bier; verder zijn zij nog naar Breda gereisd om met den bouwmeester van Zijne Vorstelijke Genade de bestekken vast te stellen en de teekeningen te maken. Behalve deze hebben zij tezamen nog eene reis gemaakt, omdat de rentmeester „refuseerde" den hardsteen te laten volgen. Voor een en ander hebben zij 60 £. in rekening gebracht.

Wegens zijne reizen naar Dordrecht en Rotterdam in het belang van de uitgeschreven aanbesteding, hiervoor reeds vermeld, benevens voor zijne reis naar den IJssel tot het aankoopen van de benoodigde steenen, alsmede voor zijne bemoeiingen, administratie en toezicht op het werk, wordt aan den rentmeester der stad een bedrag van 75 £. uitgekeerd, terwijl hij bovendien voor eene dergelijke reis in Maart 1621 eene som van 20 £. 1 sch. ontvangt.

Nog vinden wij in dit register ten name van den gemeente-secretaris een post van 12 £. wegens verricht schrijfwerk.

In het tweede register komen voor de uitgaven gedurende het jaar 1623;

behalve eenige betalingen aan den aannemer MELCHIOR VAN HARBACH, alsmede enkele andere posten van geenerlei beteekenis, zien wij dat aan HERMAN JANSZ., „glaesmaker", [1]) is betaald eene som van 58 £. voor het „coleuren ende olyverwen" van alle vensters en deuren van het nieuwe stadhuis met „doubel groenverwe ende van binnen met gheel ende swart", voor het schilderen van het wapen van Zijne Vorstelijke Genade in den voorgevel „mit zijn behoorlijcke coleuren en quarthen affgeset", alsook voor het blauw verven van eenige banken en tafels in dit gebouw.

Uit door hem ingediende declaratiën blijkt, dat ook al het glaswerk in het stadhuis door hem geleverd is; daarvoor heeft hij op 8 Maart 1622 ontvangen een bedrag van 67 £., gespecificeerd als volgt:

Voor de levering en plaatsing van 19 glazen op den zolder en in de gevels, makende tezamen 268 voet à $2^1/_2$ schelling per voet . .	33 £.	10 sch.	
Voor het aanbrengen van 5 glazen in de voorzaal . . .	12 „	10 „	
Voor 10 glazen in de cipierswoning	17 „	10 „	
Voor 2 glazen in de waag	3 „	10 „	
Totaal:	67 £.		

Op de hoofdverdieping zijn echter eenige ramen voorzien van gebrandschilderd glas, hetwelk eveneens in 1622 is geleverd; genoemde „glaesmaker" HERMAN JANSZ. ontving daarvoor op 10 November van dit jaar een bedrag van 176 £. 5 sch.

Hiervoor maakte en plaatste hij het navolgende:

4 glazen voor het „stoppen van een kruyscazijn" op de vergaderkamer van het nieuwe stadhuis binnen de stad Niervaart, „daer inne gestelt zijn de wapens van Zijne Vorstelijcke Genade den Prince van Orangien", alles van goed Fransch glas en afgezet met de „coleure ende cierate naer behooren" tezamen kostende 44 £.;

4 glazen voor een dergelijk kruiskozijn, waarin is aangebracht het wapen van Zijne Excellentie „Prince Henry de Nassau", eveneens voor den prijs van 44 £.;

4 glazen in een dito kruiskozijn op meergenoemde vergaderzaal met de wapens van de EdelMogende Heeren Staten van Zeeland, kostende 46 £.;

8 glazen „boven de vijer die vereert zijn" op de weeskamer, tezamen groot 136 voet, kostende 17 £.;

---

1) In 1618 was in de kerk te Klundert een zekere CLAES JANSZ. WIJTMANS, „glaesschrijver" uit Rotterdam, werkzaam, die aldaar een glasraam plaatste, door Burgemeester en Magistraten van Rotterdam ten geschenke gegeven. Wij zien dus, dat in het raadhuis een ander persoon met dit werk is belast geweest.

10 glasramen in de cipierswoning en 2 op de secretarie, tezamen ter grootte van 142 voet en voor den prijs van 17 £. 15 sch.; 5 wapens van de stad, gesteld in de glazen op de voorzaal, kostende per stuk 1 £. 10 sch., tezamen 7 £. 10 sch.

Wij hebben nu de voornaamste betalingen, door Burgemeester MATHEUS EGBERTZ. gedaan en in de beide door ons genoemde registers verantwoord, in het kort weergegeven en zien daaruit, dat eenige daarvan zijn geschied voor werken en leveringen, die niet in het bestek staan vermeld; immers, behalve het bijwerk van den aannemer MEERMANS en dat van den steenhouwer MELCHIOR VAN HARBACH, kwamen ook de ijzeren kronen op de schoorsteenen in de omschrijving van het werk niet voor. Volgens de akte van 25 November 1620 schonk Prins MAURITS den hardsteen, dien hij te Klundert had liggen, hetgeen echter niet overeenkomt met de verschillende vrachten, die herhaaldelijk betaald zijn voor het vervoer van den hardsteen, zoowel bewerkt als onbewerkt, van Breda naar Niervaart.

Verder hebben wij daaruit gezien, dat het beeld der Gerechtigheid met de twee koperen schalen en de balans, alsook de beide leeuwen op het bordes indertijd zijn verguld geweest; zoo ook, dat men meermalen gebrek heeft gehad aan werkvolk, zoodat de hulp van soldaten moest worden ingeroepen.

De gemeente-secretaris vereerde, zooals wij gezien hebben, aan MELCHIOR VAN HARBACH, den bouwmeester van Zijne Vorstelijke Genade den Prins van Oranje, een dubbelen Jacobus (12 £ 10 sch.) voor door hem bewezen diensten bij het maken van de eerste teekening van het stadhuis en voor het opmaken van het bestek; dit bedrag wordt den secretaris uit de gemeentekas gerestitueerd, zoodat wij moeten aannemen, dat deze vergoeding aan MELCHIOR VAN HARBACH van gemeentewege is verleend. Blijkt uit de door den secretaris ingediende declaratie ten duidelijkste, dat bedoelde MELCHIOR de ontwerper is geweest van het eerste plan van het raadhuis, met vrij groote zekerheid kunnen wij uit de verschillende gegevens, die wij aan de hand van authentieke stukken in deze studie hebben medegedeeld, aannemen, dat niemand anders dan Mr. MELCHIOR VAN HARBACH, steenhouwer te Breda, de ontwerper en, voorzoover het den hardsteen betreft, de uitvoerder is geweest van het stadhuis, dat het onderwerp dezer bespreking heeft uitgemaakt. Tot staving onzer redeneering brengen wij slechts in herinnering, dat Mr. MELCHIOR vóór alle anderen aannemer werd van de hardsteenwerken, die hem gegund werden zonder openbare inschrijving, dus onderhands; dat hij meermalen te Klundert werd ontboden ter bevordering van den goeden gang der werkzaamheden; dat de Burgemeester met den gemeente-secretaris eene reis naar Breda, waar Mr. MELCHIOR het beroep van

steenhouwer uitoefende, heeft ondernomen, ten einde met den „bouwer" van Zijne Vorstelijke Genade, zooals hij bij het aanbieden van den dubbelen Jacobus reeds genoemd werd, de bestekken vast te stellen en de „patronen" van het stadhuis te maken.

Absolute zekerheid omtrent dit punt bestaat echter niet.

Bij de bespreking der werken in natuursteen hebben wij gezien, dat de steenhouwer gedurende den bouw, die in 1623 werd voltooid, heeft moeten leveren 32 voet lijsten ter dikte van 6 en ter breedte van 17 duim, waarin van boven eene goot moest worden uitgehouwen, om het dakwater op te vangen; deze aldus bewerkte lijsten vormden de steenen gootlijst tusschen den z.g. Vlaamschen gevel boven het bordes en de eindgevels van het gebouw. Zooals blijkt uit het door MEERMANS verrichte bijwerk, verkreeg de achtergevel eene houten goot op kardoezen. De steenen gootlijst had echter te geringe afmetingen, de daarin uitgehouwen goot bleek weldra onvoldoende, daar zij het dakwater niet verzwelgen kon, zoodat dikwijls overstorting plaats had. Dit was dan ook de reden, dat reeds 5 jaren later, op 4 Augustus 1628, het maken eener nieuwe goot, langs het geheele gebouw, rustende op 20 kardoezen [1]), werd aanbesteed; den 27en October d. a. v. is voornoemd werk door de stedelijke overheid „opgenomen en gepresen" en werd door den Burgemeester ADRIAEN FRANSZ. RUIBIJNS aan Mr. JAN ROMBOUTSZ, stadsleidekker te Delft, daarvoor eene som van driehonderd Carolus-guldens uitbetaald, zijnde dit de eerste termijn van de aannemingssom, terwijl de andere helft één jaar daarna zou worden uitgekeerd. Dit bijwerk heeft dus in 't geheel 600 Carolus-guldens gekost.

Wij hebben in den loop dezer verhandeling nu gezien:

dat het raadhuis door MEERMANS is aangenomen voor	£	8900	
dat het bijwerk van den timmerman heeft bedragen .	„	624	
idem van den steenhouwer . . . . . ±	„	164	
dat de nieuwe goot heeft gekost		600	Car. gld.
idem het glas in de ramen. . . . . ±	„	243	
terwijl het verschillend ander bijwerk zeker wel mag gerekend worden op meer dan	„	469	
Het geheele raadhuis heeft dus gekost meer dan . .	£	11000	

Uit deze berekening volgt, dat de algemeen verbreide meening, dat het raadhuis te Klundert een geschenk is geweest van Prins MAURITS, eene verkeerde

1) Thans zijn er 21 kardoezen.

opvatting is, aangezien de Prins ongeveer de helft in de kosten heeft bijgedragen, nl. £. 5000 in subsidiën van £. 2000 en £. 3000, plus den geschonken hardsteen.

Na de voltooiing van het gebouw hebben nog herhaaldelijk herstellingen aan het raadhuis plaats gehad, doch deze zijn van te weinig belang om nog nader besproken te worden. Deze reparatiën zijn vervat in de bestekken van de onderhoudswerken van gemeente-gebouwen, welke loopen tot het jaar 1794; wij vinden daarin geen melding gemaakt van de verandering aan de trappen en het bordes; wel worden eenige malen treden hersteld, doch dit betreft niet de wijziging der trappen, zooals deze heden ten dage zijn,

In Februari 1793 werd Klundert door de Franschen beschoten en gebombardeerd, bij welke gelegenheid aan menig gebouw schade is berokkend; o.a. brandde toen het arsenaal af en werd het dak der kerk beschadigd, doch het stadhuis schijnt den dans ontsprongen te zijn. Immers, in een bestek van 12 Juni van gemeld jaar betreffende het onderhoud der stadsgebouwen, (het eerste na het beleg der stad) vinden wij niets, dat eenig verband houdt met aan het raadhuis toegebrachte schade tengevolge van de belegering; wel is het echter bekend, dat de Franschen de schildhoudende leeuwen op het bordes hebben vernield en het Prinselijk wapen boven den hoofdingang hebben overgeverfd.

In den nacht van 19 op 20 September hebben eenige onverlaten uit haat tegen de toenmalige overheid niet minder dan 17 ruiten in den voorgevel van het raadhuis ingeworpen, waardoor helaas de geschilderde glasramen grootendeels werden vernield; eene premie van F. 50.—, uitgeloofd voor de ontdekking der daders, leidde tot geen resultaat.

Al deze bijzonderheden danken wij aan de omstandigheid, dat de Burgemeester H. L. VAN AYSMA en de gemeente-secretaris ELEMANS, toen de Franschen Klundert bezet hielden, met alle stadspapieren (dus ook het archief, dat op het raadhuis berustte) en de stadskas heimelijk naar elders waren afgereisd. Reeds vroeger had men getracht de voornaamste registers, documenten en bescheiden, tot de secretarie behoorende, te Ooltgensplaat op Overflakkee in veiligheid te brengen; zij waren daarvoor reeds op een aak overgebracht, doch moesten bij het verschijnen van vijandelijke troepen weer naar de stad teruggezonden en op het raadhuis worden ondergebracht.

Op den dag van heden verkeert het raadhuis, waaromtrent wij hier eenige bijzonderheden hebben medegedeeld, al hebben w. i. w. verschillende wijzigingen daaraan plaats gehad, toch nog in vrij goeden staat van onderhoud, hetgeen echter meer aan toevallige omstandigheden is toe te schrijven dan aan het feit, dat Prins Maurits zijne milde bijdrage voor deszelfs bouw verleende onder

ACHTERGEVEL VAN HET RAADHUIS TE KLUNDERT.

uitdrukkelijke voorwaarde, dat het gebouw te allen tijde in behoorlijken staat en reparatie zou worden onderhouden. De opvolgende gemeentebesturen waren mogelijk met deze contractueele bedinging van den Prins niet bekend en veroorloofden zich — misschien met de beste bedoelingen — wijzigingen, die het oorspronkelijk karakter van het gebouw schaadden. Wat hier ook van zij, wanneer wij ons voor den geest brengen de betreurenswaardige lotgevallen, die sommige andere historische gebouwen in den loop der tijden hebben ondergaan, dan mogen wij ons nog gelukkig achten, dat het raadhuis van Klundert zijn oorspronkelijken toestand zoo goed heeft behouden en aan eene jammerlijke bepleistering is ontkomen.

Thans echter, nu de aandacht is gevestigd op de verplichting, die de gemeente Klundert in 1621 bij authentieke akte op zich genomen heeft, mogen wij met grond verwachten, dat bij eventueele herstellingen aan dit fraaie historische raadhuis zoodanig zal worden gewerkt, dat het steeds meer en meer zijn oorspronkelijken toestand zal naderbij komen, opdat dan tevens zal worden voldaan aan de „conditio sine qua non", waarvan Prins Maurits het al of niet verleenen zijner subsidiën heeft afhankelijk gesteld; immers aan Hem, den grooten Stadhouder en roemruchtigen telg van het Vorstelijk Huis van Oranje, is dank en erkentelijkheid verschuldigd voor de milde bijdragen en den veelzijdigen steun, die het toenmalige gemeentebestuur van Klundert in staat hebben gesteld een raadhuis aan te vangen en te voltooien, waarop het nageslacht thans na bijna drie eeuwen nog met trots mag neerzien.

's-Gravenhage, Januari 1908.

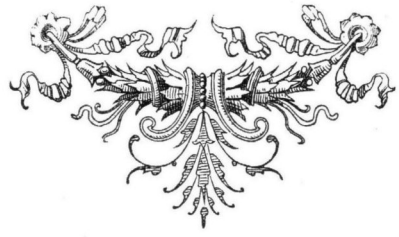

Inventaris van de goederen, nagelaten door Gillis Pandelaert, rentmeester van de Beierlanden,

MEEGEDEELD DOOR

MR. PETER VAN MEURS.

HET rechterlijk archief van Oud-Beierland bevat den inventaris van de nalatenschap van den rentmeester van de Beierlanden GILLIS PANDELAERT, van 3 Maart 1657. Behalve portretten van familieleden en aanzienlijke personen worden er eenige schilderijen van DROOCHSLOOT in vermeld. Ik laat hier het voornaamste deel volgen.

„Inventaris van alle de goederen, soo roerende als onroerende, bevonden in den sterffhuyse van za. d' heer rentmeester GILLIS PANDELAERT, gemaeckt bij Sr. GILLIS PANDELAERT, comijs ten comptoere van 't rentmeesterschap van de Beyerlanden, ende PIETER VERBURCHT, brouwer in 't Hart tot Utrecht, als getrout hebbende Joffrouw ANNA PANDELAERTS, ten overstaen van schout en schepenen van Out-Beyerlant, desen onderteyckent hebben opten III Martii ao 1657.

Eerst in de voorcamer.

Een ront schilderijken van de cruycinge onses zalichmakers Jhesu Christi.

Twee cleyne viercante bordekens van den voorn. rentmeester en sijn schoonvaders wapens.

Twee cleyne conterfeytsels van des rentmeesters huysvrouwen grootvader en grootmoeder.

Een ledekant met een behangsel, taeffelkleet en schoorsteenkleet, van geel en swart.

Een taefel.

Een contrefeytsel van den grave CAREL VAN EGMONT.

Twee schilderijen, een somer en een winter van JOOST DROOCHSLOOT.

Een oude schilderije van JERONIMUS.

Een schilderije van de doopinge van den Moorman.

Een contrefeytsel van Joffrouw ANNA L' HERMITE.

Een contrefeytsel van Joffrouw ABIGAIL MUYSENHOL [1]).

[1]) De vrouw van den overledene.

Een contrefeytsel van Prins MAURITS.
Een vergulde spiegel.
Drie albaster bordekens.
Een clavesimbel.
Een groot swart beslaegen coffer.
Een toeslaende geborduyrde stoel.
Een teenen vrouwe-craemstoel.

In 't voorhuys.

Drie rouwapens.
Een geweercas, daerinne vier roers, drie pistolen, twee helbaerden.
Een coffer met ijsere banden.
Een geschrijnwerckte kist.
Een glaese lantaern.
Een schilderije, wesende een bedelaersfeest.
Twee ronde schilderijkens van DROOCHSLOOT.
Een schilderije van Antwerpen.
Een wagenschotte banck.
Drie wagenschotte stoelen.
Een vergulde spiegel.
Een gestreept behangsel om de voetbanck.
Een voetbanck.
Vier vrouwestoelen.

In de middelcamer.

Een wagenschotte kas.
Een wagenschotte ledikant met een groen behangsel.
Een schilderije van de dopinge Christi.
Een bataille van DROOCHSLOOT.
Een schilderie van Jeptho.
Een taeffel met een taefelcleet.
Ses swarte stoelen.
Twee schabellen.
Een hangent casien.
Een out coffer.

In de ganck.

Een coopere lavoir.
Een tinne blaker.

In de groote camer.

De tapijten behangsels.
Een groen fluwele ledikant.
Een tapite sprey.
Een bouffet.
Seven gesteecke stoelen.
Een ebbe spiegel.
Twee coopere brantijsers.
Een conterfeytsel van den ouwen rentmeester JOHAN PANDELART.
Een contrefeytsel van Do MUYSENHOOL.
Een van Joffrouw ANNA L' HERMITE.
Een van de rentmeester GILLIS PANDELAERT selffs.
Een van de rentmeesters huysvrouwe Joffrouw ABIGAIL MUSENHOOL.
Een contrefeytsel van Prins MAURITS.
Een van een gravinne VAN SOLMS.
Een van de Heer VAN OSMAEL.
Een groote schilderie van 't mirakel van de twee viskens, van DROOCHSLOOT.
Een schilderie van Rachel.
Een taefel met een cleet.

In de salet.

Een groen behangsel rontsom de salet.
Ses groene stoelen.
Nog twee stoelen, heel out.
Twee contrefeytsels van de grave en gravinne VAN SOLMS.
Twee contrefeytsels van Keyser MAXIMILIAN en sijn Keyserinne.
Drie cleyne schilderijkens.
Een taefel met een groen taefelcleet.
Een achtkant taefelken.

Het overige is van minder belang. „In 't contoir" worden vermeld „twee ouwe schilderijen" en de boeken, gedeeltelijk gespecificeerd. „Op het thorentge" (het was dus zeker een aanzienlijk huis) bevonden zich:

Een amack ledekant.
Een taefel met een taefelcleet.
4 eycke bancken.
12 schilderijen van Roomse keysers.
Noch een schilderijken.
3 stoelen.

De „onroerende goederen" waren:

Een huys ende erve, staende op den Havendam alhier in Oud-Beyerlant.

Een huys ende erve, staende aen de Oostzijde van de Voorstraet in Oud-Beyerlant.

Onder de „Incomende schulden" komen verschillende schuldbrieven ten laste van inwoners van Sas-van-Gent voor.

MARIA PETITPAS, ECHTGENOOTE VAN JOHANNES WTENBOGAERT.
Schilderij door M. Jz. MIEREVELDT 1637,
bij Mevr. HOOFT GRAAFLAND—HOOFT GRAAFLAND VAN SCHOOTER VLIELAND te Utrecht.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h Gebr. Binger, Amst

DE VROUW VAN JOHANNES WTENBOGAERT

eene 17de eeuwsche „Bestemoer"

DOOR

DR. B. TIDEMAN JZN.

ET dien hier boven geplaatsten titel werd door SIMON EPISCOPIUS in een vertrouwelijken brief aan PETRUS CUPUS van 12 Aug 1626 [1]) aangeduid de tweede vrouw van JOHANNES WTENBOGAERT, MARIA PETITPAS. Haar wensch ik aan de lezers van dit tijdschrift voor te stellen, omdat door haar de groote stichter onzer kleine Broederschap vier en dertig jaren lang met de kloekheid eener groote liefde is gesteund.

In de Groote Kerk te 's Gravenhage werd op 9 April 1606 het huwelijk ingezegend van JOHANNES WTENBOGAERT, hof- en veldprediker van Prins MAURITS, met MARIA PETITPAS, weduwe van FRANÇOIS AU BREBIS uit Wesel.

---

1) De brief is afgedrukt in het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*. Nieuwe serie, II. 1903, bld. 313 vlg. De datum der huwelijksvoltrekking bleef aan ROGGE onbekend en werd gevonden in het Oud-Archief van 's Gravenhage (ROGGE *Joh. Wtenbogaert*, II. 53). De eerste vrouw, ANNA VAN DEN BROECK, zal dus 1606 en niet 1607 gestorven zijn. Ook het verblijf van MARIA in Frankrijk, door ROGGE niet vermeld, blijkt uit de Brieven van WTENBOGAERT (II. bldz. 9, 14, 16, 17, 20, 123, 206—370. — die Haghe, Bijdrage en Mededelingen, 1903, bldz. 4—5.

WTENBOGAERT was bij MAURITS' veldtochten veel in Wesel geweest en met de weduwe AU BREBIS in kennis geraakt, die op zijne aanbeveling tijdelijk ROSAEUS herbergde. MARIA'S naam wijst op afkomst van Fransche Hugenoten, en zij zal met haar eersten echtgenoot, van wien zij twee dochters had, ook behoord hebben tot de Waalsche gemeente te Wesel, die nu niet meer bestaat. Het is mij niet mogen gelukken schriftelijke mededeelingen van die gemeente te verkrijgen. Daarvoor zou een persoonlijk onderzoek in de Weselsche Archieven noodig zijn. Een broeder van MARIA, DANIEL, diende in het Staatsche leger. Haar eerste echtgenoot schijnt omstreeks 1600 overleden te zijn.

De kinderen uit het eerste huwelijk waren WTENBOGAERT als eigen kroost, dat hij niet kreeg, lief; zijn oudste dochter stierf jong gehuwd; de andere, gehuwd met LINDEMAN, had eene dochter, als zij, JOHANNA genaamd, bij wier huwelijk, 19 October 1631, met AERNOUT VAN BEAUMONT, de stiefgrootvader tegenwoordig was. De grafstede van SIMON BEAUMONT bergde ook later MARIA'S lijk.

Natuurlijk betrok het echtpaar het huis op den Hofsingel te 's Gravenhage, dat aan den hofprediker door de Staten geschonken was. De buurt was niet vrij van overlast, waarom WTENBOGAERT in 1602 al beslag gelegd had op het erf over zijne woning, opdat niet allerlei gespuis er kroegen en speelhuizen zou bouwen, om dat „schandelijk regiment" te keeren. In zijn eerste huwelijksjaren liet de hofprediker het huis zeer opknappen en van een „duurzamen" nieuwen gevel voorzien, terwijl de tuin nieuw werd aangelegd. In 1613 vereerden de Staten-Generaal hem *f* 300 en een nieuw kruisvenster in zijn „salet", wij zouden zeggen zaal of salon. In dit venster stond het wapen der Generaliteit. Het huisgezin bestond behalve uit de twee echtgenooten ook uit eene zuster van MARIA, die haar bij de veelvuldige afwezigheid van WTENBOGAERT tot gezelschap diende. Den 8 Juli 1615 kocht MARIA, die eenig vermogen bezat, het huis naast WTENBOGAERTS woning, om te voorkomen, dat er een herberg in zou komen. De beekarm, die tusschen de huizen doorliep, werd overwelfd.

Toen WTENBOGAERT in 1618 na OLDENBARNEVELTS gevangenneming naar Antwerpen was gevlucht, werd het huis op eene nacht in Maart 1619 geplunderd. Met moeite redde MARIA eenige kostbare boekwerken en de zilveren voorwerpen, in vroeger dagen door de stadhouderlijke familie aan WTENBOGAERT vereerd. Het huis werd verbeurdverklaard en MARIA moest het met zuster, nicht, neef en een knecht verlaten. Een hoveling, een Schotsch officier, trok er in en na MAURITS dood, in 1625, werd de bewooner ROSAEUS, de felle vijand van WTENBOGAERT. Dit was zeer pijnlijk voor MARIA. ROSAEUS had alles aan WTENBOGAERT te danken; deze had hem als student een plaats bezorgd in het Statencollege, en toen hij daaruit bij een studentenoproer verwijderd was, hem toevertrouwd aan

de hoede van VORSTIUS te Steinfurt. Verder was door WTENBOGAERTS invloed hem een plaats verzekerd als predikant, en kwam hij ook door diens bemiddeling te 's Gravenhage in 1607. Hij werd toen met zijne kranke vrouw en zijn geheele gezin door MARIA in huis genomen. Hij had zich gunstig uitgelaten over de Remonstrantie, maar in Maart 1614 begon hij WTENBOGAERT te bestrijden, werd zijn hardnekkige tegenstander en bleef dit tot zijn dood in 1637. Toen hij in 1630 noode door dwang van Gecomitteerde Raden het huis ruimen moest bleek het, dat hij het zóó slordig bewoond had „alsof Mansvelders en Croaten er hadden huis gehouden."

MARIA liet haren gebannen echtgenoot niet los. In October 1618 ging zij hem te Antwerpen bezoeken in het huis van den heer VAN AST. In het laatst van 1620 en in het voorjaar van 1621 ging zij weder derwaarts. WTENBOGAERT meende dat dit een afscheid voor goed was. Maar in October 1622 verwachtte hij haar bij zich in Parijs, en die verwachting werd niet te leurgesteld. Van 1622 tot 1626 bleef zij bij haren man, die óf te Parijs óf bij Rouaan verblijf hield, en het in Frankrijk moeilijk had, omdat hij zich niet bij de Katholieke noch bij de Calvinisten, die in de synoden van Aix en Charenton den boventoon voerden onder de Fransche Hugenoten, kon aansluiten, terwijl bovendien het pestgevaar hen telkens van de eene plaats naar de andere dreef. Geen wonder dat de dood van Prins MAURITS in 1625 MARIA deed uitzien naar de mogelijkheid om naar Holland terug te keeren.

WTENBOGAERT zond MARIA 24 April 1626 naar den Haag met een aanbevelingsbrief aan zijn vriend en MARIA'S gastheer in vroeger tijden, NICOLAES VAN SORGEN, Advocaat bij het Hof in Holland. Zij moest het handschrift van WTENBOGAERTS levensbeschrijving bij den drukker VAN WOUW in de „Wilde Zee" bezorgen, na het zelf gelezen te hebben. Dit *Leven* liep toen niet verder dan tot het begin van WTENBOGAERTS ballingschap, en was door hem in Frankrijk opgesteld. WTENBOGAERT zelf noemt het „zijn particuliere legende"; het werd later in 1668 voltooid. Met MARIA gingen hare andere huisgenoten mede. Zij was met VAN SORGEN nu bezig in den Haag eene veilige schuilplaats voor haar man te zoeken.

Op 26 Sept. 1628 des avonds te 6 ure zette WTENBOGAERT te Rotterdam voet aan wal na een zeereis van Quilleboeuf af. Hij bleef er onbekend en verscholen, zóó zelfs, dat hij MARIA niet eens zijne komst meldde. Het was 1 October 1628, dat zij hem toevallig te Rotterdam ontmoette, toen zij van den Haag naar Utrecht reisde. Zij nam hem mede naar den Haag, waar zij hem niet kon herbergen in de woning die zij zelve naast het nu door ROSAEUS bezette oude huis bezat, omdat zij altijd nog vreesde voor de veiligheid van haren echtgenoot. Hij

woonde nu eens bij VAN WOUW in „de Wilde zee" of elders en schreef in zijn dagboek: „ik verwissel mijne woning".

Middelerwijl was MARIA druk bezig, in gesprekken met NICOLAAS CROMHOUT de onschuld van haren man te bepleiten. CROMHOUT was wel een van de rechters geweest, die WTENBOGAERTS vonnis hadden geveld, maar hij was nooit een drijver geweest, en persoonlijk niet tegen WTENBOGAERT gekant. Voor die tusschenkomst heeft WTENBOGAERT zijne vrouw in een brief, uit zijne schuilplaats in den Haag geschreven, hartelijk gedankt. De bedrijvige vrouw verdiende dus wel door EPISCOPIUS genoemd te worden: „de volhaestheyt selve" en gekenschetst als eene, van wie als zij voor iets niet te vinden was, bijvoorbeeld, zooals het spreken met Prins FREDERIK HENDRIK, kon gezegd worden: „soo ist uyt". Zoo als men weet heeft WTENBOGAERT wèl brieven gezonden aan FREDERIK HENDRIK. Deze verklaarde hem geen gehoor te kunnen verleenen, maar hij verklaarde ronduit, dat hij zou zorgen, dat WTENBOGAERT niet gevat werd, en hij gaf den raad, dat de oude leermeester van hem voorzichtig zou zijn, en zijn tijd afwachten, als er wat meer welgezinden in de regeering zouden zijn. Den brief, dien WTENBOGAERT hem schreef, wierp hij in het vuur. Toch verlangde hij de wenschen van WTENBOGAERT te kennen. Maar de daden van den Prins bleven uit. MARIA nu zat niet stil en verkreeg 26 Nov. 1629 van Gecommitteerde Raden „redemtie van de helft zijner huijsinge in confiscatie genomen ten behoeve der grafelijkheyt". Van de andere helft verkreeg zij tegen een jaarrente van *f* 125 van Schepenen der stad 's Gravenhage vrijdom van een hoofdsom van 2000 carolusguldens. Daarvoor werd eene hypotheek aangegaan op 29 Dec. die op het huis staan bleef. Die som was 1634 afgelost. Eene volledige opheffing der verbeurdverklaring durfde men in 1629 nog niet aan. Nu kon door MARIA'S toewijding WTENBOGAERT weder zijne studeerkamer betrekken, met zijne boekerij om zich heen. Maar de dagen van MARIA waren geteld. In 1634 werd zij ernstig ongesteld, en hoewel zij herstelde, bleef het toch sukkelen. In 1637 schilderde MIEREVELT haar beeltenis, maar de dood van de vrouw van VAN SORGEN, JANNETJE DE RYCK, tastte haar zenuwgestel aan, en 23 April 1640 kwam het einde. WTENBOGAERT was diep geschokt. Hij overleefde haar nog ruim vier jaren. Het lijk werd begraven in de Kloosterkerk, in de grafstede van SIMON VAN BEAUMONT. Zij liet WTENBOGAERT een kapitaal na van *f* 18500. Bij haar leven heeft zij, zooals WTENBOGAERT schrijft, haren echtgenoot „van het hare onderhouden", en dit was niet alleen in geld, maar ook door toewijding, door den moed levendig te houden. Door als zijn pleitbezorgster op te treden, heeft die vrouw als „beste-moer" der Broederschap een schoonen arbeid goed volbracht.

Rembrandt's verwanten in Oost-Indië

DOOR

DR. JOH. C. BREEN.

IN den eersten jaargang van „Oud-Holland" is door Mr. A. D. DE VRIES Azn. een artikel gewijd aan REMBRANDT's dochter CORNELIA VAN RIJN en haren echtgenoot CORNELIS SUYTHOF, waarin o.a. wordt verhaald dat beiden kort na hun huwelijk in 1670 naar Oost-Indië zijn vertrokken, dat SUYTHOF te Batavia „cipier van de burgergevangenisse" is geweest, en dat vóór 1686 aan het echtpaar een zoon werd geboren. Reeds in den Navorscher van 1858 [1]) was medegedeeld, dat in de doopboeken der Gereformeerde Kerk van Batavia twee kinderen uit SUYTHOF's huwelijk met CORNELIA VAN RIJN zijn ingeschreven, en wel REMBRANDT, als op den 5den Dec. 1673, en HENDRIC, als op den 14den Juli 1678 gedoopt. Meer was er tot dusverre over REMBRANDT's familie in Oost-Indië niet bekend. Onlangs ontdekte ik in het archief der Amsterdamsche Weeskamer het een en ander, dat ik hier wil mededeelen.

Den 8sten December 1685 zonden Weesmeesteren van Batavia aan hunne Amsterdamsche collega's de copie van een request, hun aangeboden door „CORNELIS SUYTHOFF, cipier van de stadsgevangenis". In dit request verklaart SUYTHOF

---

[1]) Navorscher 1858, blz. 282.

„hoe hem, suppliant, van wegens zijn moeders suster SARA HOOZEE zalr., in haer leven woonachtigh geweest zijnde tot Amsterdam, door overlijden van haar laatsten man JOANNES ASCUS zalr., een somme van elfhondert vijfentwintig guldens is aenbestorven, volgens twee originele brieven in datis 12 Juny, door desselfs oom JACOBUS HOOZE, en 20 May 1680, door zijnen neve JOANNES TAFFIJN, aen hem geschreven". Hij had daarop naar het vaderland geschreven en zijn verwanten verzocht dit geld te doen deponeeren ter Weeskamer van Batavia „voor zijn soontie REMBRANT SUYTHOFF, wijl het *een moederloos weesien* is, als een donatie inter vivos, uyt vaderlijke sught"; doch tot dusverre was dit niet gebeurd. Daarom riep hij nu de tusschenkomst van Heeren Weesmeesteren in, om door hunne medewerking „deselve erfportie, die eerst lange jaaren by d'Hr. HENDRICK BONTEMANTEL in consignatie geweest en daernae vandaar onder sijnen oom ADRIAEN TAFFIJN zalr met procuratie geraakt, doch nu in handen van eenen Sr. JAN GILLESZEN, diacon der Franse Gemijnte tot Amsterdam, berustende zy", te mogen ontvangen [1]).

Uit dit request blijkt ons, wat tot dusverre onbekend was, dat CORNELIA VAN RIJN geruimen tijd vóór 8 Dec. 1685 is overleden.

Het schrijven van Weesmeesteren van Batavia, met het request van SUYTHOF, werd ruim negen maanden later, 20 Aug. 1686, te Amsterdam ontvangen. Naar aanleiding daarvan werd JEAN GILLISZ. ter Weeskamer ontboden, waar hij den 21sten November een som van 894 gl. 7 st. opbracht, zijnde, na aftrek van eenige onkosten, het saldo van een bedrag van *f* 909.— dat hij van ABRAHAM VAN WOUDENBERGH had ontvangen [2]). Deze ABRAHAM VAN WOUDENBERGH was de tweede man van SUYTHOF's zuster MARIA, met wie hij in Juli 1682 getrouwd was [3]). Hij was door Schepenen geauthoriseerd om het recht van zijn uitlandigen zwager waar te nemen, en had in deze qualiteit voor hem, onder borgtocht van JEAN GILLISZ en JAN DE MORTIER, *f* 1049 geïnd, als deel van de opbrengst van een bij executie verkocht huis op de Keizersgracht, hoek Hartenstraat, dat had toebehoord aan ADRIAEN TAFFIJN. Van dit bedrag hield hij *f* 140.— voor zich, als vergoeding voor gemaakte onkosten, en bovendien vorderde hij nog eene som van *f* 83 : 17 : 8.

Den 14den December 1686 schreven Weesmeesteren van Amsterdam dit naar Batavia, zich bereid verklarende de te hunner kamer opgebrachte som over te maken, mits, ten genoege van de beide borgen, door SUYTHOF contraborgen werden gesteld [4]). Een jaar later, 10 December 1687, zond de Weeskamer van

---

1) Missive v. Weesmeesteren van Batavia, 8 Dec. 1685, Bijlage 14.
2) Weesboek 37, fol. 52.
3) Kerk-int.reg., 26 Juni 1682. 4) Minuutregister, 1679—1686, fol. 174 vo.

Batavia hierop een antwoord, dat in September 1688 te Amsterdam aankwam, en waarin zij namens SUYTHOF verzocht de buitensporig hooge kostenrekening, die door diens zwager was ingediend, door Schepenen te doen nazien, terwijl zij tevens berichtten dat de cipier „jegenwoordigh geen occasie tot het stellen van contraborgen" had. Doch het belangrijke van dezen brief ligt voor ons in de mededeeling dat SUYTHOF's zoon REMBRANDT, wien de penningen ten goede zouden komen, *innocent* was [1]). In een volgenden brief, waarin de Weesmeesteren van Batavia zelf zich bereid verklaarden als contraborgen op te treden, wordt nog nader medegedeeld dat de jonge REMBRANDT „door een siekte een swaer letsel aen sijn memorie (had) gekregen" [2]). Den 10den November 1689 werd dit laatste schrijven te Amsterdam ontvangen, en ruim een maand later ging er een brief naar Batavia, waarin bericht werd dat de Commissarissen van Kleine Zaken, aan wie de zaak door Schepenen was overgedragen, VAN WOUDENBERGH hadden veroordeeld om zich tevreden te stellen met de reeds genoten *f* 140.— en hem zijne verdere vordering hadden ontzegd [3]). De door VAN WOUDENBERGH ingeleverde declaratie is nog bij de stukken aanwezig [4]); ik wil daaruit even vermelden dat hij zijn verdienste per dag — hij was felpwerker — op *f* 2.50 schatte; voor „een halve dag verlet" vraagt hij namelijk *f* 1.25. Voor 30 dagen „verlet" van den eersten man zijner vrouw, ABRAHAM DE KONING, vorderde hij *f* 90.—; diens dagloon had alzoo *f* 3.— bedragen.

Weesmeesteren van Batavia konden nu voorloopig over *f* 900.— disponeeren (het geld had rente opgebracht). Den 13den Maart 1691 deden zij dit, daarbij meldende dat SUYTHOF voor de bemoeiingen in zijn belang „sijne schuldige danckbaerheyt" had betuigd, doch dat hij „nu ontrend een maend geleden" was overleden [5]).

Eenige maanden voor zijn overlijden had hij zijn testament gemaakt, en wel voor notaris DIONIJS VAN ES, „zieck te cooy leggende", 26 Nov. 1690. Hij verklaarde daarin „geen ad- noch descendenten in 't leven te hebben", waaruit dus blijkt dat zoowel de innocente REMBRANDT, als het andere kind, HENDRIK, vóór hem waren gestorven. Voorts vernemen wij uit het Testament dat hij, na CORNELIA'S overlijden, een tweede huwelijk had aangegaan met „d'eerbare juffrouw MARIA DE DECKER". Haar stelde hij tot zijne universeele erfgename, „ende dat,

---

1) Missive v. Weesmeesteren van Batavia, 10 Dec. 1687.

2) Missive v. Weesmeesteren van Batavia, 25 Febr. 1689.

3) Minuutboek 1687—1698, blz. 53. Cf. nog blz. 39.

4) Weeskamer, Lade 412.

5) Missive v. Weesmeesteren van Batavia, 13 Maart 1691. Later is nog een bedrag van *f* 17, dat boven de *f* 900.— was overgeschoten, verrekend. (Minuutboek, 8 Juli 1692 en 22 Dec. 1694; missive v. Weesmeesteren van Batavia, 2 Dec. 1693.

in alle de goederen, actiën, crediten, middelen ende gerechtigheeden, goud, zilver, gemunt ende ongemunt, slaven en slavinnen, niets ter werelt uytgesondert, hoe die genaemt oft waer die gelegen souden mogen zijn". Bovendien maakte hij drie legaten, en wel aan zijne zuster MARIA, de huisvrouw van VAN WOUDENBERGH, 100 rijksdaalders „tot een gedagtenisse"; aan den oudsten zoon van zijn overleden broeder HENDRICK ZUYDHOV, genaamd BARTHOLOMEUS, 200 rijksdaalders, „mitsgaders de klederen tot sijn, testateurs, lichaem behoorende"; en aan zijns broeders jongsten zoon, HENDRIK, 300 rijksdaalders [1]). Aan het eerste legaat hebben wij het te danken dat een afschrift van het voor ons zoo waardevolle testament door Weesmeesteren van Batavia naar Amsterdam is gezonden en aldaar ter Weeskamer is bewaard gebleven: den 1sten April 1693 ontvingen ABRAHAM VAN WOUDENBERGH en MARIA SUYTHOF, de hun toekomende gelden [2]).

Wij mogen uit het testament ongetwijfeld afleiden dat de cipier der burgergevangenis in vrij goeden doen verkeerde. Daarop wijst ook het feit dat hij, in den aanhef, „oud-diaken deser gemeynte" wordt genoemd, waaruit eveneens volgt dat hij op kerkelijk gebied een meêlevend man was.

Bij het Testament is eene verklaring gevoegd van juffrouw MARIA DE DECKER, waarin zij — op den 11den Januari 1691 — betuigt „de gemelte testamentaire dispositie niet alleen ten dancke te accepteeren, maer uyt eygen vrijwillige genegentheyt ende tot geruststellinge van voorn. haren man te belooven 't soontie van voorn. hare mans broeder zalr., genaemt HENDRICK ZUYDHOV, behoorlijck soo lange sij leeft op te voeden ende te onderhouden, totdat selfs tot bequaemheyt van onderhoudinge sal zijn gekomen, verbindende tot naerkominge deses haer persoone ende goederen". HENDRIK en BARTHOLOMEUS — voor laatstgenoemde blijkt het uit het legateeren der kleederen — waren alzoo met hunnen oom in Oost-Indië. De zorg, die deze voor hen droeg, pleit voor hem en ook voor zijne tweede vrouw, die hem daarin blijkbaar steunde.

Een onderzoek in de archieven te Batavia zou het hierboven medegedeelde nog kunnen aanvullen, doch in elk geval staat het nu vast dat met de beide kinderen van SUYTHOF en CORNELIA VAN RIJN het geslacht van REMBRANDT uit zijne dochter een einde nam, en dat nauwelijks twintig jaren na den dood van den grooten meester geen zijner verwanten in Oost-Indië meer in leven was.

1) Missive v. Weesmeesteren v. Batavia 26 Jan. 1692, Bijl. 9.
2) Weesboek 38, fol. 206.

UIT HET NOTARIS-PROTOCOL VAN JAN VAN HOUT

DOOR

DR. PRINSEN J. LZN.

III.

BESCHEIDEN OVER DANIEL VAN DER MEULEN.

IJNE aanteekeningen uit VAN HOUTS notaris-protocol besluit ik door een en ander mee te deelen uit wat het bevat over Jonkheer DANIEL VAN DER MEULEN.

Hij was uit een oud Zuid-Nederlandsch geslacht, dat van vóór 1100 is na te gaan [1]); Jonker JOAN VAN DER MEULEN, ridder, en ELISABETH SEGERS waren zijne ouders. Ze zijn in 1545 te Antwerpen in de Notre-Dame getrouwd en 3 December 1583 testeert ELISABETH SEGERS voor notaris HENDRIK VAN UFFELEN als weduwe van JOAN VAN DER MEULEN. DANIEL schijnt hun oudste zoon te zijn geweest. In boven bedoelde genealogie wordt hij genoemd „Jonkheer DANIEL VAN DER MEULEN, ridder, heere tot Ansegem, voor de Heeren Staten Generaal extra-ordinaris ambassadeur bij den coninck over Danemercken". Hij is getrouwd geweest met HESTER DE LA FAILLE. Deze was de dochter van JAN DE LA FAILLE den Oude en stamt uit een Italiaansche familie, die zich in België en Noord-Nederland vestigde.

[1]) Zie de Genealogie door den Heer VAN DER MUELEN in De Navorscher, 28ste jrg. 1878, p. 621 vlg.

De Heeren OVERVOORDE en MOLHUYSEN te Leiden waren zoo welwillend voor mij een onderzoek in te stellen in de hun toevertrouwde verzamelingen naar bescheiden over DANIEL VAN DER MEULEN en de zijnen. Dit onderzoek had geen resultaat. Toch moet blijkens de aanteekeningen van den Heer VAN DER MUELEN in 1878 in het Leidsche gemeente-archief nog aanwezig zijn geweest een exemplaar van den inventaris, dien we hierachter uit VAN HOUTS protocol ter sprake brengen en een testament van 30 Maart 1590, dat niet in het protocol voorkomt en trouwens ook wel te Bremen zal zijn gemaakt.

RAMMELMAN ELSEVIER heeft in 1856 in een vergadering der Maatschappij van Ned. Letterkunde meegedeeld, dat hij bezig was aan het doorlezen van een hem „van elders toegebragte" collectie brieven van en aan de familie VAN DER MEULEN. Hij vermeldt er bij, dat de familie in 1585 uit Antwerpen is verdreven en daarna te Bremen, Leiden en Utrecht woonde. De brieven loopen van 1588 tot 1607. ANDRIES VAN DER MEULEN, Heer van Ranst, gehuwd in 1586, woonde eerst te Antwerpen, later in Utrecht. Aan hem werden de brieven uit Bremen, Stade en Frankfort gericht. Zijn broer was lakenkooper te Leiden en overleed in 1600. Tot zoover RAMMELMAN ELSEVIER [1]). Of ook ANDRIES in 1585 Antwerpen, waar hij Schepen was [2]), moest verlaten, valt in verband met een feit, dat hieronder volgt, te betwijfelen.

De Heer OVERVOORDE deelt mij mee, dat in de geschreven notulen van de Historische commissie van Letterkunde bovenbedoelde brieven niet nader worden besproken. Ook DR. MOLHUYSEN kan mij over deze zeer waarschijnlijk belangrijke collectie niets meedeelen.

Uit de hierachter volgende geboortelijst van DANIEL'S kinderen blijkt, dat hij waarschijnlijk van November 1585 tot Mei 1591 met zijn gezin te Bremen heeft gewoond. Vier kinderen, die in 1599 nog leven, worden daar geboren. Dan komt in September 1592 EMILIA te Leiden en daarna nog vier kinderen te Leiden tot Augustus 1599.

DANIEL schijnt dus te Leiden lakenhandelaar geweest te zijn. Maar hij was meer. Zelfs de weinige gegevens uit het protocol en de paar kleinigheden, die van elders bekend zijn, geven ons het recht te veronderstellen, dat zijn leven rijk, zijn kennis en bekwaamheid veelzijdig is geweest, zijn levensdaden zich in velerlei richtingen bewogen hebben, zooals bij tal van mannen uit dien frisschen, heerlijken tijd van krachtig, energiek grijpen in het leven.

Uit onze notitie zal blijken, dat VAN DER MEULEN financieel deelnam

---

1) Handelingen der Maatschappij van Ned. Letterkunde, 1857, p. 53.
2) Navorscher, 1853, Bijblad, p. CXXX.

in compagnieschap met zijn broer ANDRIES en NICOLAAS MALEPAERT aan verschillende groote handelsondernemingen en ontdekkingstochten, die het einde der zestiende eeuw in Holland hebben gekenmerkt. Dat hij als buitengewoon gezant door de Staten naar Denemarken is gezonden mogen we gelooven op grond van een aanhaling hierboven.

Terwijl te Vervins in 1598 de vredesonderhandelingen aan de gang zijn, weet Aartshertog ALBERTUS DANIEL VAN DER MEULEN naar Brussel te lokken onder voorwendsel, dat zijn broeder te Antwerpen ziek is (waarschijnlijk ANDRIES; in ieder geval blijkt, dat niet de geheele familie VAN DER MEULEN in 85 uitgeweken was). Aan de Fransche gemachtigden te Vervins laat hij het voorkomen, of de Staten DANIEL uit eigen beweging hebben gezonden, en intusschen doen RICHARDOT en de zijnen de mooiste voorstellen. Doch tegenover hunne algemeenheden stelt VAN DER MEULEN onwrikbaar herstel in hunne waardigheden voor de Zuid-Nederlandsche uitgewekenen en vrije godsdienstoefening [1]).

En een jaar later zien we DANIEL weer als vertrouwde in het belang der Hollandsche zaak werkzaam, als hij HESSELS, den „conseiller de Son Excellence" op de hoogte stelt van de bewegingen en plannen van het leger, door den landgraaf van Hessen en den Hertog van Brunswijk op de been gebracht om de verwoestingen, die door het leger van MENDOZA langs onze oostgrens in het Duitsche rijk werden aangericht, paal en perk te stellen [2]).

Onze lakenkoopman-ambassadeur moet tevens een grondig klassiek gevormd liefhebber van letteren en wetenschap geweest zijn. Den kataloog van zijn bibliotheek zochten we vergeefs, maar reeds dat kleine deel, dat niet bij PLANTIJN werd verkocht en als het noodigste voor de vorming van zijn zoon werd bewaard, zegt genoeg. Tal van voorwerpen uit zijn inventaris bewijzen tevens, dat hij een man van smaak moet zijn geweest.

In het achterstaande heb ik me gehouden aan de volledige regelmatige redactie van deel II van het protocol. In deel I komen verschillende onderdeelen geheel of gedeeltelijk, verspreid voor; zie o.a. I 305 v°. vlg. 314 r°. vlg. 347 v°. 402 r°. vlg. In deel II beslaan het testament, de inventaris en nog enkele stukken ongeveer 60 pagina's. Uit dit alles zal ik hier slechts enkele onderdeelen volledig overnemen en den inhoud van het geheel even aangeven. Veel staat er in die 60 pagina's, wat natuurlijk slechts van zeer ondergeschikt belang is, zelfs voor wie een uitvoerige studie van de VAN DER MEULENS zou wenschen te maken. Bovendien de bedoeling van mijn bijdrage is hoofdzakelijk, bronnen aan te wijzen.

Ten slotte herinner ik er aan, dat we Jonker DANIEL reeds hiervóór ontmoet

1) FRUIN, *Tien jaren*, 1882, p. 356. WAGENAAR, IX, p. 11.
2) GROEN, *Archives*, 2de serie, I, p. 424; BLOK, III, p. 465.

hebben als getuige bij het testament van VERONICA VAN DER LIPPE, vrouw van JACOB VAN MARNIX [1]).

Het testament van „Heer DANIEL VAN DER MEULEN ende eerbare joncvrouwe HESTER DE LA FAILLE, beyde geboren van Antwerpen, geëchte man ende wyff, innewoonders" van Leyden, komt voor op f°. XCIX r°. vlg. Het is van 30 Juli 1599. De echtelieden zijn dan beiden nog „clouc ende gesont van lichamen." Een vorig testament van 8 Januari 1594, voor notaris SALOMON VAN DER WOERT gemaakt, wordt er door te niet gedaan.

De voornaamste bepalingen zijn: Behalve „het gewoonlicke voordeel volgende de costuymen ende rechten van Antwerpen" zal de langstlevende vooruit uit den boedel bekomen al zijn „clederen, juwelen, ketenen, ringen ende tgunt verder ten lyve, rugge ende geryve van de langstlevende behoorende is." Als DANIEL zijn vrouw overleeft, behooren hem daarbij nog de „boucken ende gehele biblioteque mitten gevolge van dien."

De armen der stad, waar een van beiden sterft, krijgen 300 gulden van veertig grooten. Verder „prelegateert" HESTER aan DANIEL 6000 gld. en DANIEL aan HESTER 12000 gld.

Als daarna alle schulden enz. zijn geregeld, komt de helft aan den langstlevende en de andere helft aan de kinderen. Beide partijen moeten met hun geld blijven in de compagnieschap met ANDRIES VAN DER MEULEN en NICLAES MALEPAERT, [2]) zoo lang als het laatste contract voorschrijft. Beide compagnons worden „testamentelycke momboiren," voogden naast den langstlevende over de minderjarige kinderen.

Op fol. CXI volgt de „Inventarys van alle de zo roerende als onroerende goeden, renten mitte vruchten en verlopen van dien, actien, crediten ende inneschulden, naergelaten bij den Heere DANIEL VAN DER MOELEN, die in den Heere ontslapen es binnen deser stadt Leyden des graefschaps van Hollandt opten XXVen Julii des lopenden jaers XVIc smiddaechs omtrent ten elff uyren achter latende tot zijn erfgenamen volgende zijne uyterste wille, staende hiervoor f°. XCIX de naervolgende zijne kinderen, allen geboren ende van zoodanigen ouderdom als hier naer volcht, gelyc tzelve bij den voorn. za. VAN DER MOELENS eygen handt gestelt in teynde van zijnen bouc geintituleert Grotenbouc van de particuliere reeckeningen van DANIEL VAN DER MOELEN, begonst prima Januarij XVcLXXXV, angeteyckent es:

1) Zie vorig artikel, Oud-Holland XXVI, afl. 2, onder No. 20.

2) Blijkens de genealogische aanteekeningen in De Navorscher voornoemd is een zuster van HESTER DE LA FAILLE, MARIE, getrouwd met een LOUIS MALAPERT.

CORNELIA, geboren tot Bremen den 11den Novembris stylo veteri des jaers LXXXV des middaechs een quartier uyrs voor eenen.

HESTER, geboren tot Bremen den XXen Februarij stylo veteri des jaers LXXXVIII snachts een quartier uyrs voor eenen.

DANIEL, geboren tot Bremen den XXen Septembris stylo veteri des jaers LXXXIX voormiddage een halt quartier uyrs voor elff uyren.

LUCRETIA, geboren tot Bremen den Vden Mey stylo veteri des jaers XCI smergens omtrent ten vier uyren.

EMILIA, geboren tot Leyden den XXVIste Septembris stylo novo des jaers XCII smergens een quartier uyrs naer drie uyren,

HANSKEN, geboren tot Leyden den XXVIIen Januarii stylo novo des jaers XCIIII smergens een half quartier uyrs voor halff tienen.

CATARYNE, geboren tot Leyden, den IIIIen Martii stylo novo des jaers XCVI smergens een cleyn quartier uyrs voor zevenen.

ANDRIES, geboren tot Leyden den XXIen Novembris stylo novo des jaers XCVII smergens een weynich voor vier uyren.

Ende SUSANNA, geboren tot Leyden den XXen Augusti stylo novo des jaers LCIX snaermiddachs een weynich naer half drie uyren.

Van welcke kinderen de voorn. HESTER zedert ooc es overleden opten XVIen Augusti XVIc savonts voor negen uyren.

Gemaect bij mij JOAN VAN HOUT, deser stadt Leyden secretarys ende openbaer notarys etc. ten overstaen van WYNANT LINCLAEN ende CHRISTOFFER HELLER [1]) als gelooflicke getuygen" etc.

De inventaris wordt in tegenwoordigheid van HESTER DE LA FAILLE en ANDRIES VAN DER MEULEN als „testamenteur ende executeur van de voors. uyterste wille", eerst opgemaakt op 31 October 1600, „deurdien de wedue eenen tijt lang uyt tsterfhuys es vertrokken geweest, alsoemen meynde ende hielt de voorn. VAN DER MOELEN aen een heete ende besmettelicke siecte te zijn gestorven." Vooraf wordt bepaald, dat HESTER DE LA FAILLE tegen taxatieprijs meest alle „roerende goeden, zonderlinge de geene die deur het dagelix gebruyc meest slytelicken ende verganckelicken zijn aen haer zal behouden."

Voor het onderhoud van de kinderen zal de moeder 25 ponden vlaems per jaer van elk ontvangen.

Eerst komen nu de kleeren van DANIEL, die den kinderen alleen toekomen. Daar zijn blauw camelotten nachttabaarden „mit fluwelen banden, gevoert mit maerters" en ook van „purpurlaecken," „bombasynen wambeysen" en zwart fluwelen

1) Waarschijnlijk een later Remonstrantsch predikant. Zie VAN DER AA i.v. CHRISTOFFEL HELLERUS. WIJNANT LINCLAEN komt ook voor onder de debiteuren der firma hierachter.

broeken, geborduurd mit „saeyen neerbasen," ook wit satijnen en wit „armoysijnen wambaysen," laarzen en muilen met het wapen der VAN DER MEULENS aan de eene zijde en dat der DE LA FAILLE'S aan de andere, „harnasch", rapieren en ingelegde vuurroeren enz. enz. alles op een waarde van 122 ponden 3 st. getaxeerd.

Volgen op fo. CXIII vo. de „juwelen de weduwe toecomende, zijnde van zodanigen gewichten als volcht, opt verclaren van NICLAES DE WITTE, juwelier." HESTER stond er namelijk op, dat ook deze werden geinventariseerd, hoewel ze krachtens het testament haar persoonlijk eigendom bleven. Uit de talrijke gouden ringen, braceletten, ketenen enz. noteer ik hier slechts een paar nummers.

1. Een gouden keten wegende zeventien onchen, een engelsche.
2. Een paar schone cartantte brasseletten, verchiert mit diamanten en paerlen.
3. Een bage mit zes diamanten ende drie paerlen.
12. Een gouden tepel, wegende veertien engelsche.
13. Een gesneden gouden medaille of geboortpenning van ANDRIESKEN VAN DER MOELEN wegende zestien engelsche.
14. Een gouden ovael mit de effigie van zalige DANIEL VAN DER MOELEN geconterfeyt wegende dertien ende een halve engelschen.
16. Een medaille van den Prince van Oraengen, wegende negen ende een halve engelsche.
17. Twee cleyne paternosterkens van paerlen mit gouden teeckentgens.
27. Een gouden muscus-ringsken.
31. Een gouden huyve [1]) costelic verchiert mit paerlen.
32. Noch verscheyden gouden huyven, gouden bursen ende hartekens, geparfumeerde hantschoenen.
33. Een groen fluwelen naeykussentgen mit gouden passement geboort, daerinne zijnde drie coralen paternosterkens ende andere mit paerlen en getten teeckenen.
35. Een groen fluwelen scryfkoockertgen mit meskens, een schaertgen ende andere scrijfgereetscappen.
36. Een schoonen camdouc [2]) mit cadinetwerc [3]) deurwrocht ende de canten van cadinetwerc daer beneffens mit vier eeckelen mit paerlen verchiert.

Onder het hoofd „Silverwerc gewogen bij CATELYNA DE WITTE, huysvrouwe van NICLAES DE WITTE" volgen nu op fol. CXIV vo. zes en dertig nummers: gedreven schalen, zoutvaten, schenkkannen, „waterpotten", bierbekers, meestal met de mededeeling van de keur, vooral Antwerpsche en Delfsche.

---

1) Hier in den zin van haarband of diadeem. Zie VERDAM, III, 773.
2) Dit woord zoek ik elders vergeefs. Is het misschien een doek, die bij het kappen werd gebruikt?
3) Gevlochten haarwerk? Zie het Fransche cadenette.

Dan negentig nummers, vormende den volledigen inventaris van het linnengoed (twee en een halve folio bladzij), waaronder verscheiden stukken ongebruikt linnen. Verder bedden, waaronder zeven voor de „boye", met toebehooren, „Spaensche saergen" gordijnen, een behangsel van „paauwen oogen", een „pavilloen van roden baey mit een ledicantgen mit ijser beslagen", goudleer, een „blaeu laecken schoucleet mit geele ende blaeuwe fraengen", „ses tapijten zitcussens mit rode leeren", verschillende carpetten, de laatste van geringe waarde, stukken „incarnaet en gebloemt" satijn, „armoysyn", „gepluyst borat", „root carmosyn gefigureert fluweel." Overal worden de afmetingen, gewicht en waarde nauwkeurig vermeld.

Eindelijk komen we op fo. CXXI ro. aan de schilderijen. Dit gedeelte laat ik woordelijk in zijn geheel volgen:

Schilderijen, al van olyverwe op paneelen.

1. Een schoon heerlic stuck van een Italiaensche vrouwe, zeer constich gemaect van een onbekent meester, gepryseert op drieentachtich ponden, zes schellingen acht groten, mer alsoe de wedue tselve vercoren heeft voor haer voordeel hier . . . . . *niet.*
2. Noch een groot tavereel, de historie van Susanna, twerc zijnde van meester CHRISTIAEN [1]) VAN DEN BROUCKE op tien ponden. . . . . X £.
3. Een tavereel van St. Antonys becoringe mit twee deuren, wesende tpanneel te midden gescheurt op vijf ende twintich ponden. . . . . XXV £.
4. Een tafereel van St. Cristoffel, wesende een nacht ende twerc van meester HERRY [2]) op zestien ponden, dertien schellingen, vier groten XVI £, XIII S, IIII Gr.
5. Een tavereel van Magdalena, op drie ponden . . . . . III £.
6. Een tavereel van een vrouwe mit een kint opten schoot op twee ponden dertien schellingen, vier groten. . . . . II £, XIII S, IIII Gr.
7. Een schilderije van de offerhande van de drie Coningen op vier schellingen. IIII S.
8. Tafconterfeytsel van Sr. JAN DELLA FAILLE den ouden. [3])
9. Tafconterfeytsel [4]) van ANDRIES VAN DER MOELEN. [5])
10. Twee afconterfeytsels van zalige DANIEL VAN DER MOELEN. [6])

---

1) In Deel I, 314 vo. staat CRISPIAEN VAN DEN BROUC, wat's mans ware naam is. Zie o. a. VAN MANDER (1618) fol. 161 vo. CRISPIAEN VAN DEN BROECKE schilderde o. a. ook de triptiek voor PLANTYN. Zie MAX ROOSES, CHR. PLANTIN, Anv. 1883.

2) HERRY DE BLES van Bovignes, VAN MANDER 141 ro.

3) In deel I 305 ro. staat hierbij: „mijn vader saliger." HESTER heeft een groot deel van den inventaris in dl. I zelf geschreven. Over de schilderijen is zij veel beknopter dan de hier gegeven tekst.

4) In deel I hierbij het woord „cleyn".

5) HESTER schrijft steeds „VAN DER MEULEN".

6) VAN HOUT had in 1606 in zijn „voorhuys" hangen „d'afconterfeytinge van Za. DANIEL VAN DER MEULEN", blijkens zijn inventaris.

11. Twee afconterfeytsels van Joncvrouwe HESTER DELLA FAILLE.
12. De afconterfeytsels van CORNELIA, HESTER, DANIEL, LUCRETIA, EMILIA ende HANSKEN.
Alle welcke afconterfeytsels om redenen niet zijn gepryseert.
13. Twee clavecimbelen, deen groot, dander cleyn, tsamen op vijf ponden V £.
Somma vande voors. schilderijen behalven het ongepryseerde LVII £, X S, VIII Gr.

Onder de talrijke „ledicanten, kasten, buffetten, scappraeyen, tafelen, perssen, bancken, stoelen" enz., die nu aan de beurt komen, trekken de aandacht „twee preecstoelen [1]) tsamen op zes schellingen" geschat; ze worden voor de weduwe behouden.

Er is 259 pond nieuw Engelsch tinwerk, voor een waarde van 19 £. 9 S. 6 gr. en „noch hondert acht en tachtig ponden out tin, twelc dagelix wert gebruyct, tot een schelling tpont." Verder verscheidene koperen ketels, pasteipannen, taartpannen, een geutelingpot [2]) een „geel coperen potscheel [3])" ook „potheysen, beddepannen en kandelaren, lantaerns, vysels en hoegels".

Onder het hoofd „Alrehanden huysraet" vinden we twee raefhoyen [4]), twee varckens [5]), twee cleerborstels, tsamen vier schellingen," een „baeckermat" en een „kersbanc" [6]), een „blouwel" [7]) en een blouweelbanc.

Eerst 26 November was men klaar met den inventaris der roerende goederen en werd hij door de belanghebbenden onderteekend. Het weinige, dat ik er uit aanteekende is voldoende om te bewijzen, dat de inrichting van DANIELS huis, die van een zeer gefortuneerd burger moet geweest zijn.

De getuige CRISTOFFER HELLER had intusschen op zestien door VAN HOUT „gecoteerde bladen" den catalogus van DANIEL VAN DER MEULEN's bibliotheek samengesteld en aangezien men besloten had de boeken te verkoopen, vond men het gewenscht dien kataloog bij PLANTIJN te laten drukken, om de zaak „te meer ruchtbaer te maecken ende de gegaijngden te verwittigen, wat boucken in de voorsz. biblioteque zijn." Een exemplaar van dien gedrukten kataloog zou bij den inventaris worden gevoegd. [8])

„Mer zijn uyt voorsz. biblioteeke om onvercoft te blijven ende tot bevorderynge van de voorgenomen vlijt ende studien van DANIEL VAN DER MOELEN

---

1) Vouwstoelen (Mnl. Wb. VI, 643).
2) Waarschijnlijk een pot van gegoten metaal. Zie Ned. Wb. op goteling.
3) Wel hetzelfde als potseel en potheyse = pothengsel. (Zie Mnl. Wdb.)
4) Raagbol.
5) Waarschijnlijk vegers, in Zuid-Holland nog varkens genoemd.
6) Een bak voor de kaarsen?
7) Bij de wasch gebruikt. Zie Ned. Wb.
8 Tot mijn spijt heb ik dezen kataloog vergeefs gezocht. De Heeren OVERVOORDE, MOLHUYSEN en MAX ROOSES konden er mij geen inlichtingen over verschaffen.

de jonge gebruyct te werden, afgescheyden de volgende boucken", fo. CXX VI r°. tIs niet zonder belang na te gaan, wat men voor den ruim elfjarigen DANIEL uit zijns vaders bibliotheek bij elkaar heeft gezocht, om in zijn naaste toekomst bij zijn studiën van dienst te zijn. We krijgen op die manier een aardig overzicht van wat men aan het eind der zestiende eeuw voor een aankomend student wel het noodigste achtte. Ik neem daarom deze lijst hier over. tIs merkwaardig, dat er onder al die boeken misschien slechts één Hollandsch werk en dan nog wel een vertaling voorkomt, en misschien nog een Hollandsche vertaling van Apollinaris. 't Is bovendien nog niet eens zeker, dat het een Hollandsche vertaling van de Amadis is geweest. En dan een enkel Fransch werk. De rest is alles Latijn en Grieksch, auteurs en wetenschappelijke werken van de zestiende eeuw. Lipsius en Scaliger zijn goed vertegenwoordigd.

In folio.

THYCIDIDES, grece et latine. HENR. STEPH. 1564.
CORNELII TACITI opera cum notis J. LIPSII, in auro, Lugd. Bat. 1589.
ISOCRATES, grece et latine, cum notis WOLPHII, Basil. 1570.
P. VIRGILIUS, cum notis SERVII, 1600.
JUVENALIS et PERSIUS, cum notis COELII, Basil 1551.
JOSEPHI SCALIGERI Cyclometrica, in auro, Lugd. 1594.
ATHENEUS, Latine, Lugd. 1583. PAUSANIAS, grece et latine, Francof. 1583.
Lexicon greco-latinum BUDEI, CONSTANTINI, TUSANI, CRISPINI, 6(?)

In quarto.

PTOLOMEI Geographia, Colon.
Collectanea.
HORATIUS, cum notis CRUCQUII, Lugd. Bat.
SCALIGER, De origine gentis SCALIGER.
De quadrante geometrico. CORNELIUS de Judeis.
SUETONIUS cum notis TARENTINI, in auro.
POMPONIUS MELA.
Officia CICERONIS cum notis ERASMI.
Grammatica Hebrea CLEONARDI.
LIPSII Militia romana, Antv.
LIPSII Opera critica, in auro, Lugd. Bat.
LIPSII Saturnalia et de amphiteatro, in auro, Lugd. Bat.
LIPSII De recta pronuntiatione, in auro.
Meditationes in grammaticam grecam.

Twee boucken van Amadis.
Lexicon CRISPINI.
VIRGILII Bucolica.
MANTUANUS
JOANNES RAVIS Text. epitheta. (?)

In Octavo.

EURIPIDES, grece latine.
SOPHOCLES, grece latine.
Nomenclator HADRIANI JUNII.
Sybillina Oracula, grece latina.
SALUSTIUS.
AURELIUS VICTOR.
P. VIRGILII Appendix JOSEPHI SCALIGERI.
TERENTIUS.
RAMI Dialectica.
EPIPHANII Physiologia.
VELLEJUS PATERCULUS cum notis LIPSII.
QUINTUS CURTIUS.
SENECAE Tragedie. Animadversiones in SENECAM.
SLEYDANUS. Laurentius Valla.
T. Holl. [1]) SIDONII APOLLINARIS.
DIOGENES LAERTIUS, grece latine, Paris 1570.
VIRGILIUS. ESOPI Fabulae.
Apophtegmata ERASMI.
QUINTILIANUS. Fabulae PHAEDRI.
Itinerarium ABRAHAMI ORTELII.
LIPSIUS De Constantia.
DEMOSTHENES, Orationes grece quedam.
Militia sacra ducum Brabantiae.
Epistolae PHALARIDIS. VALERIUS MAXIMUS.
Dictionarium quatuor linguarum.
Institutiones Juris.
VALERII Dialectica et rhetorica.
Libellus contra COSTERUM.

In decimo sexto.

TITUS LIVIUS tribus volum.

[1]) Ik kan hieruit niet anders verstaan dan een Hollandsche vertaling van SIDONIUS.

CLAUDIANUS. AULUS GELLIUS.
DYCTIS CRETENSIS. Commentarii JULII CAESARIS.
CALLYMACHUS. Opera OVIDII iii vol.
HESIODUS, grece latine.
Nouveau Style pour composer lettres.
VALERIUS FLACCUS. Colloquia ERASMI.
Comicorum graecorum sententiae.
Antiquae historiae DIONISII GOTHEFREDI, Lugd. 1591.
PLAUTUS. MARTIALIS.
CATULLUS. TIBULLUS. PROPERTIUS. JUVENALIS.
Veterum poetarum flores.
LUCRETIUS. AUSONIUS.
Evangelia et epistole dominicales.
JUSTINUS. POLYDORIS VIRGILIUS. PINDARUS. HORATIUS.

In die zoo rijke collectie klassieke auteurs dus geen HOMERUS, PLATO en ARISTOTELES. Toch bestonden ook van hen wel uitgaven met Latijnsche vertalingen en zelfs van een enkele een Hollandsche vertaling. De Militia sacra ducum Brabantiae moesten blijkbaar de Brabantsche traditiën levendig houden en zij bewijzen, dat het hart der familie VAN DER MEULEN toch nog aan het oude vaderland hing; ORTELIUS' Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes zal wel met dezelfde bedoeling bij de bibliotheek van den jongen DANIEL gevoegd zijn.

De veertien pagina's, die nu in het protocol volgen (CXXVII vo. tot CXXXIIII ro.) kunnen weer hoogst belangrijke dingen bevatten, al heb ik ook na eenige aarzeling gemeend ze hier niet te moeten afdrukken. Onder het hoofd „Origineele brieven opt vervolch van hare daten" vindt men een lange lijst van brieven en officiëele bescheiden van 1564 tot October 1600, gevolgd door een gansche reeks van bondels van allerlei stukken, rekeningen, quitantiën, protesten, uytspraecken enz. En deze wordt op folo. CXLII vo. nog eens voortgezet. Ongelukkiger wijze worden echter enkel de schrijvers der brieven en de data vermeld en slechts hier en daar een algemeen woord over den inhoud, ook de inhoud der bundels bescheiden wordt telkens maar met een enkel vaag woord aangegeven. 't Is om den volbloed historicus te doen watertanden, als hij daar b.v. leest:

„Bondels brieven uit Italiën, Bremen, Zeelandt, Antwerpen, Haerlem, Coelen en Aecken, Amsterdam, Hamborch, Staden, Franckfort, Noornborch, Straesborch, Lisbona ende Sevillen, Dordrecht, Londen, Sweden.

Tijdingen van diversche quartieren.

Reeckeningen van ARNOULT GERAERTS in Cortrycke.

Reeckeningen angaende HANS VAN DE CORPUT.

Reeckeningen van ROBRECHT en LOUYS LE CLERC in Valenchyn.

Reeckeningen van JEAN WILLEMIJN in Rijssel.

Reeckeningen van HANS BERREWIJNS in Hamborch.

Reeckeningen van CASPAR CROON in Auxborch.

Reeckeningen aengaende de Compagnie mit FRANCHOYS PIERENS ende ANTHOINE LEMPEREUR.

Reeckeningen van alle hier bovengenoemde landen en plaetsen.

Scriftueren angaende de differenten tusschen EVERAERD BECHER (?) ende ANTOYNE HALLET ende Compagnie.

Noch een bondelken geintituleert: Brieven van Monsr. DE BUSENVAL, embassadeur van den Coninck van Vranckrijck.

Maar men ziet het, het zijn niets dan namen en nog eens namen, bladzijden vol. Daar is LOYS PEREZ, [1]) BARTHOLOMEUS GRIPHIUS, [2]) JACOB CABELJAU, PIERRE MAILLET, FRANCHOIS PIERENS, GRAMAYE etc. Talrijke namen, die van belang kunnen zijn voor de genealogie der familie DE LA FAILLE, een JAN, CHARLES, MARTEN, SIBILLA enz. allen tot de familie van HESTER behoorende. Ik moet er mij hier toe bepalen, de aandacht op deze lijsten te hebben gevestigd. In al hun tergende dorheid kunnen ze toch voor wie zich in de geschiedenis der VAN DER MEULENS wil inwerken van groot belang zijn, en wie zich met de handelsgeschiedenis in het algemeen ophoudt, bieden ze misschien allerlei aardige gezichtspunten voor den omvang der relatiën eener zestiende-eeuwsche groote firma.

't Is lang niet onwaarschijnlijk, dat RAMMELMAN ELSEVIER, blijkens het hiervoor aangeteekende, de collectie stukken geheel of gedeeltelijk in handen heeft gehad en heeft doorgezien en 't is vrijwel onverantwoordelijk, dat hij geen enkele nadere aanwijzing heeft gedaan aangaande de herkomst en den inhoud, tenzij hij op het uitdrukkelijk verbod der bezitters heeft gestuit. Ik hoop zeer, dat dit mijn overzicht onder de oogen van de tegenwoordige eigenaars komen zal en dat het een kleine opwekking mocht zijn om hunne schatten ter beschikking van de historische wetenschap te stellen. [3])

Dan volgt in den inventaris de lijst der „Onroerende goeden, huysen, landen, renten" enz, Daaruit blijkt, dat DANIEL bezeten heeft: „Eerst een

---

1) Een Spaansch koopman gevestigd te Antwerpen. Hij en zijn zoon MARTIN waren de executeurs van PLANTIN's testament van 1588. ROOSES, Plantin, p. 140 en 257.

2) VAN DER AA inv. GRYPHIUS?

3) Mocht een van de lezers van Oud-Holland mij een aanwijzing kunnen geven over de vindplaats van de collectie, dan houd ik mij bijzonder aanbevolen.

huysinge ende erve, daerinne zaliger VAN DER MEULEN es overleden, staende binnen Leyden aen Rapenborch tegens over het Princenlogement." De tuin kwam uit achter „opt Zant". Verder nog „een huysinge ende erve mede op Rapenborch, zuytwaerts van de voorgaende principale huysinge, de welcke bewoont wert bij CRISPIJN DE LA FRANGE, verwer." Die „principale huysinge" is blijkbaar de woning, vroeger bewoond door den curator PAULUS BUYS, zij toch alleen beslaat op de kaart van DULMANHORST en DOU een zoo aanzienlijk terrein, dat met den tuin aan het Zand uitkwam. [1])

Uit het vervolg van deze afdeeling leert men uitvoerig de overige bezittingen van DANIEL kennen, als daar zijn verschillende hoeven en stukken land, ook nog een paar huizen in Antwerpen, één in „de Maire" en één in de buurt van de „Borse."

Op folo. CXXXVI ro. komt: „Belangende alle de partyen in tgemeen staende tusschen ANDRIES VAN DER MEULEN ende zaliger DANIEL VAN DER MEULEN volgende een grotenbouc geteyckent *Nuo C.*, daervan gehouden by ABRAHAM BORREWYNS, beschreven tot IICXL gecoteerde bladeren, dezelve zyn opten XXVen July XVIC by de voorsz. BORREWYNS tsamen getrocken in de Bilance alhier geinsereert."

Het boekdeel, dat ons een zoo prachtig overzicht zou kunnen geven over heel den handel en het bedrijf der firma, is helaas niet tot onze beschikking en we moeten ons tevreden stellen met de zeer beknopte „Bilance", die, tot hoeveel vraagteekens ze ook aanleiding geeft, ons ten minste iets doet bevroeden van den omvang der zaken en van de verschillende handelsbetrekkingen. Het voornaamste feit, dat uit deze lijst duidelijk blijkt, is wel, dat de gebroeders VAN DER MEULEN in betrekking gestaan hebben tot verscheidene overzeesche handelsondernemingen of ontdekkingstochten uit het laatst der zestiende eeuw.

In het origineel staan voor de bedragen cijfers, die verwijzen naar het uitvoerig overzicht van BORREWYNS. Ik heb die hier maar weggelaten.

Eerst de partijen ter rechterzijde, in debet staende.

FRANCHOIS PIERENS, ANTONIE LEMPEREUR ende de Compagnye	875 £.	1 S.	6 gr.
De colonel OLIVIER VAN DEN TEMPEL [2])	76 —	1 —	10 —
HANS VAN DER MEULEN in Middelborch	213 —	5 —	0 —
DANIEL BOMBERGEN [3]).	8 —	8 —	8 —
ALEXANDRO BOSSA ende compagnye	97 —	12 —	0 —

1) PLEYTE, Leyden voor 300 jaar en thans, pag. 58 en 98 en kaart No. XIII.
2) Zie mijn vorig artikel over het Protocol, onder No. 8.
3) De BOMBERGENS waren associés van PLANTIN. Zie ROOSES, p. 96.

JACQUES DELLA FAILLE [1]) a conto van tretour van den eersten Ruyter [2])	42 £	19 S.	1 gr.
JOHAN BUECKENTOP	91 —	0 —	8 —
Penningen genantiseert [3]) onder de magistraat van Amsterdam	30 —	8 —	7 —
Vachetti in handen van GERARDO MAHIEU [4])	23 —	12 —	8 —
WIJNANT LINCLAEN	29 —	17 —	10 —
HEYNRIC GOVAERTS	8 —	1 —	4 —
JAN GEERAERTS tot Delff	33 —	6 —	8 —
Pastel van St. Michiel in handen van NICLAES MALAPERT	6 —	5 —	0 —
JASPER NOLLENS tot Leyden	25 —	18 —	0 —
JACQUES VAN SCHEPPESTEDE tot Hamborch	348 —	2 —	6 —
Oncosten ten laste van de participanten inde voyage naar Oost Indien	11 —	8 —	2 —
Voyage naer Oost Indien onder HANS VAN DER VEECKEN [5]) ende PIETER VERHAGEN [6])	2200 —	0 —	0 —
WOUTER AERTSZ. a conto courant	54 —	13 —	2 —
DIDERICH WEYER	19 —	3 —	4 —
Voyage naar Guinea ende West Indien onder JACQUES DE VELAER [7])	40 —	0 —	0 —
JACOP JANSzn. [8]) in Middelborch	400 —	0 —	0 —
JACQUES DELLA FAILLE a conto courant	542 —	14 —	4 —
NICOLAES VIGUER tot Parijs	25 —	0 —	0 —
De Stadt van Leyden	44 —	1 —	5 —
HANS VAN DER VEECKEN, tot Rotterdam	41 —	17 —	1 —
Voyage naar St. Thomé [9]) mit het schip den Hermyte [10])	350 —	0 —	0 —

1) Een ANDRÉ DE LA FAILLE vaart als concurrent van DE MOUCHERON op Guinea, DE JONGE, *Opkomst*, I, p. 38.

2) Waarschijnlijk de naam van een schip.

3) *Namptiseeren* komt bij MEYER (Woordenschat) voor als te borde brengen, in bewaardershand stellen.

4) Protocol II, 56 een testament (in het Fransch) van MARIE CARLIERS, weduwe van NICLAES MAHIEU, 18 Jan. 1587, en II, 174 Huwelijksvoorwaarden van de weduwe van een JAN NICLAESzoon MAHIEU, Dec. 1600. Een JACQUES MAHU vaart op Indië.

5) Koopman en bankier te Rotterdam, geldschieter van koningen en 's lands staten, de Hollandsche *Fugger*. Als reeder laat hij reizen naar Indiën, de Westkust van Afrika en om de wereld ondernemen. Zie DE JONGE, *Opkomst*, I, p. 47.

6) PIETER VAN DER HAGEN, ook een Rotterdamsch koopman. Passim bij DE JONGE.

7) Neemt deel aan den tocht naar Guinea, Indiën en China, DE JONGE I, p. 38, 103, 218.

8) Een JACOB JANSZN. is stunrman op een der schepen, die in 1595 de eerste reis naar Indië doen. DE JONGE, II, p. 188.

9) Zeer waarschijnlijk de tocht onder leiding van PIETER VAN DER DOES, waarbij deze (na een niet onbelangrijk succes) en zijn neef GEORGE (de zoon van JANUS DOUZA) omkomen. Zie DE JONGE, I, 51 vlg. en VAN DER AA i. v. GEORGE VAN DER DOES.

10) Een schip en zoo ook Generaal Kerchoven hieronder. Schepen werd dus toen reeds naar nog levende kooplieden genoemd.

Voyage naer Guinea ende Benijn mit het schip den groenen papegay	24 —	10 —	0 —
Voyage naer St. Thomé mit het schip De drie Coningen	400 —	0 —	0 —
Voyage naer Angola ende Soffala mit De generael Kerchoven	1000 —	0 —	0 —
SION LUS (?) [1]	55 —	9 —	4 —
Nieuwe compagnie van handelinge mit NICLAES MALAPERT	17476 —	9 —	9 —
Cassa in handen van ABRAHAM BERREWYNS	79 —	18 —	9 —
JACQUES DE VELAER a conto van Pastel	918 —	3 —	7 —
FRANCHOIS WALDERIUS [2]	7 —	0 —	0 —
Somma	25602 —	2 —	3 —

Volgen nu de partijen ter slincker zijde, in credit staende.

De kinderen van JAN ZEGERS [3]	31 £	10 S.	1 gr.
Erfgenamen van zaliger JO. ELYSABETH ZEGERS, onse moeder	210 —	4 —	2 —
GUILLAM PROVOST	600 —	0 —	0 —
ANDRIES ende DANIEL VAN DER MEULEN, FRANCHOIS PIERENS ende ANTHOYNE LEMPEREUR, legatarissen vant testament van A. DE BANNOS	1402 —	9 —	11 —
ABRAHAM BERREWYNS	77 —	3 —	4 —
VICTOR DE BOYS [4]	124 —	6 —	3 —
JAN VIVIEN ende compagnie op rekeninge van de voyage naar Oost Indien	500 —	0 —	0 —
WILLEM SCHUYL op reeckeninge van de voyage naar Oost-Indien	150 —	0 —	0 —
JACQUES DE VELAER op reeckeninge van de voyage naer Oost Indien	650 —	0 —	0 —
ANTHOYNE HALLET op reeckeninge vande voyage naer Oost Indien	300 —	0 —	0 —
GOVAERT MONTENS [5]	310 —	5 —	0 —
ANTHOYNE HALLET	12 —	0 —	0 —

1) Misschien te lezen SIMON LUS. In Oud-Holland, 1904, p. 68 komt voor een Sr. SIMON LUS, controlleur van de licenten tot Eynthoven. Deze zou een afstammeling kunnen zijn.

2) In Deel I staat VALERIUS.

3) Natuurlijk wel een bloedverwant van DANIEL's moeder.

4) Het Protocol, II, p. CXL, bevat de huwelijksvoorwaarden van een VICTOR DU BOIS, geboren van Meenen, poorter van Leyden, geassisteerd met JANNEKEN WALOPS, wed. van JAN DE BOYS, geb. te Meenen, zijn moeder, en NICLAES DE ZUTTERE, koopman te Leyden. Hij trouwt met AGATHE DE MAN, wed. van JAN NICLAES MAHIEU (8 Dec. 1600). En 5 Aug. 1604 huwelijksvoorwaarden van een PIETER HUYGENSOON DE BOYS, capiteyn der schutterye te Leyden. (II, p. CLXII en II^C^III).

5) Dit kan de burgemeester van Breda geweest zijn. Zie VAN DER AA, i. v.

JOSINA VAN LANNOY, vroue van St. Aldegonde	554 —	10 —	3 —
ANNEKEN ZEGERS	11 —	3 —	1 —
HANS VAN DE CORPUT [1])	919 —	18 —	11 —
ANDRIES VAN DER MEULEN a conto particulier	11566 —	6 —	1 —
JAN VIVIEN ende compagnye op rekeninge van de voyage naar Angola etc.	400 —	0 —	0 —
ANTHOYNE HALLET op rekeninge van de voyage naar Angola	400 —	0 —	0 —
JAN VIYIEN ende compagnye op rekeninge vande voyage naer St. Thomé.	160 —	0 —	0 —
ANTHOYNE HALLET op reeckeninge van de voyage naer St. Thomé	160 —	0 —	0 —
JAN VIVIEN op rekeninge van de voyage naer St. Thomé mit den Hermyt	140 —	0 —	0 —
ANTHOYNE HALLET op reeckeninge van de voyage naer St. Thomé voorsz.	140 —	0 —	0 —
PIETER JANSzn.	369 —	4 —	11 —
ANTHOYNE LEMPEREUR	533 —	0 —	9 —
DANIEL VAN DER MEULEN a conto particulier	5579 —	11 —	8 —
HANS VAN DEN CORPUT op rekeninge van de voyage naer Oost Indien	300 —	0 —	0 —
Somma . .	25602 —	2 —	3 —

Ten slotte vermeld ik nog, dat op fol°. CL v° een „huyrcedulle" voorkomt tusschen HESTER DE LA FAILLE en CRISTIAEN MUSSEN, die belangrijke dingen kan bevatten voor wie den stamboom der DE LA FAILLE'S wil samen tellen. Dit zelfde geldt in mindere mate van een paar procuraties op fol°. CXCVIII v°. en IIcIIII vo.

[1]) Dit kan de bekende verdediger van Steenwijk geweest zijn. Deze was de zoon van een JOHAN VAN DEN CORPUT en ANTHONIA MONTENS en werd geboren te Breda. Een andere JOHAN VAN DEN CORPUT is de zoon van ANNA VAN DER MEULEN en SEVERIJN VAN DEN CORPUT en was vaandrig van den admiraal MAHU.

OVER GLASBLAZERS HIER TE LANDE

DOOR

A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

ENMAAL bestond in den Haag 't „glashuis". Gelegenheid vonden we daarover te spreken in den Nederlandschen Kunstbode [1]) van 1881. Eerst over DE VOIX, aan wien door den Haagschen Magistraat 1000 gulden was verstrekt op onderpand van een „quantiteyt glasen" ter waarde van *f* 1200.—, en later over HENDRICK HEUCK, den reeds genoemden DE VOIX, LE SAGE en het glashuis. [2])

Na dien tijd verzamelden we nog allerlei aanteekeningen welke we belangrijk genoeg achten om ze door den druk te vereeuwigen. Eerst iets over glasblazers te Rotterdam.

Van 20 October 1640 is eene verklaring van JOHAN ZON en AUGUSTINO PERUGINO, uit naam van SIEUR VINCENT CASTAGNA, constateerende te hebben gehuurd en in hun dienst genomen „honnest homme SANTO TIRALAGO"; 15 October 1641 compareeren JOHAN ZON, AUGUSTIN PERUGINO en VINCENT CASTAGNA: „ils se sont accordeez par ensemble et ce touchant toutes sortes de verres au christallin et autres choses que les dicts AUGUSTIN et VINCENT en

1) bl. 279.
2) bl. 333, 334.

feront à Rotterdam et autres lieux ou quilz travailleront à la forme des verres de Venise lesquelles deux maistres en considération que ledit SR. JOHAN ZON leur a sollicité et obtenu des octroies et privilèges."

Op 22 April 1642 lezen we: „VINCENTIO CASTANGNA et AUGUSTINO PERUGENO maistres faiseurs des verres christallines a la forme de Venise a Rotterdam lesquelles confessaient estre redevuables au Sieur JOHAN ZON la somme de sept mille florins procedant d'argent à leur presté pour commencer à faire le dicts verres et cequi depend de la dite art."

Uit eene nadere acte blijkt, dat deze JOHAN ZON betiteld werd als „l'illustrissime Seigneur, résident de la tres illustrissime république de Venise pres les Estats généraux des Pays-Bas". In die acte wordt hem afgevraagd „s'il luy plaise deslivrer de l'arret les vairres et utensile de notre compagnie".

In 1647 woonde in den Haag MR. ROBBERT POSTER, die aannam een jongen de kunst te leeren van „Emaus-[1])wercken ende glaesblaesen".

In 1659 vinden we genoemd ESTIENNE BLONDEL die spiegels zou hebben gegoten. [2]) We komen hem nog eens tegen op 23 Juli 1664 als Mr. robijnslijper, in gezelschap van een anderen robijnsnijder DANIEL LAURENS. We teekenden er bij aan dat JEAN DENIS POUCET leerling was van BLONDEL. Er is daarbij sprake van twaalf dozijn spiegelsteenen tegen 5 à 6 stuivers 't stuk. Volgens VAN DALE, Woordenboek der Ned. Taal, 1884, wordt daardoor aangewezen een soort van spaath.

STEVEN (ESTIENNE) BLONDEL, robijnslijper in den Haag, neemt aan BASTIAEN VAN SCHOONDERHAGE, eveneens in den Haag, te zullen leeren „sijn kunst van robijnen en andere gesteenten te sullen konnen prepareeren ende slijpen, daeronder begrepen het verven ende couleureren van allerhande gesteenten, het slijpen van hoorlogecassen, signetten, pendanten, voor 50 carolusguldens eens sonder meer".

Het robijnslijpersvak was wel in de mode in de 17e eeuw.

Zoo vonden we op 17 Juni 1669 dat Mr. ADRIANUS PETIT, Mr. robijnslijper in den Haag aanneemt om aan SULPICE FRANCELLES in anderhalf jaar robijnen als andere gesteenten te leeren slijpen. In 1670 vinden we in de ooievaarstad genoemd DANIEL LOUWERUS, als Mr. Robijnslijper, terwijl 10 October 1693 VELIX PIGOT of PIGGOTT als robijnslijper een huis te Delft huurt. [3])

Vrij belangrijk is eene acte van 24 Februari 1676. [4]) Daarin gaat NICOLAES AERSCHOT, vader van FRANCOYS AERSCHOT, een accoord aan met JOHANNES

[1]) Van ESMAUT, *Ital.* = Email, *Fr.*

[2]) 19 Nov. 1659, acte nots. DANIEL LE THUILLER, den Haag.

[3]) Acte v. Notaris P. v. STEELANDT.

[4]) Notaris EGB. VAN DER PYLL, 's Gravenhage.

LONDERSLOOT, robijnslijper. LONDERSLOOT verbindt zich, FRANÇOYS binnen drie jaar „bequaem te maecken omme te connen slijpen robijnen, hiacynthen saphieren, amatisten ende andere, egeene ter weerelt uytgesondert, ende soo FRANÇOYS niet bequaem en mochte sijn binnen dien tijd ende sulcx toequam door desselfs meester, soo sal sijn meester gehouden sijn hem hetselve soodanigh te onderwijsen, dat hij daertoe bequaem wort geoordeelt."

Na dit kleine uitstapje in de vroegere robijnindustrie keeren we tot de glaskunst terug.

Eerst eene verklaring van 3 Maart 1671 [1]) van FERDINANDUS PARTZER en NICOLAAS MASON ten verzoeke van JOSEPH WILIANT te Brussel, thans in den Haag, „dat onder andere discourssen, die comparanten hadden met HENDRICK LUCK (bedoeld wordt HEUCK) christalyne glasblaser alhier, over t maecken van christalynen glasen, dese seyde, dat sijn materie van christal beter was dan t cristal van Venetien".

Op 26 Juni 1670 verklaarden NICOLAO POLLADE en JOHAN EUGEROO, kristalblazers in den Haag, ter requisitie van Sieur ARON MORIEUX, koopman, mede in den Haag, dat requirant heeft vertoond te Amsterdam aan zeker koopman een kastje van „cristeleyn".

Ook vinden we genoemd 10 Augustus 1672 Sr. HENDRICK HEUCK, „meester van de christalblaserye alhier in den Haag, en MATHEUS DU QUESNE, glasdriller alhier."

Dezen HEUCK vinden we terug in eene advertentie in No. 36 van de „Amsterdamse Donderdaghsche Courant" van 5 September 1675. Zij is belangrijk genoeg om hier geheel over te nemen.

„Alsoo de Kristal-blasery van den Heer Kapiteyn HEUCK in 's Gravenhagen, vermits den Oorlogh eenige tijt heeft stil gestaen, soo wort bekent gemaeckt, dat sijn Ed. van meeninge is om de selve jegens den Winter wederom in driederhande qualiteyten te beginnen, om onghemeyn wit kristal de Montaingne en wonderlijcke wercken daer van te fourneren tot cieraet seifs van Saletten, en Tafel Sarvisen, soo Lampetten, Schotels, Teljooren, Kandelaers en Soutvaten, en voort wat tot een Tafel behoort. Item, Kroonen, Pilaren en Knoopen in Ledicanten, Tafels, tot Ceridoms, Koelvaten, Brant-ysers, compartementen om Hantblakers en Tabeletten, Wijn en Bier Glasen, en Botteljens, en alles voor een civile prijs; daer is noyt diergelijcke soo in schoonheyt van cristal als curieusheyt van wercken in de Werelt gesien. Ten tweeden, oock ongemeene witte kristalyne Glazen, voor een ordinare prijs, also die van Venetien, Parijs, Verduyn, Barse-

1) Nots. ADR. V. D. HEYDE.

robe, Luyck of anderen oyt gelevert of verkoft hebben. En ten derden, sal daer geblasen werden schoon wit vensterglas, als oock ront vierkant en ovael, tot Koetsen en Kalessen, en sulcx door driederhande Meesters de beste die in de Werelt te bekomen sijn. En alsoo tot dese driederhande wercken wel drie Voorsorgers, Opsichters en Boeckhouders vereysschen, en den Inventeur en Eygenaer vermits den hoogen ouderdom, en sich oock eenige nieuwe inventien ten dienste van t Lant geengageert hebbende, en sonder soons, daer door onmachtigh is om dit alles alleen te kunnen gouverneren en nasien, soo soude den voorsz. Inventeur wel twee of drie participanten met hem in Compagnie willen nemen, en sulcx onder civile conditie, en sodanig dat de Liefhebbers buyten schade sullen gegarandeert werden; en also gemelten Heer HEUCK in ervaringe is gekomen, dat eenige sijn werck na botsen, en daer mede in dese Geuniëerde Provintien gaen venten en useren, soo wert mits desen een yder die het aengaen mach gewaerschout, dat het selve strijdigh is jegens syn verkregen Octroyen van haer Ho: Mo: synde op yder stuck een boete van drie hondert gulden, te appliceren na behooren."

Zie over dezen HEUCK en zijne verdere inventies Oud-Holland XX, bl. 1 e. v.

In 1678 was hij overleden. Uit den inventaris [1]) van zijne nagelaten goederen blijkt dat hij naliet „buyten de prov. Gelderlandt ende besonderlyck in de Prov. v. Holland" een huis aan de Nieuwe Bierkade; goederen op de „glascamer" en goederen int „glashuis". Iets duister is de inventarispost: „Twe vaten met gemaecte fruyte om glas af te maecken" liggende in 't koetshuis.

Heel fortuinlijk ging 't nooit in den Haag met de glasblazerij. Dat blijkt uit eene acte van 21 September 1704 [2]) waarin wordt medegedeeld, dat THEODATUS DE VOIS, Mr. van het glashuis in gebreke was gebleven te betalen *f* 882 voor loodwit. In 1713 stond HENDRIK LE SAGE aan het hoofd. De glasblazerij was afgebrand, en na aan het college van „de Societeit" gepresenteerd te hebben een request, waarbij hij te kennen gaf „syn ongeluck van het afbrande der glasblazerij, in den Haag, waar door hij genootsaeckt was op nieuwe op te bouwen", en hij verzocht met geen verhooging van verponding te worden bezwaard, maar te blijven staan op 11 gulden, werd hem zijn verzoek geaccordeerd. [3])

Op 20 Juli 1722 werd permissie gegeven tot het oprichten van eene glasblazerij aan de Dunne Bierkade, op de plaats der vroegere zeepziederij. Firmanten waren A. en D. VAN DOOLEN, W. HENSBOOM en W. VAN DIJCK.

---

1) Nots. D. v. D. BOSSCHE. Voor deze zaak is 't geheele register interessant.

2) Nots. TERBEECK v. COESFELT.

3) Resol. Sociëteit 14 Nov.

Nader werd daartoe gedespecieerd een erf of tuin behoorende a.d. Predikant GROMMÉ, staande in het Voorburgstraatje.

Op 22 Oct. 1725 werd toegezegd eene jaarlijksche bijdrrage v. *f* 300 („Wet") voor den tijd van zes jaren, doch 29 Mei 1726 werd, door die van den Haag, geld op intrest geweigerd.

DIEUDONNÉ DE VOIX Burgemeesteren verzocht hebbende eene tegemoetkoming om zijne glasblazerij van Amersfoort naar den Haag over te brengen, werd hem toegestaan om van LE SAGE in huur aan te nemen een erf voorheen aan hem behoord hebbende, en eerder aan Mr. JOH. V. BANCHEM, a.d. Westsingel. Deze beruchte Schout had daarop twee huizen doen bouwen. De huurprijs was slechts *f* 600 wijl zulks werd gedaan op hoop van commercie in den Haag van tijd tot tijd te krijgen, en naderhand werden hem nog meer gelden voorgeschoten.

Al de namen welke we genoemd hebben, klinken als van Franschen oorsprong. Hierdoor wordt gesteund wat Jhr. Mr. W. E. J. BERG schrijft op bladz. 201 van zijn werk [1]): „ofschoon er buiten die van Haarlem nog eene spiegelglas- en ruitenfabriek bestaan heeft in den Haag, naar hetgeen SAVARY in Dict. de Comm. III 1198 ons vermeldt, is het schier zeker, dat in die fabrieken refugiés zullen hebben gewerkt".

Ten slotte memoreeren we dat er ook leefde CORN. PYTERSZ., glasschrijver en glasmaker, die een menigte schilderijen bezat, zonder 't jaar te weten; dat van 19 April 1637 een contract bestaat „van de compagnie ende Societeyt omme salpeter te maecken, testwerck te smelten, mitsgaders eenige [illegible] [2]) ende reductien van metallen, item eenich starck water te trecken ende olye vitiroell" [3]), en dat op 18 Mei 1707 PIETER NOBLETH en ANDRIES SAVANJE (hij teekent zich Dr. A. SALVANIE) na t einde van de Haagsche kermis met elkaâr aanvaarden een compagnie van „lacqwerck met alle de ap- en dependentien".

Chronologisch noemen we ten slotte

1596. Bourgons glas.
1635. Terpentynkanne.
Moscovisch glas (een printken becleet met moscovisch glas.)
1639. Vier pimpelkens of brandewijn kroeskens.

---

1) De Réfugiés in de Nederlanden, 1e deel. Amsterdam 1845.
2) Voor mij onleesbaar.
3) Nots. NIC. CLAASE MOY, Leiden. Zie ook de acte van 28 Dec. 1635, No. 201.

Een momglas.
Een hooch mom glaesge.
Een clockglas sonder voet.
Een glase kelckge met een suygertge.
Een glas met olie van tegelen, ende een glas met anijsolie, ende noch een glas met balsem olie.

1666. Een clapmuts-romer.
1667. Drie marmelade glaesies.
1781. Een oud hoog en groen singulier [1]).
Ander glazen, kannen en flesschen.

1) Invens. v. Mr. C. J. van Renesse.

EEN WEINIG BEKENDE AANSLAG OP HET LEVEN VAN WILLEM III

DOOR

ED. VAN BIEMA.

De Europeesche Mercurius van de maand Juni 1699, vermeldde het volgende:

„Den 8sten der maand wierd zekere messemaakersknecht geboortig van Lotharingen, en voormaals soldaat en deserteur geweest, die den Koning van Groot Britanje door het vergiftigen van Messen, (die hij voorgaf, vermits zijn meester gewoon was de zelven voor zijne Majesteit te maaken, gelegenheid te weeten om op des Konings tafel te doen komen) indien men hem daar een belooning voor wilde geven, gelijk hij zulks aan eenige persoonen had voorgeslagen, om 't leven wilde brengen, volgens Sententie van het Hof van Justitie met den swaarde gestraft, en zijn hoofd op de Rijswijksche weg op een staak, en het ligchaam op een rad gelegt."

Omstandige relazen van de aanslagen op het leven van WILLEM III vormden een vruchtbaar onderwerp voor zekere schrijvers van die dagen. Zoo verscheen er in het jaar 1696 te Londen een werkje dat den titel droeg van:

„An impartial history of the plots and conspiracies against the life of His Sacred Majesty King WILLIAM III, contried and carried on by the pernicious councils and Devices of our professed Enemies at the Court of France, managed by their Emissaries at Home and Abroad."

Het boek scheen veel aftrek te vinden want het beleefde eene tweede uitgave in het volgende jaar 1697.

De aanslag in de Europeesche Mercurius vermeld is van betrekkelijk geringe bekendheid en daar wij in de gelegenheid waren van de daarop betrekking hebbende stukken in de gerechtelijke archieven kennis te nemen, willen wij daaromtrent het een en ander mede deelen.

De schuldige, NICOLAS JACOT of JACQUOT, op het tijdstip zijner arrestatie messenmaker in dienst van SIMON PEZÉ, „coutelier du Roy" te 's-Gravenhage, telde omstreeks 32 jaren. Hij was geboortig van Ligne-en-Barrois in Lotharingen en beleed den Roomschen godsdienst. Zijne gevangenneming had plaats op het einde van de maand April 1699. Het beroep van messenmaker oefende hij slechts tijdelijk uit; zijn eigenlijke loopbaan was die van soldaat.

Even als zoo vele beroepssoldaten uit die dagen, maakte hij er zich volstrekt geen gewetenswroeging over, beurt om beurt de beide oorlogvoerende partijen, Frankrijk en Holland te dienen.

Wanneer zulks hem voordeelig voorkwam liet hij zijn Fransch regiment in den steek om over te loopen naar Hollandsche zijde.

Zoo had hij onder Franschen vlag gediend in het regement Zwitsers van den kolonel COURT. Hij deserteerde en kwam na eenige omzwervingen in den Haag, alwaar hij werk vond bij den messenmaker des konings, PEZÉ.

Na tien maanden bij dien patroon gewerkt te hebben verdween hij wederom uit 's-Gravenhage.

Het schijnt dat hij toen dienst nam in het regiment van den Hertog van Holstein in de soldij der republiek en dat hij o.a. ook te Amsterdam in garnizoen gelegen heeft. Van daar werd zijn regiment naar Nieuwpoort gedirigeerd en vervolgens naar Dixmuiden, alwaar hij met de gansche bezetting door de Franschen krijgsgevangen werd genomen.

Het zij ons vergund even uit te wijden over dit punt. De Fransche Maarschalk DE VILLEROY, die geen kans zag om den Prins van VAUDEMONT in de Zuidelijke Nederlanden afbreuk te doen, zond den Graaf DE MONTAL met eenige troepen af om Dixmuiden te overmeesteren. ELLENBERG, of ook ELLENBERGER, voerde het commando over de plaats, die slecht versterkt was. Na eene flauwe verdediging van slechts 36 uren capituleerde hij den 28 Juli 1695 en gaf de bezetting krijgsgevangen. Generaal ELLENBERGER werd wegens deze laffe overgave voor een krijgsgerecht gedaagd, schuldig bevonden aan lafhartigheid en met den zwaarde gestraft.

Pamflet No. 14045 in de Kon. Bibl. geeft over dit vonnis nadere opheldering. Het is getiteld: „Sentence prononcée par le Grand Conseil de Guerre, Commandé du Roy d'Angleterre, tenu à Gand, depuis le 19 Octobre jusques an 4 Novembre 1695."

De aanklacht was gericht tegen al de hoofdofficieren, die bevel gevoerd

hadden over de bezetting van Dixmuiden. Het vonnis tegen den commandant ELLENBERGER luidde als volgt:

„JOAN ANTHOINE ELLENBERGER, cy devant Gouverneur de la ville de Dixmuyde, a été assiegé par le corps du Comte DE MONTAL le 25, de Juillet passé, a eu 8 Regimens d'Infanterie & un Regiment de Dragons, genz tout portez à se défendre jusques au dernier, a eu bonne Artillerie, Munition, Poudre, Armes, & Vivres en abondance, s'est rendu aux Ennemis le 28. Juillet passé, par une Capitulation toute honteuse, au grand préjudice du Roi d'Angleterre & de ses Alliez, sans avoir attendu un assaut, sans avoir eu Brêche, ouvrage pris, & tres-peu de monde tué, est condamné d'avoir la tête tranchée, & ses biens dans ce Pays-cy confisquez, & employez pour remettre le Regiment qu' il a eu."

De hoofdofficieren JAMES LESLE, RICHARD BREWER, CHARLES GRAHAM en LOUIS AVER, werden van hunne rangen vervallen verklaard. De overige betrokken aanvoerders werden vrijgesproken, „les recommandant à leurs maîtres comme Gens d'Honneur et de Merite."

Onder de laatsten telde men ook FRANÇOIS PHILIPPE PLATO, Luitenant Kolonel en Commandant van het regiment Infanterie van Jonge Holstein, waarbij JACOT gediend had. De voltrekking van het vonnis aan ELLENBERGER vond plaats te Gent buiten de Antwerpsche poort op 30 November 1695. Hij was 58 jaar oud, en had van gemeen soldaat af alle rangen doorloopen, zonder ooit een berisping te hebben verdiend.

Keeren wij na deze afdwaling terug tot onzen vriend JACOT, die door het slechte voorbeeld zijner superieuren wellicht werd aangezet om het Hollandsche vaandel te verlaten en zich bij de Franschen te voegen. Ten minste wij vernemen uit de stukken, dat hij dienst nam bij het Fransche regiment Zwitsers van Kolonel COURT. Lang bleef hij niet trouw aan dit vendel, want hij deserteerde opnieuw en nam de wijk naar 's-Gravenhage.

In het voorjaar van 1697 klopte hij ten andere male aan bij zijn vroegeren meester PÉZÉ. Deze nam hem weêr in dienst en hij bleef onafgebroken bij hem werkzaam tot op het noodlottige oogenblik, toen hij in minder aangename aanraking kwam met den Hoofd-officier der stad 's-Gravenhage.

JACOT was getrouwd en had een kind; hij woonde met zijn gezin in bij eene kaaskoopster, die haar nering uitoefende in het huis waar de drie kazen uithingen, in het Blaeuwe Straetje in de onmiddelijke nabijheid van de Begijnstraat.

Hij was een der vele individuen, die in den loop der regeering van WILLEM III uit winstbejag of uit dweepzucht een aanslag beraamden op het leven van dezen Vorst.

Hier bleef het slechts bij het plan; het kwam zelfs niet tot een begin van

uitvoering, doordien de zaak ruchtbaar werd en de justitie de hand op JACOT legde.

Door wien de justitie eene aanwijzing omtrent JACOT's misdadige bedoelingen kreeg, blijkt niet uit de stukken, doch men mag wel aannemen, dat dit geschiedde van de zijde der Fransche ambassade, tot welke onze messenmaker zich persoonlijk met het aanbod gewend had om den Koning uit den weg te ruimen.

Op 29 April werd hij op bevel van de justitie op de Voorpoort gebracht om daar nacht en dag door een dienaar bewaakt te worden. Zijne goederen werden onderzocht en al datgene wat suspitie zou kunnen geven, ten hove gedeponeerd.

Tezelfdertijd werden zijne twee kameraden, werkzaam bij PEZÉ, en de meester zelf, ieder afzonderlijk op de Voorpoort opgesloten.

Ook het huis en den inboedel van PEZÉ werden aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen.

Het scheen dat JACOT reeds lang rondging met de gedachte om den koning te vermoorden, want hij bekende er herhaalde malen over gesproken te hebben met zijn kameraad, LAURENS VILLEMARS, geboortig uit het stadje Thuin in het land van Luik, die sedert October 1698 met hem bij PEZÉ werkte. VILLEMARS had hem altijd ernstig aangemaand dit misdadige denkbeeld op te geven. De verdachte werd gedurende den loop der zaak aan twee verhooren onderworpen, waarvan wij de hoofdtrekken zullen mededeelen.

Deze verhooren hadden waarschijnlijk plaats op 29 en 30 April.

Op een dag toen JACOT bezig was met het smeden van messen, en zijn patroon daarop zijn merk zette, zeide hij tot zijn kameraad VILLEMARS, dat is een goed diep merk; alle messen des konings dragen dit merk. Het is heel gevaarlijk, de koning van Frankrijk zou zulks niet gedoogen, omdat men er zoo gemakkelijk vergif in kan doen. De getuigenis zijner kamaraden en van zijn patroon luidden het tegendeel van ongunstig voor den verdachte. Men kon niets kwaads te zijnen laste zeggen en men roemde hem als een ijverig werkman, die trouw ter mis ging in de kerk der Fransche Ambassade en zich nooit in afkeurende termen over den koning van Engeland had uitgelaten. SIMON PEZÉ was even positief in zijn gunstig oordeel, en deelde verder mede, dat hij geregeld de messen van 's konings tafel kreeg om die te slijpen; wanneer er veel werk was en hij het volhandig had, belastte hij zijne knechts daarmede.

Een andere kameraad van JACOT, JEAN CHORIN, van Coromarin in Provence, die sedert den 10 Juni 1698 bij PEZÉ in dienst was, kon evenzoo niet anders dan goeds van den eerste zeggen. Deze dronk niet, vloekte nooit, was geen losbol en werkte altijd zeer vlijtig.

JACOT vervoegde zich op 27 April ten huize van den Franschen Ambassadeur DE BONREPOS, waar hij den portier verzocht om den Secretaris van den Ambassadeur, den Heer DE CAMPREDON, te mogen spreken.

Door den portier bij den Secretaris geleid, vroeg hij hem alleen te mogen spreken, daar hij hem eene hoogst gewichtige mededeeling wenschte te doen. Toen de portier op last van den Secretaris het vertrek verlaten had, vroeg JACOT of er in de Ambassade niemand was, die in dienst stond van den verdreven koning van Engeland.

Hij deelde toen den Secretaris mede, dat hij een onfeilbaar middel bezat om messen te vergiftigen, zonder dat ooit iemand zou kunnen ontdekken, dat hij op deze wijze den koning WILLEM III uit den weg zou hebben geruimd.

Toen vertelde hij den Secretaris, dat hij in dienst zijnde bij 's konings messenmaker PEZÉ, alwaar al de tafelmessen des vorsten gebracht werden om schoon gemaakt te worden, de gelegenheid had en het middel bezat om den koning te vergiftigen.

Monsieur DE CAMPREDON antwoordde hem daarop, dat aangezien er nu vrede tusschen de beide staten heerschte, men niet naar zulke middelen behoefde te grijpen en niet wenschte den koning uit den weg te ruimen. Hij trachtte hem van zijn voornemen af te brengen en vroeg hem hoe hij op de gedachte van een koningsmoord gekomen was, waarop JACOT hem antwoordde: Koning WILLEM heeft wel een anderen koning onttroond.

JACOT herinnerde zich niet of hij den secretaris DE CAMPREDON geld gevraagd had voor de uitvoering van zijn plan. Wel was hij voornemens geweest een som gelds te vragen om den Haag te kunnen verlaten en zich in Brabant als messenmaker te vestigen. Hij bekende het eerst over de zaak gesproken te hebben met den koetsier van den Franschen gezant, dien hij kende omdat deze van tijd tot tijd in PEZÉ's winkel kwam om daar messen te brengen, die geslepen moesten worden.

Dit eerste gesprek met den koetsier hield hij bij het uitgaan der mis in het Fransche gezantschapsgebouw, en hij vroeg hem toen ook of er in de ambassade niemand was, die in betrekking stond tot den verdreven Engelschen koning.

De koetsier zeide toen niets met de zaak te maken te willen hebben en dat JACOT zich maar moest wenden tot den eersten secretaris.

Naderhand had de messenmaker den koetsier nog drie of vier malen over zijn plan onderhouden.

Bij het tweede verhoor beweerde hij nooit de intentie gehad te hebben, zijn plan ten uitvoer te brengen, doch dat hij slechts beoogde, door dit middel wat geld te krijgen, en dan de stad te verlaten. Niemand had hem tot de daad aangezet. Noch zijn meester, noch zijne kameraden, noch zijne vrouw, noch iemand anders ter wereld, hadden daarvan kennis gehad. Hij was de eenige schuldige, en hij werd op de gedachte gebracht, door de in den winkel gevoerde

gesprekken over de geruchten van plannen om den koning van Engeland het leven te benemen.

Op 4 Mei werd besloten JACOT te brengen ter scherper examen „omme van denselven te onderstaan de circumstantien van het faict en syne complices."

Op 6 Mei werd geresolveert den gevangene niet te brengen ter torture, maar alleenlijk te presenteeren de torture en sulx ad actum proximum omme syne complices ende circumstancien te weten.

De gevangene werd daarop in den kelder gebracht alwaar de folterwerktuigen stonden, ontkleed en gebonden, daar hij echter niet anders bekennen wilde, dan hij reeds bekend had, werd hij wederom naar boven geleid.

Lang behoefde hij niet te wachten op de beslissing van zijn lot.

Reeds vier dagen later werd zijn vonnis gewezen, waarbij hij ter dood werd veroordeeld.

Het vonnis luidde als volgt:

„Soo heeft het voorszeyde Hoff met rijpe deliberatie van raede doorgesien ende overwogen hebbende alle 't gene ter materie dienende is, ende heeft mogen moveren, reght doende uyt den name ende van wegen de Hoge Overheyt ende Graeffelijkheyt van Hollant, Zeelant, en Vrieslant, verclaart den gevangen begaan te hebben crimen laesae Majestatis; condemneert hem gebragt te werden ter plaetse daer men gewoont is criminele justitie te doen, ende aldaer metten swaerde te werden geexecuteert datter de doodt na volgt, ende desselfs lighaem gelegt te werden op een radt, ende thooft gestelt op een staeck; verclaert alle zyne goederen ten behoeve van de Hoge Overheyt geconfisqueert, ende condemneert hem inde costen ende mise van justitie tot tauxatie ende moderatie van de voorzeyde Hove. Gedaen in den Hage bij de Heeren ende Meesters FREDERIK SLUYSKEN Praesident, MATHEUS GOOL, BENJAMIN FAGEL Heere van ter Weer, JOHAN MUNTER, FRANÇOIS KEETLAER, PAUL ANDRÉ VAN DER MEULEN, JACOB VALLENSIS, ANTHONIS SLICHER, FREDERIK ROSENBOOM ende ADRIAEN PIETER D'HINOJOSA, raets luyden van Hollant, ende gepronuncieert den VIIIe Mey XVIC negen ende 't negentich.

In kennisse van mij
ANT. VAN KUNSCHOT. 1699.

Zoo veroordeelde een rechtscollege in de 17e eeuw iemand ter dood, omdat hij schuldig was bevonden aan het koesteren van een misdadig voornemen terwijl aan dit voornemen een der voornaamste eischen van strafbaarheid ontbrak, namelijk het begin van uitvoering.

Iets dergelijks is heden ten dage gelukkig niet meer denkbaar.

's-Gravenhage, December 1907.

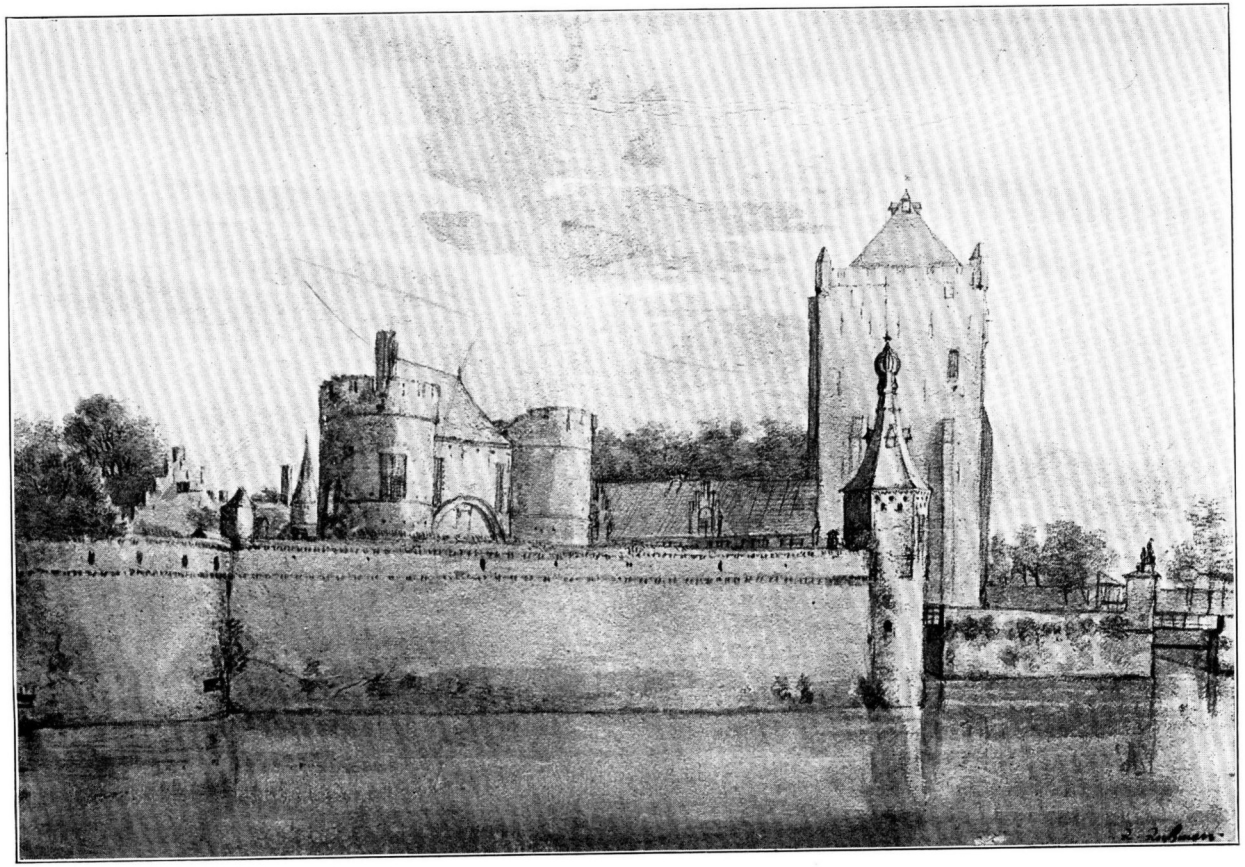

HET KASTEEL TE VIANEN.
Teekening door ROELAND ROGHMAN in Museum TEYLER te Haarlem.

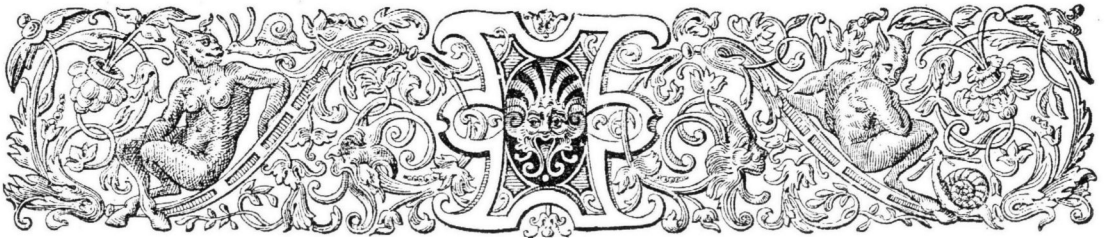

Kunst in de archieven van Vianen,

DOOR

Mr PETER VAN MEURS.

De oude archieven van Vianen bevinden zich gedeeltelijk op het raadhuis van de gemeente, t. w. de administratieve stukken, gedeeltelijk op het Algemeen Rijksarchief, t. w. de rechterlijke stukken.

Men vindt er enkele inventarissen en andere stukken onder van eenig algemeen belang, betreffende de goederen van de BREDERODE's, en eenige andere, waarin melding van schilderijen of schilders gemaakt wordt.

I. STUKKEN BETREFFENDE DE GOEDEREN VAN DE BREDERODE'S.

De stad Vianen met het omliggende land vormde lang het gebied van de BREDERODE's, tot het uitsterven van dit geslacht in December 1684, nieuwe stijl. Zij bewoonden er het huis Batestein, en bezaten in het Viaansche bosch een zomerhuis Amelestein. Van zoo'n vermaard geslacht, dat zich vermaagschapte met geslachten als die van NASSAU, SOLMS, DONA en tal van andere van den hoogsten Europeeschen adel, is het niet onbelangrijk, de inrichting en meubeleering van zijn woning te leeren kennen, waardoor men tevens met veel schilderijen, voorwerpen van amber, terpentijn, lakwerk, albast, kristal, schildpad, zilver, porselein, merken van linnen, enz. kennis maakt. Ik laat daarom eenige inventarissen van goederen VAN BREDERODE's volgen, met weglating alleen van

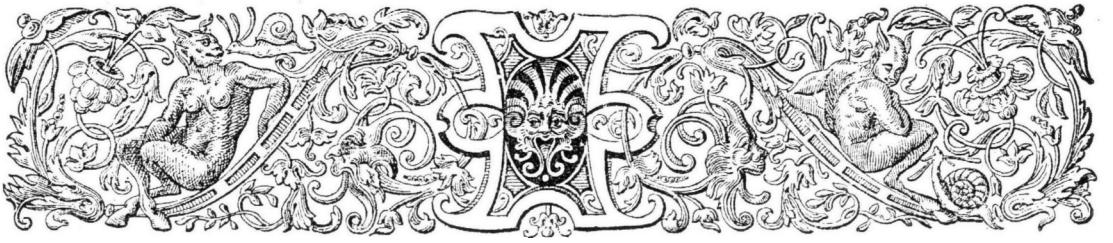

Kunst in de archieven van Vianen,

DOOR

Mr PETER VAN MEURS.

De oude archieven van Vianen bevinden zich gedeeltelijk op het raadhuis van de gemeente, t. w. de administratieve stukken, gedeeltelijk op het Algemeen Rijksarchief, t. w. de rechterlijke stukken.

Men vindt er enkele inventarissen en andere stukken onder van eenig algemeen belang, betreffende de goederen van de BREDERODE's, en eenige andere, waarin melding van schilderijen of schilders gemaakt wordt.

I. STUKKEN BETREFFENDE DE GOEDEREN VAN DE BREDERODE'S.

De stad Vianen met het omliggende land vormde lang het gebied van de BREDERODE's, tot het uitsterven van dit geslacht in December 1684, nieuwe stijl. Zij bewoonden er het huis Batestein, en bezaten in het Viaansche bosch een zomerhuis Amelestein. Van zoo'n vermaard geslacht, dat zich vermaagschapte met geslachten als die van NASSAU, SOLMS, DONA en tal van andere van den hoogsten Europeeschen adel, is het niet onbelangrijk, de inrichting en meubeleering van zijn woning te leeren kennen, waardoor men tevens met veel schilderijen, voorwerpen van amber, terpentijn, lakwerk, albast, kristal, schildpad, zilver, porselein, merken van linnen, enz. kennis maakt. Ik laat daarom eenige inventarissen van goederen VAN BREDERODE's volgen, met weglating alleen van

den inhoud van meubelenkamers en andere geheel onbeduidende vertrekken en plaatsen. Van een tweetal inventarissen van minder beteekenis deelde de Heer J. H. HOFMAN den inhoud reeds mee in de *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde,* 3e reeks, III, 293—301. Uit een uiterste-wilsbeschikking geef ik een aanhaling betreffende een kunstvoorwerp. Vooraf laat ik een drietal verklaringen betreffende den burgerlijken staat van BREDERODE's en DONA's gaan, omdat ze de onderlinge verhouding tusschen de personen die in de andere stukken voorkomen, doen kennen. Deze verklaringen, naar de oorspronkelijke op het gemeente-archief, luiden:

1.

Wij, schout, borgemeesteren ende regeerders der stede Vianen, certificeeren bij desen, dat Sijn Excellentie den Heere WOLFERD VAN BREDERODE, vrijheere van Vianen, Ameyde etc., is overleden den $\frac{7}{17}$e Junij 1679, ende de Hooggebore froulijn HETWICH AGNES VAN BREDERODE, vrijvrouwe van Vianen, Ameyde etc., den 27e November 1684 o.s. Des t' oirconde etc. den 30e September 1707.

2.

Wij, schout, borgemeesteren en regeerders der stede Vianen, certificeeren bij desen, dat de Hooggeborene Vrouwe MARIE LOUISE, gravinne VAN DONA, tsedert de maend Maij XVI C agt-en-tnegentig binnen Vianen gedurig heeft gewoond, en dat sij in den jare XVII^{C}-en-een is getroud in de kerke aldaer met den Heere DE LA CLAVELIERE, die tsedert ook gedurig met haer in deselve stad gewoond heeft en nog woont. Des t' oirkonde hebben wij het stadszegel op 't *spatium* deses doen drucken den 1e October 1707.

3.

MEMORIE.

JOHAN WOLFERD VAN BREDERODE is in tweeden houwelijke getroud met LOUISE CHRISTINE, gravinne VAN SOLMS in het jaer 1637. Hij is gestorven den 3e September 1655.

LOUISE CHRISTINE, gravinne VAN SOLMS is gestorven in Maert 1669.

HENRIK VAN BREDERODE, outste soon uyt dat houwelijk, is geboren den 28e November 1638, gestorven den 1e Julij 1657.

WOLFERD VAN BREDERODE, tweede zoon uut dat huwelijk, is geboren den 18e November 1649, gestorven den 17e Junij 1679.

HETWIG AGNES VAN BREDERODE, derde dogter uyt dat huwelijk, is geboren den 10e Augusti 1643, gestorven den 27e November 1684.

LOUISE CHRISTINE VAN BREDERODE, oudste dogter uyt dat huwelijk, is geboren den 31e December 1639, en getroud met FABIAEN, grave VAN DONA, in 't jaer 1658. Sij is gestorven in 't eerste van 't jaer 1660, nalatende een dogter, MARIA LOUISE VAN DONA, gedoopt den 3e Martij 1660, en getroud met SAMSON DE L'HOMME in 't jaer 1701.

Gemelte FABIAEN, grave VAN DONA, is gestorven, soo men berigt word, doe sijne voornoemde dogter seven jaren en eenige maenden oud was, en dus vóór de dood van haer groodmoeder LOUISE CHRISTINE, gravinne VAN SOLMS, douairière VAN BREDERODE.

Wij, drossard, schout, borgemeesteren en regeerders der stede Vianen, certificeeren bij desen, dat ons door suffisante bewijsen is gebleeken, dat de tijd van geboorte, huwelijk en dood van de illustre persoonen, bij de voorenstaende memorie genoemd, daerin respectivelijk conform de waerheyd is gesteld, uytgesonderd alleen, dat ons geen genoegsaem bewijs vertoond is aengaende den sterftijd van den Heere grave FABIAEN VAN DONA.

T' oirkonde hebben wij dese met het stadssegel bekragtigd, en door onsen secretaris doen onderteykenen den 7e April 1711.

Hier volgen nu de opgaven uit de inventarissen en de uiterste-wilsbeschikking (A—D):

A. UIT DE INVENTARISSEN VAN DE GOEDEREN OP HET HUIS BATESTEIN, [1]) JUNI 1646.

De eerste van deze inventarissen bevat 171 schilderijen, waarbij ik „de gebroocke graeff VAN MANSVELT" op de joffrouwekamer meereken, behalve de prenten, geslachtboomen, „de twaelff keysers" en „'t wappen van *Brederode* en *Nassouw*," in de zaal, en de kaart.

In hoofdzaak luiden de inventarissen aldus:

Inventaris van de meubelen die bevonden sijn op den huyse Batestein, gemaeckt bij ons, ondergeschreven, door schriftelijcke last van Sijn Excellentie VAN BREDERODE, van date den XVI Junij 1646, in 't bijwesen van Haer Genade VAN POTELITS, op den (*sic*) Junij daeraenvolgende.

Eerstelijcken de MEUBELE, zijnde in de blouwe camere bevonden:

Acht stucken tapijts met personage, sijnde de historij van CADMIS.
Een root carmesijnfluweell leedekant-behangsell met rabate onder ende booven, geboort langs-aff met passemente, toesoiers, met beheemelse ende bonnegrasis, alles compleet.
Een eycke ledikant met 4 bollen, daerop:
Een sprij van root fluwell daerop, alleens geboort, gevoedert met root arremesijn.
De gardijne van damast.
Een root fluweell taeffellkleet, alleens geboort, op een eycke taeffell met een kleet van root leer daerover.
Vier rootfluweele armstoellen.
Ses andere mantsstoelen van root fluwell.
Vier roode vouwstoelen van root fluwell.
Een fijn bed met brede blouwe streepen, BC.
Twe oorkussens ende hooftpeulie van 'tselve, met een matras van blauw en wit gestreept.
Een oudt kort tapijt-vlue.
Een wit tierentij beddecleet.
Twe deeckens, een root en een wit.
Twe koopere brandtisers.
Een isere schup en tang met koopere knopen.
Een bedtpan.
Een schilderij vóór de schorsteen, van BIJLERT.
Een kort blouw gardijn vóór de venster.

In de garderoop:

Een behangsell van kraeckstoff, met bloemen van root en donckergroen.
Drie stoelen sonder leunen met groene franie.
Een groote ander stoell met geele etc.
Een houtwerck ledikant met 2 vergulde appelen.
Een bed met sijn hooffpeulie en een kussen met breede blauwe streepen.
Een roode en een witte deecken, geteeckent GC — IWA. [2])
Een beddecleet van tierentij, geteeckent als booven.
Een taeffeltgen van eycken, met een root geblomt cleet.
En swart vierkant koffer, daer men de kussens in leyt.

De gravenkamer boven de blouwe kamer, off schilderijcamer:

Acht stucken tapijts, met één vóór de schorsteen van FULASIE.
Een-en-twijntich stuck schilderijs als:
Heer REYNOUWT, LODEWIJCK, HEYNDRICK, WALRAVEN, FLORIS, Heer WALRAVEN de seste, JOHAN WOLPHERT, REYNOUT d' leste, Sijn Excellencie, toe hij jong was, Mevrouw VAN HORN, 2 Vrouwe VAN BREDERODE, Vrouw VAN POOTELIS en MANSOUW, en 7 kinderen.

1) Deze twee inventarissen zijn achter elkaar geschreven. Het stuk bevindt zich in het Rijksarchief.
2) Zeker de beginletters van JOHAN WOLFERT (VAN BREDERODE) en zijn eerste vrouw ANNA (VAN NASSAU).

Een eycke ledikant, met een root scherlaeckens behangsell, met armesijn gevoedert, met goude passame[n]t, toesoiers ende franjen, mette dubbelde rabbatten onder ende booven de gardijnen, ende bonegrasis van 'tselve; op het ledikant met 4 vergulde ballen.
De sprey van 'tselve ende taeffelkleet *ut supra*, doch maer gevoedert met root linnen.
Een eycken taeffelken.
Een paeylias van kanefas.
Een matras van root en blauw gestreept.
Een root en een witte deecken, geteeckent (wit) V (root) BC.
Vier hooftkussens, geteeckent GC.
Twe armstoelen ende tien manstoelen van root scherlaecken ende vergulde naegels.
Een stuck oudt tappijt-flue vóór 't bed.
Twe groene gardijne vóór de vensters.
Twee brandtijsers met koopere knoopen.
Een bedtpan.

In de garderoop:

Twe oude swarteleere stoelen.
Een ledikant, daerop een oude deecken, met root gevoedert.

In Zijn Excellentie camer:

Acht stucken tappijts, van de storie van JOOSEFF.
Vóór de schorsteen een schilderij van VAN KAMPEN.
Een rootfluweell ledikant met zijn heemelse, binnen-, buyten- en onderste rabatten, met armesijn gevoedert, met de vier bollen, alles geboort met brede goude en silvere passementen en groote franien rontom de lisse van deselve passementen op de hoecken.
Daartoe een sprey van root fluweell, geboort ende verciert metteselve passementen, fraenjen ende lissen.
Een root fluweell taffelkleet, *ad idem* gevoedert met root linnen; een hoese van root say met kleyne fraenjen rontsom het ledikant.
Twe groote fluweele armstoelen met passe-[me]nt, gout en silver, mette fraenjen.
Ses roode fluweele mansstoelen met fraenjen van gout en zij.
Noch ses tabeletstoelen van 'tselve.
Een gebordurt Indiaens taeffelcleet.
Twe eycke viercante taeffels.
Een cleyn ront vouwtaeffeltgen van neuteboomen-hout.
Een kanefas paeljas.
Een gestreept satijne matras van blouw en geell, met een hooffpeulie daertoe.
Een bed en peulie met groote blouwe strepen, geteeckent MC.
Drie hooftkussens, geteeckent VBN.
Noch een, geteeckent IWA.
Twee koopere brandtijsers met tang ende schup.
Twee vergulde geeredons.
Een korolijne kroon met vergulde pijpen.
Twee roode gardijnen vóór de vensters.
Een groote spiegell.
Een groot tapy-vleu onder 't ledikant.
Een roodtlaekens vouwscherm.

In de garderoope:

Een behangsell van geell damast, met linne gevoedert.
Een taeffelkleet van 'tselve.
Twe tapij-velue taeffelkleden, een op en een onder de taeffell.
Twe eycke taeffeltgens.
Twe armstoelen.
Twe met leunen.
Twe taboretten, alles van 'tselve fons damast, met linne kleeden overtrocken.
Drie geele gardijnen vóór de vensters.
Vijff spiegels, soo groot en cleyn.
Een hangent tabolettie.
De prent van den Hoff tot Rijswijck.
Een teene schermtie met een ijsere voet.
Een heertijser.
Een schup en tang met coopere knoopen.
Een vuyre schabellige.
Ende een oudt blouw stoeltgen.

In Haer Genade camenet:

Een behangsell van goudeleeren blompotten.
Vier-en-twintich schilderije, altemaell grave VAN NASSAUW.
Noch een nachtbalet.
Een stuck spoockere [*sic*] van SACHTLEVER [*sic*].
Een lantschap.
Een van SAVERE.
De stadt van Vlissingen.
't Huys te Cleeff.
De fruytagie van BOSGART.
Een lacke taeffell, daerop staende een versilvert kasken.
Een schabaw met swart fluwell, sijnde met gout en silver geboort, staende op een eycke voet, met een Indiaens linnekleechgen daerover.

Een hanggent gesloote glase kas, daerin alderhande fraicheyt.
Daer boovenop ses posteleyne flessen met een blompot.
Twe hangende taboleties, daerop staende op ijder tien stucx posteleyn.
6 stoelen, twe met armen, twe mans- ende twe vouw(*sic*) -stoelen, alles van Colonbijn-fluweell met sijde fraenjen en vergulde naegels.
Een banckstoell met geblomtte ueyt fluweell.
Twe groene-armesijn gardijne vóór de vensters.
In de schorsteen een glaese fles.
Twe glaese kannekens.

In Haer Excellencie cantoir, behangen met vergulde oude leeren met schildereyen, daerin:

Een eycke taeffell.
Twe vuyre schrage.
Een vuyre kist met een hangslotie daeran.
Noch een oude Spaense stoell.
Een wit mantie, daerin een ouwe gefugeerde (*sic*) rock.
3 paer witte niewe schoenen.

In de nieuwe anteschanble, behangen met groen en silver leer:

Vóór de schorsten een schilderij van het huys te Brederode.
Vier stoelen met leunen van seegroen laecken, met wit- en groene-sijde fraynjen.
Twe vouwstoeltgens, alleens bekleet.
Een eycken taeffell met een laeckens kleet ende fraeynjen van 'tselve.
Twe brandtijsers met koopere knoopen.
Een ijsere tang.
Een groene slaepbanck achter de silvergeblomde leeren.
Een bed ende peulie met breede strepen, geteyckent IC.
Een roode deecken, met wit gevoedert, IWA.
Twe oorkussens, geteyckent MC, IWA.

In 't cantoir van Zijn Excellentie, behangen met groen honscooten:

Een bijbileteecq, waervan d'inventaris onder d' secretaris is berustende.
Een Spaense armstoell met een root kussen daerop.
Acht-en-dartich conterfeytsels, soo groot ende cleyn.
Een zeestorm.
Een prent van sinode.
Een heertijser.
Een ijsere tang.
Een schilderij van Haer Genade loffelijcker memorie, sitten[de] op en stoell.

Boven Sijn Excellencie cantoir:

Een ledikant, behangen met groene-witte sayen.
Een oudt bed ende peulie met groote blouwe streepen, geteyckent IWA.
Twe roode deeckens, geteyckent d' een met BC, [d' ander met] IWA.
Een wit beddekleet, ongeteyckent.
Een eycke taeffell met een vuyre voet, ende een groen cleet daerop.
Een eycke cas, daarin het fijn lynnewayt.
Een Spaense stoell.
Een matte stoell, met oudt tapijtkussen daerop.
Een ijsere tang met een schup.
Een schorsteencleechie en turfton.
Een groot silver koelvat.
Een groot viercant plat coffer, soo TRIJNTGEN seyt, met de silvere geschulpte schotelen daerin.
Noch een koffer met het silver van Haer Excellentie daerin, soo TRIJNTGEN seyt.

In 't saleth:

Negen stucken tapijts van de storye van HARCKELUS.
De conterfeytsels van Zijn en Haer Hoocheyt, in 't groot.
Zijn en Haer Excellentie, in 't groot.
De schilderije van ARRESTOTELES vóór de schorsteen met een blauwe-armesijn gardijn.
Drie groene gardijnen vóór de vensters.
Twe eycke taeffels.
Een tapy-vleu op de taeffell.
Vier-en-twintich stoelen met Engels tappy-vleu, daeronder begreepen twe armstoelen.
Twe kopere brandtijsers, met een ijsere tang.
Een vuyre schencktaeffelge.

In 't toornken:

Een konterfeytsell van een van de oude heeren.
Den boom van 't geslacht van 't huys TE BREDERODE.

Den boom van 't geslacht VAN NASSAUW.
Een oudt taeffeltgen, met een root-honskoote cleet daerop.
Een vuyre slaepbanck, daerin:
Een bed ende peulie, geteyckent (beth) MG, BH, peulie IWA.
Twe deeckens, een groen en een blouw.
Twe oorkussens, geteyckent met lapiens.
Een secreetstoell, becleet met groen.
Een Spaense stoell.

In de zaell:

De twaelff keysers.
Vier houwte armen met koopere kroonen.
Drie eycken kassen.
Twe eeycke schabellen.
'T wappen van BREDERODE en NASSOUW vóór de schorsteen.
Drie-en-sestich musketten, roers als kaecken.
Tien oude spiesen.
Twe ijsere brandtijsers.

In den hoomeesters kamer aen de zaell:

Een eycke ledikant met groenwolle behangsells, daerop:
Een bed ende peulie, geteyckent (beth) WAXKC, (peulie) VH, IWA.
Twe kussens, geteyckent VH, IWA.
Twe deeckens, een blouw en een wit.
Een eycke taeffell met een groen en swart geblomt cleet daerop.
Drie Spaense stoelen, soo gesey[t] wort, den hooffmeester een aff te competeren.
Drie koffers.

Boven den hoomeesters camer:

Een vuyre koets met blouwe gardijnen en een schorsteencleet.
Veell ouwe antijckse drinckglaesen.
Een St.-Huybertshorn.
Veell vlesse met alderley gedisteleerde wateren.
Verscheyde bundels met garn ende vlas van Haer Excellentie.
Een spiegell.

De caemer op de trap:

Een vuyre koets met groene gedruckte guardij[n]en en rabat.
Een bed ende peulie, geteyckent met een lapie van fransijn.
Twe hooftcussens, d'een met een lapie ende d'ander BL.
Een oudt beddecleet.
Een groene deecken IWA.
Een vouwtaeffel met een oudt taeffelcleet.
2 oude groene stoelen.
Een wiell.
Ende een teene scherm.

Op de camer van 't Freyling
VAN BREDERODE:

Acht groote en drie cleyne stucken Enggelsche gestreepte tapijt.
Een ledikant met swart en geell geborduyrt fluweell ende dubbelde rabatte onder en booven van 'tselve.
De gardijnen van geell en swart armesijn.
Een math van biesen.
Een matras van blauw en with.
Een bed ende peulie met cleyne streepen, geteyckent BM.
Twe oorkussens, geteyckent IWA.
Twe deeckens, een groen BN en een root BC.
Een tierentey beddecleet, geteyckent IWA.
Een roll, daerop een bed ende peulie, ongeteyckent.
Twe kussens, geteyckent BC, IWA.
Een blouwe deecken, geteyckent IWA.
Een vuyre kist, daer eenich linnen in is.
Een oude stoell met een turfton.
Een konterfeytsell van een doot kint.
3 blouwe gardijnen vóór de vensters.
Vier leunstoelen met gestickte vlammen.
Een vuyre taeffell met een gest[r]eept cleet.
Een tapye-vleu vóór 't bed.

In 't gardderoopie:

Een eycke kasgen.
Een taeffell.
Twe betpannen.
Een vuyre secreetstoell.

Noch in de ganck, in 't opkoomen:

Een eyken kas.

Op de Joffrouwecamer:

Een ledikant met een geell en [s]wart gedruckt behangsell.
Een bed ende peulie met blouwe smalle streepiens IWA.

Twe hooffkussens, geteeckent TO, IWA.
Twe deeckens, een wit, een groen, geteeckent BC ende IWA.
Een oudt vuyre taeffeltgen.
3 oude stoelen.
Een groen kussen met het wapen van BREDERODE.
Twe prentschilderije.
De gebroocke graeff VAN MANSVELT.
Een oudt groen scherm.
Een blouw kletgen vóór de schorsteen.

Op de kamer van Freyling TRAYSIACKTEYNE, *behangen met Engelsche streepkens tot tien stucken:*

Twe tabeletjens, een vergult en een swart.
Een versierde parlemoers-tack.
Een oudt ledickant, met swart en geell geborduyrt mette wapens van Delft, ende geele saye gardijnen.
Een bed en een peulie, met breede blauwe streepen, geteeckent IWA.
Twe kussens, geteeckent 't een TO, 't ander IWA.
Een roode Enggelsche deecken.
Een roll.
Een bed ende peulie, geteeckent B C.
Een groene deecken, met root gevoedert.
Een oudt taeffeltgen met en lay en een gestreept cleet.
Twe cleyne viercante stoeltgens.
Een ijsere tang.
Een oude blouwe gardijn vóór 't venster.
En beddecleet, geteeckent VWL.

Op de meechdekamer:

Enz.

Op de meublecamer:

Enz.

Vóór de bottelerij:

Enz.

In de bottelaerij:

Twe eycke kasten.
Een eycke rechtbanck.
Een vuyre taeffell.
Een eeycke pars met een mantelstock.
Een vuyre bancksken met een leun.
Een vuyre brootkist.
Een keers-lay.
Ses schilderijen.
Een coopere coelvath.
Een copere lantern ende betpan.
Een disteleerklock.
Schup en tang van ijser.
Twe roosters.
Een wit tobbegen.
In de kasse gevonden:
Een parceleyne kanneken met een silvere decxsel.
Een glaese flesche met twee pijpen ende silvere vergulde decxsels.

In de eedtzaell van de knechts:

Enz.

In den hooffmeesters eedtzaell:

Een eycken uyttreckende taeffell.
Een eycken en een vuyre schabell.
Een cleyn schabellichgen.
Een Spaense stoell.
Een oudt buffeth.
Een eycke oudt koetsledikant met 3 oude gardijnen.
Ende een rabatie daertoe.

In de ganck nae de keucken:

Enz.

In de keucken:

Vier coopere keetels, groot en cleyn.
Twe taertpannen.
Twe coopere scheppers.
Een cooper pannicken.
Een cooper doorslach.
Een vijsell.
Een coopere schuymspaen.
Twe ijsere en een coopere braetlepels.
Twe ijsere braetpannen.
Drie groote ijsere speeten.
Twe braetisers.
Een spit, dat sich selven weynt.
Een haellboom met vijff hangende haelen.
Een groote rooster.
Twe tanggen.
Een groote ijsere asschup.
Een ront henggell.
Een hangijser.
Drie emmers.
Verscheyde eerdewerck.

Opte trap van de keucke:

Enz.

Onder d' trap:

Enz.

In de secretarie:

Een oud eycke koets met geele- en royesaye gardijnen ende rabat.
Twe taeffels met eycke blade.
Twe oude mans- en een vrouwestoelltgen.
Een vuyre kas.
Een groot en een cleyn ijsere treft.
Een groot ijser confoor.
Een ijsere tang.

In 't washuys:

Enz.

Op de wapencamer:

(Hier worden alleen bedsteden en beddegoed vermeld.)

In de stooff, daer Menvrouwe VAN POOTELITS *eedt, behangen met leeren van swart en gout:*

Een swart manshoge armstoell.

Boven op de vergulde camer

zijn de gouweleeren ende ledikant gebracht in de camer daer Joffrouw VAN CLOETINGEN gestorven is.

In de garderoop

is niet dan 'tgeen de vrouw VAN POTELIS is competerende.

Op de oude kinderkamertie

is niet dat Zijn Excellentie compt als

een cleyn taeffeltge met een oudt blouwlaeckens cleet, geboort met passementen,
vijff Spaense stoelen,
en een kinder stoeltie met Engels moket.

Op de kindercamer, behangen deurgaens mette Franse streepies:

'T paeffelioen en twe ledeeckanten met sijn toebehooren, 'twelck mette Freylings overall reyst, met verscheyde kindergoet.
Twe slaepbancken.
Twe beddens, geteeckent d' een GC, d' ander IWA.
Twe peulens, d' een GC, d' ander IWA.
Twe oorkussens IC.
Drie deeckens, root IWA.
Een oudt beddecleet.
Twe cantoirecleeden, groen en swart, leggende over de slaebanck.
1 groene scherm.
Een Spaense stoell.

Op de petegoges camer:

Een vuyre koets met witte linne gardijne, met een gesteecke rabbat.
Een groene deecken, met wit gevoedert, geteeckent IWA.
Een achtkant eycke taeffell.
Een oude vuyre taeffell.

In de roode kamer, behangen mette leeren, goudt en root:

Een eycke ledekant mettet verhemelsse ende de rabbe onder en boven van root en wit satijn, geborduyrde letteren daerop, met root- en witte-armesijne guardijnen ende een rollkoets daeronder.
Een eycke taeffell met een tappie-vleu daerop.
Twe gesteeckte leunstoelen ende een cleyn.

In 't eetsaeltgen van de Vrouw VAN POTELITS' *volck:*

Een vuyre koets met deure.
Een eycke kasie.
Een groote eycke kist.

In de garderoop van royde kamer

is niet als dat Menvrouw VAN POTELITS is competeren[de].

In de garderoop van Venusbergen:

Een vuyre koets met twe blouwe gedruckte saye gardijnen, ende een rabbattie.
Vijff conterfeytsels van oude cappiteynen.

In Venusbergen, behangen met witte netten:

Een eycke buffet.

Een eycke taeffeltie met Oostinjes cleet daerop.
Een eycke ledekant, met behangsell van blouw en swart gedruckt, met ISABELLEfraienjen.
Een bed, een peulie met smalle streepen geteeckent IWA.
Twe kussens, geteeckent $\frac{BC}{VB}$.
Twe deeckens, een groen, een wit, geteeckent IWA.
Een beddecleet, geteeckent IWA.
Twe Spaense stoelen.
Twe ijsere brandtijsers.
Een konterfeytsell.
Noch een ledecant van gesneden eikenhout, behangen met een wit net met witte garen frange, sonder bed.

De groote gaelderij:

Twe groote koffers met ijsere banden.
Drie swarte fluweele stoelen met armen.
Twe oude groene stoelen.
Vier schilderijen, soo groot en cleyn.
Een groote kaert van de Overweert.
Een prentie, op satijn gedruckt, van een vloot.
52 konterfeytsels groot en cleyn.
Vier leere leunstoelen.

Opte poort, in 't incoomen:

Een bed en een peulie met smalle strepen, geteeckent IWA.
Noch een oude gevoeyerde deecken.

Op de middellcamer:

Een eycke ledikant met een rootlaecken verheemelsse, de rabatte onder en booven met swart geborduyrten fraienjen, ende roode-honskoote guardijnen.
Een bed ende puelie met grote blouwe strepen, geteeckent IWA.
Een hooftkussen, geteeckent BC.
Twe deeckens, een groen, een with, geteeckent IWA.
Een vuyre taeffell met een kleet van groe[n] en swart daerop.
Een eycke buffet.
Twe Spaense stoelen.
Een oude matstoel.
Een tapijtkussen.
Een groene gardijn vóór de venster.
2 brandtijsers met een ijsere tang.

De achterkamer van de poort:

Een vuyre bedtstee.
Twe gedruckte guardijne met een rabattie.
Een eycke buffetie.
Een ouwe vouwstoell.

Boven de poort de lackeyekamer:

Enz.

TINNEWERCK:

Enz.
Twaelff tinne schotels, mede naer het leger genomen.
Enz.

COOPERGOEDT:

Enz.

Inventaris van wegen 't *LINWAYT* van Zijn Excellentie VAN BREDERODE op 't huys te Batesteyn tot Vianen, gelijck 'tselve bevonden is op den XXVen Junij 1646, als volcht:

Op de groote zaell, in beyde de kassen staende:

(Hier volgen verschillende tafel- en schenklakens — van de Engelsse roos, de Oude lavenderblom, 't Schaeckbardt, de Nieuwe Lavenderblom, de Roosekrans, en 't Jeruysalemse cruys (1643), enckelt Vryes werck, Veneetse, van Pavye en van Utrechts werck —, servetten – van de Engelse roos, 't Schaeckbort, de Roosekrans, de Lavenderblom (o. a. 1643) en 't Jerusalemse kruys (1643 en 1645), van enckelt Vries werck, Veneetse, van Pavie (o. a. 1645), en Utrechts werck —, slaaplakens, sloopen, enz.)

In een kas, staende op de groote sael, bevonden:

(Hier volgen lijkkleeden, kerktapijten, een Turksch tapijt, „1 blauwlaeckens cleet tot de tafel in 't salet, seer lang", en dergelijke goederen.)

B. UIT DE UITERSTE-WILSBESCHIKKING VAN HELENA VAN BREDERODE, WEDUWE EN DOUAGIÈRE VAN STEFFEN GANS, EDELER EN VRIJHEER TOT EN OP POTELITS, WOLFFHAGEN ETC., DER CHUR (= VAN HET KEURVORSTENDOM) BRANDENBORG ERFMAARSCHALK, 14 MAART 1651, MET EEN KODICIL VAN 19 SEPTEMBER 1657, WAARIN ZIJ ZICH HELENA GEBOREN GRAVINNE UIT DEN HUIZE VAN HOLLAND—BREDERODE EN DEN VOORNAAM VAN HAAR MAN STEPHAN NOEMDE, EN EEN TWEEDE KODICIL, VAN 5 SEPTEMBER 1666, WAARIN ZIJ ZICH HELENA GRAVINNE VAN HOLLAND—BREDERODE NOEMDE. [1])

Bij het tweede kodicil maakte zij „aen Haer Excellentie de gravinne douagière VAN BREDERODE, onse vrouw schoonsuster", „een van de braseletten met schilderije, hetsij van Sijn Excellentie VAN BREDERODE ofte sijn soon, Graeff HENDRICK VAN BREDERODE, onsen Heeren broeder ende neeff, loffelijcker memorie, sijnde bij eelck een diamant slootge, waervan Haer Excellentie gelaeten wert de keure, omme een van beyde te kiesen, ende sal het ander alsdan hebben Vrouwlingh JULIANA VAN BREDERODE, onse nichte, deselve daermeede legaterende bij desen."

C. UIT DEN INVENTARIS VAN DE GOEDEREN IN HET STERFHUIS TE VIANEN VAN DE GRAVIN DOUAGIÈRE VAN BREDERODE GEBOREN GRAVIN VAN SOLMS, [2]) 30 APRIL 1670.

De gravin stierf volgens de in het begin afgedrukte memorie in Maart 1669. De dag kan nader bepaald worden door de volgende akte van bezegeling (in het Rijksarchief):

„Huyden 14e Martij 1669 hebben wij JAQUES DE L'HOMME, heer van La Fare, drossard, AUSONIUS HUYSSINGA ende HENDRICK VAN DORTMONT, schepenen der stede Vianen, ons vervoecht in 't sterfhuysch van Haer Excellentie de gravinne douagière VAN BREDERODE, hoochloffelijcker memorie, ende aldaer ten versoecke van desselfs kinderen toegezegelt in de camer van Haer Excellentie het groot cabinet ende noch het glase cabinet. Actum *ut supra*."

De nalatenschap verkeerde in zoo weinig gunstigen toestand, dat de zoon van de overledene ze niet aanvaardde blijkens het volgende begin van een akte[3]):

---

1) Deze stukken werden 16 April 1676 achter mekaar afgeschreven, en een gelijktijdig afschrift van dit afschrift bevindt zich in het gemeentearchief van Vianen.

2) In een pak stukken over haar boedel, in het rechterlijk archief van Vianen, waarschijnlijk afkomstig van den stadssecretaris als een van de curatoren.

3) Een gelijktijdig afschrift is in voormeld pak.

„Op huyden den 24 dach Februarij deses jaers 1672 compareerde vóór de Camere van justitie tot Vianen Sijn Excellentie de Heere grave WOLPHAERT VAN BREDERODE etc., ende verclaerde, hoe dat genoechsaem van den eersten dach aff naer het overlijden van Haer Excellentie de vrouwe gravinne douagère VAN BREDERODE, sijn hoochgeëerde vrouw moeder, in bedenken hadde genomen het aenvaerden van Haer Excellentie erffenisse ende naerlaetenschap, ende derhalven omme dieswegen onbehaelt te mogen sijn, dat al op den 24en Martij 1669, haer sterffhuys alhier binnen Vianen gevallen sijnde, vóór den Heren drossaerdt ende schout mitsgaders schepenen deser stede Vianen was gecompareert ende vóór denselven sodanich hadde geprotesteert als d'acte daervan sijnde 'tselve is medebrengende, dewelcke op den 13en April daeraenvolgende alhier onder den secretaris deser stede beslooten overgelevert ofte geconsigneert gewerden is ten fine Sijn Excellentie sich daervan soude cunnen ende mogen dienen ter gelegentheyt; dat sedert de Here comparant die voors. saecke noch tot meermalen door sijne gedachten hadde laten gaen, sonder ten eenen ofte ten anderen te hebben cunnen resolveren, edoch dat nu eyntelijck hadde geresolveert op den 5 Febr. 1672 voorleeden, de voors. sijne acte van protest te doen openen ende publicq te maeken ten overstaen van de Heeren en Mrs CORNELIS VERVELST ende HENDRICK DE HEUSCH, Raden deser Camere, ende nae openinge deselve acte ter griffie van gemelte Camere te doen registreren, ende daernevens altans te verclaren, gelijck den Heere comparant tot noch toe den boedel van sijn vrouw moeder niet en had geadieert ofte geäenvaert, dat alsoo alsnoch en voor het toecomende niet van meninge en was, hem als erfgenaem van sijn hoochgedachte vrouw moeder te dragen, maer wel hem voor altijts van die erffenis te willen abstineren ende onthouden, van dese sijne verclaringe van de Camere dan ock, voor sooveel des noots, versocht hebben(de) acte, dewelcke Sijn Excellentie geaccordeert geworden is; ende alsoo de Camere, alletselve gehoort, haer dan mede genootsaeckt gevonden heeft, te letten op het intrest van de geïnteresseerden, dat de Camer aenstonts hadde aengestelt ende gecommitteert, gelijck deselve aenstelde en committeerden bij desen, Mr JACOB VAN DORTMONT, griffier in meergemelte Camere, en OTTO VAN DER LAKEN, secretaris der voorn. stede Vianen, tot curateurs over den voors. sterfhuyse en boedel van hoochgedachte Haere Excellentie" enz.

Hier volgt de voornaamste inhoud van den inventaris [1]), die behalve de prenten en den stamboom 105 schilderijen bevat, dus belangrijk minder dan de inventaris van 1646:

1) In voormeld pak.

„Huyden den 30e Aprilis 1670 hebben d' on[der]genoemde schout ende schepenen, ter instantie van Sijn Excellentie den grave VAN BREDERODE, hun getransporteert in 't sterfhuysch van Haer Excellentie, desselfs vrou moeder, hoochloffelijcker memorie, ende aldaer geïnventariseert de naergespecificeerde goederen:

Eerstelijck geopent boven op de solder de meublekamer, alwaer wij gevonden hebben:

(Hier volgen veel kisten en koffers met zilver, papieren, kleeren enz., benevens andere zaken, o. a.
Een Frans houte kisie daar een veel in is.
Een groot cooper coelvat.
Twee wildelkroonen.)

Op de Joffvrouwencamer:

Enz.

Op SEDONIA *haer kamer:*

Enz.

In de kamer van Haer Excellentie hoochloffelijcker memorie:

Behangsel van swart laken, met gesteecke banden gebourduert.
Een stuck *ut supra.*
Een eycke houtwerck, behoorende tot het grauwe ledikantie.
Een swart kruysscharm, met cronesay behangen.
Twee swarte gardijnen van honscote, hangende aen de glasen.
Een eycke vierkante tafeltie met de voet.
Twee matte pruymeboomen ermstoelen.
Een matte ruststoel, behorende tot het verwele matrasie.
Een oude taffe ermstoell.

Het grauwe kabinet:

Behangsel van grou Maestricht stoff ende een gardijn vóór de glasen.
Een houte vuere kasie, waerin gesloten is de schilderije van Sijn Excellentie VAN BREDERODE hoochloffelijcker memorie.
Een prent met een vergulde lijst, van Sijn Excellentie HENDRICK VAN BREDERODE, hoochloffelijcker memorie.
Ut supra van Sijn Excellentie den grave WOLPHERD VAN BREDERODE.
Een schilderije sonder lijst, van *ut supra.*
Een schilderije, borststuck, van Mevrou MOMPELJAN, sonder lijst.
Een kniestuck met een swarte lijst, van 't vroulingh HETWEE.
Een schilderije sonder lijst, van 't vroulingh HETWEE.
Een stamboom van den huyse van BREDERODE, met vergult leer.
Noch 6 stucks schilderijen, soo historiën als lantschappen.
Een groote spiegel met een swarte ebbe lijst.
Item een spiegel met een noteboome lijst.
Noch een *ut supra* met een silvere lijst.
Een lessenaer met een voet van nooteboomen hout.
Een kleyn achtkante voutafeltie van noteboomen hout.
Twee swartehoute gelackte ermen.
Een kleyn swartverwele ruckstoeltie.
Een taberetiestoeltie *ut supra.*
Twee swarte tabilette.
45 wit ende blauwe glase kopiens, kannichniens als anders.
Twee versierde bloemen.
In de schou een copere tangh ende schup.
Een kleyn vierkant schrijfftafeltie.
Twee banckiens.
Een kleyn grotie.
Een teene scherm op een ijsere voet.
Een vuermantie.

De garderobe van Haer Excellentie:

'T behanghsel van grou Maestricht stoff met een glasgardijn.
Een tafel met sijn kleet van blauw, geel ende swart.
Twee swarte tabeletten met layen daeronder.
Twee lacke ermkandelaers, daervan een gebroocken is.
Twee kleyne schilderijchiens van de trap des ouderdoms.
Een swarteverwele nachtstoel.
Een swartematte ermstoel.

Een grauwebaie gardijn met de roey.
Een blaesbalck.
Een ijser heertijser.
Een el van Sackerdanenhout.

In het salet:

Behangsel van leer met silver op swarte gront.
Een groote eycke uyttreckende tafell.
Een vuere ledikant met behangsel van Rouaense streeppen.
Een tafel met een tafelkleet van 'tselfde.
Een vuere schencktafel met de voet.
Een vuere schenckbackie.
Een bedde met smalle streeppen ende peulue daertoe.
Een hooftkussen.
Een bedde met peulue met breede streepen, daer SIDONIA, de kamenier van Haer Excellentie, op geslapen heeft.
Een hooftkussen, daertoe behorende, daer *ut supra.*
Een groene deecken *ut supra.*
Een witte deecken met roode streepen.
Twee nieuwe bedden, daer de meysiens op geslapen hebben, met de twee hooftpeulens, daertoe behorende.
Twee nieuwe deeckens, een witte ende groene, daertoe behorende.
Twee deeckens, een groen ende wit, daer de bottelierster onder geslapen heeft.
Een gestreept tafelkleet op de bottelierskamer.

In de voorsael:

12 matte stoelen.
1 hovael tafelblat.
1 vuere torfkist.
1 slaepmat.

Geopent het groot cabinet van Haer Excellentie, ende bevonden:

N° 1. 3 conterfeytsels, met vergulde lijsten, levensgroote.
„ 2. 1 knyestuck, met een vergulde lijst.
„ 3. 6 knyestucken van conterfeytsels, met swarte lijsten; mede noch 1 conterfeytsel van een doot kint.
„ 4. 7 conterfeytsels.
„ 5. 1 schilderije, afbeeldende twee kinderkens met een schaep.
„ 6. 33 kleyne conterfeytsels.
N° 7. 4 kleyne conterfeytsels, met gauwe lijsten.
„ 8. 2 lantschapkens, met gauwe lijsten.
„ 9. 1 blompot van *pater* SEGERS.
„ 10. 4 schilderijen, bestaende in dric lantschappen, met een *bataille.*
„ 11. 9 schilderijen, wat kleynder, met swarte lijsten.
„ 12. 2 kleyne schilderijkens, met vergulde lijsten.
„ 13. 19 seer kleyne schilderijkens.

Uutte kleyne glase kast genomen ende in het beste verlacte cabinet gesloten:

4 kofferkens met steenen.
1 kofferken, met Spaens glas overtrocken.
1 gout soutvat met een gout kopjen.
1 gout vlesje.
1 gauwe lepel, gaffel ende mes.
2 gauwe geamailleerde kleyne bortgens met troonichies, neffens 2 vergulde doosiens, gepact in 't gout soutvaetgen.
2 gauwe crucifixen.
2 kornelijne vergulde doosiens.
2 vergulde pamadepotgens.
2 geamailleerde silvre vergulde doosiens.
1 geamailleert flesie.
1 vergult ratgen.
1 agaet hooftgen.
2 agate cachetten.
3 cornelijne ringetgens.
2 agate doosiens.
1 achtkante agate flesje.
1 agate flesie met een vergult bantje.
15 agate blompotgens met bloemen.
17 stuckiens agaet.
1 mantgen met 2 mesies ende een gaffelken van cornelijn.
1 lepel met een beeltgen van peerlemoer.
3 geamailleerde naeldekokerkens.
4 snoerkens met corallen van agaet ende cornelijn.

Uutte glase kast, daerinne de bloetcoralen ende cristallen in waren, genomen, ende gesloten in 't voorsz. beste verlacte cabinet:

1 silver vergult coffer met allerhande gesteenten.
1 cristallijne kelck met een vergult decksel. [1])

[1]) Aan den kant staat: „*Dese is in een doos apart buyten het cabinet gesloten*".

1 kristallijne kopjen met goude oirtgens. [1])
1 *ut supra* met een voet apart.
1 cristallijne kan met een plat, vergult decksel.[2])
1 *ut supra* met een hooch decksel met een silvre rant.
1 cristallijne blompotgen met gauwe bantgens.
1 cristallijne kandelaer. [3])
4 christallijne flessjens.
1 cristallijne lepel ende gaffel met gaut ingevat.
2 kleyne cristallijne blompotgens.
10 cristallijne snoertgens met coraellen.
1 kleyn cristallijne schaeltgen.
2 cristallijne signetten.
1 cristallijne pijpken.
1 gout horologie met een christallijne kast.
2 vergulde doosiens met cristallijne steentgens beset.
1 effen stuckien cristal.
7 boquetgens van christal ende corael.
2 kleyne bloempotgens van corael.
1 korale flesien.
1 corale schaeltgen.
1 corale benneken.
2 corale pendantgens.
1 korale schelp.
1 schulpe lepel met een corale steel.
7 rootcorale tacken.
3 gebroke stuckiens corael.

Uutte groote glase kast met amber genomen ende gesloten in 't voorsz. kabinet.

1 spiegel met een ambre lijste.
1 crucifix van amber.
2 santlopers van amber.
1 wiech van amber.
koffers van amber.
stuckiens canon van amber.
1 vroutgen, melckende een koey, van amber.
7 vierkante flesies van amber.
17 doosiens van amber.
3 bennekens van amber.
2 boeckjens van amber.
3 kelckjens met decksels van amber, met noch een kleyn kelckien.
14 lange ronde flesies van amber.
1 beursie van amber.
7 naeldekokertgens van amber.
3 schaeltgens van amber.
2 blompotgens van amber.
1 compasie van amber.
5 lepels van amber.
2 kommichies van amber, met ooren.
1 horologiekast van amber.
5 dobbelsteenen van amber.
2 hartjens, van binnen met een tronie, van amber.
1 rooster.
1 tangh.
1 schop.
4 messen ende een gafelken, met ambre hechten.
5 platte stucken amber.
2 hartskoppen van amber.
2 paer ambre brasiletten.
2 kettingen van amber.
5 ambre ringentgens met een kleyn cachetje ende 12 kleyne taillioortgens, tesamen in een doosie geleyt.
3 cruysiens van amber.
10 ambre corallen, groot ende kleyn.
2 ambre vingerhoeden.
1 tollichien van amber.
14 beesiens van amber.
3 pannekens van amber.
2 potgens van amber.
2 commichies van amber.
6 schotelkens van amber.
1 treeft van amber.
2 brantisers van amber.
1 spit van amber.
1 kroon van ambre korallen.
3 spinnewielen van amber.
2 tabeletten van amber.

Porceleyn.

2 groote flesschen.
6 viercante porceleyne flesschen.
1 witte flesch.
1 rode ende blouwe flesch.
Een kan met een silver dexel.
1 schoutpot, gekoleurt van diverse kleuren.
1 beker.
1 diepe schotel.
1 vlacke *ut supra.*
2 botterschoteltiens.

1) Aan den kant staat: „*Ut supra*".
2) „ „ „ „ „*Dese is in een doos gesloten buyten het cabinet*".
3) „ „ „ „ „*Dese is mede in de doos gesloten*".

7 koppen van blau en wit.
3 sausiertiens.
3 kopiens, wit.
3 *ut supra* van gaut ende wit.
2 gedeckte koppen, gekoleurt.
1 kassolet van gekoleurt.
4 kleyne schulpschotelen.
2 witte doosen met dexels.
1 kleyne witte doosie.
2 gekoleurde doosiens.
1 blau ende wit doosie.
2 vierkante doosen van blau en wit.
2 vierkante gekoleurde kisiens.
2 dubbelde doosiens met dexels van blau en wit
1 inckkoker, gekoleurt.
2 kasseletten, gekoleurt.
5 blauwe kopiens.
2 witte potiens met dexels.
1 porceleyne mosterpot van blau en wit.
1 potie van blau en wit, met een dexel.
3 kleyne potiens van blau en wit, met dexels.
1 kopie ende kannichie van blau en wit, met dexels.
3 witte kopiens met beeldichiens daerin.
2 bennetiens, gekoleurt.
2 witte osiens.
1 wit kopie met een oortie.
1 potie met drie voetiens.
1 kleyn bekertie van blau en wit.
1 kleyn wit kopie.
2 kleyne gekoleurde kopiens.
2 kleyne schoteltiens, blau en wit.
1 kleyn kopie van blau en wit.
6 blomflesschens van gekoleurt en wit.
2 blauwe *ut supra.*
2 roode *ut supra.*
13 kleyne gekoleurt van blau en witt blomflesschens, daeronder 2 met silvere schroefkens sijn.
1 kleyn root doosie met een dexel.

Terra sigelater.

6 roode potiens.
1 kannichie met een vergult dexel.
Een *ut supra* sonder dexel.

Terpentijn.

Een achtkante flesch van terpentijn.
Een vijsel en stamper van terpentijn.
Een bekertie van terpentijn.

Lackwerk.

1 groot lampet met een becken.
4 roode verlackte flesschen.
1 schoupot met een dexel.
4 swart ende gaude verlackte flesschen.
4 tabeletten.
2 kabinetten, met perlemoer ingeleyt.
4 koffertiens, met perlemoer ingeleyt.
1 schrijfkoker.
1 ronde gelackte doos, drie hooch.
1 pot met vier voeten.
1 vierkant koffertie met een lay.
5 backiens.
1 p. kopiens met vergulde ooren.
5 vergulde doosiens.
1 kopie met een silver beeltie.
6 blomvleschkens.
15 doosiens.
8 kleyne doosiens met roode dopiens.
4 strooykopiens,
1 vergult schoteltie.
2 blauwe kandelaertiens.
1 callabassflesch met silver beslach.
11 Oostindische boonen.
16 hoorens.
1 lepeltie.
10 hoorens van perlamer, 3 mosselschulpen, 2 parlemoer schulpen, 6 schulpen met een hoorn.
1 schulp van een callebas.
4 mantiens van strooy.

Albast.

Een kan met een dexel, met silver beslagen.
2 kannen met dexels.
1 kom met een dexel.
1 kleyn *ut supra.*
2 achtkante flesschen.
1 doos.
1 *ut supra*, kleyn.
1 soutvatie, albast.
2 schaeltiens.
1 bekertie.
1 konnichie (*sic*) met een dexel.
2 beelden.
1 beeltie van pleyster.
8 blompotiens van pleyster.

Christal.

2 groote seskante vlesschen met vergulde schroeven.
1 kop met een dexel.

1 ketel.
5 gedrilde bierglasen.
1 gedrilt schaeltie met 3 voeten.
1 kroesie met een dexel.
1 kelckie, gedrilt.
1 gedrilt schaeltie.
1 gemermert kopie, genaempt *spiritus* van porceleyn.

Alderhant glas.

1 gedrilde kop met een dexel.
1 gedrilt wijnglaesie.
2 wijnromertgens.
2 geslnede (*sic*) schaeltgens.
4 gesnede kelckiens.
1 gesnede glaesie met blauwe oortgens.
5 platte schaeltkens.
1 hoge kelck.
2 schaeltgens met ooren.
1 incktkoker.
1 dexel van een kop.
6 kopiens van gemermert glas.
4 flesckens van gemermert glas met silvere schroeven.
1 *ut supra* met een evore schroefken.
4 eyeren, van binnen verciert.
14 vergulde blomflesschen.
1 vergulde kop met een dexel.
4 vergulde kopiens.
6 witte koppen met dexels.
4 witte blomflesschen.
4 blauw ende witte *ut supra*.
4 witte kopiens.
2 krale kroontiens.
11 kleyne flesckens van blau, vergult en wit.
2 krale korven.

Schiltpat.

1 plat keldertie, met silver beslagen.
1 hooch kabinetie, met silver beslagen.
1 schrijffkoffertie, met silver beslagen.
1 kleyn koffertie.
1 lanckwerpige doos met een estuy.
1 groot ebbenhoute koffertie, met silver beslagen.
1 gitte koffertie, met 2 gitte bokettiens daerin ende een klau van een vis.
1 kleyn schiltpadde koffertie, met perlamoer ingeleyt, met een heydense spelt daerin.
2 gebloemde koffertiens.
1 gebourdurt achtkante doosie.
9 stucken uyt silveremeynen.
Twee eetwietiens.
1 doosie met 2 palmhoute vigueren daerin.
2 gesnede hontiens.
1 geamiljeert spiegel.
2 p. geamiljeerde hechten van messen.
2 kleyne silvere doosiens met schiltpat.
2 silvere geamiljeerde doosiens.
1 geamuljeert balsembusie.
1 geamaljeert naeldekokertie.
4 Senese beeltiens op crotgens.
1 kabinetkoffertie, met evoor ingeleyt.
1 papegaeyskoy van evoor.
2 evoore doosiens, waerin het bierwagentie gesloten is.
Een evoore (*sic*) met 12 lepeltiens daerin.
Een plat evoor doosie.
3 kleyne doosiens.
1 compasie van hoorn.
1 swartehoorne lepel.
2 zeewortels.

Silver vergult.

1 lampet en becken.
1 kom, van binnen geamiljeert.
Een kan met pluymen.
2 kandelaeren.
Een wieroock-kandelaertie.
Een korff met een dexel.
Een doorluchtig schoteltie.
Een kom, decksel met een teljoor.
Twee pocalen, een groot en kleyn.
Een dubbelden beker met ses voeten.
Vier, soo groot als kleyn, vergulde kannen.
3 vergulde peeren met een seteroen.
Drie vless hen.
Een blaker.
Een doosie met een cat daerin.
Een snuyter.
2 lepels.
Een mes met een gavel.
Een etwie, lepel, mes en gavel.
Een bier- en wijnkan met vergulde leden.
1 yntpot met een vergulde leeuw.

Silverwerck.

2 cassoletten.
1 groote korff.
1 doorluchtige korff.
2 kleyne *ut supra*.
1 blaker met 2 pijpen.

4 comfoortgens.
2 schaeltgens.
3 schalen op voeten.
1 pot met een dexel.
2 silvere gantjeeren op een voet.
1 waslicht.
1 backie met een snijter (*sic*).
1 nachtteljoortie met een kopie.
7 doosiens.
1 vleschie.
3 balsembusgens.
1 tantstoocker.
1 Oostindische lepel.
1 kleyn kommichie met 1 lepeltie.
5 lepels en 5 gavels.
1 wit kannichie met een silver lit.
1 albaste flesch, met silver beslagen.
1 kleerborstel.
1 koffertie met een silvere kant.
1 casselet van filidegraen.
1 p. kandelaeren.
2 koffertiens.
1 silver doosie.
1 teljoor met een doosie.
1 poteltie [1]) met een glas.

Cabinetten etc.

4 swarte, soo kleyn als groot.
3 schiltpadden, daeronder eene is toebehorende 't Vrele VAN DONA.
2 sackerdane, met evoor ingeleyt.
1 sackerdane.
2 sackerdane kisiens.
1 noteboomen schrijflay.
Een schrijfkoker, met sackerdanenhout ingeleyt.
1 blauweleere vergulde kapkoffer.
1 koffertie van root leer.
6 swarte voeten van kabinetten.
1 swarte voet, daer de lacke koffertgens op staen.
Een vergulde voet.
Een noteboomen kamdoos.

Houtwerck.

2 tabeletten van noteboomen.
1 tafeltie met eene voet van *ut supra.*
2 geridons van *ut supra.*
2 swarte geridons.
2 swarte kassen.
2 swarte tafels.
2 swarte schabellentgens.
2 ermstoelen van swart damast.
4 ruckstoelen *ut supra.*

Delffs porceleyn.

3 groote schoupotten.
6 *ut supra*, wat kleynder.
1 witte pot.
1 grooten beker.
4 kleyne *ut supra.*
8 groote blomflesschen.
20 *ut supra*, wat kleynder.
22 *ut supra*, kleyne.
7 schoutpotiens met dexels.
1 oliepotie.
2 blompotiens van drie aen malcander.
4 kopiens met dexels.
5 suyckerpotten.
7 kleyne potiens.
1 vruytback met eenige fruyten.
1 vuermantie met een steene pot daerin.
4 mantiens met fruyt.
11 prentiens.
3 globissen.
81 boketiens.
1 ingeleyde kist.
3 kisiens.
1 koffertie van Frele VAN DONA.
4 sattijne kussens met overtrecksels.
1 kist met een schuyff.

De bottelerij.

6 tinne schotels.
1 tinne smoorpot.
1 tinne vergiettes.
1 albaste kan met een tinne dexel.
5 kannichiens met tinne leden.
Een glase kan met een lit.
1 boteltie.
2 blicke doosen.
2 spitiens.
1 oliepotie met een peperdoos.
1 appelbrayer met een rasp.
1 blicke schulp.
1 tangh en rooster.
1 kleyne koeckepan.
Een kleyn coper keteltie met een treefie.
3 steene flesschen.
1 borrelkannichie.
1 kleyn kannichie.
3 eerde potiens.

[1]) = Botteltie?

1 rode schotel.
1 rockvleys-schaeff.
8 tralimantiens.
1 witte vergiettest.
Een lepelhuys met een lepel.
2 witte potiens.
2 blauwe potiens.
3 blouwe kopiens.
1 incktkoker.
2 witte suyckerpotiens.
2 witte kannen.
2 melckkopiens.
2 botterschotcltiens.
2 soutvaten.
12 schulpschotcltiens.
2 teltjoren.
Een kandelaer.
2 kommen.
8 stijle konfetuerbackiens.
21 vlacke *ut supra*.
1 blompotie.
1 papiere bennetie en kroontie.
1 sacq met seneverbessen.
15 kelcken met dexels, glasen.
4 kelcken.
1 fluytie.
5 asijnvlesiens.
2 asijnkannetgens.
2 blicke comptoircandelaers.
2 tinne ondersteecksels.
1 snuyterbackje met een snuyter.
1 tinne commichie.

Actum ten overstaen van DANIËL LOSSER, substituyt-schout, AUSONIUS HUYSSINGA, WIJNOLDUS TERBRUGGEN ende PETER VAN OOSTRUM, schepenen der stede Vianen.

In kennisse van mij, secretaris,

O. VAN DER LAKEN.

D. UIT DE INVENTARISSEN VAN DE GOEDEREN IN DE HUIZEN BATESTEIN EN AMELESTEIN, NAGELATEN DOOR HEDWIG AGNES FRAULEIN VAN BREDERODE, 1685.

De vijf inventarissen van de nalatenschap van de laatste BREDERODE, waarvan de voornaamste inhoud volgt, vormen met mekaar één stuk[1]).

(1)

Huyden den 18e April 1685 hebben wij, CORNELIS BOTTER ende JUSTUS DE GELDER, schepenen der stadt Vianen, ter instantie van Sijn Excellentie CAREL EMILIUS, burggrave ende grave VAN DONA, erfgenaem onder beneficie van inventaris van HETWICH AGNES, Fraulijn VAN BREDERODE, vrijevrouwe van Vianen, etc., goeder gedachtenisse, geassisteert met Mr JOHAN VAN ALMONDE, desselfs advocaet, ten bijwesen van Mrs ANTONIJ VAN KINSCHOT, griffier van den Hove van Holland, ende JACOB VAN DORTMONT, advocaet vóór denselven Hove, als gestelde directeuren van de goederen van den huyse VAN BREDERODE, mitsgaders d'Heer DANIËL DE HARTAIN, heere van Marquet, Mr CORNELIS DE LA PORTE, advocaet van de voornaemste crediteuren van opgemelten huyse, ende ELISA GORDON, secretaris van Haer Genade de gravinne douarière VAN SOLMS, ten onsen overstaen doen ontzegelen ende openen het torentje tusschen de antichambre ende de groote zael op den huyse Batesteyn bij Vianen, naedat ons alvorens gebleecken was, dat de opgedructe zegels waren gaef ende ongeschent; ende aldaer bevonden de naervolgende papieren:

1) Op het Rijksarchief.

Op de tafel bevonden:

Enz.

Op het kleyne kasie bevonden:

Enz.

Op de groote ebbe kast gevonden:

Enz.

In de groote ebbe kast bevonden:

Enz.

De voorsz. papieren in voegen voorsz. opgeschreven sijnde, is het voorsz. torentje wederom toegedaen ende met het stadtszegel gecachetteert.

Aldus gedaen ten versoecke, bijwesen ende overstaen als *in capite* op den 18en ende 19en April 1685 ouden stijl.

In kennisse van mij, secretaris,
O. VAN DER LAKEN.

(2) [1])

Huyden den 8en Maij 1685 ouden stijl hebben wij, CORNELIS BOTTER ende JUSTUS DE GELDER, schepenen der stadt Vianen, ten versoecke van Mr JOHAN VAN ALMONDE, als advocaet van Sijn Excellentie CAREL EMILIUS, burchgrave ende grave VAN DONA, erfgenaem onder beneficie van inventaris van HETWICH AGNES, Fraulijn VAN BREDERODE, vrijevrouwe van Vianen, etc., goeder gedachtenisse, ten bijwesen van Mrs ANTONIJ VAN KINSCHOT, griffier van den Hove van Hollandt, ende JACOB VAN DORTMONT, advocaet vóór denselven Hove, als gestelde directeuren van de goederen van den huyse van BREDERODE, mitsgaders Mr CORNELIS DE LA PORTE, advocaet van de voornaemste crediteuren van opgemelten huyse van BREDERODE, ende ELISA GORDON, secretaris van Haer Excellentie de gravinne douarière VAN SOLMS, ten onsen overstaen doen ontzegelen ende openen de naergenoemde kasten ende deur op den huyse Batesteyn, naerdat ons gebleecken was, dat de zegels, daermede deselve waren gecachetteert, noch gaef ende ongeschent waren; waerinne bevonden is 't naervolgende linnen ende tin:

In de confituercamer geopent: eerstelijck de groote eycke kast, ende daerinne bevonden:

(Hier volgen lakens, sloopen en servetten.)

in de kleyne kast van koninxhout:

(Hier volgen lakens, sloopen, gardijnen, servetten — o.a. van de Bloemen in 't perck, van Allerhande bloemen, van Allerhande figueren, en van de Engelse roos —, handdoeken, benevens:
1 Delfs porceleyne servies tot desert, waervan twee schotelen gebroocken sijn).

in de kast met tin op de trap:

4 groote tinne schotelen, 2 met wapenen van Haer Genade ende twee sonder wapenen.
2 wat kleynder met wapens van Sijn Excellentie.
3 van minder soort, 1 met 't wapen van Haer Genade ende 2 sonder wapen.
2 Engelse schotelen met de wapenen van Sijn Excellentie.
12 ordinaris schotelen voor de bodens.
10 asietten met het wapen van Haer Genade.
7 porteplaes, waeronder 2 nieuwe.
18 tafelborden met wapens van Haer Genade.
8 tafelborden met wapens van Sijn Excellentie.
33 tafelborden voor de bodens.
3 dubbelde-bolskannen.
3 tinne waterpotten.
10 kleyne soutvaetjens.
2 groote soutvaten.
4 nieuwe kandelaers.

1) Kantteekeningen van later tijd, over het openen van koffers, enz., in dezen en de twee volgende inventarissen, heb ik achterwege gelaten.

Naerdat de voorsz. meublen waren opgeschreven, sijn de voorsz. drie kasten wederom gecachetteert met het stadtszegel.

Noch geopent in het torentje, van outs genaempt CATRIJNE*camertje een eycke kleyne kast, waerinne bevonden is 't naergespecificeerde linnen:*

(Hier volgen slaaplakens, tafellakens — o.a. van Allerhande vissen —, servetten — o.a. van de Groote *Plus oultre*, van Allerhande vissen, van *Plus oultre*, van Allerhande gedierten en van NABAL en BARSEBA, en kastdoeken.)

Dit vorenstaende linnen opgeschreven sijnde, is de kast op Joffe CATRIJNE camertje wederom toegemaect ende gecachetteert met het stadtszegel.

Waernae geopent ende ontzegelt is de deur van de meublecamer boven het groote salet, alwaer wij gevonden hebben de meubelen seer confues onder den anderen verstroyt, sulx dat het onmogelijck was, de voorsz. meublen in soo corten tijt te connen inventariseren, ende deselve oock nootsaeckelijck dienden verlucht te worden, om vorder verderf voor te comen, soo hebben opgemelte Heeren versocht, dat wij, schepenen, in presentie van den voorn. ELISA GORDON de voorsz. meublen, met de vordere ongecachetteerde meublen, op den voorsz. huyse Batesteyn sijnde, ende bij hooggemelte Fraulijn naergelaten ende metterdoot ontruympt, door den secretaris deser stede wilden doen opschrijven, ende besorgen, dat de voorsz. meublen mochten werden verlucht, tot welcken eynde aen den voorsz. secretaris de sleutel van de voorsz. meublecamer in bewaringh gegeven is; ende de voorsz. meublen verlucht ende opgeschreven sijnde, hebben wij aengenomen, deselve wederom in de camer te sluyten ende alsdan de camer te cachetteren.

Aldus gedaen ten versoecke, bijwesen ende overstaen als *in capite*.

In kennisse van mij, secretaris,
O. VAN DER LAKEN.

(3)

Deze en de volgende inventaris bevatten samen 228 schilderijen, behalve de aan het einde van nº 4 vermelde „gesticte schilderije."

Inventaris ende opteyckeningh vande vordere ongecachetteerde meublen, naergelaten bij Haer Genade HETWICH AGNES Fraulein VAN BREDERODE, loffelijcker memorie, die bevonden sijn op den huyse Batesteyn bij Vianen.

Op de meublecamer boven het groot salet:

Een tapisserye, bestaende in 5 stucken, afbeeldende de historie van JOSEPH, leggende in een houte vuere kist, geteykent nº 1.

Noch 3 stucken tapisserye van JOSEPH, met 2 stucken van andere tappisserye, leggende in een vuere kist, nº 2.

Een beslage koffer met oude bedtbehangsels, tafelkleeden ende schoorsteenkleeden, nº 3.

Oude goudeleeren, leggende in een groote vuere kist n° 4.

in de vuere kast met 2 deuren, staende in den hoeck bij het glasraempt, n° 5:

(Hier volgen behangsels, gardijnen, en verschillende andere voorwerpen o.a.
1 schilderijtie.
1 *ut supra* met een schuyt.
8 geborduerde lijckwapens.
3 *ut supra.*
1 vaen van een standaert,
1 root damaste behangsel van een ledekant uut het jacht.
1 ISABELLEkattoene sprey.)

in de groote vuere kast, staende aen de rechterhant bij den ingangh van de deur, n° 6:

(Hier volgen matrassen, bedden enz.)

1 kist met oude gestreepte behangsels, n° 7.
1 kist, daer eenige glasen in sijn, n° 8.

buyten de kisten en kasten:

(Hier volgen stoelen, taberetten, schermen, tafels, een lessenaar, en o.a. nog:
6 schilderijen, France joffers.
1 *ut supra*, lantschap.
1 *ut supra*, ruïne.
2 geborduerde peerdekleeden.
1 silvreleere behangsel tot de groene guarderobe,
1 livreyrock met 1 broeck.
1 schiltpadde.)

1 koffer met klederen en kleynodiën, uut de confituercamer in 't torentje alhier gebracht, n° 9.

Op de solder vóór de meublecamer:

Veelderhande out houtwerck van ledekanten ende anders, met eenige oude kisten ende koffers.

Op de sijsolder daerbenevens:

6 nieuwe Engelse armstoelen, onbekleet.

Op het voorsoldertie, genaempt de snijerije:

2 oude kasten, waerinne bevonden sijn:
1 matras ende hooftpeulue van gestreept sattijn.
(Hier volgen o.a. nog:
1 tapisserye van HERCULES.
1 blicke theeflesie.)

Op de meisieskamer:

(Hier volgt een eenvoudig meubilair van een meidekamer.)

Op 't root cabinet:

27 schilderijen, conterfeytsels van 't huysch van NASSOU.
1 *ut supra*, graeff WOLFERT.
1 groote blompot van *pater* ZEGER.
1 banquet van DE HEEM.
1 rosekrans van *pater* ZEGER.
1 rootdamaste behanghsel.
1 rootdamaste rustbedde, met 1 damaste kussen, en 2 van silverlaken.
6 stoelen van silverlaken.
1 christalijne croon.
1 vierkante ingeleyde tafel.
1 vastenavonts-schilderije.
1 schilderije van CERES, BACHUS en VENUS, VERTUMNUS en POMONA.
1 *ut supra*, den evangelist MARCUS.
4 kleyne schildereytjes.
1 ront conterfeytseltje van H^r RIJNOUT VAN BREDERODE.
2 kleyne blompotjes.
1 Sint-PIETERSscheepje.
1 van PHAETON.
1 schilderije van VERBEECK.
1 lantschap, gestoffeert met beestjes.
1 stuckje met vreemde dieren.
1 stuckje met naecte nimphen.

In de kast bij de achterdeur nae den hof:

3 stucke tapijt, fijne boschagie.
1 rootfluwele behangsel tot een ledekant, met gauwe fraenje ende sijn toebehoren.
Root Haerlems plues tot een alcove.
1 nieuwe teyct tot een bedde.
4 geele boucquettepluymen.
1 parlemoer kisje.
1 ambre kisje.
1 goutlakens rustbedde.

In 't geele garderobe of cabinet:

1 out *parterre.*
1 agate kroon.
23 conterfeytsels van 't huysch van BREDERODE.
1 conterfeytsel van graeff FLORIS VAN CLOETINGH.

1 *ut supra* van HANS WOLFERT.
1 „ „ van den koningh van Engelandt.
1 kint, 't portrait van graefi HENDRICK.
1 *ut supra* van de koningin van Engelandt.
1 „ „ van de douarière VAN BREDERODE.
1 „ „ van Heer WALRAVEN VAN BREDERODE.
1 *ut supra* van Frele SOPHIA VAN DONA.
1 „ „ van de koningin van Polen.
1 „ „ Frele JULIANA VAN BREDERODE.
1 „ „ van Hr HENRICK VAN BREDERODE.
1 „ „ Frele FLORENTINA VAN DONA.
1 *ut supra*, Frele ANNA TRAJECTINA VAN BREDERODE.
1 *ut supra*, Prins HENDRICK.
1 kint, Frele LOUISE VAN BREDERODE.
Haer Hoochheyt Princesse VAN ORANGIE.
1 *ut supra*, Frele AMELIA MARGARIET VAN BREDERODE.
1 *ut supra*, Hr WALRAVEN VAN BREDERODE.
1 „ „ Frele WALRAVINA VAN BREDERODE.
Noch acht kleyne conterfeytsels; onbekent.
2 vierkante lantschappen.
1 seestuckje.
1 blompot van VERBEECK.
1 *ut supra*, BOSSCHART.
2 achtkante spiegels met het wapen van BREDERODE daerboven.
1 lessenaer met 1 taeffel van notebomenhout.
1 cabinet van saeckerdanenhout.
4 geele armstoelen.
4 bruyne goutlaeckense stoelen.
3 Delfse porcelijne blompotten onder de schoorsteen.
2 kopere heertijsers.
1 theegereetschap van lakwerk.
8 porcelijne theepotjes met 8 schoteltjes.
4 witte glase blompotten.
4 witte glasguardijnen.

Op de beste camer:

6 stucke tapijt.
1 *parterre* onder het ledikant.
1 groendamaste ledekant.
1 matras, 1 bedde, 1 peulue.
1 groot spiegel met 1 vergulde lijst.
4 groene armstoelen.
6 rughstoelen.
4 groene taberetten.
6 Engels armstoelen.
1 schiltpadde cabinet, onder en boven met vergulde figueren.
2 geridons met vergulde Mooren.
1 noteboome taeffel.
1 oude groene overtrecksels (*sic*) van 't ledekant.
4 witte plumagiën van wolle op het voorse. groene ledecant.
1 glase hangh-almanack.
1 ijsere plaet met kopere ringen en doppen.
2 heertijsers met kopere doppen.
1 kopere schop, 1 kopere tangh.
1 staende ijsere plaet.
3 oude roodhonscote glasguardijnen.

In de antichambre:

5 stucke tapijt.
6 rodedamaste armstoelen.
2 schilderijen boven de deuren.
1 slaapbanck met 1 bedde.

In 't groenbehange schrijffkabinetje:

1 eycke taeffeltje met 1 groen kleetje.
1 groenfluwele taberetje.
2 groenehontskote glasguardijnen.

In 't groote salet:

8 stucke tapijt, uytbeeldende de historie van HERCULES.
1 groote Turxe tapijte *parterre*.
1 *ut supra* op een eyke uuttreckende taeffel.
6 groenefluwele geblomde stoelen.
6 *ut supra* taberetten.
5 *ut supra* rughstoelen, nog 1 rugstoel.
2 eycke taeffeltjes met groenefluwele geblomde kleeden.
2 ovale groenefluwele geblomde speeltaeffeltjes.
1 vergulde geridon.
3 groene glasguardijnen.
1 geschildert scherm.

In de groote met bruyn goutleer behangene voorsael:

22 rughstoelen, met 2 armstoelen, van mokettrijp.
1 portrait van Prins HENRICK met de Princes.
Prins WILLEM met Princesse Royael.
Ceurvorst van BRANDENBURGH, *bis* met Ceurvorstin.
(Sijn Excellentie, met beyde de douarières VAN BREDERODE.
Sijn Excellentie, *bis*.
Sijn gemalin VAN NASSOU.

Bij hetgeen hier tusschen haakjes staat, is later geschreven: Compt Haer Excellentie VAN SOLMS, waarna tekst en aanteekening zijn doorgehaald.)

Graeff WOLFERT.
Graeff HENRICK.
Een eycke tafel sonder kleet.
2 groene guardijnen vóór de glasen.
1 groene trucktaeffel.
4 armen, met kopere blaeckers daerop.

In de kamer daer 't geeldamaste ledekant staet:

1 root goutleere behanghsel.
1 geeldamaste ledicant van Haerlem.
2 *ut supra* armstoelen, met 6 rughstoelen.
1 out bedde.
1 matras.
1 peulue.
1 ijke taeffel met 1 damaste kleet.
2 geridons, swarte.
1 spiegel met 1 swarte lijst.
1 geverft schenckbordetje.
1 geschildert scherm.
1 portrait van de Lantgravin VAN HESSEN.

In de garderobe of cabinet:

7 portraitten, knyestucken.
11 borststucken.
1 eycke taeffeltje.

In de camer aen de linckerhant van den deurloop:

7 stucke tapijt.
rode Pruysse stoelen.
groenhontskote behanghsel.
1 achtkante spiegel met 1 swarte lijst.
1 bedde met 1 peulue.
1 rode, 1 witte deecken.
1 oudt grijne taeffeltje, met 1 out kleetje.
1 schilderije, zeestuckje.
1 lantschapje.

In den deurloop, met streepe behangen:

3 kniestucken-schilderije.
8 borststucken.
Frele FLORENTINA VAN BREDERODE, een kint, in 't geheel.
1 taeffeltje, 1 taeffelkleetje.
6 swarte Spaensleere stoelen.

In de gangh vóór de camer van Haer Excellentie:

1 behangsel van goutleer.
1 groote schilderije van CORIOLAN.

In de camer van Haer Excellentie:

Een groenfluwele ledecant met een bedde en sijn toebehoren.
6 taberetstoelen, 2 armstoelen, 4 leunstoelen, 1 tafelkleet.
6 roode matrasstoelen.
2 gerredons.
1 spiegel.
1 swart ebbe cabinet, waerinne gevonden is:
1 *tour poinct-de-Venise* met 2 mouwen.
1 ruycksack.
Eenige fraenjens en sijde.
3 schilderijen.
2 tafeltjens.
7 glase blompotten.
2 groenefluweele kussens, met een rustbedde.
3 Japanse deeckens.
2 matrassen.
1 kleyn schilpatte koffertje mett voet.
1 geschildert scherm.
1 tappijtte *parterre* onder het bedt.
1 tappijtte behangsel.
2 groene gardijnen vóór de glasen.

In de garderobe:

1 gestreept ledekantje met een bedt ende 2 deeckens.
1 tafeltje met een tafelkleet.
1 swart secreetkoffertje.
2 taberetten.

noch in een kast die de graef VAN DONA *toecompt:*

(Hier volgen tafelkleeden, gardijnen, spreien enz.)

Op Princesse MARIE *camer:*

1 rootfluwele ledekant met sijde passementen ende sijn toebehoren.
4 armstoelen.
6 rughstoelen.
4 taberetten.
1 spiegel.
5 schilderijen.
2 gerridons.
2 tafeltjens.
1 tapijtte behangsel.
1 roottrijpe gardijn aen de deur.
1 matras.
1 bedde.
2 peulens.

1 kussen.
2 witte deeckens.
1 geelesijde watte deecken.
2 heertijsers.
1 tangh.

In de garderobe:

1 out blauw ledekantje.
3 oude deeckens.
1 bedde met een peulue.
2 oircussens.

In 't geschilderde cabinet daerachter:

1 glase kast.
2 roode vergulde tabeletten
1 tafeltje met een groendamaste kleetje.
4 groene Haerlemse damaste stoelen.
1 geele Haerlemse fluweele armstoel.
1 swartfluweele cabinetje met 1 voet.

In 't cabinet daer naest aen:

2 glase swarte kasten.
1 tafeltje met een tafelkleetje.
1 stoel.
1 boeckekast.

Op de streepieskamer:

1 grauwsaye ledekant met sijn toebehoren.
6 stoelen.
1 bedde met 1 peulue.
1 matras.
2 deeckens.
1 groen goutleere behangsel.
1 tafel.

In de garderobe:

1 bedde met een peulue.
2 deeckens.
1 hooftkussen.

Op de vergulde kamer:

1 rootlakens ledekant met sijn toebehoren.
10 leunstoelen.
1 armstoel.
1 tafeltje.
1 bedt met een matras, 1 peulue, 2 kussens ende 2 deeckens.
1 root gouweleere behangsel.

Op den deurloop:

6 swarteleere stoelen.
1 tafel met een kleet.

In de mattekamer, behangen met tapijten:

1 rootsaye ledekant, met armesijn gevoejert sonder sprey.
1 root scherm.
1 rustbedde, met 2 matrassen daerop.
1 bed en peulue.
4 groote met 2 kleyne oircussens.
1 watte deecken.
1 witte deecken.
2 tafeltjens.
6 grauwefluwele armstoelen.
4 *ut supra* rugstoelen.
8 roodesaeye rugstoelen.
1 spiegel.
2 roye glaesgardijnen.
2 gerredons.
1 ijsere plaet met koper.
11 schilderijen.[1])

In de garderobe:

1 out blauw ledekant.
2 peulens, met 1 kussen.
2 groene deeckens.
2 tafels.
1 vergulde gerredon.
1 out tafelkleet.
3 ouwe stoelen.

In de stoof, behangen met goutleer:

12 rugstoelen van trijp.
2 armstoelen.
2 tafels.
2 tafelkleeden.
11 conterfeytsels.
3 groene glasgardijnen.

In de confituercamer:

8 Spaense stoelen.
1 matte stoel.
2 kasten, daer linnen in leyt, vóór desen geïnventariseert.
1 vuere confituercasje.
1 eycke vierkante tafel.
Eenige blicke confituervormen

1) Hierbij is later geschreven: „*Onder getelt de schilderije vóór de schoorsteen.*"

1 houte kist.
1 kleyn houte heldertje.
1 voetebanck.
1 root gevervt kisje.
3 plancken, in malkanderen passende, daer men het desert op set.

Een lankwerpigh beslagen koffer, waerinne bevonden sijn: (Hier volgen stukken damast tot een behangsel, stukken fluweel tot een behangsel van een ledekant, tafelkleeden, zitkussens enz.)

Een swart coffer, ende daerinne bevonden:

52 silvre felegraine marques, 58 silvre penningen, geteyckent met den naem van Sijn Excellentie, ende 81 andere silvre penningen, steeckende in een groenefluweele beurs.

Leggende in een schiltpadde koffertie.
- 1 goude diamant-hantringh met 6 steenen.
- 1 diamantringh met 1 ronde en 6 platte steenen.
- 1 turkoisringh met 6 kleyne diamantsteentgens.
- 1 kleyn gout hoepringetie.
- 2 braselethaeckjens van diamanten.
- 1 goude doosien, daer men tabacq in doet.
- 1 ront silvre vergult doosie.

1 swartsegraine boeckje met een gout beslach, steeckende in een rootfluwele sackje.
1 silvre kamdoos met kammen.
4 silvre poeyerdoosen.
2 silvre flessen.
2 silvre mousiesdoosiens.
1 silvre speldebackie.
1 silvre blaeckertje.
1 silvre vergult blaeckertje.

Leggende in en op een papiere kaertje, met een swart lintje tesamen gebonden.
- 1 paer *poinct-de-Venise* mouwen met lobben daertoe.
- 1 *poinct-de-Venise* neusdoeck.
- 1 *poinct-de-Venise* kantje.
- 1 *poincte* neerstentje.
- 2 *poincte* spreytjens.
- 1 paer *poincte* lobben.

1 groen armosijne spreytje met een silvre kant.
1 nachttabbert.
1 *idem* met een rock.
1 keurslijf.
1 blauwe rock met goude bloemetjens.
1 swarte rock met goude bloemen.
1 blauwe rock met een Engelse kant.
1 witte gesticte rock met 1 gaude kant.
1 groene*more* sprey met een gaude kant.
1 bruyne tabbert met silvre bloemen.
1 wittesattijne geborduerde Japanse rock.
1 bruyne rock met een *poinct-de-Spaenje*kant.
1 swartegaese tabbert met een rock.
1 violette rock met witte blommetjens.
1 grauwe nachttabbert met blauw voeyer.
1 geel geborduert keurslijf.
1 geele rock met silvre fraenje.
2 groene ruyckkussens.
4 paer ondermouwen.
2 violette centueren.
3 cachetten.
1 schilpadde memorieboeckje.
2 roode ruyckkussentjens.
1 witte *ut supra*.
1 wejer.
1 roode kamsack.
23 kappen ende cornetmutsen.
1 *poincte* muts.
5 swarte neusdoecken.
1 cherp met kant.
1 mof.
1 roodefluweele kappesack.
4 witte camisolen.
2 wittedamaste onderrockjens.
10 hemden, soo oude als nieuwe.
1 wittecattoene sprey.
4 *calçons*.
1 voirschoot met kant.
2 paer gesticte ondermouwen.
4 damaste cornetten.
2 stelsels nachtgoet.
3 neusdoecken.
2 paer cattoene ondermouwen.
2 sloopjens.
1 cornetmuts van *milleré*.
1 Mazarine.
1 halstour van amber.

De bovengespecificeerde klederen en kleynodiën wederom in het voorsz. koffer gesloten wesende, is hetselve met het stadtszegel gecachetteert, ende gebracht op de meublecamer in het torentje, ende geteyckent no 9.[1])

In de camer van den secretaris:

1 tafel.
1 geel tafelkleet.
1 roode gueridon.
4 swarteleere stoelen.
1 matte armstoel.
1 schilderije van een boerekermis.
1 schilderijtje met een gardijntje daervoor.
1 kaert van de heerlijckheyt van Brederode, met een swarte lijst.
1 spiegel.
1 kopere kandelaer.
1 blicke kandelaer.
2 blicke snuyters.
1 vuerenhoute kasie.
1 hangkasie sonder deuren.
1 bedde.
1 hooftpeulue.
1 oircussen.
1 materas.
1 blauwewolle deecken.
2 groenewolle deeckens.
1 tangh.
1 asschop.
1 haertijser.

Vóór de kamer van den secretaris:

1 lange houte kist, met een kleynder houte kist, leggende daerinne eenige oude papieren van weynich importantie.

(*Slot volgt.*)

---

1) Hierbij is later geschreven: „*Op den 13e April 1687 door ordre van Haer Excellentie Mevrouwe de gravinne* VAN DER LIP *'t bovengenoemde koffer geopent ende de sleutel aen haer overgegeven.*"

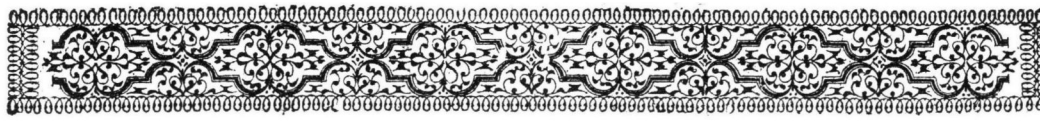

MELCHIOR VAN HARBACH,

DOOR

C. W. BRUINVIS.

IN het gemeente-archief van Alkmaar berust eene kwitantie van den volgenden inhoud:

„Ick ondergescreuen bekenne ontfangen te hebben vuyt handen van BORRIT HIENDRICSEN fabrijcmeester van weegen MELCHIOR VAN HARSBEECK die somme van vierentwijntich gulden ter cause van sekere patroenen die MELCHIOR gemaect heeft tot dienste van die stadt vandie vriessche poort doer last van de heeren burgemeesteren des oerconde dese onderteyckent op den vierentwijntichsten decembris sestien hondert vierthien.

24 — 0 — 0 bij mie JACOB JANSZ."

Lang heb ik gezocht om van genoemden VAN HARSBEECK wat meer te vinden, maar gilde-, doop-, trouw- en grafboeken gaven geen licht.

Het artikel van den heer A. MULLER in den loopenden jaargang van „*Oud-Holland*" over het fraaie raadhuis te Klundert noemt als vermoedelijken ontwerper daarvan MELCHIOR VAN HARBACH, steenhouwer en bouwmeester van Prins MAURITS te Breda; en nu is het zeker niet te gewaagd, ook wegens het zelden voorkomen van den naam MELCHIOR, om dezen van HARBACH te houden voor denzelfden persoon, die door een voor hem in commissie optredenden alkmaarder op zijn hollandsch VAN HARSBEECK werd genoemd.

De patronen, waarvan in de kwitantie gesproken wordt, zullen wel niet betroffen hebben de in 1616 en 17 in middeleeuwschen kasteelvorm opgetrokken Friesche buitenpoort; veeleer valt hierbij te denken aan den bovenbouw van de in 1588 en 89 gestichte binnenpoort, welke bovenbouw nog ontbreekt op de in 1597 door DREBBEL naar de teekening van ADRIAEN ANTHONISZ. fraai gegraveerde kaart van Alkmaar. En vergelijken wij nu dien bovenbouw met den voorgevel van het raadhuis te Klundert, dan is er, wegens de boogvullingen boven de kruisvensters en de „kardoezen" onder de gootlijst, reden om beider ontwerpen aan denzelfden meester toe te schrijven.

En hoe is Alkmaar nu aan den bredaschen steenhouwer gekomen? Dienaangaande is slechts te gissen. De bekende gouwenaar FREDERICK HOUTMAN keerde, na zijn gouverneurschap van Amboina, in 1611 naar het vaderland terug en nam toen of iets later Alkmaar tot woonplaats. Op het einde van 1613 werd hij daar tot schepen benoemd, welke betrekking hij vervulde in 1614, 15, 17, 19, 25 en 26 (van 19 tot 24 was hij op nieuw naar Indië). Den 8. December 1614 was hij ook tot vroedschap verkoren, en Prins MAURITS handhaafde hem als zoodanig bij de regeeringsverandering van 11 October 1618. Hij bewoonde een groot huis aan de Koorstraat, 't welk in 1779 door de stad werd aangekocht voor fransche jongeheerenschool, van 1843 tot 1875 diende voor stads-bank van leening en in 1877 verbouwd werd tot sociëteit. Hoewel het al reeds groote veranderingen had ondergaan, was tot 1877 een gedeelte van den voorgevel bewaard gebleven, en bezien wij de daarvan vóór den verbouw genomen fotografie, alsook een paar in het Stedelijk Museum bewaarde boogvullingen, dan kunnen wij dien gevel tot het eerste kwartaal der 17e eeuw rekenen en de veronderstelling opperen, dat HOUTMAN dien heeft doen bouwen naar het ontwerp van VAN HARBACH; immers een man van beteekenis als HOUTMAN kan niet vreemd gebleven zijn aan Prins MAURITS of onbekend met hen die het vertrouwen van deze genoten.

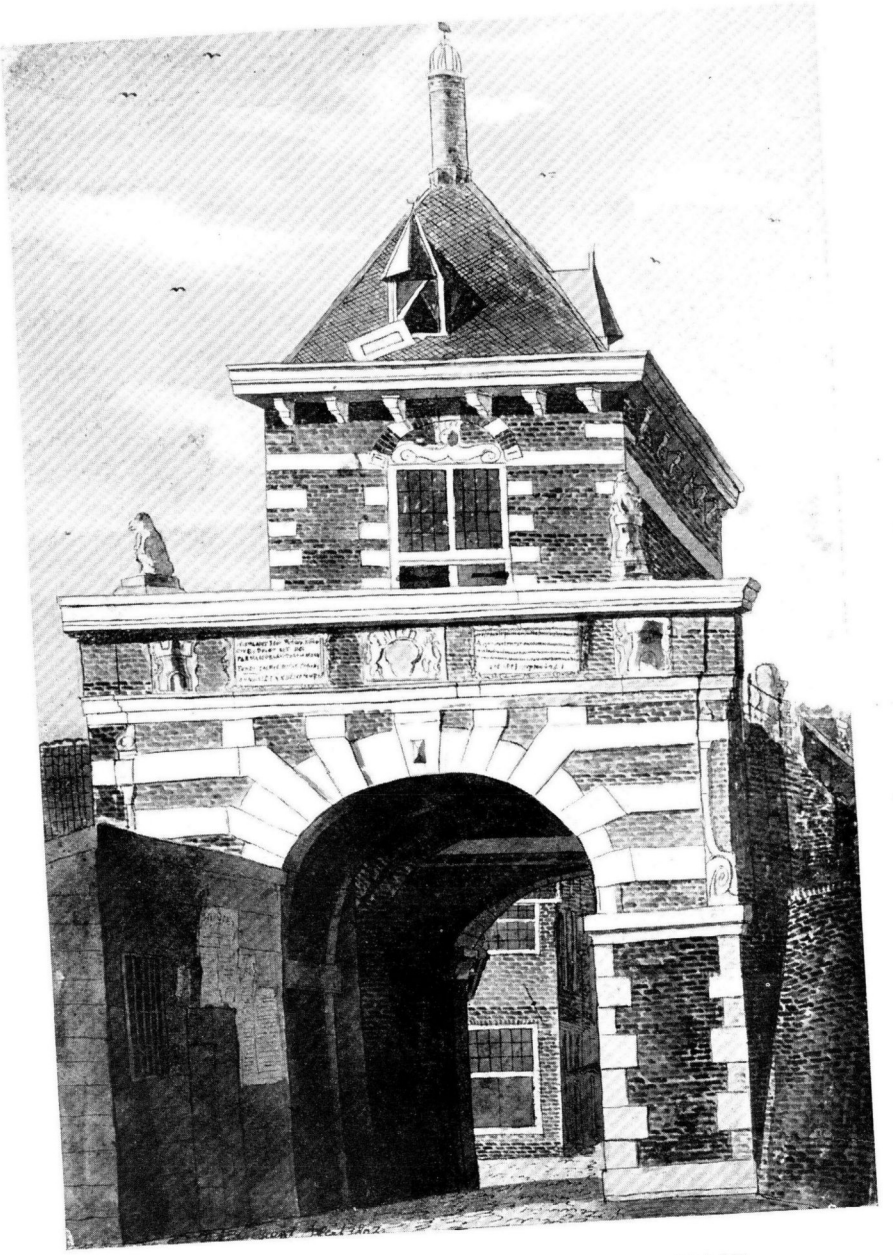

DE FRIESCHE BINNENPOORT TE ALKMAAR
kort vóór de afbraak in 1802.
Teekening van J. A. CRESCENT in het Gemeente-Museum te Alkmaar.

Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger,

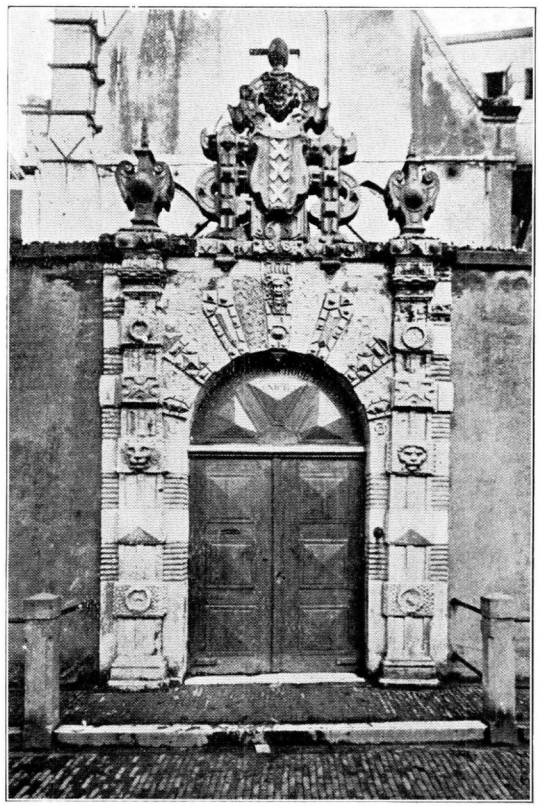

POORTEN DER VOORMALIGE STADSTIMMERWERF AAN HET ROKIN,
sinds 1631 geplaatst voor het voormalig Atheneum Illustre aan den O. Z. Voorburgwal en sinds 1634
voor het Burgerweeshuis in de St. Luciënsteeg.

De Nederlandsche Bouwkunst omstreeks 1600

DOOR

A. W. WEISSMAN.

VAN de Nederlandsche bouwkunst omstreeks 1600 is nog maar betrekkelijk weinig bekend. Terwijl VAN MANDER's in 1604 verschenen „Schilderboeck" omtrent hen, die in dezen tijd het penseel voerden, heel wat bevat, is de eenige mededeeling over de bouwkunst, door den schrijver gedaan, de volgende, die op PIETER KOECK VAN AELST betrekking heeft.

„In dezen tijdt, te weten in 't jaar 1549, maeckte „hij de Boecken van de Metselrije, Geometrije en Perspective. En, gelijck hij „wel begaeft en gheleert was, d'Italiaensche spraeck ervaren wesende, heeft de „Boecken van SEBASTIAEN SERLIJ in onse spraeck vertaelt, en alsoo door sijnen „ernstigen arbeydt in onse Nederlanden het licht gebracht, en op den rechten „wech geholpen de verdwaelde Const van Metselrije: soo dat men de dinghen, „die van POLLIO VITRUVIO doncker beschreven sijn, lichtelijck verstaen can, oft „VITRUVIUM nouw meer behoeft te lesen, sooveel de ordenen belanght. Dus is „door PIETER KOECK de rechte wijse van bouwen opghecomen, en de moderne „afgegaen; dan, 't is moeijlijck, datter weder een nieuw vuyl moderne op sijn „Hooghduytsch in ghebruyck is ghecomen, die wij qualijck los sullen worden: „doch in Italiën nemmer aenghenomen sal wesen".

Dat VAN MANDER classicist was, is bekend genoeg, en dus is zijn waardeering voor SERLIO en KOECK zeer begrijpelijk. Maar wat de schrijver met het laatste deel van zijn betoog bedoelde, bleef duister.

Dr. GEORG GALLAND schreef in 1890 in zijn „Geschichte der Holländischen Baukunst" het volgende: „In Haarlem traten um die Wende des Jahr„hunderts die Gegensätze einer populären Architekturrichtung und einer akade„mischen Richtung der Malerei besonders stark in die Erscheinung, und das „Schilderboeck" kann als das litterarische Denkmal dieser Harlemer Kunstverhält„nisse betrachtet werden. Nicht bloss desshalb, weil es zu einer Zeit, als alle „Geister — und die Architekten voran — von den Aufgaben der Gegenwart „leidenschaftlich erfüllt waren, die Meister der Vergangenheit verherrlichte, sondern „auch darum, weil VAN MANDER, während er dem SERLIO-Uebersetzer PIETER „KOECK den höchsten Beifall spendete, von der Baukunst seiner Umgebung nicht „anders urteilte, als dass sie die Nachahmung einer neuen schlechten hochdeut„schen Manier sei. Und indem er offenbar die Barockrichtung eines WENDEL „DIETTERLIN mit der Bauweise des Harlemer Stadtsteinmetzen LIEVEN DE KEY „vermischte, beging er die Ungerechtigkeit, diesem Meister, den wir als den vor„nehmsten Vertreter nationaler Kunstgestaltung in der holländischen Architektur „betrachten und der ihm, als gleichfalls eingewanderter flandrischer Landsmann, „besonders am Herzen liegen musste, tot zu schweigen, sodass ihn erst unsere „Gegenwart der Vergessenheit entreissen konnte. Das Urteil des alten VAN „MANDER war aber nicht das Urteil seiner Zeit, jener jügendlich fühlenden Zeit, „die sich den Künstlern, deren Ideen in der Vergangenheit wurzelten, durchaus „abgeneigt zeigte. So fand unser Malerbiograph Veranlassung, den Erfolg seines „in Alkmaar gedruckten Werkes nicht in Haarlem, sondern in Amsterdam ab„zuwarten."

Om te kunnen beoordeelen, of deze beschouwing van den Duitschen schrijver juist is, dient eerst te worden nagegaan, wat VAN MANDER bedoeld heeft. In zijn waardeering voor het werk van PIETER KOECK VAN AELST, dat in 1553 door MARIJKE VERHULST, zijn weduwe, was uitgegeven, stond VAN MANDER niet alleen. Dr. GALLAND zou zeker niet geschreven hebben: „Das Urteil des alten VAN MANDER was aber nicht das Urteil seiner Zeit", wanneer hij geweten had, dat KOECKS werk in het begin der 17e eeuw zóó gezocht was, dat CORNELIS CLAESZ., boekverkooper „int Schrijfboeck" op „het Water" te Amsterdam er nog 1606 een herdruk van ter perse legde.

Het eerste gebouw in ons land, waaraan men den invloed van KOECKS werk kan bespeuren, is het Stadhuis in den Haag. De gevel van 1564 heeft een zuiver antieke Dorische kroonlijst, met fijn gedetailleerde Jonische pilasters

daarboven. Alle lijsten zijn hier volgens SERLIO geprofileerd. Rijker nog is de gevel van 1565, die zoowel met een Dorische als met een Jonische orde versierd is.

Het onrustige tijdperk, dat de Nederlanden van 1565 tot 1585 doorleefden, was voor de bouwkunst ongunstig. Een der zeldzame monumentale scheppingen uit deze periode is de Kanselarij te Leeuwarden, van 1566 tot 1571 door BARTHOLOMEUS JANSEN opgetrokken. Hier is echter van PIETER COECKS invloed niets te bespeuren. De middeneeuwsche vormen zijn nog toegepast.

In 1582 werd te Alkmaar een middeneeuwsche kruiskerk tot Waaggebouw ingericht en van een nieuwen gevel aan de westzijde voorzien. De stijl van dezen gevel is streng. De benedenste verdieping mist alle versiering; dan volgen, naar de voorschriften van SERLIO, Dorische, Jonische en Korinthische pilasters boven elkander.

Wanneer men het Stadhuis te Oudewater, welks gevel van 1588 zeer eenvoudig is, buiten beschouwing laat, dan is de eenige monumentale schepping vóór 1598 in ons land tot stand gekomen, de gevel van het Stadhuis te Leiden. Hier is de strengheid van SERLIO niet meer te vinden, doch vertoont zich een overlading met versierselen, die slechts aan andere invloeden kan worden toegeschreven.

GALLAND meende, dat de Haarlemsche stadssteenhouwer LIEVEN DE KEY de ontwerper van dezen gevel was. Hij grondde die meening daarop, dat „Herr „Archivar Mr. DOZY in Leiden das Glück gehabt hatte zufällig eine Notiz zu „finden, die sich auf den nach Haarlem zu LIEVEN DE KEY gesandten städtischen „Boten bezieht". Reeds in 1889 wees ik er op, toen ik in den „Nederlandschen Spectator" GALLANDS boek besprak, dat dit geen bewijs mocht heeten. Want daar niet gemeld werd, waarom de stadsbode naar LIEVEN DE KEY te Haarlem werd gezonden, ging het bezwaarlijk aan, hieruit op te maken, dat dit was om DE KEY de opdracht tot het ontwerpen van den nieuwen gevel voor het Leidsch stadhuis te brengen.

En daar op een teekening voor den gevel, in 1593 vervaardigd, die het Leidsch archief bezit, niet den naam van LIEVEN DE KEY, doch de namen van ANDRIES JACOBSZ., PIETER WILLEMSZ., JACOB DIRCKSZ. en CLAES CORNELISZ. vermeld worden, scheen GALLANDS bewering nog minder waarschijnlijk. Het was slechts een gissing van den schrijver, dat „die Aufgabe der vier Meister, deren „Namen sich auf dem Blatte finden, war, die Kosten der Ausführung zu veranschlagen."

Een andere teekening, van 1594, die op het archief te Leiden berust, draagt geen naam. Toch schrijft GALLAND haar aan DE KEY toe, en, wel opmerkende, dat het ontwerp niet den geest van dien meester vertoont, verklaart hij dit, door aan te nemen, dat niet DE KEY, maar iemand anders den gevel

heeft uitgevoerd. Maar hij geeft toe „dass der prächtige Giebel (van het ontwerp) eine schreinermassige Behandlung erfahren hat". En daar in de ons bekende werken van LIEVEN DE KEY niets „timmermansachtigs" te vinden is, zoo had deze eigenaardigheid van het Leidsche ontwerp GALLAND reeds aan DE KEY's auteurschap moeten doen twijfelen, te meer, daar het eerste werk van den meester, de in 1598 voltooide Waag te Haarlem, een klassieken stijl vertoont, dien zeker VAN MANDER niet heeft misprezen.

Vast staat, dat DE KEY in 1596 uit Haarlem naar Leiden ontboden werd, om voor Rijnland een nieuw Gemeenlandshuis te ontwerpen. Hij heeft daarvoor een bedrag van 75 gulden ontvangen. Maar of nu een teekening, die in het archief bewaard wordt, het ontwerp van DE KEY is, staat niet vast. Zijn naam komt er niet op voor. In ieder geval werd dat ontwerp niet uitgevoerd, maar is het Gemeenlandshuis van Rijnland aan de Breestraat te Leiden in 1598 door PIETER ALBERTSZ. CLOCQ uit Medenblik in een gansch anderen trant gebouwd. GALLAND maakt dien CLOCQ tot „einen Bauunternehmer" maar vergeet, dat de „entreprise générale", ons tegenwoordig stelsel van aannemen, nog nauwelijks een eeuw oud is.

LIEVEN DE KEY was in 1598 nog classicist. Zelfs GALLAND ontkent dit niet daar hij van de toen voltooide Waag zegt: „Dieses Eckgebäude, mit seiner „in Haustein giebellos gestalteten Doppelfront, mit seinen dreieckigen und „geschweiften Fensterfrontons am Mittelgeschoss, repräsentiert einen, ins derb-„holländische übertragenen Klassicismus von ebenso hoher Brutalität als Eigenart."

Iets bepaald Hollandsch heeft echter deze Waag niet. Reeds vroeger heb ik er op gewezen, dat de vormen eer aan die der Florentijnsche kunst van VASARI en AMMANATI herinneren.

Trouwens, wat de heer C. J. GONNET in 1886 omtrent het leven van LIEVEN DE KEY openbaar maakte, leert ons dat de meester, uit Gent afkomstig, reeds op jeugdigen leeftijd naar Engeland verhuisd is, waar hij 21 Augustus 1585 ook trouwde met CATELYNA DE CALUNE uit Gent. In 1591 kwam hij te Haarlem, waar hij 3 Juli 1593 als stadssteenhouwer werd aangesteld. Een Hollandsche stijl was van dezen in Engeland grootgebrachten Vlaming niet te verwachten.

Wat gedurende de tweede helft der 16e eeuw in Engeland werd gebouwd heeft een klassiek karakter. Ik wijs slechts op de poort van Cajus College te Cambridge (1574) wier gevels van klassieke pilasterorden voorzien zijn en die door een koepel wordt bekroond. Een zelfden stijl vertoont Longleat House (1579), waarvoor een meester uit Florence, GIOVANNI DA PADUA, het ontwerp maakte. Eindelijk moet nog Wollaston House (1580) genoemd worden, waar gekoppelde pilasters naar den Italiaanschen smaak de gevels versieren.

In zulk een klassieke school moet DE KEY gevormd zijn. Wanneer men den stijl van Wollaston House met dien van de Waag te Haarlem vergelijkt, dan ziet men dezelfde profileering, hetzelfde streng-klassieke karakter der onderdeelen.

In het noordwesten van Duitschland, vooral in de streken nabij de Weser, werd in dezen tijd ook veel gebouwd; de stijl, daar gebezigd, verschilde echter van dien, welke wij in Engeland aantroffen. De Duitsche meesters volgen de Italianen niet na in het toepassen der klassieke orden, doch scheppen behagen in het aanbrengen van overvloedige versierselen, waardoor wel een schilderachtig, doch dikwijls ook een onrustig effect wordt verkregen. In het bijzonder de trapgevels worden met een tot dusver ongekenden rijkdom behandeld. Voorbeelden zijn het kasteel te Schmalkalden (1583), het kasteel te Bernburg (1575), het kasteel te Oels (1580), de Hämelscheburg bij Hameln (1588), verscheidene gevels te Hameln. Alleen het stadhuis te Emden (1574—1576) is klassiek en geheel in Nederlandschen trant. De bouwmeester was dan ook geen Duitscher, maar een Nederlander, MAERTEN ARENTSZ. uit Delft.

Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat deze Duitsche stijl zich onder den invloed van HANS VREDEMAN DE VRIES heeft gevormd. De ornamenten zijn blijkbaar met meer of minder goeden uitslag naar die der plaatwerken van VREDEMAN DA VRIES gevolgd. Dikwijls hebben deze navolgers echter de grilligheid van hun voorbeeld overdreven. HANS VREDEMAN DE VRIES is van 1585 tot 1589 te Wolfenbüttel werkzaam geweest, en later te Hamburg en te Dantzig.

Deze Duitsche opvatting is hier te lande het eerst waar te nemen aan den gevel van het Stadhuis te Leiden. Zoolang werd verondersteld, dat LIEVEN DE KEY dien gevel ontworpen had, scheen het raadselachtig, hoe deze meester, wiens Waag te Haarlem nog in 1598 zulke streng klassieke vormen kreeg, zich voor het een jaar vroeger voltooide Leidsche werk van den Duitschen trant had kunnen bedienen.

Doch de zeer belangrijke ontdekking van Mr. J. C. OVERVOORDE, die de overeenkomst ons deed kennen, door het Stadsbestuur van Leiden 23 Mei 1595 met LUDER VAN BENTHEIM gesloten, heeft licht gebracht.

Uit die overeenkomst toch blijkt, dat LUDER VAN BENTHEIM te Bremen woonde, en dat hij op zich nam om „het Radthusz als di Patron uthwiset vonn „gudenn Bückeburger Steyn schonn und rein gewarckt" te maken, de steen voor zijn kosten aan scheepsboord te Vegesack te leveren en twee gezellen om „solch gehouwen und bearbeiden werck na einander ordentlichen voir thozamen bringen" naar Leiden te zenden.

Hieruit volgt dus, dat de gevel te Bremen gemaakt is, dat de stukken

steen geheel gereed te Vegesack werden verscheept, en dat twee gezellen uit Bremen de stukken hebben gesteld en geaccordeerd.

In 1597 werd met het stellen begonnen en kwam LUDER VAN BENTHEIM te Leiden „tot vorderinge van het gebou van het raedthuys", waarvoor hem eene vergoeding van 60 gulden werd toegekend.

Moet men nu hieruit afleiden, dat LUDER VAN BENTHEIM ook den gevel ontworpen heeft? Wanneer wij bedenken, dat in de 16e eeuw, gelijk in de middeneeuwen, een meester-steenhouwer was, wat wij nu een architect noemen, dan kunnen wij met vrij groote zekerheid een bevestigend antwoord op deze vraag geven. LIEVEN DE KEY en HENDRIK DE KEYSER, wier architectonische bekwaamheden bekend genoeg zijn, hebben nooit een ander ambt bekleed dan dat van stadssteenhouwer.

Wanneer wij aannemen, dat LUDER VAN BENTHEIM den Leidschen gevel heeft ontworpen, dan is niet slechts het karakter van dit bouwwerk te begrijpen, doch wordt tevens duidelijk wat VAN MANDER met den „vuyl modernen stijl op sijn Hoogduytsch" heeft bedoeld.

Wat pleit tegen het auteurschap van den Bremer meester? De heer OVERVOORDE vond een stuk van ISAACK CLAESZ VAN SWANENBURGH, waar deze in 1595 kwitantie geeft voor bedragen, die hij in rekening had gebraeht wegens werk „aent patroon bij den meester van Haerlem gemaeckt met een draeyende „trap, deselve verandert in een rechte trap" en „wegens coppie, om voir de stadt te bewaren; van het patroon vant stadthuys in sulcker voeghen als het (be)steedt es" en dat „tot Bremen soude worden ghesonden".

Deze SWANENBURGH, die burgemeester van Leiden is geweest, stierf in 1614. De Lakenhal te Leiden bezit door hem vervaardigde schilderijen, die op de lakennering betrekking hebben; van zijn hand is ook het carton voor een glas, dat de stad Leiden in 1601 aan de St. Janskerk te Gouda schonk en dat door CORNELIS CLOCK, misschien een familielid van den reeds genoemden PIETER ALBERTZ CLOCK, werd uitgevoerd.

Dit carton toont ons SWANENBURGH als een classicist, die geheel onder den invloed der Italiaansche meesters staat, en die zeker niet de eerste de beste „copiist" was, welke door het Stadsbestuur te Leiden aan het werk werd gezet.

Er wordt niet vermeld, aan welk „patroon" van „de meester van Haerlem" SWANENBURGH een verandering maakte. Wij zijn dus omtrent het bouwwerk, waarvoor het bestemd was, in onzekerheid. Maar de classicist SWANENBURGH zal waarschijnlijk wel in den geest van SERLIO hebben gewerkt, en daaruit mag worden afgeleid, dat het ontwerp van den Haarlemschen meester ook klassiek is geweest. Nu wij weten, dat LIEVEN DE KEY nog in 1598 te Haarlem de Waag

in klassieken trant bouwde, is er dus geen bezwaar om in hem den ongenoemden meester, door SWANENBURGH genoemd, te zien.

Heeft LIEVEN DE KEY — wat echter niet vaststaat — dus dit „patroon" voor het Leidsche Stadhuis gemaakt, dan moet het een klassiek ontwerp geweest zijn.

Het ontwerp, door SWANENBURGH gecopieerd, is naar Bremen gezonden, heeft daar voor de uitvoering gediend en moet dus den gevel van het Stadhuis hebben vertoond in zijn tegenwoordige gedaante. Waarom zou dit ontwerp niet uit Bremen gestuurd en eer het daar weder hun werd teruggezenden, voorzichtigheidshalve gecopieerd zijn? Dit ligt als het ware voor de hand.

Waarom zou LUDER VAN BENTHEIM heel uit Bremen naar Leiden gekomen zijn, om de uitvoering te leiden, als men den ontwerper, LIEVEN DE KEY, slechts uit het nabijgelegen Haarlem had behoeven te ontbieden?

Dit alles maakt GALLANDS veronderstelling, dat DE KEY de ontwerper zou zijn, niet houdbaar. Maar er is meer. De heer C. J. GONNET heeft er in 1886 reeds op gewezen, dat LIEVEN DE KEY nog in 1601 een klassiek ontwerp voor de Vleeschhal te Haarlem heeft gemaakt. Dit schijnt niet in den smaak gevallen te zijn en toen beproefde DE KEY het met de „vuyl Hooghduytsche" manier, die hij door het zien van den Leidschen stadhuisgevel had leeren kennen. Niets pleit meer voor het talent van den Haarlemschen meester, dan dat men van hem getuigen kan: *„pour son coup d' essai il fit un coup de maître"*. Wat geen enkelen Duitscher gelukt was, gelukte den in Engeland opgeleiden Vlaming.

VAN MANDER zal die Vleeschhal afgekeurd hebben, daar kan geen twijfel aan bestaan. Maar het nageslacht erkent in dit werk het schoonste voortbrengsel onzer bouwkunst van het begin der 17e eeuw.

Eigenaardig is het evenwel, dat DE KEY in de meeste zijner latere werken niet op dezelfde hoogte gebleven is. GALLAND heeft volkomen gelijk, wanneer hij zegt dat het van 1607 tot 1613 door DE KEY gebouwde Oudemannenhuis te Haarlem „architektonisch eher einen Rückschritt als einen Fortschritt des Meisters dokumentiert". Hij poogt dien achteruitgang te verklaren daardoor, dat DE KEY „sich mit zunehmendem Alter mehr auf die jüngere Kraft seines Fabrikgenossen, des Zimmermeisters CLAES PIETERSZ. verwies."

Maar wanneer dit werkelijk zoo mocht geweest zijn, hoe komt het dan, dat de in 1613 voltooide toren van de Nieuwe Kerk te Haarlem weder al de kwaliteiten heeft, die wij in de Vleeschhal waardeeren? Hoe verklaart men, dat de gevels van huizen, tusschen 1600 en 1627 te Haarlem gebouwd, dus terwijl DE KEY leefde, zulk een uiteenloopend karakter vertoonen? Men vergelijke, bijvoorbeeld, de sierlijke poorten, in 1624 aan het Barbara Vrouwen Gasthuis en in 1625 aan het Frans Loenenhofje gebouwd, — die ons beide DE KEY op zijn

best toonen, — met den onbeteekenenden noordelijken gevel der Bakenesserkerk van 1620 en met den gevel van het Stadhuis in de Zijlstraat, in 1625 begonnen, welke op weinig gelukkige wijze, zooals GALLAND terecht opmerkt „bloss aus „Motiven der Fleischhallen- und Stadtwaag-Architektur" is samengesteld. Het is inderdaad waar, wat GALLAND zegt: „In der Haarlemer Fleischhalle gelang es DE KEY, die von Haus aus heterogenen Bestandteile organisch zu verschmelzen, „und seitdem entschwand ihm immer mehr die Neigung für die Ornamentik eines „Stils, der auf keinen andern als VREDEMAN DE VRIES hinweist."

GALLAND meent, dat DE KEY den stijl „aus der flandrischen Heimat" heeft medegenomen. Maar deze kwam uit Engeland als classicist, en bleef dit tot 1601, toen hij zijn eerste ontwerp in de nieuwe manier maakte. Het Vlaamsche vaderland — dat sinds 1566 zijn beste zonen naar den vreemde zag trekken — kan DE KEY niets medegegeven hebben. VREDEMAN DE VRIES werkte in Duitschland, en van daar kwam de nieuwe stijl, waarvan het Leidsche stadhuis hier te lande het vroegste voorbeeld is.

Wat wij den „Oud-Hollandschen" stijl noemen, die tusschen 1600 en 1630 gebloeid heeft, is niets dan een korte episode geweest in de Nederlandsche architectuur, welke in de klassieke richting, haar door PIETER COECK gewezen, is blijven voortgaan, totdat JACOB VAN CAMPEN aan PALLADIO de zege verschafte.

Ook in de schilderkunst is het zoo gegaan. De classicisten zooals CORNELIS CORNELISZ. van Haarlem, JOACHIM WTEWAEL van Utrecht zijn tot ongeveer 1630 het meest bewonderd. Toen scheen de meer vrije richting, die REMBRANDT insloeg, waardeering te zullen vinden. Doch spoedig wonnen de classicisten het weder, en schaarden zich zelfs REMBRANDTS beste leerlingen, zooals FERDINAND BOL en GOVERT FLINCK aan hunne zijde.

Wij hebben met de classicisten, hetzij schilders of bouwmeesters, niet meer op. Doch wij zouden dwaas doen, indien wij meenden dat de Nederlanders der 17e eeuw geoordeeld hebben zooals wij.

Niet uit het oog mag worden verloren, dat de richting van LIEVEN DE KEY en HENDRIK DE KEYSER door hun opvolgers reeds zeer spoedig na hun overlijden is verlaten. Het klassieke ontwerp, dat JACOB VAN CAMPEN in 1626 voor het huis van BALTHASAR COYMANS te Amsterdam maakte, ontstond, toen LIEVEN DE KEY nog leefde en werd openbaar gemaakt in een verzameling van ontwerpen, door HENDRIK DE KEYSER vervaardigd.

Weten wij althans van LIEVEN DE KEY dat hij vóór 1591 in Engeland verbleef, en daar dus ook wel door de Italiaansch voelende meesters, die daar toen werkzaam waren, zal zijn gevormd, omtrent HENDRIK DE KEYSERS opleiding is ons niets bekend.

Het geeft ons weinig licht, dat SALOMON DE BRAY haast tien jaar na DE KEYSERS dood zegt, dat vader CORNELIS DE KEYSER kistenmaker was en dat „'t schijnt of door sulckx onse konstenaer toegangh tot de Bouwkunste ghekregen heeft". Omtrent HENDRIK DE KEYSERS leermeesters zegt DE BRAY niets anders dan dat de beeldhouwer CORNELIS BLOEMAERT daarvan de voornaamste was. Doch wat weten wij van CORNELIS BLOEMAERT? CAREL VAN MANDER geeft wel enkele bijzonderheden omtrent zijn leven, doch noemt geen zijner werken.

Men heeft uit het feit, dat DE KEYSERS vrouw, BEYKEN VAN WILDERT uit Antwerpen afkomstig was, meenen te mogen afleiden, dat HENDRIK in de Scheldestad heeft vertoefd en daar zijn vak geleerd. Doch na 1585 zijn er zooveel Antwerpenaren, die protestant waren, naar Amsterdam gevlucht, dat de kennismaking van DE KEYSER en zijn aanstaande vrouw niet noodzakelijk te Antwerpen behoeft te hebben plaats gevonden.

Als het oudst bekende werk van HENDRIK DE KEYSER beschouwde men de poort van het Tuchthuis aan den Heiligeweg te Amsterdam, omdat in 1595, volgens de Kroniek van STAETS, „gemaeckt het Tuchthuys is," en DE KEYSER in hetselfde jaar als stadssteenhouwer is aangesteld.

Maar ik heb onlangs pogen aan te toonen dat, al is het ontwerp dezer poort ongetwijfeld van HENDRIK, de uitvoering niet vóór 1630 door zijn zoon PIETER is geschied, terwijl de bekronende groep er na 1663, waarschijnlijk door zijn zoon THOMAS, op geplaatst is.

Heeft HENDRIK DE KEYSER dit ontwerp reeds in 1595 gemaakt, dan had de meester toen eer klassieke dan moderne neigingen. Trouwens de lof die VAN MANDER voor DE KEYSER overheeft maakt dit zeer waarschijnlijk.

De vraag werd gedaan, of men de ontwerpen van al de gebouwen, die volgens de „Kroniek van STAETS" tusschen 1595 en 1621 van stadswege te Amsterdam werden gesticht aan HENDRIK DE KEYSER mag toeschrijven. Toen Mr. N. DE ROEVER de „Kroniek van STAETS" in 1885 openbaar maakte, wees hij er op, dat daarin staat: „de Noorderkerck ontworpen van dese meester wordt", en hij voegde daarbij: „Wij wisten tot dusver niet beter of DE KEYSER „was de ontwerper van deze kruiskerk en wij hielden daaraan vast op de verze„kering van SALOMON DE BRAY, die de eerste was, om in zijn „Architectura „Moderna" de eer aan DE KEYSER te geven. Wat moet men er thans van denken? „Heeft LAURENTIUS of heeft DE BRAY hier onwaarheid gesproken?"

In zijn studie over de Noorderkerk heeft de heer C. H. PETERS betoogd, dat DE BRAY onwaarheid sprak en dat Dominus LAURENTIUS, de dichter der „Kroniek", het bij het rechte eind had. Daarentegen blijf ik bij mijn meening, die ik reeds aan DE ROEVER kenbaar maakte, dat in zaken van architectuur een

architect als DE BRAY meer vertrouwen verdient dan een predikant, die als pleitbezorger van een meester-timmerman naar de lier greep.

Ofschoon ik dus de Noorderkerk voor een ontwijfelbaar werk van HENDRIK DE KEYSER houd, zoo heeft het mij sinds 1885 reeds getroffen, dat er in de door STAETS tusschen 1595 en 1621 opgesomde werken verschil van stijl valt op te merken.

De eene trant van bouwen heeft een classicistisch karakter. Voorbeelden daarvan geven de Tuchthuispoort, die ik reeds noemde, en die, zoo zij niet in 1595 werd ontworpen, toch wel in 1607 zal zijn ter papiere gebracht; de Zuiderkerk van 1603, de Beurs van 1608, de Haarlemmerpoort van 1615, de Noorder- en de Westerkerk van 1620. Hierbij kunnen nog gevoegd worden het grafteeken voor JACOB VAN HEEMSKERK in de Oude Kerk (1607) en dat voor Prins WILLEM I te Delft (1616).

Al deze werken vertoonen een betrekkelijk strenge toepassing der klassieke orden.

Maar ook werken in zeer grilligen trant ontstonden te gelijkertijd. Voorbeelden daarvan zijn de huizen aan den Vijgendam van 1599, het nieuwe Bushuis aan den Singel — nu Militiezaal — van 1605, het Oostindische Huis van 1605, de huizen in de Beurssteeg van 1611. Kenmerkend voor deze scheppingen zijn vooral de gebogen lijnen, die zoowel aan bekroningen als omlijstingen werden toegepast. In de „Architectura Moderna" komen deze ontwerpen niet voor.

Daaruit zou men mogen afleiden, dat HENDRIK DE KEYSER ze niet vervaardigd heeft, indien men zeker kon zijn, dat de „Architectura Moderna" al het werk van den meester bevat. Doch die zekerheid bestaat niet. Daarenboven is de waarschijnlijkheid groot dat in 1630, toen het plaatwerk werd samengesteld, en het classicisme reeds weder in den smaak was gekomen, alles wat te grillig scheen, terzijde is gelegd. Reeds GALLAND heeft hierop gewezen, toen hij zeide: „In der „Architectura Moderna" von 1631, die man gewöhnlich der Beurteilung „unseres Meisters und seiner Richtung zu Grunde legt, fehlen, ausser der Zuider-„kerk, DE KEYSERS sämtliche Schöpfungen bis zum Jahre 1615, und es lässt „sich dieser Mangel nur daraus erklären, dass sich der Herausgeber streng an „sein Programm hielt und nur dasjenige seiner Sammlung, die eine Art Muster-„schatz fur Baubeflissene bilden sollte, einverleibte, was von den Bauten DE KEYSERS „und „van verscheyde andere Meesters desen tegenwoordigen tijts" noch im Jahre „1631 als modern gelten konnte."

GALLAND neemt aan, dat DE KEYSER in 1613 en 1614 een reis naar Frankrijk en Italië gemaakt heeft en dat deze tocht „ihn von der Unzuläng-„lichkeit seiner bisherigen Formensprache überzeugt hat." Daaruit volgt dan

„dass DE KEYSER sich gleichsam gezwungenermassen der Antike näherte um „dem litterarischen Klassicismus der Amsterdamer Schöngeister zu entsprechen".

Tegen deze gissing, die wel aannemelijk schijnt, pleit echter veel. In de eerste plaats het vaststaande feit, dat DE KEYSER reeds in de Zuiderkerk van 1603 en de Beurs van 1608 klassieke neigingen toont. En verder blijkt uit de stukken, dat HENDRIK DE KEYSER in 1613 zijn oudste dochter MARIA „assisteerde" bij haar huwelijk, den 25 April gesloten, en dat hij 2 Juli 1613 voor den notaris WESTFRISIUS compareerde. In het laatst van 1613 vallen de onderhandelingen met de Staten-generaal over de graftombe te Delft, waarvoor HENDRIK DE KEYSER 12 Februari 1614 opdracht kreeg. Daarenboven is in dat jaar, volgens STAETS „oock heel op-gemaeckt de Suyder-kercks-Toren", een werk, waarbij de stadssteenhouwer niet gemist kon worden.

Dat HENDRIK DE KEYSER dus in 1613 en 1614 Frankrijk en Italië bezocht heeft is niet wel mogelijk. Slechts ééns heeft hij, volgens de stukken, een buitenlandsche reis gemaakt, en wel in 1607, toen hij naar Londen vertrok „omme aldaer inspectie te neemen op seeckre wercken". Evenals DE KEY heeft dus ook DE KEYSER in Engeland vertoefd. Was de Amsterdamsche stadssteenhouwer daar reeds eerder, in zijn jonge jaren, geweest? Onwaarschijnlijk is dit niet, daar DE KEYSERS oudste dochter met een Engelschman trouwde en zijn beide jongste zoons lange jaren in Engeland zijn werkzaam geweest. Dit wijst op relaties in dat land, die HENDRIK kan hebben gehad.

Maar toch geloof ik niet, dat HENDRIK DE KEYSER in Engeland is opgeleid. Veeleer komt het mij voor, dat CORNELIS BLOEMAERT en WILLEM DANIELSZ. VAN TETTERODE zijn meesters zijn geweest en dat hij ook de prentwerken van HANS VREDEMAN DE VRIES heeft bestudeerd. Het is jammer, dat omtrent BLOEMAERT en VAN TETTERODE zoo weinig bekend is. Van WILLEM DANIELSZ. VAN TETTERODE, die in de zestiende en zeventiende eeuw een grooten naam had, zegt KRAMM, dat hij te Delft werd geboren. GUICCIARDINI vermeldt, dat VAN TETTERODE verscheidene jaren te Rome heeft gewerkt. Van zijn beeldhouwwerken is niets meer aan te wijzen, doch de prenten, die er naar gegraveerd werden toonen ons den meester als geestverwant van GIOVANNI DA BOLOGNA, de Vlaming, die gezegd wordt een leerling van MICHELANGELO geweest te zijn.

VAN TETTERODE was ook bouwmeester. Hij wordt in 1570 als hofarchitect van den aartsbisschop van Keulen genoemd en van het hoofdaltaar in de Oude Kerk te Delft, door hem tusschen 1570 en 1575 uitgevoerd, wordt gezegd, dat het een Dorische ordonnantie vertoonde. Misschien geeft, wat nu nog van het hoofdaltaar der Groote Kerk te Haarlem over is en in 1570 vervaardigd werd, eenig denkbeeld van deze architectuur.

Valt het te betreuren, dat wij zoo weinig weten van hen, die de leermeesters van HENDRIK DE KEYSER geweest zijn, niet minder jammer is het, dat omtrent de Amsterdamsche bouwkunst van de tweede helft der 16e eeuw zoo weinig bekend is.

Dat men daar nog lang aan de Gothische traditiën bleef vasthouden, bewijzen zoowel de Oude Kerk als de Nieuwe Zijds Kapel, die tusschen 1555 en 1565 belangrijk verbouwd en vergroot werden. Alleen het noordelijk gedeelte der Oude Kerk vertoont details in den geest der Renaissance, ofschoon de constructie nog volkomen middeneeuwsch is.

Maar het Paalhuis, dat in 1560 aan de Nieuwe Brug gebouwd werd, werd versierd met een Dorische en Jonische pilasterorde, die geheel in den geest van SERLIO waren behandeld en die als bekroning een frontispies kregen. Een dergelijke klassieke opvatting vertoonde ook het huis op den hoek van het Damrak, in 1558 tegenover het Paalhuis gebouwd en welks fragmenten in het Rijksmuseum bewaard worden.

De Waag op den Dam, van 1565, die in 1808 werd gesloopt, had eveneens een klassiek karakter, al waren haar gevels van gehouwen steen eenvoudig en al bepaalde de toepassing der Dorische orde zich tot de stoep.

Den stijl van het Paalhuis vindt men terug aan de twee poortjes van de voormalige Stadstimmerwerf, die op den hoek van de Oude Turfmarkt en de Doelenstraat gelegen was. Men ziet die poortjes afgebeeld op de kaart van Amsterdam, door BALTHAZAR FLORISZ. VAN BERCKENRODE in 1625 uitgegeven. Een daarvan werd in 1631 voor het Atheneum Illustre geplaatst en is nog op den Oude Zijds Voorburgwal aanwezig, het andere verhuisde in 1634 naar de St. Luciënsteeg, waar het sedert als toegang tot het Burgerweeshuis bleef dienen.

De Stadstimmerwerf werd in 1546 van den Grimburgwal naar de Doelenstraat verplaatst. Of toen reeds onmiddellijk de poortjes gemaakt werden, weten wij niet. Ik houd het voor waarschijnlijk, dat wel een vijftiental jaren verloopen zullen zijn, eer men die toegangen dus deed versieren.

Ik heb het altijd eenigszins vreemd gevonden, dat men een Stadstimmerwerf van dergelijke fraaie, in ieder geval kostbare, poortjes voorzag. Meer aannemelijk komt het mij voor, dat zij, vóór 1578, geplaatst waren voor andere gebouwen, waar zulke weelde meer gepast was, en dat zij later naar de Stadstimmerwerf zijn overgebracht.

Dat de poortjes geheel in hun oorspronkelijken toestand zijn, geloof ik niet. In het bijzonder de bekroningen schijnen in 1631 en 1634 gewijzigd.

De poortjes vertoonen eene rustieke architectuur met pilasters, die vrij streng naar de Dorische orde zijn gevolgd. De breedte-afmetingen komen onge-

veer overeen; blijkbaar hebben de poortjes, toen zij nog op de Oude Turfmarkt stonden, ook dezelfde hoogte gehad, doch is dat van het Atheneum bij het overplaatsen verhoogd, hetwelk men nog aan de plompe diamantkoppen in het tweede vak van onderen kan zien. Bij die verandering heeft men den boog tusschen de pilastars laten zakken, zoodat die op weinig fraaie wijze tegen het rustiekwerk der pilasters aansluit. Ik houd het zelfs voor mogelijk, dat stukken van het eene poortje bij het andere gebruikt zijn, toen zij hun tegenwoordige plaatsen kregen.

Het rustiekwerk dezer poortjes herinnert aan dat, door PHILIBERT DE L'ORME in 1552 aan den gevel van het kasteel Anet toegepast. De eigenaardige fijne en grillige figuren, daarin uitgehouwen, zijn gevolgd naar de stucwerken der oude Romeinen, welke in eenige vertrekken, omstreeks 1500 te Rome ontdekt, waren gevonden. De school van RAFAEL maakte van deze „grottesken" gebruik, en zoo paste GIULIO ROMANO ze toe in het Palazzo del Te te Mantua, vanwaar PRIMATICCIO, die daar gewerkt had, ze naar Frankrijk bracht. Sedert zijn „grotwerken" tot ver in de 18e eeuw in den smaak gebleven.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat de meester, die zoowel het Paalhuis als de beide poortjes heeft ontworpen en uitgevoerd, de Fransche architectuur heeft gekend. Dat hij een goed beeldhouwer was, bewijzen de fraaie maskers van het poortje voor het Atheneum.

DE ROEVER vond in 1562 een „CORNELIS BLOMERT" als te Amsterdam werkzaam. Hij durft niet beslissen, of deze dezelfde was als de reeds genoemde CORNELIS BLOEMAERT, HENDRIK DE KEYSERS leermeester. En daar geen enkel werk van BLOEMAERT ons bekend is, zoo kunnen wij de stijlkritiek niet gebruiken om na te gaan of deze drie Amsterdamsche werken inderdaad van den meester afkomstig zijn.

GALLAND meent dat wij aan JOOST JANSZ., gezegd BILHAMER, als ontwerper moeten denken. „Der Meister, welcher seiner Vaterstadt in dem Oudekerk-„Turm eine der eindrucksvollsten Bauschöpfungen des Landes hinterlassen, ist „unleugbar der interessanteste Amsterdamer Künstler der zweiten Hälfte des „Jahrhunderts. Ein urkundlicher Nachweis läst sich freilich in keinem einzigen „Falle erbringen, und so muss uns die Wahrscheinlichkeit genügen."

Hiertegen kan worden aangevoerd, dat de oorkonden BILHAMER slechts als architect, ingenieur en teekenaar van kaarten vermelden, doch dat hij nergens als beeldhouwer wordt genoemd. Aan den anderen kant moet echter erkend worden, dat ook CORNELIS BLOEMAERT in 1591, toen BILHAMER was gestorven, als ingenieur in dienst der stad werd genomen.

Als werk van BILHAMER noemt GALLAND de poort van het Burgerweeshuis

in de Kalverstraat. Deze poort zien wij afgebeeld op de kaart van BALTHAZAR FLORISZ, echter zóó klein, dat wij geen andere bijzonderheden kunnen herkennen, dan dat zij in 1625 uit een ingang met een bekroning bestond. Het muurwerk, nu daarboven aanwezig, met een fronton en een groot wapen der stad versierd, moet, wat ook met den stijl overeenkomt, omstreeks het midden der 17e eeuw zijn aangebracht.

Beschouwen wij de poort, zooals zij zich thans vertoont, dan zien wij, dat het benedendeel een fragment is van een arcade, die zich blijkbaar naar de beide zijden heeft voortgezet, en die, met haar gedrukten boog, het karakter van het begin der 17e eeuw heeft. Daarboven is, echter zonder verband met het overige het bekende reliëf geplaatst, met daarnaast, doch weder zonder bepaald verband, de twee nissen, waaronder ANNO 1581 staat uitgehouwen. Het is duidelijk te zien, dat deze nissen en het reliëf oorspronkelijk niet bij elkander hebben behoord, doch eerst later naast elkander zijn gezet en met een lijst en zoogenaamd „gebroken" fronton in het begin der 17e eeuw zijn bekroond.

De twee maskers onder de nissen hebben ongetwijfeld het karakter van 1581. Maar of daarom ook het reliëf toen vervaardigd is, schijnt mij niet zeker.

In de „Kroniek van STAETS" zegt Dominus LAURENTIUS, dat hij alleen vermeldt: „'t gene dat van Magistraten wegen" sedert 1594 is gemaakt, maar „laet ongeroert hetgene dat de Vaders van 't Weeshuys" hebben laten verrichten. Hieruit blijkt derhalve, dat er in HENDRIK DE KEYSERS tijd aan het Burgerweeshuis is gebouwd. Nu komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de poort toen, met gebruikmaking van enkele reeds aanwezige deelen uit 1581, in haar tegenwoordigen staat is gebracht, en dat het reliëf door DE KEYSER is gemaakt. Als men dit aanneemt — en de stijl van het reliëf is zeker geen beletsel — dan wordt het duidelijk, waarom VONDEL zijn bekende gedichten maakte, waarvan één voor het reliëf boven de poort, de beide andere voor de twee reliëfs in de muren de huizen aan het pleintje waren bestemd. Ook die twee reliëfs zijn wel in DE KEYSERS manier, al werd in het zuidelijke in de 18e eeuw eenige wijziging aangebracht. Maar het noordelijke is nog intact.

De dikke laag verf die deze reliëfs bedekt maakt het echter bezwaarlijk, over de details van het beeldhouwwerk te oordeelen. Pas als die verf eens verwijderd was, zou men kunnen zien, of de eigenaardigheden van DE KEYSERS manier inderdaad aanwezig zijn en of dit reliëf als een werk van den meester kan gelden.

Haarlem, 15 Mei 1908.

REMBRANDTIANA.

DOOR

A. BREDIUS.

I. EEN TESTAMENT VAN REMBRANDT.

HOEVEEL er ook in den loop van vijf en twintig jaren door mij — bladzijde voor bladzijde — was doorgezien, altijd bleven er nog enkele protocollen der Amsterdamsche, helaas door den 18en eeuwschen brand gehavende protocollen over, die ik tot het laatste had bewaard, omdat zij bijna niets dan scheepsbevrachtingen en wisselprotesten bevatten.

Juist onder die papieren bevindt zich het hier volgende Testament van REMBRANDT met zijne SASKIA, ruim een jaar na hun huwelijk onderteekend.

Het is begrijpelijk, dat het een mutueel Testament is; even begrijpelijk dat REMBRANDT de *f* 2000.— die aan familieleden door den langstlevende moeten worden uitgekeerd, aan zijne moeder toedenkt.

Hier volge het document:

In den name des Heeren, Amen. In den Jare van der geboorten desselfs ons Heeren en Salichmaeckers Jesu Christi duysent ses hondert vyff en dertich op den xvij Novembris savonts de clocke omtrent seven uren, Impererende &c compareerden voor my SYBRANT CORNELISSEN, Openbaer Notaris tot Amsterdamme residerende by den Hove van Hollant geadmitteert ter presentie van de ondergeschr. getuygen d'Eersame REMBRANT VAN RHYN ende SASKIA VAN UYLENBURCH syne wettige huysvrouwe, wonende binnen deser Stede, my Notaris bekent, beyde gaende, staende, gesont van Lichamen ende t gebruyck van haer verstant en uytspraecke door Godes genade wel hebbende ende gebruyckende, als uyterlyck bleeck, diewelcke Innesiende des menschen cranckheijt en brosheyt, de seeckerheijt des doots ende de onseeckere ure van dien, Begeerden deselve voor te commen met dese hare Testamentelycke dispositie, hebben daeromme te samen en bysonder, in der bester forme en maniere doenlycke synde met rypen rade ende vryen wille soo sy seyden, gedisponeert ende haer Testament uyterste en laeste wille gemaect gesloten en geordineert in maniere naervolgende:

In den eersten bevelende haer Sielen in de handen en onbegrijpelijcke barmherticheyt ende genade Godts Almachtich ende hare lichamen de christelycke begraeftenisse. Alvooren revoceerden de voorn. Testateurs dooden en deden te niette mits desen alle Testamenten codicillen oft andere dispositiën by hen beyden tesamen oft elx bysonder voor dato deses gemaect, bekent oft gepasseert, sonder dat deselve cracht hebben oft effect sorteren sullen dan dit alleene. Ende op nieuws disponerende, hebben de voorn. Testateurs malcanderen ende d'een den anderen reciproce dat is d'eerst afflijvinge den langstlevende van hen beijden met vollen rechte van Institutie, geïnstitueert en genomineert als sy institueren ende nomineren mits desen tot elx anders eenige en volcomen erffgename in alle ende yegelycke de goederen soo roerende als onroerende, renten, actien, crediten, gerechticheden, contante penningen, meublen, clederen, clenodien, Juwelen en alles meer wes d'eerst afflyvinge van hen beijden eenichsints metter doot sal commen te ontruijmen ende nae te laten, niets ter werelt uijtgesondert, omme alles by den langstlevende uyt eygener authoriteyt sonder eenige Immissie oft solemniteyten van rechteren oft rechten daertoe te derven versoecken, geaenvaert, genoten en eeuwelyck en erffelyck behouden te werden, sonder yemants tegenseggen, mits alleenlijck uytkeerende aen des eerstafflyvigens naeste vrunden de somme van Twee duysent carolus guldens oft de renten van dien tegens 5 pr cento jaerlijx ter tijt toe de langstlevende

sal mogen goetvinden de capitale somme aff te leggen. Sullende 't eerste jaer rente, soo de langstlevende de penningen onder hem hout, verschenen sijn een jaer nae des eerst afflijvigens overlijden. In welcke voorsz. Twee duysent carolus guldens oft de renten van dien, de Testateur, soo hij de eerste afflijvige waren tot sijn erffgename institueert sijne moeder soo sij als dan int leven is, toevoegende haer deselve somme voor en in voldoeninge van hare legitime portie.

Ende de Testaterse d'eerst afflijvige sijnde, sullen de voorsz. 2000 gls. oft de renten van dien, genoten werden namelijck deene gerechte helft bij hare suster HISKE VYLENBURCH oft hare kinderen, ende d'ander helfte bij haer suster TIETGE VYLENBURCHS en haer broeder IDSERT VYLENBURCH oft mede hare resp: kint oft kinderen in hare plaetse. Ende dit bij aldien deerst afflijvige quame te overlijden sonder kint oft kinderen te samen geprocreert int leven nae telaten. Alle twelcke voorsz. staet seyden en verclaerden de voorn. Testateurs ende een yder van hen alsoo te wesen hare uyterste en laeste wille. Ordinerende en begerende expresselijck dat deselve nae haer overlijden volcomen cracht hebben en effect sorteren sal, tsij als Testament solemneel, codicille, gifte onder de levenden oft ter saecke des doots oft andersints soo sulx nae rechte opt crachtichste sal connen bestaen. Al waert &c. Versoeckende voorts aen mij Notaris wettelyck stipulerende &c. sonder fraude. Gedaen binnen der voorsz. stede Amsterdamme ter woonplaetse van de testateurs, ter presentie van JAN VOLCKERTSZ. OLI, mede Nots. ende JACOB VAN DER SWALME (teekent JACOB SWALMUS) hiertoe versocht:

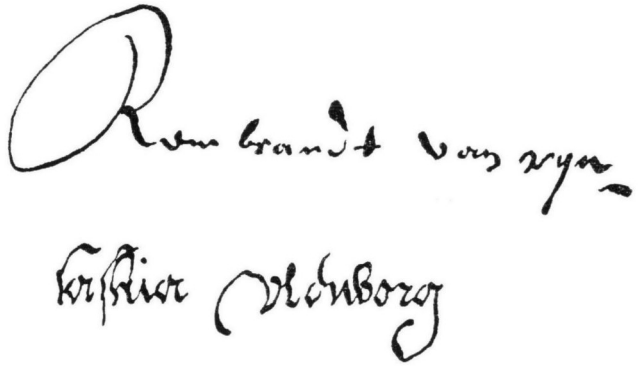

II. UIT OUDE INVENTARISSEN.

De in 1652 overleden oud-gouverneur generaal van Indië, JACQUES SPECX, bezat onder meer schilderijen twee bekende schilderijen van REMBRANDT:

een Europa,

en een scheepgen Petri.

De portretten van den overledene en van zijne laatste huisvrouw, in dien boedel, waren door OVENS geschilderd, FLINCK was door 2 Evangelisten, DOU door „een soldaet" vertegenwoordigd. [1])

In den Inventaris van GERARD VAN DER VOORDE te Amsterdam wordt door schatsters een trony van REMBRANT in de zijdelkamer op *f* 6.— gewaardeerd. Andere stukken veel hooger. Maar men schreef 20 Sept. 1663! [2])

In den Inventaris der nalatenschap van CLARA DE VALAER, Wede van EDUART VAN DOMSELAER, 16 Oct. 1660 door Not. P. DE BARY te Amsterdam opgemaakt, komen merkwaardige schilderijen voor. De enkele stukken, die getaxeerd worden door REMBRANDT's leerlingen BOL en OVENS doen ons zien, hoe bij zijn leven nog zijn werk niet meer zeer hoog gewaardeerd werd. Wij zien verder dat de groote Danaë van Petersburg toen ook wel degelijk voor een Danaë gehouden werd. En voorts zijn er onder de schilderijen allerlei curiosa.

De volgende *Schilderijen*, conterfijtsels. syn getaxeert by FERDINANDUS BOL ende J. OVENS, schilders.

Twee, synde EVERT VAN DOMSELAER met syn huysvrouw CLARA VAN VALAER, beyde op . . . . . *f* 14.—
twee synde THOBIAS MICHIELS VALAER, en syne huysvrouw, beyde op. . . . . 14.—
Ende een conterfeijtsel van REMBRANDT sijnde wylen HENDRICK VAN DOMSELAER . . . . . 42.—
(In elk geval toch heel wat hooger dan de voorgaande portretten getaxeerd!)

De volgende schilderijen zijn niet getaxeert alsoo die sullen vercocht worden:

Een bruyn lantschapien.
een Emausien van COENRAET.
een naeckt leggende kintien.
een Johannes in de Woestyn.
een bancketien.
een Perspectieff van PIETER WILLEMSZ.
2 conterfeytsels van kinderen.
een Diana.
een conterfeytsel kint in de wiegh.
een romer ende silvere schael van CAMPHUIJSEN.

---

1) Prot. Not. P. de Barij, Amsterdam.
2) „ „ „ „ „ „

een Pan ende syringe.
een schildermodel.
een bloempot van VERTANGEN.
een lantschapgen der stadt Roaen van JAN MOYAERT.
(volgen vele stukken zonder namen.)
een out bessie in een camer van GERRIT DOU van Leyden.
een cleyn perspectieff van STEENWYCK.
Dansende boeren van BOTH.
Een vissers strantie van WILLAERTS.
een wintertie van ARENT ARENTSZ.
twee boerengeselschappiens van VINCENT MALO.
NB. Een zoo'n uitnemend stukje is in 's Rijks Museum!
een onweêr van STALPAERT.
een moy weêr van idem.
een boeredans van OSTADE.
een lantschap met ruijnen van GOVERT JANSZ MIJNHEER.
een italiaense kop van MINDERSCHA.
een batalle van ESAIAS VAN DE VELDE.
een lantschapien van JAN MOEYAERT.
de brandende bergh by Napels van *idem.*
een perspectieff van VAN BASSEN, de beeltenis van VREDENBERGH.
een boerepredicatie van QUAST.
een Battalje van DON CORDUA en vorst Christiaen door JAN MARTSZ DE JONGE.
een stilleven van SORGH van Rotterdam.
een schilderkonst ende Poesie van de Jonge FRANCKEN vau Antwerpen.
vier clyne elementies van ROELAND SAVERY.

De volgende goederen wesende Restant van een meerder party syn in desen boedel verpant. O. a.:

Een groot stuck schildery van REMBRANT VAN RHYN *synde een Dané (Danaë).*
een bataille van JAN MARTSEN DE JONGE.
een Venus en Cupido van GOVERT FLINCK.
een sangeres van TER BRUGGHE.
een convoy van spelende soldaten van JAN MARTSZ DE JONGE.
een stuck synde twee pauwen ende een kint van REMBRANT. [1])
een Vanitas synde een dootshooft van SOEDERWIEL (ISAACK JOUDERVILLE.)
een fruytage synde een goude kan ende lampet van RYCKHALS.

1) Het prachtstuk nu in de Verzameling CARTWRIGHT.

een lantschap van GOVERT JANSZ MYNHEER.
een dito van deselve.
een slaepert met een naeckte Goddin van JORDAENS.

Inventaris vant resterende huysraet, meubelen enz. by CORNELIS JOAN REYXSE naargelaaten ende in desselfs sterfhuijs berustende onder syn Weduwe MARRITGE DIRXS. 7 November 1659.

Int voorhuys.

Een groote teyckening van Mr. LAMBERT (DOOMER?) in een groote vaste kas met twe glase ramen.
twee schilderijen van JAN LIEVESEN (LIEVENS) synde twe hoofden van Petrus en Paulus.
een groot stuck schilderij van CORN. VAN HOLSTEYN synde een vertoning van Bachus, Venus en Ceres.

In de sydelcamer.

een heel groot stuck schildery by TURCKENBURGH (STURCKENBURGH) gemaeckt, vertoonende een turcxse stadt en eenige schepen.
een pap-eeter van LANGE PIER, in de gangh.

In de beste camer.

een stuck schildery geschildert door DE VLIEGER vertoonende een zee met verscheyde groote scheepen.
een lantschap schilderije by VAN GOYEN daer in comt een boer met een boerin.
een schilderye van des Overledens vader en moeder geschildert door REMBRANT VAN REIN.
een dito met een vergulde lijst vertoonende de predicatie van Johannes, geschildert door GULDEWAGEN en ESIAS VAN DE VELDE.
een dito achtkant, van Harder Oom gedaen door REMBRANT.
een groot lantschap door CORNELIS HOLSTEYN synde een bosschaesje daerin een jacht.

Opt achtersaeltge.

een teyckeningh in een gesnede lijst gemaeckt door WILLEM VAN DE VELDE.

Er waren nog andere schilderijen zonder namen, en het wapen van den overleden, met een vergulde lijst.

Aan het slot wordt diens naam: CORNELIS JAN RYCXSZ geschreven.[1])

---

[1]) Prot. Not. V. SWANENBURCH, Amsterdam.

Kunst in de archieven van Vianen,

DOOR

Mr PETER VAN MEURS.

II.

Boven de camer van de secretaris:
Aen den inganck:

1 out houte kasje.

Op de camer, daeraen volgende:

1 out tapijte behangsel van gedierten.
1 groenlakens ledecant met een tafelkleet.
1 bed met 1 peulen en 2 oircussens.
1 oude roode Japonse deecken.
2 roode glasgardijnen.
6 roodefluweele stoelen.
2 gesteecke taberetten.
1 leunstoel met een fluwele kussen.
1 tafelken.

Op de camer, genaempt den hofmeesters camer:

1 out gestreept behangsel.
2 grauwesaeye stoelen.
1 root tenytfluwele [1]) stoel.

1) Wat is dit voor fluweel?

Op den deurloop:

7 pourtraicten van officieren.

Op de camer van Fraulijn VAN DONA:

1 grauw Haerlemdamast behangsel.
1 spiegel.
1 eycke tafeltje.
2 gerridons, roode.
1 bedde met peulue.
1 witte matras.
2 oircussens.
1 kattoene deecken.
2 roode deeckens.
1 witte deecken.
1 out grauw behangseltje van een ledekant.
1 kleyn blauw matrasje.
2 matte stoelen.
1 vuermant.

In 't torentje, onder de chartres bij het salet:

2 oude groenelakense stoelen.

2 gesteecke stoeltjens.
1 swartfluwele lijckkleet.

In de staetjuffers kamer bij de groote zael:

1 groenmoquette behangsel.
1 grauw tafelkleet.
1 armstoel met matrassen.
2 conterfeytsels.
1 schilderije van scheepen.
4 grauwe taberetten.
2 tafels.
1 ledekantje van Haerlems damast.
1 bedde met 1 peulue.
2 oircussens.
1 gerridon.

In de edelluydens camer:

4 oude stoelen.
2 beddens.
3 peulens.
1 oircussen.
3 deeckens.
1 out scherm.
1 tafeltje.

In 't hoenderhock:

3 faisanten.

Op de bottellerije:

Tin.

Drie groote *potage*schotels.
Een platte *assiette.*
Acht *assiettes.*
Vijf kleynder *assiettes.*
Ses schotels van sleght tin.
64 tailloren met wapens.
16 tailloren van sleght tin.
Vijf kommen.
Twee soutvaten.
Twee beeckers.
Drie kannen.
Vier vierkante kandelaers.
Twee ronde kandelaers.
Een steeckbecken.
. . . . waterpotten.
Een incktkoocker.
Een theepot.
Twee juffertjes om de handen te warmen.
Nogh een theepot.

Blick.

Een steeckbecken.
Twee snuytertailloren.
Drie snuyters.
Een hanghblaecker.
Twee gueridons om confituren op te setten.
Drie doosen.
Een lantaren.

Root koperwerck.

Twee confituerpannen.
Een chocolaetpot.
Twee pannen met steelen.
Een theeketeltje.
Een schuymspaen.

Geel koper.

Een confituerpan.
Een weeghschael.
Een cleyn roock*chauffoir.*
. . . . blaeckers, soo heele als gebroocken.
Een rasp.

Peauter.

Een lampetschotel.
Een gebroocken *soucoupe.*
Drie oude gueridons.

Drie houte kassen.
Een ovale tafel.
Een vierkante langhwerpige tafel.
Drie Pruysleere stoelen.
Een kleyn houte kasje.
Een kaerskist.
Twee tonnen, daer men porceleyn in packt.
Een teene instrument, om fruyt op te setten.
Ses sleghte schilderijtjes.
Een kannebort.
Een paer hartshoornen.
Een kaerslade.
Twee leere kokers tot lampetschotels.
Twee leere messekoockers.
Een ijsere vleeskroon.
Een deel confituerpotten, aerde kannen, potten ende glasen.
Drie houte confituerdoosen.
Een banck op een buffet.
Een glasebenne.
Een deckmande.
Een ronde ijsere plaet met drie pooten.
Een slijpplanckje.

Twee ronde plancken met voetjes, om dessert op te setten.

Vóór de bottellerije:

Een lantaeren.
Een ovael bladt van een tafel.

In de keucken ende backcamer:

Coperwerck.

Twee groote ketels.
Vijf kleyne ketels.
Ses decksels.
Drie cassarolles.
Drie diepe pannen met lange steelen.
Drie taertpannen met de decksels.
Een broederpannetje.
Twee deurslagen.
Een koeckpan.
Drie schuymspaenen.
Twee drooplepels.
Een rasp.
Een vijsel met de stamper.
Een kandelaer.
Drie asketels.
Een oude taertpan met het decksel.

IJserwerck.

Twee braetpannen.
Drie roosters.
Een drooplepel.
Een tangh.
Een groote asschup.
Vier treeften.
Vijf speten.
Twee kleyne speetjes.
Drie haelen of heugels (*sic*).
Twee lange haertijsers.
Een ijser, daer 't spit in loopt.
Twee braetspit-wercken.
Drie hackmessen.
Een ovenhaeck.
Een blicke suyckerdoos.
Twee blicke lampen.
Een haert.

Houtwerck.

Een block.
Twee houte kassen.
Twee emmers.
Een deel houte lepels.
Een soutbackje.
Twee tonnetjes.
Een backtrogh met een planck daerop.
Een brootplanck.
Een kruytdoosje.
Een scherm voor 't gebraet.
Een teems.
Een turfmande.
Een houte weeghschaele met een deel gewighten.

In 't verwulf vóór de keucken:

Enz.

In d'eetzael van de dienstboden:

Enz.

In 't waschhuys:

Enz.

In de kelder:

Een vliegekas.
Een partij ledige oxhoofden.
Een groote badttobbe.

In de lacquayencamer:

Twee slaepbancken.
Een bedde ende twee hooftpeuluwen.
Drie oude deeckens.
Een quackelkooy.
Drie oude schilderijen.

In de cockscamer:

Enz.

Op de haversolder:

Enz.

In de dispensierscamer:

Enz.

In 't camertje boven de keldertrap:

Enz.

In de caetsbaen:

Eenich branthout ende tackkebossen.

In 't quartier van den rentmeester

INGENHOUSZ:

2 conterfeytsels.
1 out goudeleere behangsel.
1 loode klock, om rooswater in te branden.

Op de galerije boven:

28 conterfeytsels, groote en kleyne.
1 slaepbanck.
1 kleertafel.
3 oude kaerten.
1 oude groene stoel.

Op de solder boven het beste quartier:

1 partije out houtwerck van ledecanten en anders.
1 kerckstoel, met 1 armstoel van gebloemt fluweel.
2 oude armstoelen.
1 rooden esel tot een pavilloen.
De steenen en 't ijser van een uutgebroocke cachel.
Wat out leer en andere prullen.

In de beslote benedengalerije onder het beste quartier:

Een draechzetel.
1 vuerijser.
1 groot ovale bladt van een tafel.
3 vuerenhoute packkisten.
Twee houtwercken van ledecanten.
1 voet van een groote tafel.

In 't speelhuysch op de wal van den palmhof:

1 goudeleeren behangsel aen de mueren.
6 blauwe stoelen van Haerlems damast.
1 achtkantige leye tafel.
1 velttafeltje.

In 't coetshuysch en piqueurschuyr:

1 caros met spiegelglasen, van binnen met geel en swart caffa bekleet.
1 cales *à la mode*, met blauw trijp bekleet.
1 Berline, met grouw stof van binnen.
1 carosse *coupé*, met root van binnen.
1 legerwagen.
1 legerkarre.
1 open wagen.
1 sleepslede.
1 platte groote mande, met een houten bodem.

In de stal:

3 haverkisten.
1 zadel.
6 toomen en tuygen, met haer toebehoren.
6 deckkleeden.
2 roskammen.
1 houte paert, daer men op voltigeert.
2 emmers.
1 bedde, peulue en 2 hooftkussens.
2 deeckens.
1 beerenhuyt.
2 vorcken.

Op de wapenkamer:

1 tafel.
1 leere stoel.
4 ezels, om sadels op te hangen.
Eenige oude stormhoeden, vuerroers, musquetten, pistolen, corceletten, lanoien, bandeliers etca.
1 kleyne trom.

Op de solder van de kleyne stal:

Eenich out hoy.

In de gracht:

1 aeckje.

Silverwerck, onder de bewaringh van den dispensier RAMOT:

4 kandelaers.
6 soutvaten.
1 *soucoupe*.
1 vierkant vergult soutvat, met een lepel, vorck ende mes, daertoe behorende.
2 vergulde *gondoles*, 1 groote met 1 kleyne.
1 ront vergult soutvat, met 1 lepel, vorck ende mes daertoe.
6 eyerlepeltjens.
1 deckseltje.
1 mostertpot met 1 lepeltje.
1 suyckerdoos.
1 peperdoos.
12 *fourchettes*.
12 messen.
11 lepels.
1 lepel, tot de confitueren gebruyckelijck.
2 witte kannetjes met silvre decksels.
1 snuyter.
1 blaeckertje.
2 kandelaers.

Linnen onder de bewaeringh van den dispensier RAMOT:

(Hier volgen slaaplakens, zonder opgaaf van de merken.)

Tafellakens:

2 van 't Oyevaersnestje.
2 van 't France werck.
2 van 't werck van de graef VAN DONA.
3 van 't Jerusalems cruys.
1 van *Plus oultre.*
2 van de Meniste pluym, waervan een seer gebrant is.
2 van 't Hartecransje.
1 van Pavy.
1 *ut supra*, out.
1 van 't Capittelstockje.
4 grove voor de dienstboden.

Servetten:

30 van 't Oyevaersnesje.
12 van 't Jerusalems kruys.
32 van 't France werck.
24 van 't Cruysroosje.
31 van Pavy.
19 wat grover, van Pavy.
3 van d' Engelse roos.
32 van de Meniste pluym.
6 van 't Hartekransje.
6 van een Roosje.
15 oude.
22 seer oude.
9 voor de dienstboden.
3 grove hantdoecken.

Sloopen:

25 sloopen.
3 grove sloopen.

Hofgereetschap, in bewaringh van den hovenier PADÉ:

(Hieronder:
3 hackouwen.
1 entzaech.
1 snoeybeytel.
1 palmscheer.
2 swaenehaecken.
1 blicke meloenboor
1 molleval.
16 meloenkassen.
17 meloenstolpen.
3 steene CUPIDOOS.
140 bloempotten.)

Catalogus van de boecken:

(Hier volgen 141 nommers, de meeste in het Fransch, en eenige in het Nederlandsch en het Latijn, benevens een Spaansche bijbel. De boeken zijn grootendeels van geschied-, aardrijks- of letterkundigen of godsdienstigen aard.

Er komen onder voor:

In quarto:

Court Narré de la Maison DE BREDERODE.
J. VAN DER MUELEN, Commentarius in statuta Vianensia.

In octavo et minori forma.

La liturgie Angloise.)

Meublen die bevonden syn op den huyse Amelesteyn in het Viaense Bosch:

In het cabinetje:

6 geeletrijpte rughstoelen.
1 eyke taeffeltje.

Op de sael:

6 blauwe geblomde trijpte stoelen
1 eycke taeffeltje met 1 vuere voet.

Boven het cabinet:

1 vuere vierkante taeffel.

Op de solder:

6 stulpjes sonder glasen.
3 houte beelden met een houte hooft.
3 glasraempjes sonder glasen.

In de kelder:

1 vuere aenrecht.
1 houte banckje.

In den hoff:

1 ouwe scheer, die den hovenier heeft laten vermaecken.
4 houte kleyne beeltjes met een borststuck.
1 spiegel.

7 raempten met glasen op den back, daervan den hovenier een ducaton over reparatie heeft betaelt.
1 ouwe schoffel, met 1 spaey, onbruyckbaer.
2 ouwe vuere bledden.
1 ladder van 15 sporten.
1 schuytboom.

Aldus gedaen ende de voorsz. meubelen opgeteyckent in presentie van ELISA GORDON, secretaris van Haer Excellentie de gravinne douarière VAN SOLMS, ten overstaen van CORNELIS BOTTER ende JUSTUS DE GELDER, schepenen der stede Vianen, op den XIen, XIIIen, XIIIIen en XVen Maij XVIc vijf-ende-tachtich.

In kennisse van mij, secretaris,
O. VAN DER LAKEN.

(4)

Ten versoecke van Sijn Excellentie Heer CAREL EMILIUS, burchgrave ende grave VAN DONA, erfgenaem onder beneficie van inventaris van HETWICH AGNES, Fraulijn VAN BREDERODE, vrijevrouwe van Vianen etc., goeder gedachtenisse, geassisteert met Mr JOHAN VAN ALMONDE, desselfs advocaet, in 't bijwesen van de Heeren directeurs, mitsgaders Mr CORNELIS DE LA PORTE, advocaet van de voornaemste crediteuren, ende ELISA GORDON, secretaris van Haer Genade de gravinne douarière VAN SOLMS, geïnventariseert ende opgeschreven de naervolgende meubelen, op den huyse Batesteyn, bij Vianen:

Op het torentje, tusschen de antichambre van Haer Excellentie ende 't groot salet:

In de kast achter het goutleer beneffens de schoorsteen:

(Hier volgt een inventaris van archiefstukken, gevolgd door inventarissen van archiefstukken in een koffer en drie kisten.)

Op het torentje daer men opgaet uut het groote salet, genaempt het chartrestorentje:

Aldaer gevonden verscheyden kisten en loquetten met papieren, dewelcke ten deelen naergesien wesende, en sijn daeronder geene papieren van importantie gevonden, en is onder andere een doos geweest daerop geschreven was »Dit sijn papieren van importantie", doch sijn deselve daerinne niet soodanich gevonden.

Op de chartrescamer achter de oude meublecamer aen de steene trap:

Aldaer gevonden 2 houte kasten met 6 enckelde deuren, genombert 1, 2, 3 en 4, daerinne waren leggende veele reeckeningen van de respective rentmeesters van de domeynen, secretarissen, dispensiers en andere, doch deficieren verscheyden reeckeningen van de laetste jaren.

Op het porceleyne cabinet:
In de kaste aen de oostzijde van de glasen, van beneden op:

1e bord. 1 porceleyne smoorpot met 2 rollwagens.
2e bord. 1 groote lampetschotel.
2 vierkante flesschen.
2 teeflesjes met kruys.
2 gekartelde Chineese kopjens.
1 wit backje met een spinnekop.
3e bord. 1 dubbelde boterschotel.
1 enckelt gekartelt boterschoteltje.
2 wijnkannen sonder lith.
2 papegayskoppen.
2 gekartelde klapmutsjens met vogeltjens daerinne.
2 witte Chineesjes.
4e bord. 1 deurgewrocht porceleyne bennetje.
2 wijnkannen sonder litten.
2 papegayskoppen, waervan een gebroocken is.
2 klapmutsjens.
1 achtkantig poppe-smoorpotje met 1 decksel.
2 witte poppe-teepierinckjes.
5e of bovenste bord. 1 ordinaris spoelkom.
1 gecouleurde vlesch.
1 gebroocke vlesch.
4 achtkantige kopjens.
1 ront platbuyckje met 1 deckseltje.

1 schiltpadde cabinet.

Onder het cabinet:

1 albaste witte CUPIDO.

Boven op het cabinet:

4 albaste beelden van de vier jaergetijden.
1 swart cabinetje, daer een porceleyne smoorpot op staet.
1 geel amber cabinetje.
2 porceleyne serpente rolwagentgens.
2 vierkante serpente oliepotten.
2 calebasflesjens.
2 blomflesjens.
2 ruytpotjens met decksels.
2 vierkante inctpotten met ooren.
2 doosjes met decksels.
2 kopjens met decksels.
1 kleyn dickbuyckje met een deckseltje.

Op de eerste rey boven het cabinet:

3 platte vierkante teeflessen.
2 teepotten, gelijmt.
2 hooge gedecte suyckerpotjens.
4 sauciertjens.
2 poppe-smoorpotjens.
2 kopjens met knoppe deckseltjens.

Op de 2e rey:

2 platte teevlessen met decksels.
1 asijnfles met een star.
1 oliepotje, daervan 't oor gebroocken is.
1 suyckerpotje met oir en decksel.
2 gekartelde schaeltjens.
2 halve sauciertgens.
2 poppe-smoorpotjens met tuytjens.
2 dickbuyckjens met decksels.

Op de 3e rey:

1 platte teevles met een decksel.
1 kleyne suyckerpot met een decksel.
1 *ut supra* sonder decksel.
4 halve sauciertgens.
2 inctpotgens met tuytgens.
2 dickbuyckjens.

Op de vierde of bovenste rey:

1 oliepot.
2 dubbelde gedecte teekoppen.
2 kleyne flesjens.

In de kast of hoeck naest het cabinet:

1e of bedenste bord. 1 groote porceleyne smoorpot.
2 groote rolwagens.
1 vierkante fles.
3 dubbelde boterschotels.
2 tailjoren.
1 enckelde gekartelde botterschotel.
2 achtkante kopjens.
1 mostertpotje met een silvre voet en lepeltje.
7 poppeschoteltjens.
3 blauwe chockelaetkopjens.
1 ront kopje.
2e bord. 1 lampetschotel.
2 flessen met ringen.
1 groote kanne.
3 dubbelde boterschotels.

3 witte gekartelde boterschotels.
1 suyckerpotje met 1 decksel.
1 witte suyckerpot met een doorluchtig decksel.
2 dolphijntjens met ruytbackjens.
3 strickschaeltjens.
1 vierkant doosje met een decksel.
2 poppe-teepierinckjens met backjens.
2 kopjens van spiritus van porceleyn.
2 poppe-rolwagentjens.
4 poppe-flesjens.

3e bord. 1 driedubbelde spoelkom.
2 vierkante teeflessen.
1 vierkante fles met een silvre schroef.
3 fruytschotels.
1 kleyne ronde fles.
1 dubbelde klapmuts.
1 witte gekartelde boterschotel.
2 taillioren.
12 stucks poppegoet op de gront.

4e bord. 1 driedubbelde spoelkom.
1 enckelde spoelkom.
3 fruytschalen.
1 papegayskommetje.
5 tailljoren.
2 suyckerpierinckjens.
2 kelckjens.
1 teekopje.
1 poppeflesjen.

5e of bovenste bord. 1 suyckerkop met een decksel.
2 pijpkandelaers.
3 papegayskommen.
1 waterpot.
2 soutvaetgens.
3 suyckerschoteltgens.
1 boterschoteltjen.

1 swarttabelet met een baluystertje en vergulde pilaertjens.
Daer binnen in:
1 porceleyne beecker met een decksel.
2 tailljoren.
1 roode teepot met gout beslach.
2 porceleyne kelckjens.
2 achtkante kopjens.
2 pierinckjens met backjens.

Boven op het onderste tabelet:

1 porceleyne papegayskom.
2 callebasjens.
2 kelckjens.
3 poppe-teepierinckjens met een kopje.

Daerboven een tabelet met 8 pilairen.
Binnen in het tabelet:

1 porceleyne suyckerpot met een decksel.
2 enckelde klapmutsjens.
3 confituerschoteltjens.
4 halve klapmutsjens.

Boven op het cabinet (sic):

1 papegayskom.
1 chookelaetbeeckertje.
2 poppeflesjens.
2 Chineesjens.

In de kast daer naest aen, in 't midden van de kamer of cabinet:

1e of benedenste bord. 1 kandeelpot met decksel en koopere oiren.
1 starsnel met decksel en tuyt.
1 snel met een plat decksel.
3 tailljoren.
2 Chineesje (*sic*) kopjes met oiren.
2 ovale suyckerbackjens.
4 schaeltjens.
1 poppe-suyckerpotje met een decksel.

2e bord. 1 suyckerpot met een decksel.
1 snel met een tuytdecksel.
1 snel met een silvre lit.
3 tailljoren.
2 flesjens.
2 suyckerschoteltjens.
2 kelckjens.
2 getraillide teekopjens.
2 pierinckjens met backjens.
2 poppeflesjens.
2 poppecalebasjens.
1 geel gedect kopje.

3e bord. 1 spoelkom.
2 snellen met silvre litten.
3 tailljoren, een van gebroocken.
2 Chinese copjens.
2 botterschoteltjens, gebroocken.
2 gebroocke suyckerschoteltjens.
2 doorluchtige teekopjens.
1 poppe-suyckerpotje met een decksel.

4e of bovenste bord. 1 kleyne spoelkom.
2 blompotjens.
2 Chinese kopjens sonder oiren.
2 suyckerschoteltjens.
2 schaeltjens.

2 kelckjens.
2 doorluchtige teekopjens.
2 poppe-suyckerbackjens.
1 root-are doosje.

1 *swart tabelet met een baluystertje van vergulde pilaertjens daer naest aen. Daer binnen in:*

1 porceleyne beecker sonder decksel.
2 tailljoren.
2 kelckjens.
1 vierkant teepotje met gout beslach.
2 achtkante teekopjens.
2 gebroocke pierinckjens met heele backjens.

Boven op het tabelet:

1 porceleyne papegayskom.
2 calebassen.
2 kelckjens, d' eene met een barst.
3 teekopjens, waervan 2 geborsten.
1 teepierinckje met sijn backje.

1 *tabelet daerboven, met acht pilairen. Daer binnen in:*

1 porceleyne suyckerpot met een decksel.
2 Chineese koppen.
2 suyckerschaeltjens, daervan een gebroocken.
1 confituerschaeltje.
4 kleyne klapmutsjens.

Boven op het tabelet:

1 papegayskop.
2 chockeladekoppen.
2 poppeflesjens.
3 Chineesjens.

In de kast in den hoeck bij de deur:

1e of benedenste bord.
1 smoorpot met een decksel.
2 groote flessen.
1 vierkante fles.
3 dubbelde boterschotels.
2 enckelde boterschotels.
1 witte gekartelde boterschotel.
3 teekopjens.
1 achtkante teekopje.
2 blauwe teekopjens.
2 poppeschoteltjens.

2e bord.
1 lampetschotel.
2 flessen.
1 groote wijnkanne.
3 dubbelde boterschotels.
3 gekartelde boterschotels met witte randen.
1 poppe-suyckerpotje.
1 achtkant backje.
1 papegayskelckje.
2 blauwe suyckerpotjens met decksels.
2 strickschaeltjens.
2 kleyne asijnkannetjens.
2 poppekelckjens.
2 poppebackjens.
1 kopje met een bakje van *spiritus*. doch 't kopje gebroocken.
2 backjens van *spiritus*, een van gebroocken.

3e bord.
1 driedubbelde spoelback.
3 schotels.
1 vierkante Chineese fles.
2 geblomde kelderflessen.
1 dubbelde klapmuts.
1 tailljoer.
2 boterschotels, waervan 't een gekartelt is.
1 blomfles.
9 stucks poppegoet.

4e bord.
1 treck-teepot.
3 schotels.
1 kleyne spoelkom.
5 tailljoren.
1 papegayskop.
3 suyckerbackjens.
2 kelckjens, daervan een gebroocken.
1 poppe-teekopje.
1 poppeflesje.

5e of bovenste bord.
1 suyckerpot met een decksel.
2 seskante kannen met oiren.
2 seskantige flessen.
3 papegayscoppen.
1 snel sonder oiren.
1 boterschotel.
3 suyckerbackjens.

1 *tabelet met 6 pilairen daernevens aen. Daerbinnen in:*

1 witte dubbelde teekopje.
1 achtkantig kopje, gebroocken.

2 halve papegayscommigjens.
5 confituerschaeltjens.
1 poppebackje.

Boven op het tabelet:

1 bierkannetje.
2 poppeflesjens.
3 Chineesjens.
1 gebroocke kopje.

1 *tabelet met ses pilairen aen de andere sijde van de deur, nae de glasen.*

Daerinne:

6 suyckerbackjens.
1 achtkant Chinees kopje.
2 achtkante Chineese kopjens met ooren.
1 wit dubbelt teekopje.

Boven op 't tabelet:

1 bierkannetje.
2 poppeflesjens.
1 wit teekopje met een Chineesje daerinne.

In de casse nevens de glasen:

1e of benedenste bord. 1 doofpot met een tuytdecksel.
2 rolwagens.

2e bord. 1 lampetschotel.
2 vierkante kelderflessen.
1 wit schelpkommetje.
2 teekopjens, gekartelt.
2 backjens met voetgens.
2 krabbetjens.
2 witte poppekopjens.

3e bord. 1 schotel.
2 papegayskommen.
2 callebasflessen.
1 gekartelde boterschotel met een witte rant.
2 schaeltjens, waervan 't eene gebroocken is.
2 witte backjens met Chineesjens.

4e bord. 1 gecoleurde schotel.
2 papegaysbacken.
2 kannen, d'eene met een silvre lit en d'andere boven gebroocken.
1 boterschotel.
2 schaeltjens.
1 kelckje.
4 poppekopjens.

5e of bovenste bord. 1 papegayskom.
1 wit suyckerpotje met een tuyt.
1 poppeflesje.
1 boterschotel.
2 schaeltjens.
2 kopjens.
2 teekopjens.
1 dickbuyckje sonder decksel.

In de middelkast tusschen de glasen:

1 kenckhoorn.
2 Chineese mannetjens.
1 hoorn van peerlemoer.
Voort een partije doosjes van lackewerck en horentjens.

Daerboven vóór de spiegel:

1 witte porceleyne oliepot.
2 gedecte kommen.
1 beecker met een decksel van glas.
1 tas van glas.

In 't midden van de kamer:

1 christalle kroon.
4 pourtraicten boven 't schilpadde cabinet.
1 schilderije boven de deur, van een vrouw met 2 kinderen.

Aen de rechter hant van de deur

Een MARS van schelpen.

Aen de lincker hant van de deur:

Een sijde gesticte schilderije van JAN HASELOT.

1 blauwdamaste tafelkleet.
4 blauwedamaste armstoelen.
1 tafeltje.
4 lackwercke backjens.

Aldus gedaen ten versoecke ende bijwesen als *in capite* ten overstaen van WIJNOLDUS TER BRUGGEN ende JUSTUS DE GELDER, schepenen der stede Vianen, op den 21en ende 22en Maij 1685 ouden stijl.

In kennisse van mij, secretaris,
O. VAN DER LAKEN.

(5)

Aparten inventaris van de gelegateerde meublen, naergelaten bij goeder gedachtenisse HETWICH AGNES, Fraulijn VAN BREDERODE, dewelcke sijn bevonden op den huyse Batesteyn bij Vianen, ende op den generalen inventaris onder de andere meublen mede gebracht sijn.

Gelegateert aen Mevrouwe de Marquise VAN MOMPOULLIAN:

Alle het silverwerck, bij den generalen inventaris gespecificeert, uutgesondert 'tgeene daervan aen andere gelegateert is, sooals hiernae volgen sal.

Een rootfluwele ledekant met breede goude en silvre passementen, met de stoelen daertoe behorende, 't bedt, matras en geele pluymen.

Het beste Turx *parterre*.

De tapisserijen van de historie van JOSEPH.

Alle het linnen, uutgesondert 'tgeene daervan aen andere is gelegateert, in voegen als volgen sal.

Een kleyn schiltpadde cabinet, staende op het porceleyne cabinet.

De helfte van 't porceleyn, op den generalen inventaris gespecificeert.

Aen Fraulijn MARIA LOUISE VAN DONA:

1 groenfluweel geborduert ledekant, met de stoelen, tafelkleet, bedt en matras, daertoe behorende.

2 paer van de fijnste vierbaense slaeplaeckens met sloopen.

Het tweede Turckse *parterre*, en de tapijten hangende in de camer van Haer Excellentie, sijnde een *verduere*.

1 van de beste damaste tafellaeckens en 30 servetten van 't selve werck.

De helfte van alle het porceleyn, waervan de wederhelfte gelegateert is aen Mevrouwe de Marquise VAN MOMPOUILLIAN.

De helfte van alle de *poincte*-kanten, waervan de andere helfte gelegateert is aen Fraulijn VAN MOMPOUILLIAN.

Aen Fraulijn ARMELINA VAN MOMPOUILLIAN:

Het silvre toilet in des overledens nachttafel, bestaende in 't naervolgende:

2 kandelaers met een snuyter.
1 silvre kamdoos.
4 silvre poeyerdoosen.
2 silvre vlessen.
2 silvre mousjesdoosjens.
1 silvre speldebackje.
1 silvre blaeckertje.
1 silvre vergult blaeckertje.

Het grauwefluwele kaffa ledekant, met de stoelen, bedt en matras, daertoe behorende.

De tapisserijen sijn op den huyse Batesteyn niet gevonden.

Aen FREDRICK ROSENBOOM, *fiscael van de Generaliteyt:*

Alle de schilderijen hangende in het rootdamaste cabinet, bij den generalen inventaris gespecificeert.

Het beste en grootste schiltpadde cabinet, met landschapjens op steen geschildert.

De grootste vergulde spiegel en *moré* geridons.

Het groote groenedamaste ledekant met campanen, met de stoelen, bedt en matras, daertoe behorende.

Twee paer van de beste en fijnste vierbaense laeckens met sloopen.

Het derde *parterre*.

3 stucken fijne Brusselse tapijten, sijnde een *verdure*.

Alle de ringen en juweelen, die bij den generalen inventaris sijn gespecificeert.

Het grootste silvre lampet is op den huyse Batesteyn niet gevonden, dus voor memorie.

Aen het kint van Do. WALINGIUS, *predicant tot Vianen:*

2 silvre kandelaers ter waerde van driehondert-en-vijftien guldens.

Aen Joffrouwe HEERT *ende* LUCRETIA ABCOUDE, *ijder voor de helfte:*

Alle de klederen en linden, ten lijve van de overledene behorende, bij den generalen inventaris gespecificeert.

Aldus de voorsz. gelegateerde meublen opgeschreven ter instantie van Sijn Excellentie CAREL EMILIUS, burggrave en grave van DONA, erfgenaem onder beneficie van inventaris van opgemelte Fraulijn VAN BREDERODE, ten overstaen van CORNELIS BOTTER en JUSTUS DE GELDER, schepenèn der stede Vianen, den 21e Junij 1685.

In kennisse van mij, secretaris,
O. VAN DER LAKEN.

II. UIT DEN INVENTARIS EN ANDERE STUKKEN BETREFFENDE SCHILDERIJEN VAN JOHAN OF JAN CARTWRICHT OF CARTWRIGHT, TE VIANEN, 1653.

In het schepenarchief van Vianen op het Rijksarchief bevinden zich eenige stukken van den desolaten boedel van JOHAN of JAN CARTWRICHT of CARTWRIGHT, die van Vianen geaufugeerd was. De inventaris, van 22 Januari 1653, begint met de vermelding van 38 schilderijen. Bij appointementen van 7 en 28 Februari 1653 werd een kurateur aangesteld, die, blijkens een onderschrift van den inventaris, op 14 Maart d. a. v. de namen van de schilders aan den kant van den inventaris door een paar meesters schilders, JAN BAECK en CORNELIS MATHEU, liet aanteekenen. De kantteekeningen stemmen niet altijd overeen met het in het lichaam van het stuk vermelde, of vullen dit aan.

Dat de verzameling op waarde geschat werd, blijkt uit de bewaking waarin zij, blijkens een later onderschrift van den inventaris, gesteld werd. De opbrengst was ook tamelijk groot, want blijkens de rekening van den boedel, van 12 Juli 1654, bedroeg de erfhuiscedel 1128 gulden 17 stuiver, waarin de meubelen behalve de schilderijen geen groot aandeel kunnen gehad hebben, omdat ze in den inventaris slechts 31 nummers vormden.

Uit de rekeningen, door tal van schuldeischers ingeleverd, blijkt, dat CARTWRICHT ongeveer 5 jaar te Vianen gewoond had. De eerste post in die rekeningen is van 2 November 1648. In een register van allerhande akten vindt men een overgifte van 9 Mei 1650, van twee aangrenzende huizingen en erven, aan de Oostzijde van de Voorstraat, en aan de Westzijde van de Eerste Achterstraat, ten behoeve van Sr JOHAN CARTWRIGT. Hij was zeker een Engelschman, want behalve dat zijn eigen naam dat aanwijst, wordt hij ook eenige malen in betrekking tot dragers van andere Engelsche namen vermeld. Zoo gaf hij blijkens een register van allerhande akten 12 April 1652 een obligatie van 9 April 1651, sprekende op kapitein CLEEFF CORBETH, ten behoeve van de diakonie-armen van

Vianen over. En de stukken van CARTWRICHT's boedel bevatten een volmacht van de kurateuren over den boedel van wijlen PEARCE BRENDON, te Amsterdam 25 Maart 1653 verleden, voor een inwoner van Vianen, om van „JOHAN CARTWRICHT, onlancx geweesde coopman van Middelburgh, in Zeelandt", *f* 660 in te vorderen, grootendeels wegens geleverden hennep.

Onder de stukken van den boedel trekt nog de aandacht een rekening van een timmerman, waarop een post voor het maken van een eiken doodkist voor een kind, op 8 Mei 1652, voorkomt. In andere rekeningen is sprake van zijn vrouw en een of twee dochters, JOHANNA en MARGRIET, met een van welke namen echter ook zijn vrouw kan bedoeld zijn.

Een paar rekeningen hebben betrekking op schilderijen. Een er van luidt:

„JOHAN CARTWRICHTS heeft gemijnt in 't erfhuysch van Joffr. BOLCK:

5 schilderijen à	7 —	2 —	0
ransoen	0 —	7 —	0
treckgelt	0 —	6 —	0
somme	7 —	15 —	2

O. VAN DER LAKEN. [1]"

In een andere rekening, die ook posten voor het witten van potten, het schilderen van het priëel, enz. bevat, leest men:

„Spesivacasi voor Sr CATREX."

Enz.

„Voor sijn stucken schoon te maecken ende uut te haelen, ende de leysten schoon te maecken . . . . . 1 — 5 st.

Noch een stuck verholpen ende opghespannen ende gestopt. 18 „"

Enz.

„Bij mijn gedaen,

BALTESAER DE PRINS".

Blijkens een hierbij liggende „memorie" had „BALTASAR DE PRINS, schilder alhier", op 6 December 1652 een sententie tegen CARTWRICHT verkregen.

Het huis in de Voorstraat (de koop van 1650) werd 11 Mei 1654 door den kurateur voor *f* 5380 aan een ander overgegeven. Dit bedrag, verminderd met een gevestigden last van *f* 3000, en de opbrengst van het boelhuis vormden de eenige posten van ontvang op de boedelrekening.

De twee bovengenoemde meesters schilders die de schilderijen op naam stelden, waren inwoners van Vianen. CORNELIS MATHEU, schilder, werd 14 en 28 Februari 1653 door een houtwerker voor een schuld vervolgd. (Stadsrol, Rijksarchief.) Een akte van 28 April 1653, in een register van allerhande akten op het Rijksarchief, luidt:

1) Sekretaris van het gerecht, vóór hetwelk de erfhuizen gehouden werden.

„Compareerde Mr PIETER MATHEU den ouden, neffens CORNELIS ende PIETER MATHEU, sijn twee sonen, ende verclaerde voor haer en haren erven, te cederen, transporteren ende over te geven, gelijck sij doen bij desen, aen ende ten behoeve van JAN VAN OOSTERUM, procureur alhier, ende CATHALINA HAMELS, echteluyden, seeckere huyssinge ende erve, staende ende gelegen aen de Oostzijde van de Voorstraet", enz. „belovende, deselve te vrijen ende te waren boven de laste van eenduysent vijftich gulden, die daerop gevesticht staen" enz.

Een klad van een „inventaris van de goederen van MATHEU", van 23 Dec. 1656, op het Rijksarchief, vermeldt zijn goederen „in de camer aen de rechter hant" (waaronder „4 schilderijen sonder lijsten"), „in de kamer aen des lincker hant (waaronder ook „4 schilderijen"), „in de achterkeucken", en „in de achterkamer" (waaronder „3 schilderijen met 6 paneelkens", „1 santloper," „een esel omme te schilderijen" [*sic*]).

JAN BAECK komt in een register van allerhande akten van Vianen op het Rijksarchief voor op 17 Juni 1650, toen hij en een ander volmacht gaven. Zie ook IMMERZEEL, I, 17, en VON WURZBACH, I, 38.

De boedelinventaris van CARTWRICHT luidt als volgt:

„Achtervolgende den appointemente, staende op de requeste, gepresenteert bij AELTGEN WILLEMS, wede van GERRIT CORNELISZ. HOL zaliger, aen den E. gerechte der stede Vianen, in date der 22e Januarij 1653, hebben wij, BOUDEWIJN VAN STEENHUYSEN ende JOHAN DE MAN, schepenen, ende als commissarissen in desen, in 't bijwesen van den Heere officier deser stede voornoemt, ten versoecke van de voornoemde AELTIEN WILLEMS ons vervoecht ten huyse van JOHAN CARTWRICHT, van hier geaufugeerde, ende aldaer bevonden dese naervolgende goederen:

In de achtercamer:
Schilderijen.

VAN DER AST.
Copie van PORTENGEN [3]).
(Dit is doorgehaald en in de plaats geschreven:)
Principael van VERHAGEN [4]).
Principael van VAN DER LAECK [5]).

1 groten blompot, van VAN DER AST [1]), geteyckent n° 1.
2 lantschappen, van Mr Pr MATHEU [2]), n° 2 ende 3.

1) Zie KRAMM, 32, IMMERZEEL, I, 16, VON WURZBACH, I, 33, en *Catalogus der Tentoonstelling van oude schilderkunst te Utrecht* (1894).

2) Zie boven.

3) Zie KRAMM, 1303, IMMERZEEL II, 321, en VON WURZBACH, II, 346.

4) Zie KRAMM, 617, 630 en 1710, IMMERZEEL, II, 8, en VON WURZBACH, II, 633.

5) Zie *Catalogus der Tentoonstelling* voornoemd, *Catalogus der schilderijen van het Gemeente-museum van 's-Gravenhage* en misschien KRAMM, 924, en VON WURZBACH, II, 1.

1 van CROOS.	1 lantschap, van CROOS [1]), n⁰ 4.
Onbekent.	1 stuck uyt GENESEOS 31, n⁰ 5.
Principael van CROOS [1]).	1 lantschap, remontrerende 't huysch van Haer Hoocheyt [2]), n⁰ 6.
Ut supra.	1 lantschap, representerende de stadt Leyden, n⁰ 7.
Principael van LETTRÉ.	1 fruytage, van LUYTRÉE, n⁰ 8.
Principael van MATHEU.	1 lantschap, van MATHEU, n⁰ 9.
Ut supra.	1 *ut supra*, n⁰ 10.
Van HEYNS.	1 kanneken met taback, van HEGNIUS, n⁰ 11.
Ut supra.	1 *ut supra*, n⁰ 12.
Ut supra.	1 dootshooft van *ut supra*, met een santloper, n⁰ 13.
Ut supra.	1 romer met een krabbe, van *ut supra*, n⁰ 14.
QUAST.	1 kaertspel, van QUAST [3]), n⁰ 15.
CROOS.	'T huysch te Rijswijck, n⁰ 16, van CROOS [1]).
HEYNS.	'T conterfeytsel, van HEGNIUS, n⁰ 17.
HALS.	Een vroutien met een fluytien, van HALS, n⁰ 18.
HALS.	1 vrijer ende vrijster, van HALS, n⁰ 19.
Ut supra.	1 boerengeselschap, van HALS, n⁰ 20.
HALS.	1 boerenkeucken, van *ut supra*, n⁰ 21.
HEYNS.	1 romer met citroenen, van HEGNIUS, n⁰ 22.
SACHTLEVEN.	1 lantschap, van MATHEU, n⁰ 23.
HEYNS.	1 kan met een romer, n⁰ 24.
HALS.	1 boer met een kan, van HALS, n⁰ 25.
HALS.	1 boer met een boerinne, n⁰ 26.
LETTRÉ.	1 tulpa, van LETTRÉ, n⁰ 27.
WOUWERMAN.	1 passagier te paerde, n⁰ 28.
LETTRÉ.	1 fruytage, van LETTRÉ, n⁰ 29.
HALS.	1 luysevanger, van HALS, n⁰ 30.
HALS.	1 boer met een tabacksuyger, van HALS, n⁰ 31.
MATHEU.	1 ceysnijder, van CORNELIS MATHEU [4]), n⁰ 32.
HALS.	1 tabacksuyger, van HALS, n⁰ 33.
LETTRÉ.	1 tulpa met een vogeltien, van LETTRÉ, n⁰ 34.
MATHEU.	1 lantschap, van MATHEU, n⁰ 35.
BALTUS.	1 kanne met een romer, van Mr BALTUS [5]), n⁰ 36.
Een Itailjaens stuck, onbekent, van een fraey meester.	1 St.-JACOBsbroeder, n⁰ 37.
Van HEYNS.	1 kan met een kreeft, van HEGNIUS, n⁰ 38.
	Enz.
	In de ganck:
	Enz.
	In de keucken:
	Enz.
	In de achterkeucken:
	Enz.

1) Zie KRAMM, 302, en *Aanhangsel*, 38, IMMERZEEL, I, 158 en 159, en VON WURZBACH, I, 360.

2) Het Huis ten Bosch.

3) Zie KRAMM, 1327 en 1328, IMMERZEEL, I, 332, en VON WURZBACH, II, 368.

4) Zie boven, en KRAMM, 1077 en 1078, VON WURZBACH, II, 126, Dr. P. SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid*, IV, 67, en *Oud-Holland* VIII, 229.

5) Zie misschien KRAMM, 48, 49 en 51, IMMERZEEL, I, 28, en VON WURZBACH, I, 50. Of zou Baltus van der Ast weer bedoeld zijn?

Boven:

1 groote schilderije, waerinne sijn vrouwe is afgebeelt ende hij uytgewist.

In 't voorhuysch:

Enz.

Alle welcke goederen wij door den gerechtsbode ten huyse als voren hebben doen bewaren. Gedaen op den 22e Januarij 1653.

Op den 29e Januarij 1653 hebben wij, bovengenoemde commissarissen, ten versoecke van den officier, als daertoe geauthoriseert bij appointement van desen E. gerechte, staende op de requeste, gepresenteert bij de samentlijcke crediteuren van den gemelten CARTWRICHT, in date den 26e Januarij 1653, ons wederomme vervoecht ten huyse van den voorn. CARTWRICHT, ende de goederen alle tesamen volgens den inventaris aldaer noch bevonden, ende de camere daer de principaelste in sijn, met stadtszegel toegesegelt.

Op huyden, den 14e Martij 1653, hebben wij, ADRIAEN STICHTER ende DANIËL LOSSER, schepenen, ende als neffens den schepen-borgemeester commissarissen, in 't bijwesen van den officier, ter requisitie van den curateur, BALTHASAR DORTMONT, ons vervoecht ten huyse van den voorn. CARTWRICHT, ende de zegels bevonden ongequetst, ende de toegesegelde camer ontsegelt ende geopent, ende de goederen daerinne onvermindert volgens den inventaris bevonden, ende de meesters der schilderijen, alhier aengeteyckent, op de kant doen specificeren bij mrs JAN BAECK [1]) ende CORNELIS MATHEU, schilders, ende alsdoen de camer weder toegezegelt.

Op den 26e Martij 1653 hebben wij, bovengeschreven commissarissen, neffens, in 't bijwesen ende ter requisitie als voren, ons weder vervoecht ten huyse van den voornoemden CARTWRICHT, ende de camer geopent, de schilderijen daeruyt genomen ende in de voorcamer op doen hangen, omme besichticht te mogen werden, ende deselve door den gerechtsbode, die aldaer des nachts sal gaen slapen, doen bewaren.

III. UIT DEN INVENTARIS VAN DEN BOEDEL VAN ANTONIE BOON, OUD-RAAD VAN SCHOONHOVEN ENZ, TE VIANEN, BETREFFENDE ZIJN SCHILDERIJEN, 1777.

In het rechterlijk archief van Vianen, op 's Rijks Algemeen archief, vindt men een staat van den boedel van ANTONIE BOON, oud-raad in de vroedschap

1) Zie IMMERZEEL, I, 17, en VON WURZBACH, I, 38.

van Schoonhoven en oud-drossaard van Langerak, wonende te Vianen, op 28 Januari 1777 gemaakt ten overstaan van een substituut-schout en kommissarissen van Vianen door den kurator dien de magistraat van die stad over zijn persoon en goederen had aangesteld. Hierin worden eenige schilderijen vermeld, die bij een nadere inventarisatie op 7 en 9 Februari 1777 als volgt omschreven werden:

In de gang:

Enz.

Een schilderije, verbeeldende een landschap met beelden, scheynende te weesen de historij van JOB met sijn vrienden. Op paneel.

Dito, verbeeldende een landschap met watergesigten en een visserije. Paneel.

Enz.

In de zijdkamer:

Een schilderij, verbeeldende een zeestrand van WILLERT.

Enz.

(Hier volgen vele andere vertrekken en plaatsen.)

Weder in de eetzaal:

Een schilderije, verbeeldende een boerekermis door DROOGSLOOT. Op paneel.

Een *dito*, verbeeldende een zeehaven en fortres; op de voorgrond eenig beeldwerk. Op doek.

Een *dito*, verbeeldende een doode crem, een *dito* patrijs, hangende. Op doek.

Een *dito*, verbeeldende een landschapje met eenige koejen, schaapen en geyten, en in 't verschiet vervalle muurwerk. In den trant van KLOMP. Op doek.

Enz.

Op de voorkamer:

Een schilderije, verbeeldende een landschap met een boerewooning en hooybarg; op den voorgrond een ouden boom, zonder bladeren, waarin eenige jongens, stoorende eenige vogelnesten; op den voorgrond een boer en boerin, eenige schaapjes, geyten en een hond; in 't verschiet koejen en schaapen. In de smaak van BLOMMERT. Op doek.

Een *dito*, verbeeldende een zeestrand met eenige visschers en visch, en eenige scheepen in zee. In de smaak van WILLAERT. Op paneel.

Een *dito*, verbeeldende een dronke vrouwspersoon, welke op een kruywagen gelegd werd, waarbij eenige lachchende persoonen in bijzondere actiën. Op doek.

Een *dito*, verbeeldende een musicqgeselschap van drie persoonen. Over de tafel legt een tapijtkleed. In een vergulde lijst, op paneel.

Een *dito*, verbeeldende een landschap; op de voorgrond eenige groentes in mandens, een boer, twee boerinnen, twee muylezels en een anticq bordes; in 't verschiet een bergagtig landschap. Op doek.

Een *dito*, verbeeldende een boeregevegt van vijff persoonen. In de voorste hoek defect. In de smaak van BROUWER. Op paneel, in een vergulde leyst.

Een *dito*, verbeeldende een landschap off stad- en watergesigt. Op paneel.

En *dito*, verbeeldende MARIA, JOSEPH en het kind, met het zinnebeeld van het geloof; op den voorgrond een wieg en lamp. Op doek. In de smaak van BLOMMERT.

Een *dito*, verbeeldende Oostindische vogels, rotten en andere gediertens. Op doek.

Een *dito*, verbeeldende een landschapje met een dorp- en berggesigtje. In de smaak van VAN GOJEN. Op paneel.

1 *dito*, verbeeldende een waterval over een rots, op welke twee beeldjes, daarbooven een vervalle antique brug en muragie, over dewelke een koets passeert. In de smaak van GRIFFIOEN. Op paneel.

Enz.

(Hier volgen nog andere vertrekken en plaatsen.)

SCHILDERIJPRIJZEN ENZ. IN DE XVIIE EN XVIIIE EEUW.

DOOR

DR. A. H. GARRER.

IJ de inzage der Octoberaflevering 1907 van Oud-Holland viel mijn aandacht op de medeelingen betreffende waardschatting van schilderijen in de XVIIe eeuw. Ik bezit, onder vele brieven en rekeningen van een Amsterdamsch koopman uit dien tijd, de volgende aanteekeningen die wellicht van eenig belang kunnen zijn. Men vindt ook de prijzen die toenmalige schilderij-herstellers rekenden.

JOOST NOORDYCK debet den 20:7ber 1661 aen den affslaeger BLOCQH:

No. 42:	een stuck van JAN PINAS	15 — 0 — 0
No. 44:	een waetertje van JAN VAN GOY(EN)	15 — 0 — 0
No. 143:	een stuckie van JAN VAN GOY(EN)	16 — 0 — 0
No. 16:	1 stuckie van A. EVERDINGEN	18 — 0 — 0
No. 121:	een lantschap van de selve	36 — 0 — 0
No. 148:	een lantschap van F. MOUCHERON	43 — 10 — 0
No. 95:	een lants. van LUDICK	28 — 0 — 0
	Somma	171 — 10

Den 20 Desember 1661 dese een hondert een en seevintigh gulde 10 str. ontfange bij mij

CATHARYNA MOYAERTS.

Ontf. van JOOST NOORTDYCK in gelde twintich gulden voor een schilderij No. 68 in de opveylinge op Leeuwenburgh door hem alsoo ingecocht, act. 30 August. 1669 Amsterd.

f 20.— bekenne ontfange te hebben dese boovenstaande pennege vanwege het stuck schilderrij No. 68 den 30 Augusti 1669

ISACQ SLOOTVAART
alhier.

1734 Mijn heer PIETER MERKMAN
debet aen FRANS DECKER

voor het opspannen van de pourtraitten van syn ed. en vrouw en het swarten van de lijsten	*f* 1 — 14 — 0
voor het opplakken en repareren van een schilderij verbeeldende een religionskrijg.	„ 1 — 10 — 0
voor 't schoonmaken en vernissen van een groot stuk van VAN KAMPEN	„ 1 — 4 — 0
aen armozijn tot een sassinet	„ 2 — 5 — 8
aen lint en spijkers tot het selve	„ 0 — 2 — 0
voor 't schoonmaaken vernissen en repareeren van een zeetje van V. DE VELDE	„ 1 — 10 — 0
voor 't schoonmaken en vernissen van 8 schilderijtjes en het swarten van 8 gesnede lijsten	„ 1 — 4 — 0
voor het schilderen van een sassinet	„ 9 — 0 — 0
Somme	*f* 18 — 9 — 8

In dank voldaan
den 21 Maart 1736.

uw dw. dienaer
FRANS DECKER

1743 Mijn heer PIETER MERKMAN
debet aan FRANS DECKER

voor het schoonmaken vernissen en repareeren van een kapitaal schilderij synde een bloemstuk.	*f* 4 — 0 — 0
Somme	*f* 4 — 0 — 0

ten dank voldaan
den 23 Maart 1744.

uw dw. dienaar
FRANS DECKER.

1746. Mijn Heer PIETER MERKMAN
debet aan FRANS DECKER.

voor het schoonmaken, vernissen en veranderen van twee schilderijen, verbeeldende landschapjes	*f* 1 — 4 — 0
voor 't repareeren van een swarte lijst aen PR. TIJTGAAT	„ 0 — 5 — 0
voor het repareeren schoonmaken en vernissen van een maaneschijntje	„ 0 — 12 — 0
voor 't repareeren van een stukje van stroo gewerkt	„ 0 — 16 — 0
voor 't repareeren van een geschilderde solder in zijn E. sijkaamer	„ 5 — 5 — 0
1747. voor het schoonmaken, vernissen en repareeren van een kapitaal stuk schilderij van LINGENBAG verbeeldende de gesondheidsboom te Kleef	„ 2 — 0 — 0
voor het vergulden en swarten van een gesneden lijst tot dito stuk	„ 6 — 10 — 0
voor het schoonmaken en vernissen van een schilderij van de oude MOUCHERON	„ 0 — 10 — 0
voor het schoonmaken van een geschilderde solder in de groote zijkamer van sijn E. huys	„ 4 — 10 — 0
voor het vernissen en gedeeltelijk overschilderen van dito solder	„ 12 — 12 — 0
voor het vergulden en swarten van twee ovale lijsten tot de pourtraitten van zijn E. vader en moeder	„ 6 — 0 — 0
voor het schilderen van een plafon in 't grauw in sijn E. kleyne sijkamer, verbeeldende de vlugt van Dedalus en Icarus	„ 63 — 0 — 0
Somma	*f* 103 — 14 — 0
nog voor het schoonmaken en vernissen van een boeregeselschap van VINCENT VAN DER VINNE	*f* 0 — 10 — 0
Somma	*f* 104 — 4 — 0

ten dank voldaan
29 Julij 1748. FRANS DECKER.

1751. De Heer PIETER MERKMAN
debet aan FRANS DECKER.

voor schoonmaaken en vernissen van twee stukken schilderij na COIJPEL	*f* 1 — 4 — 0
voor schoonmaaken en vernissen van een perspectief van stroo gewerkt	„ — 12 — 0
voldaan den 18 May 1752. Somma	*f* 1 — 16 — 0

per ordre, de weduwe
DEKKER, TAKO JELGERSMA.

FRAGMENT VAN EEN AUTOBIOGRAFIE VAN

JOHANN HEINRICH WUEST.

HET hieronder ons door de achterkleindochter van den schrijver medegedeelde fragment van een autobiografie is geschreven door JOHANN HEINRICH WUEST, geboren te Zürich in 1741. NAGLER, die dit handschrift zeker niet gekend heeft, maakt evenwel melding van zijn verblijf in Nederland, nadat hij zes jaar lang bij een huisschilder in de leer geweest was en slechts in zijn vrije uren had leeren teekenen. „Endlich ging er arm an Geld und Kenntnissen nach Holland, wo ihm aber das Glück lächelte, da sich Künstler seiner annahmen. Auch PLOOS VAN AMSTEL in Amsterdam nahm den jungen Schweizer freundlich auf, und bot ihm Gelegenheit zur weiteren Ausbildung. Dieser berühmte Kunstfreund liess gute Gemälde und Zeichnungen durch ihn copiren, und gab ihm auch Anleitung zum Studium nach der Natur. Nach einem fünfjährigen Aufenthalte in Holland begab sich WÜST nach Paris, wo er zwei Jahre verblieb. Von 1769 an war der Künstler in Zürich thätig, wo seine Landschaften grossen Beifall fanden." In 1822 is hij te Zürich overleden.

1760 Nach 18 tägiger Reise mit mehrerem Aufenthalt langten wir Abends 5 Uhr in Amsterdam an. Diesen Tag werde ich niemals vergessen und sollte ich hundert Jahre alt werden. Mein Innerstes wurde bewegt da wir den Amstel, einen breiten Canal gegen die Stadt, zufuhren, wo das Gloggenspiel ab allen Thürmen die 5te Stunde ankündigten. Jedes mal ehe die Stunde schlägt wird ein Stücklein gespielt und dergleichen Werken sind sechse, die sich bei stillem Wetter auf

einen gewissen Abstand ausnehmend lieblich hören lassen. Die Stadt hatte ich mir immer schön vorgestellt, allein beim nachsehen sie 100 mal schöner gefunden. Alles war noch in voller Thätigheit mit Kauffmannsgütern in den Canälen und auf den Strassen hin und her zu führen beschäftigt, Ach! wie that ich meine Augen auf, alles das Grosse und Schöne zu erblicken. Der Gedanke, ich gestehe es jetzt noch, machte mich so demüthig, dass ich lieber hätte weinen als lachen mögen, dass meine Wenigkeit hier sehr überflüssig sein müsse.

Gegen den Mittelpunkt der Stadt wurde es immer lebendiger und sahe so aus wie bei uns am Schliesmarkt. Am meisten Eindruck machte mir aber doch der prächtige Seehafen, wo eine ungeheure Menge Schiffe aus allen Welttheilen zu erblicken waren, deren Mastbäume ganze Wälder aus zu machen schienen und einen majestätischen Anblick gewärten, alles weit über meine Erwartung.

Zu einem Schweizer Landsmann, H. MAURER [1]) aus Schaffhausen, der sich bereits seit 7 Jahren als guter Portrait-Maler einen Namen gemacht in dieser grossen Handelstadt, wurde ich geführt. Er bewillkommte mich recht herzlich und fragte mich gleich mit schweizerischer Redlichkeit was meine Geschäfte hier seien und ob er mir zu dienen im Stande sei. Als ich ihm sagte, dass ich ein Maler sei, fragte er mich in welchem Fach ich mich auszeichne, war meine Antwort ganz natürlich: „Mein lieber Herr MAURER" sagte ich ihm, „ich kann noch gar nichts recht, aber auf das Anrathen eines braven Mannes, des Herren Prof. BULLINGERS, der mir Empfehlungen an seine Freunde ZIEGLER (Offiziere in holl. Diensten) mitgegeben, bin ich mit der Zuversicht gekommen hier etwas rechtes lernen zu können". Darauf klopfte er mir auf die Achsel und sagte: „Ihr seid führwar ein echter Schweizer; so ein einfaches Geständniss höre ich gerne. Wer mit dem festen Vorsatz von Hause reist um unter fremden Menschen etwas in der Welt zu erlernen, dem muss es gelingen wenn er sich recht Mühe gibt." Er hiess mich am andern Morgen wieder kommen, wo er Tuch, Palette und Pinsel in Bereitschaft hielt, und ich fing flux ohne Complimente eine Landschaft zu zeichnen an. Während zwei Tagen arbeitete ich so fleissig als möglich; dann war die armselige Landschaft da und Hr. MAURER der mich ungestört gelassen hatte fing nun an zu examinieren und wies mir Stück für Stück alle die Fehler vor. Ich stand da wie ein armer Sünder. Durch diese Lection erst gingen mir die Augen auf, dass ich noch ganz unwissend war von menschlichen Proportionen, von Perspectiven u.s.w. Von all dem hatte man mir nie Lehren gegeben. Der liebe Mann bemerkte meine Verlegenheit und sagte dass ich nur Muth fassen müsse; es sei

---

[1]) JACOB MAURER, in 1732 te Schaffhausen geboren, is in 1760 lid van de Teeken-Academie te Amsterdam geworden.

ihm genau so gegangen. Er brachte mich zu einem andern Landsmann, H. CREUZ, von Gottlieben, der mir genauen Unterricht gab und alles mir noch Unbekannte gründlich erklärte. Ich arbeitete mit allem Fleiss und meine Meister wurden immer mehr zufrieden. Da führte mir das Glück noch einen andern Mann zu, der edel gegen mich handelte, einen A. SCHONENVELD, Flachmaler. Er brachte mir einst einen schon grundierten Aushangschild, denn es ist Mode dass Jeder nebst seinem Namen noch dasjenige war er feil hat noch benennt oder abmalen lässt. Dieser Schild sollte mit weiss und schwarz Brot bemalt werden und zeigte er mir wie Alles gruppiert werden müsse. Er legte mir die Broote vor, und gab mir auch noch gute Räthe für die Farbenmischung. Diese Lection nach der Natur zu malen war so belehrend dass ich es nie vergessen werde. Wie freute es mich dass meine Freunde mit der Arbeit zufrieden waren und sah ich mit weniger Ängstlichkeit auf die Zukunft. Gleich nach diesem bekam ich einen andern Schild warauf vieler Gattung Seidenzeug mussten gemalt werden. Hr. MAURER hatte die Güte mir auch da die schöne Gruppierung an zu weisen. Ich beobachtete jeden mir gezeigten Vortheil mit Sperberaugen und man wird es nicht lächerlich finden wenn ich gestehe dass ich oft während meiner Arbeit mit Herz und Seel zu Gott flehte dass er mir die Gabe schenken wolle alles Nützliche und Gute zu erlernen. Und Gott erhörte mein Gebet. Der Eigenthümer des Schildes erklärte sich recht zufrieden; ich sagte ihm aber dass ohne die gütige Anleitung des Herrn MAURER ich dieses Compliment nicht verdienen würde. Um diese Zeit war eine Versteigerung im Alten Herren-Logement von den schönsten alten Niederländischen Gemälden, wo Hr. MAURER mich hingehen hies. Ach wie staunte ich, die herrlichen Prachtwerke zu sehen und ob ich schon über 4 Stunden dort verweilt hatte, konnte ich nicht satt werden, denn es befanden sich darunter von REMBRAND, BERGHEIM, DU JARDIN, VAN HUYSEM, MIERIS, NETSCHER, THERBURG, VAN DER WERF, HONDENGOETER, REUSDAL, WOUWERMANN, BOTT, BOTTER, OSTADE, BRAUER, VAN STEEN und andern berühmten Meistern mehr die ein ehrenvolles Andenken verdienen. Dieser mir unvergessliche Anblick machte mich ganz wehmüthig so dass es mich beim heimgehen beinahe zum weinen brachte wann ich bedachte wie weit ich noch zurück sei um etwas leisten zu können das für des Kenners Auge erträglich sei. Obschon der Abend als ich zu Hr. MAURER ging heiter war, sah es in meinem Gemüth finster aus, so dass er fragte was mir begegnet sei. Ich gestund ihm meine Bedenklichkeiten. Er machte mir Vorstellungen wie gute Fortschritte ich seit meinem hier sein gemacht und ermunterte mich so liebevoll dass ich ihm mit inniger Rührung dankte. Zwei Tage später ging Hr. MAURER mit mir zu der Versteigerung wo sich viel reiche Kunstliebhaber eingefunden hatten. . . . . .

No. 1 zu 3000 fl. u. so eines nach dem andern zu noch höhern Preisen. Die Summe des für das Cabinet erlösten Betrages stieg auf 180000 fl. was mir ungeheuer erschien.

Ab und zu bekam ich wieder einen Auftrag so von einem fameusen Kaufmann dem ich auf einer Galerie zwischen den Hinter- und Vorderhause die Wand mit einer Landschaft bemalen musste. Der Kaufmann ging des Tags öfter über die Galerie wohl 4 bis 6 Mal, aber guten Tag und guten Abend war alles was ich von ihm hörte während der 16 Tagen die ich dort malte. Ich klagte meinem Freund MAURER über diese Sprödigkeit. Dieser sagte ich solle mich daran nicht kehren; falls ich mit dem Herren über Handelssachen zn reden hätte, so würde ich schon merken dass er sprechen könne. Als ich die Arbeit beendigt hatte fragte ich den Herren ob alles nach seinem Wunsch sei. „Ich bin zufrieden" war seine Antwort und nahm mich auf sein Comptoir wo er mir das accordierte bezahlte und noch einige Dukaten mehr. Die Sache hatte eine gute Nachwirkung, denn ein Freund des Kaufmanns verlangte dass ich ihm 4 grosse Seitenwände in einem Salon statt der Tapeten mit Landschaft bemalen sollte. Ich war so glücklich auch diese Arbeit nach Beifall aus zu führen und so gingen die Jahre, Gott sei's gedankt, unter glücklichstem Erfolg dahin. Im Jahre 1764 wurde in der Lutherischen Kirche zu Amsterdam die Orgel repariert. Als der Orgelbauer ein Gerüst musste errichten lassen um die schweren Pfeifen besser ausheben zu können, beschlossen die Kirchenältesten bei diesem Anlass die Zierarten wieder frisch malen zu lassen. Es stellten die Malereien meistens prachtvolle Grnppen musikalischer Instrumente dar die durch dle Länge der Jahre nachgedunkelt hatten und also wieder frisch heiter mussten nachgemalt werden. Herr PLOOS VAN AMSTEL, ein würdiger und achtbarer Freund der Künste, dem dieses Geschäft übertragen war, fragte mich ob ich diese Arbeit übernehmen wolle, sie musse aber vor Weihnacht beendigt sein damit das Gerüst wieder weggenommen werden könne. Es war zu Anfang October als ich zu malen anfing und bis zum letzten Augenblick herrschte unerhörte Kälte in einem fort welche seit mehr als hundert Jahren nicht mehr in solchem Grade und nicht mehr so andauernd statthatte. Aller Schnee und alles Regenwasser war so erschöpft, dass für einen Kübel voll 10 ? bezahlt werden musste, da es mehrere Stunden weit hergeholt wurde. Für arme Taglöhner, die im Freien arbeiten mussten, war es schier nicht zum aushalten und man kann sich vorstellen wie ich in der Kirche schwitzte wo ich von Morgens 8 Uhr bis um 4 Uhr arbeitete. Obschon ich oft schier meine Finger nicht mehr fühlte, obgleich ich diese noch am ehesten wärmen konnte, musste doch weiter gemalt werden so dass ich erst nach 4 Uhr zum Essen kam, das mir dann aber sehr gut schmeckte. Gott sei Dank blieb ich gesund und konnte die Arbeit zur

Zufriedenheit ausführen. Ich hatte viel dabei gelernt und guten Verdienst gehabt. Das Meer war in diesem Winter bis zum Texel mit dickem Eis zugefroren. Im Jahre 1765 bekam ich noch eine grosse Wand in einem Pavillon zu bemalen und in 2 Salons die Wand anstatt der Tapeten alles mit Schweizer Prospecten. Auch nach Rotterdam wurde ich berufen um eine grosse Tapete zu malen worauf eine schöne Gartenpartie muste dargestellt werden, in welcher eine ganze Familie von 8 Personen in Lebensgrösse von einem guten Portraitmaler in lieblichen Gruppen nach Kenntlichheit angebracht waren. Obschon meine Machenschaft hinter der prächtigen Arbeit des Portraitmalers weit zurückstand so war die Herrschaft doch wohl zufrieden und schaffte mir in Rotterdam noch Gelegenheit in einem andern Haus einen schönen Saal zu malen.

So nahte sich mein Aufenthalt in Holland der 6½ Jahr gedauert dem Ende; zudem es war beschlossen worden dass ich noch nach Paris zu reisen hatte, denn es war damalen wie auch jetzt noch bei den meisten Menschen der Glaube, dass wer in Paris gearbeitet habe ohne anders viel geschickter sein müsse. So reiste ich denn im Sommer 1766 dahin ab.

DAVID BAUDRINGIEN

DOOR

A. BREDIUS EN E. W. MOES.

„DAVID BAUDRIGHEM, holländischer Porträtmaler des 17. Jahrh. zu Amsterdam". Zoo luidt zijn levensbeschrijving in het Künstler-Lexicon van DR. VON WURZBACH. Heel veel korter kon het al niet. Al weten we ook niet heel veel van BAUDRINGIENS levensloop te vertellen, noch vele van zijn werken aan te wijzen, toch kon het bericht in het Künstler-Lexicon van THIEME en BECKER omtrent dezen portretschilder iets uitvoeriger zijn. De documenten die hiertoe het materiaal verschaft hebben, zullen wij hier publiceeren.

Gelijk later zal blijken, is DAVID BAUDRINGIEN omstreeks 1581 geboren. Naar Jhr. B. W. F. VAN RIEMSDIJK ons mededeelde, bevindt zich op Catton Hall te Burton on Trent, bewoond door den heer H. ANSON NORTON, een jongensportret, dat daar al sedert onheuglijke tijden aanwezig was en aangezien werd voor de beeltenis van den jeugdigen prins FREDERIK HENDRIK. Een kleine photographie, helaas niet voor reproductie geschikt, deed een van ons aanstonds HENDRIK FREDERIK, Keurprins van de Palts, die 17 Jan. 1629 buiten Haarlem verdronken is, herkennen. De fraaie prent die WILLEM JACOBSZ. DELFF in 1629 naar een door MIEREVELDT geschilderd portret gesneden heeft, sloot twijfel aangaande de juistheid dezer toeschrijving uit. Welnu, dit portret van den Keurprins is gemerkt: D. BAUDRINGHIEN F. 1625.

Op Catton Hall is eveneens het portret, levensgroot ten voeten uit, van burggravin URSULA VAN DOHNA, de zuster van AMALIA VAN SOLMS, dat bij nader onderzoek misschien van dezelfde hand zal blijken te zijn; en dan is ook de toeschrijving van de herhaling van deze schilderij in 't Rijks Museum te Amsterdam, die jaren lang gegolden heeft als waarschijnlijk geschilderd door PAULUS MOREELSE, aan DAVID BAUDRINGIEN, niet te gewaagd.

Treffen we hem in 1625 dus aan in connectie met het hof van den Winterkoning, eenige jaren later vertoefde hij te Napels; immers, uit een inventaris schreef Mr. CH. M. DOZY de posten af: „*T portrait van* ISAACK VAN DER VOORT, *van* BAUDRINGIUS *geschildert*, h 2.3 br. 1. 11."

T portrait van MAGDALENA STOKMAN *door* BAUDRINGIUS *geschildert, seer fraay en konstig tot Napels*, h. 2.3 br. 1. 11." [1])

ISAACK VAN DER VOORT nu was een te Napels gevestigd koopman en stierf daar 29 Aug. 1629, als weduwe achterlatende MAGDALENA STOCKMANS, die 12 April 1598 te Dordrecht geboren was; en naar het copietje te oordeelen, dat naar bovengenoemd portret geteekend is, heeft zij wel ongeveer den leeftijd van dertig jaren bereikt, toen BAUDRINGIEN haar schilderde. [2])

Eenige jaren later, 31 Aug. 1635, ontmoeten wij hem te Amsterdam in gezelschap van HENDRICK HONDIUS, JAN VAN WISSEL „*en de welgeleerde* Mr. GERRIT REYNST," als getuige bij het passeeren van een testament van den koopman ISACK BERNAERT [3]). Die ISACK BERNAERT was een neef van BAUDRINGIEN. Dit blijkt uit het testament, dat hij zelf 7 Maart 1640 voor den notaris L. LAMBERTI te Amsterdam opmaakte en waarin o. a. de volgende legaten toegezegd werden: *f* 500.— aan neef JAN BAUDRINGHIEN, *f* 2000.— aan nicht CATRINE DE NYS, *f* 1000.— aan nicht MARIA BERNARTS en aan neef HENDRICK MEERMAN „*constschilder*", alle de schilderijen, behalve het groote landschap van den ouden CONINXLOO, dat aan neef ISAACK BERNAERTS vermaakt werd; ANDRIES PELS zou het fraaie Turksche tapijt krijgen.

Hij blijkt dus een welgesteld man geweest te zijn. Als hij zijn vermogen met schilderen verdiend heeft, is het wel verwonderlijk, dat van zijn producten zoo weinig aan te wijzen is. Toch waren zijn modellen van goeden huize. 2 Dec. 1639 schreef BARLAEUS aan JOACHIM DE WICQUEFORT, dat BAUDRINGENIUS bezig was zijn portret te schilderen: *Cupio te videre ad undecimam in aedibus pictoris* BAUDRINGENII, *ut videas qua fronte, qua patientia premam pictoriam sellam. Adeo ad vivum expressit vultus meos, ut dubitem, an prototypum ego sim, an tabula.*" In 1640 schilderde hij den Leidschen hoogleeraar JOHANNES POLYANDER à KERCKHOVEN (J. SUYDERHOEF sc.), in 1641 ESAIAS DU PRÉ (C. VAN DALEN sc.). Uit een prent van THEOD. MATHAM kennen we nog het portret van THOMAS MAUROIS, terwijl VONDEL zijn portret van MICHIEL LE BLON bezongen heeft:

Dus maalde BAUDRINGEEN LE BLON
Agent der Swedenrijcksche zon
In KARELS *overmaghtig hof.*
Hy schept zijn eer uit 's Meesters lof.

1) *Oud Holland*, VII p. 157. 2) *Oud-Holland*, VII p. 155. 3) Prot. not. J. WARNAERTSZ. te Amsterdam. 4) CASP. BARLAEUS, *Epistolarum liber*, II, Amstelodami 1667 p. 783. 5) Al uitgegeven in VONDEL'S *Verscheide gedichten*, Amsterdam 1644, p. 132.

In den boedel van de weduwe van JACOB NOIROT, koopman te Amsterdam, werden 19 Jan. 1681 twee schilderijen van hem geïnventariseerd: „*Myn man's zalr. portrait van* BAUDRINGHIEN. *Een levensgroote Turckse vrou van* BAUDRINGHIEN". In oude veilingen kwam zijn werk slechts uiterst zelden voor. Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT wees ons op „*Een conterfeytseltje van* BAUDRINGEEN *op een silvere plaat, weegt* 8 *loot*" (veiling Amsterdam 18 Juni 1704) en op „*Koning* KAREL *de Iste, geheel door* BODRINGUIZ, *hoog* 1 *v. en een half d. br. omtrent* 1 *v.* (veiling JOAN DE VRIES, 's Gravenhage 13 Oct. 1738 — *f* 67).

Wijzen die portretten van de twee Leidsche hoogleeraren POLYANDER VAN KERCKHOVEN en L'EMPEREUR op een verblijf te Leiden, zoo was hij toch te Amsterdam gedomicilieerd. In een overigens onbelangrijke acte van 13 April 1647 wordt zijn adres nauwkeurig opgegeven: „*op de Cingel, aldernaest de Kersseboom.*" In deze acte, onderschreven met een fraaie handteekening, wordt zijn leeftijd als 66 jaar genoemd. Te Leiden was hij evenwel 13 Maart 1648 getuige bij het testament van ANNA BERNAERTS, weduwe van DANIEL DE HOEST [1]).

Niet lang daarna is hij gestorven. 18 Oct. 1650 begaf de notaris J. VAN DER VEN zich in het sterfhuis van SR. DAVID BAUDRINGHIEN op de Fluweele Burgwal, ten huize van Sr. HENRICK COCK „*daer de overleden by innewoonde.*" om naar het testament te zoeken, dat gevonden werd en waarvan wij den hoofdinhoud reeds mededeelden. Twee dagen later had de inventarisatie van zijn inboedel plaats. In een laadje werden „*verff in papiertgens en penceelen*" gevonden; voorts een groot aantal obligatiën, eenig goud en zilverwerk, 32 ducatons, 58 rijksdaalders en in een andere kast nog meer zilvergeld; eindelijk een nette, welvoorziene inboedel met schilderijen, die helaas niet nader gespecificeerd zijn.

De verschillende verklaringen der erfgenamen, dat het hun toegedachte door hen in ontvangst genomen is, zijn van weinig belang. Alleen leeren wij hieruit, dat de in 1640 genoemde nicht CATHERINA DE NYS thans de weduwe van SALOMON DE COT was, dat neef JAN BAUDRINGHIEN zijn „*cousyn jarmyn*" d.i. zijn volle neef en balancemaker te Rotterdam was, en dat naast MARIA BERNAERTS ook ANNA BERNAERTS, de weduwe van DANIEL DE HOEST, tot de erfgenamen behoorde, evenals MARIA MEERMAN en PAULUS MEERMAN. Een zoon van ANNA BERNAERTS, ook DANIEL DE HOEST geheeten, insinueerde 11 Sept. 1652 nog bij den notaris VAN DER VEN, dat hem $^1/_4$ toekwam van een huis en erve en zes bunders land gelegen bij Doornik, nagelaten door ANTONY BAUDRINGHIEN. Dit kan een aanwijzing bevatten om de herkomst van DAVID na te sporen. Behoort „*Jonchr.* ALEXANDRE DE BAUDRENGHIEN, *Heere van Coursureur* [sur Eure?]", die in een acte van 1670 genoemd wordt, ook tot zijne familie, dan is deze niet onaanzienlijk.

1) Prot. not. C. TOU te Amsterdam. 2) Prot. not. C. VERRUYT te Leiden.

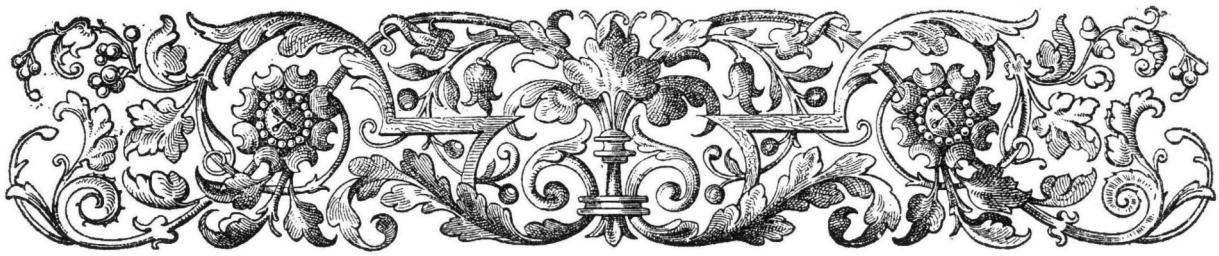

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1908.

A.

Aa (van der) 57, 61, 93, 105, 106, 108—110, 112—114, 153, 160, 162, 163
Abbing (C. A.) 90
Abcoude (Heert) 235
Abcoude (Lucretia) 235
Abrahamsz. (Claes) 73
Adam (Melchior) 24, 102
Adolf, graaf van Nassau..... 9
Adriaensz. (Adriaen) 52
Adriaensz. (Hendrick) 108
Adriaensz. (Jan) 95, 108, 130
Adriaensdr. (Marytgen) 95
Adrichem (Joost van) 4
Aecken (Cornelis Claesz. van).. 107
Aer (Jan Govertsz. van der) ... 10
Aerschot (François) 155, 167
Aerschot (Nicolaes) 166
Aerssen van Sommelsdijck (van) 8
Aertsz. (Dirck) 129
Aertsz. (Pieter) 224
Aertsz. (Wouter) 162
Albertus, Aartshertog van Oostenrijk 151
Albrecht van Beieren, Graaf van Holland..... 116
Alenborch (Sebastiaen van)..... 129
Allertsz. (Wigger) 61
Almonde (Johan van) 194, 195, 230
Alva 60
Amalia van Solms, Prinses van Oranje 14, 250
Amiel 102
Ambrosius 106
Ammanati 208
Andreae 24
Andriesz. (Adriaen) ..... 58—60
Andriesdr. (Aeltjen) ..... 57—59
Anselmus 106
Anthonisz. (Adriaen) 204
Arentsz. (Arent) 223
Arentsz. (Maerten) 209
Aristoteles 159
Arkel (van) 75, 89
Arminius (Jacobus) 111
Ascus (Joannes) 146
Asseliers (Jan)..... 105
Asseliers (Pauwels) 105
Asseliers (Philips) 105
Ast (Balthasar van der) ... 238, 239
Ast (van) 143
Athenaeus 157
Au Brebis (François) 141
Augi (van) 79
Aurelius Victor 158
Aver (Louis) 173
Aysma (H. L. van)..... 136

B.

Back (Françoise) 102, 103
Back (Johan Baptista) 102, 103
Back (Johannes Cornelis) 102
Backer Maria) 67
Backer (Juffr.) 13
Baden (van) 91
Baeck (Jan) 236, 238, 240
Baemensz. (Cornelis 106
Baersdorp 48
Baert (Johan) 88
Baexster (Beatrix de) 58
Bailleul (Philippote van) 112
Banchem (Johannes van)..... 169
Bannos (A. de) 163
Barentsz. (Adriaen) ..... 1[illegible]7
Barentsz. (Aernt) 95
Barentsz. (Dirck) 60
Barentsz. (Marytgen) 107
Barlaeus (Caspar) 251
Bary (P. de 222
Bassen (Bartholomeus van) 91, 223
Battus (Carolus) 33
Battus (Levinus) 29, 31, 33
Baudius (Dominicus) 28
Baudringien (Alexandre de)..... 252
Baudringien (Antony) 252
Baudringien (David) ..... 250—252
Baudringien (Jan) 251, 252
Baxius (Nicasius) 102
Beaumont (Aernout van) 142
Beaumont (Simon van) ... 142, 144
Becher (Everard) 160
Beest (Elisabeth van) 13
Beest (Johan van) ..... 2—6, 14
Bentheim (Luder van) ... 209—211
Berchem (Nicolaes) 247
Berckenrode (Balthasar Florisz. van) 39, 216, 218
Berckenrode (Floris Balthasarsz. van) 16

Beresteyn (Arnold van) 4
Berg (J. van den) 76, 85
Berg (Jhr. Mr. W. E. J.) 169
Bergh (Graaf Hendrick van den) 7, 10
Berkhout (Teding van) 11
Berlicom (Daniël van) 113
Berlicom (Elisabeth van) 113
Berlicom (François Boudewijnsz. van) 113, 114
Berlicom (Jacob van) 113
Berlicom (Jacquelyne van) 113
Berlicom (Jeremias van) 113
Berlicom (Maria van) 113, 114
Berlicom (Paulus van) 113
Berlicom (Samuel van) 113
Berlicom (Susanna van) ... 113, 114
Bernaert (Anna) 252
Bernaert (Isack) 251
Bernaert (Maria) 251, 252
Berrewyns (Abraham) 161, 163
Berrewyns (Hans) 160
Bertius (Petrus) 101, 111
Beste (Jacques de) 114
Beveren (van) 11
Beyers (Christina) 113
Beyma (Julius) 110
Bicker 9
Bilhamer (Joost Jansz.) 217
Bles (Herry) 155
Block (Anthonius Zacharias) 128, 129
Blockland (Anthonie van) 5, 6, 11, 109
Bloemaert (Abraham) 241
Bloemaert (Cornelis) 213, 215, 217
Blok (Dr. P. J.) 151
Blondel (Estienne) 166
Bode (Dr. Wilh.) 41
Bol (Claes Blasiusz. de) 108
Bol (Ferdinand) 212, 222
Bolck 48, 237
Bologna (Giovanni da) 215
Bombergen (Daniël) 161
Bonrepos (de) 174
Bontemantel (Hendrick) 146
Boomkamp (G.) ..... 71, 76, 82—86
Boon (Anthonie) 240
Bor (Pieter) 51, 60, 61
Borch (Gerard ter) 247
Boschhuysen (Elisabeth Dircksdr. van) 113
Bosschaert (Ambrosius) ... 180, 198
Bossche (D. van den) 168
Bossche (Gilles van den) 99
Bossa (Alexander) 161
Bossu 61
Both (Andries) 223
Both (Jan) 147
Botter (Cornelis) 194, 195, 230, 236
Bouchorst (Daniël van) 98
Bouckhorst 13
Bouman (J.) 74
Boys (Jan de) 163
Boys (Pieter Huygensz. de) 163
Boys (Victor de) 163
Brand (Hendrik) 88
Brandt (Marinus) 53, 54
Brantius (Johannes) 25
Brasser 9
Bray (Salomon de) 213, 214
Bredero (Nicolaes van) 12
Brederode (Amelia Margaretha van) 198
Brederode (Anna Traiectina van) 183, 198
Brederode (Floris van) 179
Brederode (Herwig Agnes van) 178, 188, 194—196, 230, 235
Brederode (Helena van) 186
Brederode (Hendrik van) 178, 179, 186, 188, 198, 199
Brederode (Johan Wolfert van) 178—185, 198
Brederode (Juliana van) ... 186, 198
Brederode (Lodewijk van) 179
Brederode (Louise Christina van) 178, 198
Brederode (Reinoud van) ... 179, 197
Brederode (Walraven van) 179, 198
Brederode (Walravina van) 198
Brederode (Wolfert van) 178, 187, 188, 197, 199
Brendon (Pearce) 237
Brewer (Richard) 173
Broeck (Anna van den) 141
Broeck (Crispiaen van den) 155
Bronckhorst (Dirck van) 108
Brouckhoven (Hendrik van) 66, 108
Brouckhoven (Maria van) 105
Brouckhoven 48
Brouwer (Adriaen) 91, 92, 241, 247
Brouwer (Johannes Jacobus) ... 83
Brouwer 14
Brugghe (Hendrik ter) 223
Brugge (Lodewyck Pietersz. van) 54
Bruggen (Wynoldus ter) ... 194, 234
Bruinvis (Jan) 86
Bruno (Henricus) 82
Bruyn (van Oosten de) 78
Bruyningh (F.) 92
Bucerus 106
Buchelius (Arnoldus) 78
Budeus 157
Bueckentop (Johan) 162
Beusem (Jan) 91, 92
Bullinger 106, 247
Burger van Schoorel (Dirck) ... 79
Bus (Jacob Fransz.) 128
Busenval (de) 160
Buys (Paulus) 161
Buys van Woeringen (Bartholomeus) 68
Bylert (Jan van) 179
Byler (Wolfart van) 109, 110
Byler (van) 47
Byster (Jan) 81, 82

C.

Cabeljau (Jacob) 160
Caesar (Julius) 159
Calaminus 31
Callimachus 159
Calstere (Anna van den) ... 102—104
Calstere (Catelyna de) 208
Calune (Catelyna de) 208
Camerarius 8
Campen (Jacob van) 38, 180, 212, 243
Camphuysen 222
Campredon (de) 174, 175
Canisius (Petrus) 106
Carleton (Dudley) 7, 10
Carliers (Marie) 162
Carloo 57
Cartwight (Johan) ..... 236—240
Cartwight (Johanna) 237
Cartwight (Margriet) 237
Casembroot (Leonard de) 8
Castagna (Vincent) 165, 166
Cats (Jacob) 8
Catullus 159
Charodinius 32
Chester 108
Chombart (Jacqueline) ... 113, 114
Chorin (Jean) 174
Christiaan, Hertog van Brunswijk 10, 223
Chrysotomus 106
Chys (van der) 9
Cicero 157
Claesdr. (Anna) 59
Claesz. (Cornelis) ... 107, 205, 207
Claesz. (Hendrick) 129
Claesz. (Jan) 65, 109
Claesdr. (Sytgen) 65
Claesdr. (Tryn) 56, 57, 84
Claudianus 159
Clemensdr. (Barbara) 56
Cleonardus 157
Clericus (Petrus) 20
Clock (Cornelis) 210
Clock (Pieter Albertsz.) 208
Cloetingen (Floris van) 197
Clomp 241
Cluyt (Pieter Dircksz.) 2
Cock (Henrick) 252
Coelius 157
Coemiterius 31
Coetenburgh (Adriaen Maertsz.) 72
Coignet (Gillis) 5
Colomesius 21
Colterman (Johan) 73
Coninxloo (Gillis) 251
Constantinus 157
Coolhaes (Casparus Jansz.) 106
Coornhert (Dirck Volckertsz.) 9, 61
Corbeth (Cleeff) ..... 236—240
Cordua (Don) 223
Corf (Claes) 79
Corf (Dirck Symonsz.) 79
Corf (Gerarda) 79
Corf (Maria) 79
Corf (Wendelmoet) 79
Cornelii (Arnoldus) 9
Cornelisz. (Claes) 111
Cornelisz. (Cornelis) 4, 5, 59, 107, 212
Cornelisz. (Frans) 62

Cornelisdr. (Machtelt) 55
Cornelisz. (Meynsgen) 65
Cornelisz. (Nys) 96
Cornelisz. (Pieter) 10, 106, 128
Cornelisz. (Sybrant) 220
Cornelisdr. (Truytgen) 63, 64
Cornelius 157
Corput (Elisabeth van de) 24
Corput (Hans van de) 160, 164
Corput (Hendrick van de) 24, 31, 32
Corput (Jan van de).....24, 164
Corput (Severyn van de) 164
Cortenbach (Wilhelm van) 112
Costerus 158
Cot (Salomon de) 252
Court 172, 173
Coymans (Balthasar) 212
Coypel 244
Craenhals (Sebastiaen) 61
Creuz 247
Crispinus 157, 158
Cromhout (Nicolaes) 73, 144
Croon (Caspar) 160
Croos (van der) 239
Crucquius 157
Cruyskerck (Adriaen Cornelis). 128
Cuchlinus (Johannes) 30, 111, 112
Culemborch (Graaf van) 8, 11, 16
Cuno (F. W.) 22, 24
Cupus (Petrus) 141
Curtius (Quintus) 158

D.

Dale (van) 166
Dalen (Cornelis van) 251
Damen (Aeltgen) 14
Dammannus 31
Dapper 37, 39
Davidsz. (Salomon) 99
Decker (Frans) 243, 244
Decker (Maria de) 147, 148
Delff (Christina) ... 4—6, 9, 10, 15
Delff (Jacob Willemsz.) 2, 4—6, 8—13, 15—17
Delff (Willem Jacobsz.) 2—4, 15—17, 250
Demosthenes 158
Dercksen (J. M. E.)..... 44, 46, 47
Dictys Cretensis 159
Diemen (Anna Maria van) 67
Diemen (Gysbertus van) 67
Diertsz. (Anthonis) 50
Dietterlin (Wendel) 206
Diogenes Laërtius 158
Dircksz. (Govert) 111
Dircksz. (Jacob) 207
Dircksz. (Jan) .....o 62
Dircksdr. (Marritge) 224
Dircksz. (Matthys) 50, 56
Does (Anna van der) ..... 94—96
Does (Dirck van der) ..... 94—97
Does (Frans van der) ..... 94—97
Does (George van der) 94, 162
Does (Jacob van der) 94
Does (Jan van der) 25, 26—29, 46, 47, 93—99, 110, 162
Does (Jan van der) Jr. 94
Does (Johanna van der) 94
Does (Josina van der) 97
Does (Pieter van der) 162
Does (Steven van der) 94, 95
Does (Warner van der) 94
Dohna (Carel Emilius, Graaf van) 194, 195, 230, 236
Dohna (Fabian, Graaf van) ... 178
Dohna (Florentina van) ... 198, 199
Dohna (Maria Louise, Gravin van) 178, 235
Dohna (Sophia van) 198
Dohna (Ursula, Gravin van) ... 250
Dol (Balthasar) 16
Dommer (Elisabeth) 92
Domselaer (Eduard van) 222
Domselaer (Hendrik van) 222
Doolen (A. van) 168
Doolen (D. van) 168
Doomer (Lambert) 224
Dorp (Frederik van) 86
Dortmont (Balthasar) 240
Dortmont (Hendrick van)..... 186
Dortmont (Jacob van) 187, 194, 195
Dou (Gerard) 223
Dou (Jan Pietersz.) 46, 161
Doublioul (Lourens) 51
Dozy (Mr. Ch. M.) 207, 251
Drebbel (Cornelis) 204
Droochsloot (Joost Cornelisz.) 138, 139, 241
Du Jardin (Karel) 247
Dulmanhorst 100, 161
Du Pré (Esaias) 251
Du Quesne (Matheus) 167
Dussen (Bruyn Dircksz. van der) 11
Duvenvoorde (Adriaen van) ... 105
Duvenvoorde (Arent van) 105, 109
Duvenvoorde (Johan van) 61
Duvenvoorde (Willem van)..... 105
Dyck (Anthonius van) 128
Dijck (W. van)..... 168

E.

Edenbottels (Bycke van) 110
Eeckhout (Gerbrand van den)... 92
Egbertsz. (Jacob) 112
Egbertsz. (Mattheus)..... 118, 134
Egbertsz. (Neeltgen) 56
Eggers (Bartholomeus) 40
Egmond (Karel, Graaf van)..... 138
Elemans 136
Ellenberger (Joan Anthonie) 172, 173
Elsevier (Rammelman) 26, 150, 160
Embisius 31
Engelbert van Nassau 116
Engelsman (Jan Maertsz.) 75, 77, 78, 80 81, 89
Engelsz. (Cornelis) 99
Epiphanius 158
Episcopius (Simon) 141, 144
Erasmus ..... 29, 157—159
Ernst Casimir, Graaf van Nassau 10
Es (Dionysius van) 147
Esopus 158
Eugeroo (Johan 167
Euripides 158
Everdingen (Aldert van) 242
Everdingen (Cornelis Lousz. van) 61
Ewsum (Casper van) 95
Exardus 31

F.

Fagel (Benjamin) 176
Fagel (François)..... 110
Faille (André de la) 162
Faille (Charles de la) 160
Faille (Hester de la) 149, 152—156
Faille (Jacques della) 162
Faille (Jan de la)... 149, 155. 160
Faille (Marie de la) 152
Faille (Marten de la) 160
Faille (Sibilla de la) 160
Flinck (Govert)..... 212, 222, 224
Florisz. (Claes) 56
Florisz. (Jacob) 112
Flory (Jon Goossensz. van) 56
Fonteyn (Claude) 16
Foreest (Nanning van) 71
Francken (Frans) Jr. 223
Francelles (Sulpice) 166
France (Crispyn de la) 161
Franken (D.) Dz. 41
Frederik, Koning van Bohemen 10, 11, 14
Frederik III, Keurvorst van de Palts 32
Frederik IV, Keurvorst van de Palts 28
Frederik Hendrik, Prins van Oranje 14, 16, 133, 144, 250
Frederik Willem, Keurvorst van Brandenburg 198
Frederiks 100
Freherus 33, 34
Fruin 51, 57, 64, 105, 106, 108, 151
Fruterius 31

G.

Gael 48
Galenus 24
Galland (Dr. Georg) 206—208, 211, 212, 214, 217
Gallus (Carolus) 111
Gans (Steffen) 186
Gardenier (Hans Matthysz.) ... 16
Geeraerts (Jan) 162
Geldenhauer 113
Gelder (Justus de) 194, 195, 230, 234, 236
Gellius (Aulus) 159
Genest (van) 11
Geraerts (Arnoult) 160
Gerritsdr. (Aeltgen) 56, 57

Gerritsz. (Barthout) 79
Gerritsz. (Dirck) 95
Gerritsz. (Heynrich) 55
Gerritsz. (Jan) 79
Gerritsz. (Jonas) 95
Gerritsz. (Lubbert) 9
Gillisz. (Jan) 146
Giovanni da Padua 208
Goltzius (Hendrick) 5
Gonnet (C. J.) 208, 211
Gool (Mattheus) 176
Gordon (Elisa) ..... 194—196, 230
Gothofredus (Dionysius) 159
Govaerts (Heynric) 162
Govertsdr. (Elsgen) 92
Govertsdr. (Jan) 10
Goyen (Jan van) 224, 241, 242
Graeff (van de) 8
Graeff (Jacob Aelbrechtsz. van der) 11
Graham (Charles) 173
Gramaye 160
Grapheus (Anna) 113, 114
Grapheus (Cornelius) 113, 114
Graswinckel (Cornelia) 13
Grebber (de) 5
Greve (Dr. H. E.) 106, 109
Grevius (Willem) 102
Griffioen 241
Groen van Prinsterer 151
Groenewegen (Hendrick) 14
Grommé 169
Groot (Dr. C. Hofstede de) 42, 109, 252
Groot (Hugo de) 11
Groot (Willem de) 8
Gruterus (Janus) 23—25. 28, 31—34
Gryphius (Bartholomeus) 160
Gualterus (N.) 31
Guicciardini 215
Guldewagen 224
Gysbrechtsz. (Jan) 110

H.

Haerleay (Ariaentje Jacobsdr.) 84
Haes (Cornelis Pietersz. de) ... 113
Haeusser 29
Haga 13
Hagen (Joris van der) 238
Hagen (Pieter van der) 162
Hallet (Antoyne) 160, 163, 164
Hals (Frans) 19, 42, 239
Hals (Frans) Jr. 42
Hamels (Catharina) 238
Harbach (Melchior van) 122, 126, 128—130, 132—134, 203, 204
Harduinus 31
Harington (Juffr.) 7
Harmensz. (Heynrick) 56
Harmensz. (Pieter) 74
Haselot (Jan) 234
Hasselt (Joris van) 92
Hauldionius 31
Havard (Henri) 1, 4, 6, 7, 9—11, 13, 14, 17
Havicksdr. (Duyfgen) 65
Havicksz. (Mees) 45, 64, 65
Heck (Claes van der) 75
Heem (de) 197
Heemskerck (Jacob van) 214
Hegnius 239
Heller (Christoffer) 153, 156
Helmichius (Werner) 110, 111
Helst (Bartholomeus van der) 18—20
Hemelscoers (Pieter van) 16
Hendricksz. (Borrit) 203
Hendricksz. (Claes) 71
Hendricksz. (Dirck) 66
Hendricksz. (Vincent) 73
Hendrik IV, Koning van Frankrijk 21
Hendrik Frederik, Keurprins van de Palts 250
Hensboom (W.) 168
Herdesianus (Petrus) 33, 34
Hertaing (Daniël de) 72, 194
Hesiodus 159
Hessels 151
Heuck (Hendrick) 165, 167, 168
Heurnius (Joannes) 110, 113
Heusch (Hendrick de) 187
Heussen (Dirck van) 55
Heussen (Gillis van) 55, 56
Heussen (Jacob van) 55
Heussen (Nicolaes van) 55
Heyde (Adriaen van der) 167
Heyl (Freiherr) 42
Heyn (Piet) 38
Heyns 239
Hinojosa (Adriaen Pieter d') ... 176
Hoest (Daniël de) 252
Hoeven (J. van der) 92
Hohenlohe (Graaf van) 8, 10
Hohenzollern (Prinses van) 7
Hol (Gerrit Cornelisz.) 238
Holmannus (Johannes) 110
Holsteyn (Cornelis) 224
Holsteyn (Pieter) 76, 82
Homerus 159
Hondecoeter (Melchior de) 247
Hondius (Hendrick) 17, 251
Hondius (Jodocus) 37
Hondius (Willem) 16
Hooft (Pieter Cornelisz.) 36—39, 60
Hoogstraten (Graaf van) 79
Hoorn (Diederik van) 116
Hoozee (Jacobus) 146
Hoozee (Sara) 146
Horatius 157, 159
Horne (van) 179
Horst (Jan van der) ..... 52—54
Houbraken (Arnold) 1, 88
Houff (Adriaen van der) 44
Hout (Bartholomeus van) 48, 101
Hout (Jacob van) 48, 64
Hout (Jan van) 21, 22, 43—66, 93—114, 149—164
Houten (Carel van) 92
Houten (C. van) 83
Houtman (Frederick) 204
Hove (Pouwels van) 51
Huyb (Lieven) 128
Huysens (Anna) 14
Huygens (Constantin) ... 2, 13, 16
Huyssinga (Ausonius) 186, 194
Huysum (Jan van) 247
Hyperius 106

I.

Immerzeel ..... 238—240
Ingenhousz. 227
Isocrates 157

J.

Jacobsz. (Andries) 207
Jacobsz. (Anthonis) 52
Jacobsdr. (Catryn) 112
Jacobsz. (Cornelis) 73
Jacobsz. (Foy) 79
Jacobsdr. (Geertgen) 111, 112
Jacobsz. (Jacob) 130
Jacobsz. (Jan) 66, 95
Jacobsdr. (Machtelt) 16
Jacobsz. (Willem) 11
Jacquot (Nicolas) ..... 172—176
Jamin 13
Janeken (Frans) 114
Janeken (Hans) 114
Jansdr. (Aechte) 56, 57
Jansz. (Amelis) 16
Jansz. (Bart) 96
Jansz. (Bartholomeus) 207
Jansz. (Broer) 16
Jansdr. (Trytgen) 112
Jansz. (Govert) 223, 224
Jansz. (Hendrick) 80, 81
Jansz. (Herman) 133
Jansz. (Hobbe) 55
Jansz. (Jacob) 96, 97, 162, 203
Jansz. (Outger) ..... 85—87
Jansz. (Pieter) 50, 164
Jansz. (Reyer) 108
Jansz. (Reynier) 72
Jansz. (Ruth) 10
Jan Mourynsz. (Symon) ... 49, 50
Jansz. (Vranck) 55
Jaspersz. (Claes) 84, 86
Jaspersz. (Jan) 65
Jeannin 10
Jelgersma (Taco) 244
Jochemsdr. (Maritgen) 16
Johan graaf van Nassau 10
Johan Casimir, Paltsgraaf 28—, 30, 32
Johan Maurits, graaf van Nassau 10, 11
Jonge (Reinier de) 79
Jonge (de) 162
Jonghe (P. de). 119
Joostensz. (Havick) 65
Joostensz. (Hendrick) 107
Joosten (Joost) 92
Jordaens (Jacob) 224
Jorisz. (David) 9
Jorisz. (Augustyn) 5
Jouderville (Isaac) 223
Junius (Franciscus) 21, 22, 24, 26—31

Junius (Hadrianus) 158
Justinus 159
Juvenalis 157, 159

K.

Kalff (Dr. G.) 93
Karel I, Koning van Engeland 10, 251, 252
Keerbergius 102
Kempis (Thomas à) 106
Kessel (Dirck van) 108
Ketelaer (François) 176
Kethullus (Carolus) 31
Kethullus (Franciscus) 31
Key (Lieven de) ..... 206—212, 215
Keyser (Cornelis de) 213
Keyser (Hendrick de) 36—40, 210, 212—218
Keyser (Maria de) 215
Keyser (Pieter de) ..... 38—40
Keyser (Thomas de) 40, 213
Kies (Pieter) 60
Kinschot (Anthonie van) 176, 194, 195
Kluyt 109
Knibbius (Paulus) 31
Knotter (Adriaen Jansz.) 107
Knotter (Claes Jansz.) 107
Knotter (Jan Adriaensz.) ... 106, 107
Knotter 47
Koeck van Aelst (Pieter) 205-207, 212
Koning (Abraham de) 147
Kramm 215, 238, 239
Kronig 42
Koeck van Aelst (Pieter) 205—207, 212

L.

La Clavelière (de) 178
Laeck (van der) 238
Laen (Claes van der) ..... 60—62
Laet (Johan de) 113 114
Lafuelt (Theodore de) 99
La Haye (Pierre de) 100
Laken (Otto van der) 187, 194—196, 230, 234, 236, 237
Lamberti (L.) 251
Lamrechtsz. (Barent) 107
La Meyn 13
Langeroe (Adolf van) 57
Lannoy (Josina van) 164
Lapidanus (Wilhelmus) 31
La Porte (Cornelis de) 194, 195, 230
Lasenbe (Ritsard) 108
Laurens (Daniël) 166
Laurentius 213, 218
Le Blon (Michiel) 251
Le Clerc (Louys) 160
Le Clerc (Robrecht) 160
Leeghwater 116
Leeuwen (Alewyn van) 105
Leeuwen (Claes Philipsz. van) 113
Leeuwen (Jacob van) 111, 113
Lefèvre (Julius) 92
Leeuwen (Marytgen van) 111, 113
Leeuwen (Philips van) 113
Leeuwesteyn (Gravin van) 7
Lempereur (Anthoine) 160, 161, 163, 164
L'Empereur (Constantyn) 252
Le Sage (Hendrik) ... 165, 168, 169
Lesle (James) 173
Le Thuillier 166
Lettré 239
Leyden (Aertgen) 107
Leyden (Lucas van) 107
Leyster (Judith) 41
L'Hermite (Anna) 138
L'Homme (Jacques de) 186
L'Homme (Samson de) 178
Lieftinck (Johannes) 12
Lievens (Jan) 224
Ligne (Karel van) 72
Linclaen (Wynant) 153, 162
Lingelbach (Johannes) 244
Lippe gen Hoen (Dederich van der) 112
Lippe gen. Hoen (Margarita van der) 112
Lippe gen. Hoen (Veronica van der) 112, 152
Lippe (Gravin van der) 202
Lips (Maria) 102
Lipsius (Justus) 22, 47, 93, 99, 101—105, 157, 158
Livius 158
Lodesteyn 11
Londersloot (Johannes) 167
Loo (van) 48
Loockeren (van) 14
Looten (Jan) 92
L'Orme (Philibert de) 217
Losser (Daniël) 194, 240
Lotichius (Petrus) 28, 31
Louisse Henriette, Keurvorstin van Brandenburg 198
Louwerus (Daniël) 166
Luchtenburgh 14
Lucretius 159
Ludick 242
Lumey ..... 50—52
Lus (Simon) 163
Luther 106
Luytrée 239

M.

Maertensdr. (Catryn) 65
Maertsz. (Cornelis) 50
Mahieu (Gerardus) 162
Mahieu (Jan Niclaesz.) ... 162, 163
Mahieu (Niclaes) 162
Mahn (Jacques) 162
Maiardus (Joannes) 31
Maiardus (Lucas) 31, 33
Maillet (Pierre) 160
Malapert (Louis) 152
Malapert (Nicolaas) 151, 152, 162, 163
Malo (Vincent) 223
Man (Agathe de) 163
Man (Johan de) 238
Man (Roelof de) 12
Mander (Karel van) 5, 106, 109, 155, 205, 206 208, 210, 211, 213
Manderscheyt (Juffr.) 7
Mansfeld (Graaf van) ... 10, 179, 183
Mansi 67
Mansouw 179
Mantuanus 158
Marcus (Claes) 122, 132
Maria Stuart, Prinses van Oranje 198
Marnix (Jacob van) 122, 152
Marnix (Philips van) 32, 60, 112
Martialis 159
Martsz. de Jonge (Jan) 223
Mason (Nicolaas) 167
Matenesse (Johan van) 113
Matham (Theodoor) 251
Matheu (Cornelis) ..... 236—240
Matheu (Pieter) 238
Matthysz. (Jan) 99
Maurer (Jacob) ..... 246—248
Maurits, Landgraaf van Hessen 7, 14
Maurits, Prins van Oranje 8, 14, 16, 115, 117—122, 128, 132—137, 139, 141—143, 203, 204, 251
Maurois (Thomas) 251
Maximiliaan I, Keizer 79, 121, 139
Meer (Petrus van der) 9
Meerman (Herman) 251
Meermans (Jan Jansz.) ... 128, 130
Meerman (Maria) 252
Meerman (Paulus) 252
Meermans (Pieter Jansz.) 122, 123, 125, 126, 128, 129, 131, 134, 135
Meermans (Pieter Jansz.) Jr.... 128
Meesz. (Claes) 49, 50
Melanchthon 106
Melissus (Paulus)... 25, 27—30, 32
Mendoza 151
Merkman (Pieter) 243, 244
Merode (Anna van) 112
Merula (Paulus) 112
Metser (Pieter de) 129
Meulen (Andries van der) 150—155, 161, 163
Meulen (Anna van der) 164
Meulen (Catharina van der)... 153
Meulen (Claes Pietersz. van der) 88
Meulen (Cornelia van der) 153, 156
Meulen (Daniël van der) 47, 112, 149—164
Meulen (Daniël van der) Jr. 153, 156
Meulen (Emilia van der) 150, 153, 156
Meulen (Hans van der) 161
Meulen (Hansken van der) 153, 156
Meulen (Hester van der)... 153, 156
Meulen (Jan van der) 149
Meulen (Laurens van der) 88
Meulen (Lucretia van der) 153, 156
Meulen (Paul André van der)... 176
Meulen (Susanna van der) 153

Meurskens (Goswinus) 7, 14
Meyer 162
Meyerus (Jacobus) 30
Meyr (Pieter Jansz.) 9
Michelangelo 38 215
Mierevelt (Aechgen van) 6
Mierevelt (Commertgen van) 2—4, 6, 7, 9, 15
Mierevelt (Geertruyd van) 2—4, 6, 15, 16
Mierevelt (Jan Jansz. van) 6
Mierevelt (Jan Michielsz. van) 1—3, 5, 6
Mierevelt (Maertgen van) 6
Mierevelt (Maria van) 2—4, 6, 15
Mierevelt (Michiel Jansz. van) 1—17, 144, 250
Mierevelt (Pieter van) 1, 6, 7
Mieris (Frans van) 247
Mierop 95
Minderscha 223
Miraeus (Aubertus) 102
Modius 25
Moelen (Cornelis van de) ... 63, 64
Molenaer (Jan Miense) 41, 42
Molenvliet (Willem Jansz.) 73
Molhuysen (Dr. P. C.) 110, 150, 156
Mompellian (Armelina de) 235
Momper (de) 5, 6
Montal (Graaf van) 172, 173
Montens (Antonia) 164
Montens (Govaert) 163
Montfoort (Pieter van)..... 2, 10
Montigny 51, 57
Morcelse (Paulus) 1, 250
Morieux (Aron) 167
Mortier (Jean de) 146
Moucheron (Frederik de) 162, 242, 244
Moy (Nicolaes) 169
Moyaert (Catharina) 242
Moyaert (Jan) 223
Muelen (Jan van der)..... 229
Mulder (Adolf) 203
Munter (Johan) 176
Musculus 106
Mussen (Christiaen) 164
Muysenhol (Abigaël)..... 139

N.

Nagler 245
Nassau (Anna van) 179, 198
Nausea (Fr.) 106
Netscher (Caspar) 247
Neyen (Jan) 9
Nisard 102
Nobleth (Pieter) 169
Noirot (Jacob) 252
Nollens (Jasper) 162
Noorden (van) 48
Noordyck (Joost) 242, 243
Noot (Casper van der) 57
Noot (Mevr. van der) 14
Noren (Thonis) 130
Norton (H. Anson)..... 250
Noyelles ..... 51—55, 57
Nys (Catharina de) 251, 252

O.

Ockense (Elbert) 83
Ogle 12
Oldenbarnevelt (Johan van) 11, 142
Olearius (Johannes) 31
Oli (Jan Volckertsz.) 221
Olivarius 24
Olthuysen (Jacob) 12
Oudewater (Jacob Pietersz.) ... 111
Oostrum (Jan van) 238
Oostrum (Pieter van) 194
Opsopaeus (Johannes) 28, 29
Orbaan (Dr. J. A. F.) 23
Orlers 51, 55, 107, 108, 112
Ortelius (Abraham) 158, 159
Os (David van) 74
Os (Dirck van) 74
Osmael (van) 139
Ostade (Adriaen van) 223, 247
Otho (Johannes) 24, 31, 32
Otten (Matthias) 16
Oud-Broeckhuysen 13
Ovens (Jurriaen) 222
Overvoorde (Mr. J. C.) 150, 156, 209, 210
Oxenstierna 10
Oxford (Graaf van) 7, 10

P.

Padé 229
Palladio 38, 212
Pandelaert (Anna) 138
Pandelaert (Gillis) ..... 138—140
Pandelaert (Johan) 139
Paracelsus 24
Parensi (Jeromino) 67
Partzer (Ferdinandus) 167
Pas (Crispyn de) 16
Pausanias 157
Pauw 7
Pels (Andries) 251
Pelt 79
Perez (Louis) 100, 160
Perer (Martin) 100, 160
Persius 157
Perugino (Augustino)..... 165
Peters (C. H.) 213
Petit (Adrianus) 166
Petitpas (Daniël)..... 142
Petitpas (Maria)..... 141—144
Peze (Simon) ..... 172—175
Phaedrus 158
Phalaris 158
Philips, Graaf van Nassau 9
Philipsdr. (Anna) 113
Pierens (Franchoys) 160, 161, 163
Pierson 12
Pietersz. (Adriaen) 56, 57
Pietersz. (Brant) 122
Pietersz. (Claes) 211
Pietersz. (Cornelis) 109, 169
Pietersz. (Corstiaen) 130
Pietersz. (Hendrick)... 122, 129, 131
Pietersz. (Huych) 95
Pietersz. (Jan) 56, 109, 128
Pietersdr. (Steyntgen) 2, 6
Pietersdr. (Tryntgen)..... 6
Pietersz. (Witte) 56, 57
Pigot (Felix) 166
Pindarus 159
Plancius (Petrus) 110
Plantyn 46, 47, 93. 99—101, 151, 155, 156, 160, 161
Plato 159
Plato (François Philippe)..... 173
Plautus 159
Pleyte 48, 57, 65, 100, 107, 161
Ploos van Amstel (Cornelis) 245, 248
Plucque (Simon)..... 10
Polanen (Jan van) 116
Pollade (Nicolao) 167
Polyander à Kerckhoven (Johannes) 251, 252
Polydorus Virgilius 159
Pomponius Mela..... 157
Pontanus ..... 36—38
Porret (Chrestien) 100, 101
Porret (Pierre) ..... 47, 99—101
Portengen 238
Poster (Robert) 166
Posthius (Johannes) ... 25, 28, 29
Potelits (van) 179, 184
Potter (Paulus) ..... 18—20. 247
Poucet (Jean Denis) 166
Pourbus 9, 16
Preisius (Petrus) 31, 32
Primaticcio 217
Prins (Balthasar de) 237
Propertius 159
Provost (Guilliam) 163
Ptolomeus 157
Putman 9
Pynas (Jan) 242
Pyll (Egbert van der) 166
Pynsz. (Jacob)..... 79

Q.

Quast (Pieter) 92, 223, 239
Quellinus (Artus) 40
Quintilianus 158

R.

Raedt (Elias de) 114
Rafaël 217
Rammeseyn (Pieter) 16
Ramot 228
Ramsaeus (Jacobus) 111
Ramus 158
Ras (Leonard) 88
Ravius (Johannes) 158
Reenen (Huybert van) 96
Reiffenberg 26
Rembrandt 68, 144, 212, 219—224, 247
Renesse (C. J. van) 170
Rennenberg 24
Reyersz. (Frans) 55
Reyersdr. (Lysbeth) 107
Reynst (Gerrit) 251

Rhede (Gerard van) 84
Rhyn (Joost Jansz. van) 109
Rhyn (Marytgen Jansdr. van)... 109
Rhyn (Nelletgen Pietersdr. van) 109
Rhyn (Pieternelleken Jansdr. van) 109
Rhodius (Jonas) 24, 32, 33
Richardot 10, 151
Richius (Matthaeus) 31
Riemer (Jacob de) 70
Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van) 250
Riemsdijk (Jhr. Mr. Th. van)... 43
Ries (Hans de) 9
Rivière (Jeanne) 99
Robertsz. (Robert) 9
Roever (Mr. N. de) ... 35, 213, 217
Rogge (Dr. H. C.) 141
Rol (Jan Simonsz.) 52
Rol (Willem Simonsz.) 52
Romano (Giulio) 217
Rombouts (Jan) 135
Rooses (Max) 99, 100, 155, 156, 160, 161
Rosaeus 142, 143
Rosenboom (Frederik) 176, 235
Rubens (Peter Paulus) 4
Ruibyns (Adrian Fransz.) 135
Ruisdael (Jacob van) 247
Ruys 13
Ruyven (Jan Harmensz. van)... 4
Ruyven (Nicolaes van) 78
Ryck (Jannetje de)..... 144
Ryckhals 223
Ryxsz. (Cornelis Joan) 224
Ryn (Cornelia van) ..... 145—148

S.

Sabellicus (Antonius) 106
Sadelaer (Josina de)..... 46
Saftleven (Cornelis) 180
Saftleven (Herman) 239
Salanger 8
Salustius 158
Salvanie (Andries) 169
Sandrart (Joachim von) 1
Sandrius (Levinus)..... 31
Santen (Heyman Dircksz. van) 44
Sasbout (Adam) 106
Savary 169
Savery (Roeland) 180, 223
Scaliger (Josephus Justus) 28—30, 157, 158
Schade (Otto) 109
Schaeck (Gerrit Heynricksz.) 56, 57
Schagen (Jan van) 56
Schelte (Dirk) 67
Schelte (Hendrik) 67
Scheltema (Dr. P.) 239
Scheltis (Jan) 80
Scheppestede (Jacques van) ... 162
Schevichaven (van)..... 43
Schilperoort 12, 17
Schiltvinc..... 8, 12
Schinckel 13
Schloss (Adolphe) 91
Schonenveld (A.) 247
Schoonderhage (Bastiaen van) 166
Schoonrewoerde (Jan van) 57
Schotel 111, 113
Schouten (Frans Jansz.) 112
Schuer (Gerrit van der) 80
Schuermans (Abraham) ... 113, 114
Schuurman (Hendrik) 78, 81
Schuyl (Willem) 163
Scorissius (Ludovicus) 30
Scorissius (Margaretha)..... 30
Scoutet (Maria) 30
Scriverius (Petrus) 14, 105
Seghers (Daniël) 197
Seneca 38, 158
Serlio (Sebastiano) 205—207, 210, 216
Servius 157
Sevenberg (Anna van) 103
Sidonius Apollinaris 158
Silvius 100
Sinders (Johanna) 114
Sleydanus 158
Slicher (Anthonis) 176
Slootvaert (Isacq) 242
Slot (Gerrit Cornelisz.) 53
Sluysken (Frederik) 176
Smelsingh 7, 10
Smet (Jodocus de) 30
Smet (Petrus de)..... 29
Smetius (Henricus) ..... 21—34
Smetius (Johanna) 24, 30
Smetius (Robertus) 30
Soeters (Saertgen) 8
Solms (Louise Christina, Gravin van) ..... 178, 186—194, 230
Solms (Odilia van) 116
Solms (Graaf van) 139
Solms (Gravin van) 10, 139
Sophocles 158
Sorgen (Nicolaes) van)..... 143
Sparreboom (Cornelis Jansz.) 84, 87, 89
Specx (Jacques) 221
Spoors (Jacob) 14
Staets ..... 35, 36, 213—215, 218
Stalpaert 223
Stangerus 9, 13
Stargardt 23
Steelandt (P. van) 166
Steelant 8
Steelsius (Johannes) 30
Steen (Dirck Dircksz.) 65
Steen (Jan) 247
Steen (Jan Dircksz.) 65
Steenhuysen (Boudewyn van)... 238
Steenwyck (Hendrick van) 223
Stephanus (Henricus) 157
Stichter (Adriaen) 240
Stierman (Gillis) 128
Stilman (Guillaume) ..... 57—60
Stock (Andries) 16
Stockmans (Magdalena) 251
Stoffelsdr. (Claesgen) 59
Strazele (François van) 114
Stuiver (Gerrit) 60
Sturckenburgh 224
Suetonius 157
Suyderhoef (Jonas) 251
Suythof (Bartholomeus) 148
Suythof (Cornelis)..... 145—148
Suythof (Hendrick) 145, 147
Suythof (Maria) 146, 148
Suythof (Rembrandt) ..... 145—147
Swalme (Jacob van der) 221
Swanenburch (Isaac Claesz. van) 210, 211
Swanenburch (V.) 224
Sweertius 26
Swelingk (Pieter Jansz.) 92
Sylburg (Fr.) 25, 27
Symonsz. (Claes) 66

T.

Tacitus 157
Taffyn (Adriaen) 146
Taffyn (Joannes) 146
Taimondus (Cornelius)..... 31
Taling (Adriaen Jansz.) 105
Tarentinus 157
Tayardus 31, 33
Tempel (Olivier van den)... 108, 161
Terbeeck van Coesfelt 168
Terentius 158
Tetterode (Willem Daniëlsz. van) 215
Teylingen (Aegidia van) 86
Teylingen (Catharina van) 84, 85
Teylingen (Floris van) 85, 88
Teylingen (Jan van) 52, 53
Teylingen (Pieter Jacobsz. van) 72
Theusz. (Matthys) 64
Thibaut 16
Thomasz. (Adriaen) 128, 135
Thoorwyck (Cornelis Pietersz. van) 68
Thucidydes 157
Tibullus 159
Tiele 100
Tiralago (Santo) 165, 166
Titelmannus 106
Titiaan 5, 19
Tonisdr. (Marytgen) 96
Tou (C.) 252
Trelcatius (Lucas) 111
Trello (Karel van)..... 49
Tromp (Maerten Harpertsz.) ... 12
Tserclaes (Charles)..... 109
Tserclaes (Floris) 109
Tserclaes (Wenceslaus) 109
Tuningius .....,28
Turenne 21, 26
Tusanus 157
Tybaut (Willem) 79
Tyssen (Lysken) 63
Tijtgaat (Pieter) 244

U.

Uffelen (Hendrik van) 149
Ulenborch (Hiske van)..... 221
Ulenborch (Idsert van) 221
Ulenborch (Saskia van) ... 219, 220

Ulenborch (Titia van) 221
Utenhove (Antonius) 37, 31
Utenhove (Carolfus) 27, 31
Utenhove (Jacobus) 27, 31
Utenhove (Johannes) 27, 31
Utenhove (Nicolaus) 27, 31

V.

Valaer (Clara de) 222
Valaer (Tobias Michielsz. van) 222
Valentius 8
Valerius Flaccus..... 159
Valerius Maximus 158
Valckenburg (van) 77
Vallensis (Jacob) 176
Vasari 208
Vaudemont (Prins van)..... 172
Vechtanius 31
Veecken (Hans van der)..... 162
Velaer (Jacques de) 162, 163
Velazquez 19
Velde (Esaias van de) 223, 224, 243
Velde (Willem van de)..... 224
Vellejus Paterculus 158
Ven (J. van der) 252
Venne (Adriaen van de)..... 16
Verbeeck (Pieter) 197, 198
Verburcht (Pieter) 138
Verdam 154
Verhagius (Jacobus) ..... 31—33
Verhagius (Michaël) ..... 31—33
Verhulst (Marijke) 206
Veris (Carel Bartelsz.) 92
Verruyt (C.) 252
Verstraet (Nicolaes Jansz.) 106
Vertangen (Daniël)..... 223
Vervelst (Cornelis) 187
Vesanevelt (J van) 68
Vienne (Louis de) 100
Viguer (Nicolaes) 162
Villemars (Lourens) 174
Villeroy (de) 172
Villers (Mevr.) 11
Vinne (Vincent van der) 244
Virgilius 157, 158
Visscher (Cornelis)..... 19
Visser 8
Vitruvius (Pollius) 205
Vivien (Eleonora de) 205
Vivien (Jan)..... 163, 164
Vlieger (Simon de) 224
Vlierden (Susanna van) 73
Vliet (Fabiaenken van)..... 110
Vliet (Hendrick van) 2
Vliet (Jan van) 60, 62
Voix (Theodatus de) 165, 168
Volaterranus 106
Volbergen 13
Vollenhoven (J. van) 23
Vondel (Joost van den) ... 218, 251
Voorde (Cornelis van der) 222
Voort (Isaac van der) 251
Vorst (Juffr. van der) 13
Vorsten (Laurens Jorisz.) 131
Vorstius (Everardus) 98
Vorstius (Nicolaus) 57
Vossius (Gerardus Johannes) ... 21
Vrancken 8
Vredenbergh 223
Vries (A. D. de) Az..... 145
Vries (Hans Vredeman de) 209, 212, 215
Vries (Joan de) 252
Vulcanius (Bonaventura)21—34, 112
Vulcanius (Petrus) 26, 32

W.

Waelbergen (Jacques) 58
Wagenaar (Jan) 35, 55, 60, 61, 105, 108, 151
Walderius (Franchois) 163
Walingius 235
Walops (Janneken)..... 163
Warnaertsz. (J.) 251
Washuizen (Abraham) 89
Weihius (Eberhardus) 31
Weissman (A. W.) 75, 89
Werff (Adriaen Pietersz. van der) 50
Werff (Adriaan van der)..... 247
Wermbouts (Pieter) 53
Wesenbecius 31
Westfrisius 215
Westphalen (Adriaen) 79, 81
Weyer (Diederich) 162
Wicquefort (Joachim de)..... 8, 251
Widener 42
Wiericx 5
Wildert (Bayken van) 213
Wiliant (Joseph) 167
Wilhem (de)..... 13
Willaerts (A.) 223, 241
Willem I, Prins van Oranje, 9, 11, 16, 44, 47, 49—53, 60, 109, 116, 214
Willem II, Prins van Oranje 12 14, 198
Willem III, Prins van Oranje 171—176
Willem IV, Prins van Oranje 117
Willem Lodewijk, Graaf van Nassau 9, 12, 16
Willemsdr. (Aeltgen)..... 238
Willemsz. (Jan) 95
Willemsz. (Pieter)..... 207, 222
Willemyn (Jean)..... 160
Willigen (van der) 73, 76
Wissel (Jan van)..... 251
Wit (J. de) 84
Witte (Beernt) 53
Witte (Catelyna de) 154
Witte (Niclaes de) 154
Wittendel (Jan van) 72
Wolff (Adrianus) 74
Wolphius 157
Worp (Dr. J. A.)..... 2
Wou (Willem Jacobsz. van)..... 11
Woude (van der) 81
Woudenbergh (Abraham van) 146, 148
Woutersz. (Govert) 52
Wouw (van) 143, 144
Wouwerman (Philips) 239, 247
Wttenbogaert (Johannes) 9, 110, 141—144
Wttenbroeck 2
Wttewael (Joachim) 212
Woert (Salomon Lenaertsz. van der) 101, 104
Wuest (Johann Heinrich) 245—249
Wurzbach (van) ..... 238—240, 250
Wytmans (Claes Jansz.) 133

Y.

Yswoutsdr. (Maria)..... 105

Z.

Zegers (Anneken) 164
Zegers (Jan) 163
Zegers (Johanna Elisabeth) 149, 163
Ziegler 247
Zisendrius (Bonaventura) 33
Zon (Johan) 165, 166
Zuttere (Niclaes de) 163
Zuylen (Elisabeth van) 93, 94, 97, 98
Zwier (Peter) 62